

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ
И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ - БЕОГРАД

ДАНИЦА В. ВАСИЉЕВИЋ - ПРОДАНОВИЋ

АЛТЕРНАТИВЕ
КРАТКОТРАЈНИМ КАЗНАМА ЗАТВОРА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

БЕОГРАД, 2012.

Ментор: Проф. др Снежана Соковић, редовни професор
Правни факултет
Универзитет у Крагујевцу

Чланови Комисије: Проф. др Весна Николић-Ристановић, редовни професор
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Универзитет у Београду

Проф. др Александар Југовић, ванредни професор
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Универзитет у Београду

Датум одбране:

Датум промоције:

Алтернативе краткотрајним казнама затвора

Апстракт: Тема докторске дисертације појавила се у периоду реформе домаћег кривичног законодавства. Усвајањем нових закона у кривичну праксу су уведене нове санкције као алтернативе казнама затвора, у складу са праксом савремених законодавстава у свету. Примена санкција које се извршавају под окриљем заједнице би требало да отклони негативне ефекте краткотрајних казни затвора уз остваривање веће користи за друштво, жртву и учиниоца кривичног дела. Циљеви рада су: упознавање са карактеристикама извршења краткотрајних казни затвора; сагледавање испуњености претпоставки за примену алтернативних санкција; упознавање са ставовима судија и стручних радника о алтернативним санкцијама; систематизација теоријских знања и практичних искустава земаља које примењују алтернативе казнама затвора.

У оквиру теоријског дела рада обрађене су две тематске целине. У првој је приказан историјски развој казне затвора, њена сврха, циљеви и место у кривичноправним системима. Други део је посвећен алтернативним санкцијама. Дат је преглед санкција које се у различитим законодавствима примењују као алтернативе краткотрајним казнама затвора, као и система за извршење алтернативних санкција у неким земљама у свету. У емпиријском делу рада су обављена три засебна истраживања како би се тематика алтернативних санкција сагледала са различитих аспеката (ставови судија, ставови повереника, мишљења потенцијалних корисника рада у јавном интересу). Као резултат спроведених истраживања, стручној и широј јавности се презентују информације које могу употпунити знања о примени алтернативних санкција у свету и код нас. Резултати емпиријског истраживања упућују на закључак да постоје позитивни ставови стручних лица о алтернативним санкцијама, иако преовладава мишљење да нису испуњени сви предуслови за њихову практичну примену. Такође се може закључити да је потребно обавити додатно информисање како би јавност стекла јаснији увид у циљеве алтернативних санкција и њихову корисност за локалну заједницу.

Кључне речи: краткотрајна казна затвора, алтернативне санкције, алтернативе казнама затвора, санкције и мере у заједници, санкције засноване на заједници, ресторативна правда.

Alternatives to short-term prison sentences

Abstract: This doctoral thesis emerged during the reform of domestic criminal legislature. New sanctions and measures have been introduced as alternatives to imprisonment, in accordance with the practice of modern legislation in the world. The application of community sanctions should reduce negative effects of short-term imprisonment, contributing to greater benefits to society, victim and offender. The aims of this thesis were: getting acquainted with the characteristics of the application of short-term prison sentences; review of the fulfillment of conditions for the application of alternative sanctions; assessment of the attitudes of judges and experts on alternative sanctions, the systematization of theoretical knowledge and other countries' practical experiences with alternatives to imprisonment.

The theoretical part of the thesis covers two main areas. The first one presents the historical development of imprisonment, its purpose, goals and position in the criminal justice system. The second part is devoted to alternative sanctions. The review of the sanctions that apply in different jurisdictions as an alternative to short-term prison sentences has been presented, as well as systems for the execution of alternative sanctions in some countries in the world. Three separate empirical researches have been carried out in order to comprehend the theme of alternative sanctions from different aspects (attitudes of judges, the commissioner's views, the opinions of potential beneficiaries of the community service). As a result of those researches, information has been provided to professional and general public, which can complement the knowledge on the application of alternative sanctions in the world and our country. The results of empirical studies suggest that there are positive views of experts on alternative sanctions, although many of them argue that not all the preconditions have been done for their practical application. We could also conclude that there is necessity to provide additional information to the public to gain clearer insight into the goals of alternative sanctions and their usefulness for the community.

Key words: short-term prison sentences, alternative sanctions, alternatives to imprisonment, community sanctions and measures, community based corrections, restorative justice.

САДРЖАЈ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА	1
1. КРАТКОТРАЈНЕ КАЗНЕ ЗАТВОРА	5
1.1. <i>О КАЗНИ</i>	5
1.2. <i>ИСТОРИЈАТ КАЗНЕ ЗАТВОРА</i>	11
1.3. <i>ПОЈАМ И СВРХА КАЗНЕ ЗАТВОРА</i>	23
Ретрибуција	26
Специјална превенција	27
Генерална превенција	28
Ресоцијализација	30
1.4. <i>ПОЈАМ КРАТКОТРАЈНИХ КАЗНИ ЗАТВОРА</i>	35
1.5. <i>ЗАКОНСКИ ОКВИРИ ПРИМЕНЕ И ПРИНЦИПИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА</i>	42
1.6. <i>УСТАНОВЕ ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРАТКОТРАЈНИХ КАЗНИ ЗАТВОРА</i>	43
Заводи отвореног типа	45
1.7. <i>ПРОБЛЕМИ ИЗВРШЕЊА КРАТКОТРАЈНИХ КАЗНИ ЗАТВОРА</i>	50
1.8. <i>АРГУМЕНТИ ЗА И ПРОТИВ КРАТКОТРАЈНИХ КАЗНИ ЗАТВОРА</i>	52
Негативне стране краткотрајне казне затвора	54
Позитивни ефекти краткотрајне казне затвора	60
2. АЛТЕРНАТИВЕ КРАТКОТРАЈНИМ КАЗНАМА ЗАТВОРА	64
2.1. <i>ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈА АЛТЕРНАТИВА КРАТКОТРАЈНИМ КАЗНАМА ЗАТВОРА</i>	64
2.2. <i>НАСТАНАК АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА</i>	72
2.3. <i>ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ЗА ПРИМЕНУ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА</i>	74
2.3.1. Консеквенцијалне теорије	75
2.3.2. Ретрибутивне теорије	77
2.3.3. Теорије комуникације	78
2.3.4. Концепт ресторативне правде	81
2.4. <i>СВРХА ПРИМЕНЕ И ФУНКЦИЈА АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА</i>	93
2.5. <i>АЛТЕРНАТИВНЕ САНКЦИЈЕ И РЕФОРМА ДОМАЋЕГ КРИВИЧНОГ ЗАКОНОДАВСТВА</i>	96
2.6. <i>ЗАКОНСКИ ОКВИРИ ПРИМЕНЕ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА</i>	97
Међународни правни документи	97
Домаће законодавство	110
2.7. <i>АЛТЕРНАТИВЕ КРАТКОТРАЈНИМ КАЗНАМА ЗАТВОРА У НАШЕМ ЗАКОНОДАВСТВУ</i>	112
2.7.1. Условна осуда	112
2.7.2. Условна осуда са заштитним надзором	116
2.7.3. Судска опомена	120
2.7.4. Новчана казна	121
2.7.5. Рад у јавном интересу	125
2.7.6. Одузимање возачке дозволе	129
2.7.7. Мере безбедности	130
2.7.8. Кућни затвор	132
2.8. <i>АЛТЕРНАТИВЕ КАЗНАМА ЗАТВОРА У ЗАКОНОДАВСТВИМА НЕКИХ ЗЕМАЉА</i>	134
2.8.1. Пробација - <i>Probation</i>	134
2.8.2. Интензивни пробациони надзор - <i>ISP</i>	145

2.8.3. Новчане казне - <i>Fines</i>	153
2.8.4. Рад у јавном интересу - <i>Community service</i>	168
2.8.5. Условна осуда - <i>Suspended sentence, conditional sentence</i>	200
2.8.6. Електронско праћење - <i>Electronic monitoring</i>	214
2.9. ОРГАНИЗАЦИЈА СИСТЕМА ЗА ИЗВРШЕЊЕ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА	228
2.9.1. Принципи засновани на међународним документима	228
2.9.2. Опште карактеристике пробационих сервиса.....	231
2.9.3. Пробациони сервиси у неким земљама	235
2.10. ПРОБЛЕМИ У ПРИМЕНИ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА	245
2.11. АРГУМЕНТИ У ПРИЛОГ АЛТЕРНАТИВА КАЗНИ ЗАТВОРА.....	249
2.12. КРИТИКЕ АЛТЕРНАТИВА КАЗНИ ЗАТВОРА.....	252
2.13. ЈАВНО МЊЕЊЕ И ПРИМЕНА АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА	255
3. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ.....	262
3.1. ТРЕНД ИЗРИЦАЊА КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 2000 – 2008.	266
3.2. МИШЉЕЊА И СТАВОВИ СУДИЈА О АЛТЕРНАТИВАМА КАЗНИ ЗАТВОРА	271
Предмет и циљеви истраживања	271
МЕТОДОЛОГИЈА	272
Време и место истраживања	272
Опис метода прикупљања и обраде података.....	272
Опис узорка	275
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	277
3.2.1. Улога судија у процесу реформе кривичног законодавства.....	277
Утицај судске праксе у поступку доношења новог Кривичног закона	277
Едукација судија за примену алтернативних санкција.....	282
Улога суда у поступку извршења алтернативних санкција.....	286
3.2.2. Кривичне санкције: изрицање и извршење	289
Пракса примене краткотрајне казне затвора	289
Ефекти краткотрајне казне затвора	294
Алтернативе краткотрајним казнама затвора	299
Опште мишљење о могућим ефектима алтернативних санкција.....	302
Рад у јавном интересу.....	305
Условна осуда и условна осуда са заштитним надзором.....	310
Казна одузимања возачке дозволе	312
Новчана казна у дневним износима	313
Ефекти примене новчане казне.....	318
3.2.3. Утицај реформе кривичног законодавства на унапређење права, положаја и улоге жртве.....	320
3.2.4. Утицај реформе кривичног законодавства на положај и права оптуженог	325
3.2.5. Улога друштвене заједнице у извршењу алтернативних санкција	330
3.2.6. Перспективе развоја домаћег кривичног законодавства.....	332
Сугестије испитаника за унапређење домаћег кривичног законодавства.....	335
ЗАКЉУЧАК	339
3.3. МИШЉЕЊА ПОВЕРЕНИКА О ПРИМЕНИ АЛТЕРНАТИВА КАЗНИ ЗАТВОРА.....	343
Уводне напомене.....	343
Предмет, циљеви и хипотезе истраживања	345
МЕТОДОЛОГИЈА	346

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	346
Услови извршења краткотрајних казни затвора.....	348
Мишљења повереника о алтернативним санкцијама.....	351
Ефекти примене рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором.....	354
ЗАКЉУЧАК	356
3.4. ПРОЦЕНА МОГУЋНОСТИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ РАДА У ЈАВНОМ ИНТЕРЕСУ У	
ОРГАНИЗАЦИЈАМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ	358
Предмет, циљеви и хипотезе истраживања	358
МЕТОДОЛОГИЈА	359
Време и место истраживања	359
Опис узорка	359
Опис метода прикупљања и обраде података.....	360
Упитник	361
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	364
Потреба за волонтерским радом у организацији.....	367
Информисаност о казни рад у јавном интересу	369
Извршење рада у јавном интересу у организацији	370
Анализа главних компоненти	373
ЗАКЉУЧАК	374
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	376
ЛИТЕРАТУРА	381
ИЗВОРИ СА ИНТЕРНЕТА	395
ПРОПИСИ.....	396
ПРИЛОЗИ.....	397
ПРИЛОГ 1: Упитник за интервју са судијама	397
ПРИЛОГ 2: Анкета за поверенике.....	399
ПРИЛОГ 3: Анкета за чланове организација особа са инвалидитетом.....	403

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Напредак почиње са мањином. Завршава се убеђивањем већине указивањем на разлоге и преимућства корака унапред, што се постиже позивањем на схватање већине (George William Curtis, 1824-1892)

Ове речи америчког писца и познатог говорника могу нам указати на значај истрајног залагања за идеје које се у једном тренутку могу учинити неостварљивим и превише амбициозним, које наилазе на отпор јавности неспремне за прихватање иновативних решења и на критику опонената заслепљених стереотипима. Приклањање идејама *мањине* која је носилац промена не значи по сваку цену сукоб са ставовима *већине*, већ покушај да се расветле слабости постојећих решења и предложе нове могућности које би биле од општег интереса. Такав задатак се не може остварити без сарадње *већине* коју треба навести на промишљање о сврсисходности покушаја увођења новина и онда када оклевање подупиру "аргументи" да услови за тако нешто још "нису сазрели". Чекање да најпре буду створене повољне околности може одложити промене у недоглед, јер идеални услови се у пракси никада не могу ни постићи у потпуности.

Ако посматрамо околности у којима се јављају алтернативне санкције, можемо уочити да оне настају као одговор на муњевите промене данашње цивилизације и њене дубоке алијенације. Залагање за широку примену мера алтернативних казни затвора не треба схватити као оптужбу постојећег система санкција, већ као нужност његовог обогаћивања новим казним решењима. "Човек је увек суочен с потребом да постојеће друштвене односе и дато социјално стање критички преиспитује, отклања она ограничења која стоје на путу њихове реализације и стално изнова пројектује алтернативне могућности реализовања прокламованих социјалних пројеката и вредности."¹

Расправе о целисходности примене краткотрајних казни затвора трају већ дуги низ година. Оно што је неспорно јесте да њихова ефикасност ни издалека није у сразмери са процентом њиховог учешћа у укупном броју изречених санкција. Бројна емпиријска истраживања и анализе показали су да она често негативно делује на

¹ Пејановић, С. (2004) *Социјална политика*. Београд: Дефектолошки факултет Универзитета у Београду, ЦИДД, стр. 16.

психосоцијално функционисање осуђеника, да је неефикасна у смањењу криминалне активности, а истовремено је и веома скупа. Таква ситуација је подстакла трагање за могућим решењима којима би се у одређеним случајевима постигао исти циљ као и затворском казном, а избегли њени недостаци. Примена алтернатива казнама затвора је решење које се успешно спроводи у све већем броју земаља у свету. Законодавства се обогаћују новим решењима и унапређују ревитализацијом старих. Реформа домаћег законодавства послужила је као мотив и изазов да се испита карактер тих промена, сагледају околности у којима се она дешава, анализирају проблеми са којима се суочава и наговесте путеви који би могли олакшати њену реализацију.

У оквиру истраживања постављена су одређена питања, која истовремено представљају и основ теме истраживачког рада: Да ли постоје предуслови за извршење нових и ревитализацију постојећих санкција предвиђених нашим кривичним закоником? Каква су мишљења и ставови стручних радника о могућностима примене алтернативних санкција? Постоје ли прецизна упутства, критеријуми и смернице за изрицање и извршење санкција? Које су специфичности извршења алтернативних санкција (одређивање установа, израда правилника и обука стручњака, начин извршења)? У којој мери је јавност упозната са свим елементима који су од значаја за примену алтернативних санкција (каква је корист за друштво, жртву, преступника)?

Предмет истраживања се састоји из:

- Упознавања са досадашњом праксом извршења краткотрајних казни затвора
- Испитивања ставова стручњака који учествују у поступку изрицања и извршења санкција које се могу изрећи као замена краткотрајних казни затвора
- Анализе искуства других земаља у примени алтернативних санкција

Овај рад имао је за циљ упознавање са карактеристикама извршења краткотрајних казни затвора и сагледавање испуњености претпоставки за примену алтернативних санкција. Током периода истраживања се очекује практична примена санкција које представљају новину у нашем правосудном систему, па је један од циљева био упознавање са начином њиховог извршења.

Други циљ рада био је упознавање са ставовима судија и стручних радника о алтернативним санкцијама предвиђеним нашим законодавством.

Циљ рада је био, такође, да се систематизују теоријска сазнања и практична искуства других земаља у области извршења санкција које представљају алтернативе краткотрајним казнама затвора.

Методе истраживања су комбиноване – квалитативне и квантитативне, при чему је нагласак стављен на упоредни (компаративни) метод, који је незаобилазан у оваквом типу истраживања. За прикупљање података коришћена је техника дубинског полуструктурираног интервјуа базираног на унапред припремљеним смерницама - темама за разговор, а такође су коришћени и доступни статистички подаци. Обрада података је обављена методама дескриптивне статистике (квантитативна анализа) и методом анализе садржаја докумената (квалитативна анализа).

Тема докторске дисертације појавила се у време реформе нашег кривичног законодавства, уз присутан актуелни тренд примене санкција које се могу изрећи као алтернативе казнама затвора. Иако се о овој теми доста расправља и пише, она ништа није изгубила на својој актуелности и садржајности. У борби против нарастајуће криминалне деструктивности, савремена законодавства у свету све више се okreћу примени мера које немају репресивни карактер. Снажну потпору оваквом схватању дају принципи ресторативне правде која не види корист за друштво, жртву и преступника у испаштању, већ покушају да се ствари "врате у првобитно стање". Евидентна непродуктивност краткотрајних казни затвора упућује на примену прагматичних решења која мање коштају, пружају већу ефикасност у односу на казне затвора, имају мање ретрибутиван карактер и стигматизирајући ефекат, спречавају ширење "криминалне инфекције", пружају могућност накнаде штете. У домаћу правосудну праксу уведене су новине које нису потпуна непознаница на овим просторима, али свакако обогаћују репертоар мера којима се на што хуманији начин, поштујући достојанство осуђеног, може реаговати на учињено кривично дело.

У оквиру теоријског дела рада обрађене су две тематске целине. У првој, под називом "Краткотрајне казне затвора", приказан је историјски развој казне затвора, њене сврхе, циљева и места у кривичноправним системима. Посебна пажња је посвећена проблематици извршења једне специфичне подгрупе казни затвора кратког трајања за које се уобичајено користи назив *краткотрајне казне затвора*. Теоретичари кривичног права и пенологије су сагласни у оцени да примена ових казни у пракси, поред позитивних учинака, резултује и бројним негативним ефектима који не могу бити отклоњени само унапређењем услова њеног извршења, већ применом других мера

и санкција које се извршавају у оквиру заједнице. У појединим законодавствима у свету креатори казнене политике, суочени са растућим проблемом пренасељености затвора, прибегавају и радикалним решењима искључивања примене казни затвора кратког трајања у кривичноправној пракси.

Друга целина теоријског дела рада носи назив "Алтернативе краткотрајним казнама затвора". Поред одређења и дефинисања појма алтернатива краткотрајним казнама затвора, дат је приказ њихове сврхе, циљева и места у казним системима у свету. Након осврта на међународну правну регулативу којом су постављени основни принципи примене санкција и мера које се спроводе у заједници, дат је преглед санкција које се у домаћем законодавству користе као алтернативе краткотрајним казнама затвора, а такође и санкција које се у највећој мери користе у различитим законодавствима у свету као супститути казне затвора. Највише простора је поклоњено приказу савремених достигнућа у примени санкција које су тренутно у жижи интересовања домаће кривичноправне теорије и праксе: рад у јавном интересу, условна осуда (са и без заштитног надзора), новчана казна (у фиксном и дневним износима). Дат је и кратак преглед неких система за извршење алтернативних санкција у различитим земљама у свету.

Ретка истраживања на ову тему указују да теоријска сазнања могу допринети бољем разумевању проблематике примене санкција које су алтернативе краткотрајним казнама затвора. Током овог истраживања посебна пажња посвећена је анализи добијених резултата са аспекта њихове практичне применљивости, у смислу сагледавања евентуалних проблема у пракси извршења ових санкција и упућивању препорука за њихово превазилажење. Стога оправдано можемо очекивати да добијени резултати могу имати значајне апликативне вредности у контексту развијања и унапређења стратегија казнене политике, као и у иновирању постојећих знања у области кажњавања.

Као резултат спроведеног истраживања и систематизације теоријских и емпиријских сазнања о алтернативама казни затвора, стручној и широј јавности се презентују информације које могу употпунити знања о примени алтернативних санкција у свету и код нас. Обједињавање сазнања из ове области и упознавање са праксом других земаља може послужити развоју метода рада, организовању служби и установа, као и обуци стручњака који ће се бавити овим делом пенолошког рада.

1. КРАТКОТРАЈНЕ КАЗНЕ ЗАТВОРА

1.1. О КАЗНИ

Историјски посматрано, кажњавање је појава чији корени сежу до почетака људске цивилизације. Реакција на повреду друштвених норми мењала се током времена упоредо са развојем друштва, социјалних и економских односа, научних и технолошких достигнућа. Социјално-економске и политичке промене утицале су на развој система кривичних санкција и њихову примену од момента када се кривично право јавља као централни елемент модерне државе током средњег века. Транзиција од телесног кажњавања и смртне казне до појаве модерних затвора, а касније транзиција од казне затвора ка санкцијама као што су новчана казна, условна осуда и други типови алтернативних санкција, па све до најновијих покушаја померања фокуса са кажњавања учиниоца на ресторативне циљеве (помирење, накнада, репарација, опоравак жртве), показује колико су велике промене претрпели системи кажњавања кроз историју.

Казна, уопштено посматрано, представља реакцију на угрожавање социјалне структуре коју одређена друштвена групација жели да очува. Пошто се налази у функционалној вези са целокупном структуром друштва, казна се може историјски посматрати кроз призму различитих политичких, филозофских, социолошких, психолошких, правних схватања и система одређеног времена. Као таква, казна се налази у константној еволуцији, при чему се њена функција, сврха и оправданост примене усклађује са владајућим моралним, идејним, филозофским схватањима и доминантном политиком.

Казна се може дефинисати као принудна мера коју суд на основу закона изриче кривично одговорној особи за учињено кривично дело у циљу заштите друштва и друштвених вредности, а која се састоји у одузимању или ограничавању одређених права и слобода. Основни елемент казне садржан је у начелу легалитета, према коме казна не може бити изречена за дело које, пре него што је учињено, законом није одређено као кривично дело и за које претходно није прописана таква казна (*Nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali*).

Једно од главних питања које је постављено у теорији кривичног права било је питање правног основа казне, односно питање у име чега друштво има право да изриче казну и кажњава појединца (*ius puniendi*). Питање правног основа казне је веома важан

проблем кривичног права, али је истовремено и филозофско питање, па су се њиме у већој мери бавили филозофи него правници. У литератури се најчешће наводе четири основне групе теорија о праву на кажњавање: идеалистичке (метафизичке), теорија друштвеног уговора, правне теорије и социолошке теорије. Идеалистичке теорије полазе од става да преступ представља повреду виших сила и принципа, те да је стога обавеза државе да, као изасланик тих сила, кажњавањем успостави апсолутну правду. Ова група теорија подељена је на (1) теорије божанске правде, које основ права на кажњавање виде у његовом божанском пореклу, (2) теорије моралне правде које полазе од становишта да је систем моралних норми дат од природе и заснован на човековом здравом разуму, те да кажњавање представља категорички императив којим се успоставља морална равнотежа нарушена извршењем кривичног дела и (3) теорије законске правде са филозофском тезом према којој кривично дело представља негацију права, а казна негацију те првобитне негације.

Критика метафизичких схватања јавља се на темељу рационалистичке филозофије Рене Декарта, а своју кулминацију достиже кроз идеје Просветитеља осамнаестог века. У настојању да нови научни и филозофски дух с краја XVIII века поприми свеопшти и револуционарни карактер, покренута је Енциклопедија као средство акумулације свих знања, научних и политичких теорија те епохе. Бројни филозофи су радили на њеном остварењу и она је била увод и припрема велике политичке револуције 1789. године. Међу најзначајнијим мислиоцима тога периода налазе се: *Denis Diderot, Jean D'Alembert, Paul Holbach, Charles Montesquieu, Francois Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Claude Adrien Helvetius*. Учење о расподели власти (*Montesquieu*), увођење појма просвећеног монарха (*Voltaire*), идеја једнакости свих грађана (*Rousseau*), само су неки од мисаоних импулса у тежњи за друштвом по мери човекове слободе. "Просветитељство се непрекидно трудило да размађија свет, усмеравајући се против догматичке спутаности и вере у надљудско знање. На том трагу оно оспорава религијске ауторитете и дочекује их са подругљивом скепсом. Оно оспорава наслеђене обичаје и животну праксу, устаје против укочене и окамењене традиције. Покретачка снага просветитељске борбе јесте мишљење које се позива само на себе, које тражи разлоге и пита за начела. Оно дакле успоставља ауторитет разума као једини легитиман ауторитет. У том смислу се изричито формулише обавеза мисаоног човека да, навођењем разлога, положи себи рачун о свакој својој изнетој

тврдњи. На тај начин је, једним суштинским преображајем, просветитељство довело у питање мит и отворило једно ново раздобље у људској историји."²

Теорија друштвеног уговора полази од идеје да грађани самом припадношћу друштвеној заједници склапају друштвени уговор (*pactum sociale*) којим преносе на државу право да кажњава у њихово име. Један од основних принципа теорије друштвеног уговора јесте једнакост свих чланова друштва пред законом, чиме се ограничава самовоља владара, који је дужан да доноси одлуке у складу са друштвеним уговором и законом. Француски филозоф *Jean Jacques Rousseau* засновао је своје идеје на теорији природног права *Hugo Grotius*-а, који је сматрао да се основ права налази у човеку као друштвеном бићу. "Друштвени поредак, те према томе и природно право, сматрао је *Grotius*, треба да буде усмерено на то да обезбеди одржавање адекватног поштовања својине, реализацију обавезе испуњавања обећања, накнађивање одштете тамо где су прекршени уговори и праведно кажњавање криваца... Природно право је систем моралних норми који је изведен из рационалне природе и који се подудара са њом, садржавајући у себи истовремено и команде и забране."³

Rousseau је први модерни мислилац који решава проблем синтезе материјалног права и суверенитета, слободе и владавине. Проблем са којим се он суочава јесте решавање питања "како је могуће да појединци постану чланови неке заједнице, а да при том не напусте своју аутономију, тј. како је могуће реализовати у исто време слободу и државу, реализовати материјалну правду унутар државе".⁴ У својој књизи *Друштвени уговор*, *Rousseau* сугерише да прихватањем друштвеног уговора човек губи "природну слободу" која је одређена природним снагама појединца, а добија "грађанску слободу" ограничену општом вољом. Основни проблем друштвеног уговора је "пронаћи такав облик удруживања што брани и заштићује свим заједничким снагама особу и имање сваког удруженог, и у којем се сватко, уједињавајући се са свима, покорава ипак само себи и остаје исто тако слободан као и прије".⁵ Позната је његова максима: "Да човек не би постао жртва убице, он пристаје да буде убијен ако он сам постане убица".

² Васиљевић, Д. (2009) Мит просветитељства. *Социјална мисао*. бр. 2/2009, стр. 148-149.

³ Нојман, Ф. (2002) Владавина права. Политичка теорија и правни систем у модерном друштву. Београд: Филип Вишњић, стр. 113-114.

⁴ Нојман, Ф. (2002) Ибид., стр. 155.

⁵ Rousseau, J. J. (1978) *Друштвени уговор*. Загреб: Школска књига, стр. 101.

Правне теорије налазе упориште права на кажњавање у правним нормама самим по себи. Држава има право (које произилази из правних норми) да захтева послушност грађана, тако да свако непоштовање норми прописаних законом постаје основ права на кажњавање. Најзначајни представник овог теоријског правца је немачки теоретичар *Karl Binding*. Према његовом мишљењу, основ кажњавања је чисто нормативистички, а казна је последица прекршене норме.

Социолошке теорије проналазе основ права на кажњавање у социјалним функцијама кривичног права. Засноване на утилитаристичким схватањима енглеског филозофа *Jeremy Bentham*, ове теорије полазе од нужности очувања друштвеног поретка и одбране друштва од криминалитета. Учење *Bentham* почива на "схватању човека као рационалног бића којим руководи хедонизам. Због тога он понашање бира у складу са рационалним рачунањем при коме вага задовољство и патњу која проистиче из тог избора. Кажњавањем треба одвратити појединца од вршења злочина и кршења права других људи. Зло које се преступнику наноси казном требало би да буде уравнотежено са задовољством (добитком или пријатношћу) које му доноси вршење дела, прецизније - зло треба да га превазиђе и то само колико је довољно да потенцијалног извршиоца дела наведе да одустане (...) При том, битније је да кажњавање буде брзо и извесно, него да буде оштро, јер се само на тај начин постиже његова ефикасност".⁶ Корисност казне, а тиме и основ права на кажњавање, огледа се у томе што казна представља један од најважнијих елемента којим се обезбеђује сигурност друштва, очување поретка и заштита друштвених вредности. На овим основама развила је своје учење и школа друштвене одбране.

Друго важно питање кривичног права је питање сврхе кажњавања, односно, шта се кажњавањем жели и може постићи. Најсажетије образложење сврхе кажњавања у старој Грчкој налазимо код Платона, који преноси Сократова запажања: "Стога је права сврха свих казни двојака: онај ко је праведно кажњен би требало или да постане бољи и има корист од казне, или би требало да постане пример другима, како би они могли да виде његове патње и имају страховања да би могли исто тако да пате; на тај начин постају бољи. Они који се поправе када су кажњени од стране богова и људи су

⁶ Игњатовић, Ђ. (1997) *Криминолошко наслеђе*. Београд: Полицијска академија, стр. 8-9.

они чији су греси излечиви; и они су поправљени, како на овом, тако и на другом свету, болом и испаштањем јер не постоји други начин да се ослободе свог зла."⁷

Теорије о сврси кажњавања се могу поделити у три групе: апсолутне или ретрибутивне, релативне-утилитаристичке и спојне или еклектичке теорије. Апсолутне теорије су биле владајућа доктрина класичне школе кривичног права, чији су представници правни основ казне видели у апсолутној правди, а сврху казне у одмазди. По апсолутним теоријама сврха кажњавања се схвата као одмазда друштва према ономе ко је нанео штету том истом друштву, а испаштање са становишта онога ко се кажњава. Дакле, полази се од тога да се деликтом нарушава поредак у друштву, а казном се успоставља равнотежа-еквилибријум путем одмазде према кривцу. Захтев за остваривање апсолутне правде је остављао веома мало простора за индивидуализацију казне и њено прилагођавање починиоцу. Релативне теорије прилазе питању кажњавања са превентивног становишта, тј. става да сврха казне не сме бити само одмазда, него и превенција, те повратак починиоца у друштво. Сврха кажњавања се схвата као спречавање вршења кривичних дела у будућности; дакле превенција, а не одмазда. Према начину остваривања овога циља релативне теорије се деле на теорије индивидуалне превенције - превентивно деловање на самог учиниоца и теорије генералне превенције - превентивно деловање на све потенцијалне учиниоце. Мешовите, спојне или еклектичке теорије, као што само име каже, настоје да спајају елементе апсолутних и релативних теорија. Оне казни придају, поред сврхе специјалне и генералне превенције, такође и одмазду; према томе сврха кажњавања по схватањима еклектичких теорија је и одмазда и превенција криминалитета. "Овакав компромис између две екстремне идеје, апсолутних и релативних схватања изражен је формулом *punitur quia peccatum est et ne peccetur* (кажњава се зато што се згрешило и да се убудуће не би грешило)."⁸

О "непостојаности" смисла казне, њене сврхе и циљева који се од ње очекују говори *F. Nietzsche* у свом полемичком спису Генеалогја морала: "Казна као чињење нешкодљивим, као спречавање даљег оштећивања. Казна као накнада штете оштећеном, у било ком виду (...) Казна као изоловање неког нарушавања равнотеже да

⁷ Према: Morris, N., Rothman, D. (1998) *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in western society*. New York, Oxford: Oxford University Press, стр. 5.

⁸ Купчевић-Млађеновић, Р. (1972) *Основи пенологије*. Сарајево: Издавачко предузеће Свјетлост, оп. цит., стр. 66.

би се спречило ширење тог нарушавања. Казна као уливање страха пред онима који казну одређују и извршују. Казна као нека врста поравнања за предности које је преступник до тада уживао (на пример кад се као роб у руднику учини корисним). Казна као издвајање једног изопаченог елемента (...) Казна као средство да се нешто уреже у памћење било оном који казну трпи, такозвано "поправљање", било очевицима извршења казне. Казна као плаћање хонорара по захтеву власти, предвиђеног да заштити преступника од неумерене освете. Казна као компромис с природним стањем освете уколико га моћна племена још одржавају и сматрају својом привилегијом. Казна као објава рата и ратна мера против непријатеља мира, закона, реда, власти, против кога се, као опасног за заједницу, као прекршиоца уговора на коме се заједница заснива, као бунтовника, издајника, нарушитеља мира води борба средствима каква се већ примењују у рату."⁹ Веома се ретко овакав смисао и сврхе казне појављују у јединственој форми, већ најчешће чине синтезу, при чему се сваки појединачни елемент може у одређеним околностима издвајати, истичати у односу на остале, а у неким случајевима може изгледати да "један елемент (рецимо сврха застрашивања) укида све остале елементе".¹⁰

Еволутивни пут схватања о сврси кажњавања кретао се упоредо са развојем друштва и друштвених односа. Појам казне можемо у теоријској равни посматрати у два правца: ретрибутиван и утилитаристички. Ретрибутивни приступ је окренут прошлости и заснован је искључиво на кривичном делу и потреби да казна буде пропорционална кривичном делу, а основно начело правде је морални критеријум. Утилитаристичка схватања полазе од становишта да људске поступке треба процењивати према њиховим последицама и стога су окренута будућности.

Двадесети век је обележен доминацијом утилитаристичких схватања о сврси казне. Према екстремним тумачењима утилитариста ефикасност казне је једина димензија која одређује њену функцију. Казна се схвата као средство које друштво користи да би се штитило. Оваква филозофија преовладава у значајном делу развијених земаља данашњице, посебно у САД и Великој Британији, и у великој мери утиче на кривична законодавства других земаља у свету. Парадоксална је чињеница да, и поред огромног научног потенцијала великог броја теоретичара из области правних наука,

⁹ Ниче, Ф. (1887) *Генеалогичка морала*. <http://www.scribd.com/doc/11166574/Friedrich-Nietzsche-Genealogija-Morala>

¹⁰ Ибид.

који дају немерљив допринос теорији и пракси, казнена политика ових земаља се и даље ослања на веома репресиван одговор на криминалитет. И поред читавог низа иновација у области пенологије, од којих се поједина заснивају на веома напредним технолошким решењима, негативне консеквенце казнене политике су веома видљиве у пракси примене казних санкција, поготово у САД.

1.2. ИСТОРИЈАТ КАЗНЕ ЗАТВОРА

"Од казне затвора изграђен је темељ и готово читаво здање нашег данашњег казног система, али не захваљујући случају или хиру законодавца, него развоју и напретку у идејама и обичајима."¹¹

Од увођења казне лишења слободе, као санкције која је означила почетак савремене пенолошке мисли, много је тога написано о теоријама и филозофији кажњавања. Настанак казне затвора је повезан са постанком државе и формирањем државне власти која је у стању да појединцу наметне одређене норме понашања, контролише њихово поштовање и реагује у случају кршења тих норми.

Места која су служила за затварање криминалаца, непријатеља, дисидената, јеретика, дужника, бескућника, постојала су хиљадама година пре наше ере. Познато је да су први затвори постојали још у старом Египту, Месопотамији, Асирији, Грчкој, Риму, али се њихова функција углавном сводила на ограничавање кретања људи и њихово чување до изрицања пресуде и извршења казне. У старом Вавилону су коришћена места за затварање, *bit kilil*, у која су смештани дужници или ситнији криминалци, робови, странци. У античкој Грчкој и Риму су спорадично коришћени приватни затвори или *carcer privatus*, за дужнике и лица која су чекала на суђење или егзекуцију. "Познато је место за затварање у Атини под називом *desmoterion* или "место са ланцима", а у Риму *ergastulum*."¹² За затварање су најчешће коришћене градске куле, тврђаве, подруми, бунари и слични објекти.

Најстарији трагови о затворима у старом Египту датирају из периода Средње државе (2050-1786. године п.н.е). Фараони из тог периода су сматрали светом дужношћу да кажњавањем прекршилаца очувају божански поредак и поново успоставе

¹¹ Фуко, М. (1997) *Надзирати и кажњавати – настанак затвора*. Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, стр. 224.

¹² Roth, M. P. (2006) *Prisons and prison systems: a global encyclopedia*. Westport: Greenwood Press, стр. xxvi

"равнотежу универзума". У библијским текстовима можемо пронаћи записе који говоре о тадашњим затворима. Књига Постанка описује заточење јеврејског роба Јосифа, који је провео дванаест година у затвору у Луксору. Током тог периода морао је да ради на житним пољима заједно са другим затвореницима који су углавном били странци заробљени у ратовима или слуге кажњене због занемаривања дужности. На основу овог записа се може претпоставити да су затвори у древној Египту били места на којима су затварани различити преступници, без обзира на врсту злочина. Бекство из затвора се сматрало за веома тежак преступ. Сматра се да су затвори били истовремено и седишта судова. Затворима су управљали надзорници уз помоћ особља - стражара и писара који су уредно водили затворску евиденцију. Једна од битних карактеристика затварања у старом Египту је принудни рад затвореника.

У Атини су осуђеници затварани како би се спречило њихово бекство, али такав вид затварања није служио кажњавању. Затвореници нису били изоловани, а могли су да их посећују пријатељи и родбина.¹³ Није постојала затворска управа која би организовала и контролисала живот у затвору, већ су затвореници били препуштени сами себи. Познато је да је чувени грчки филозоф Сократ држан у тамници све док га нису позвали да попије отров. Сократов случај илуструје различите аспекте система кажњавања у древној Атини. Оптужен за безбожништво, изведен је пред пороту од 500 чланова на суђењу које је, према атинском обичају трајало само један дан. Пошто је проглашен кривим, Сократ је имао право да предложи казну, као што је то учинио и тужилац, који је предложио смртну казну. Сократ је одбио да тражи казну затвора или неку алтернативу, образлажући то на следећи начин:

"Треба ли да предложим казну затвора? Зашто бих провео своје дане у затвору и био роб судија изабраних на годину дана, сужањ Једанаестице. Или да будем кажњен новчано, боравећи у тамници док казна не буде плаћена. То се своди на исто. Требало би да лежим у затвору, јер новац немам и не могу да платим. Ако кажем прогонство (што би вероватно могла бити казна коју ћете придодати), морао бих бити заслепљен љубављу за животом уколико бих ирационално очекивао да, када ви као моји суграђани немате разумевање за моје говоре и аргументе и сматрате их мрским и одбојним, да ће неко други бити спреман да их прихвати."¹⁴

¹³ Константиновић-Вилић, С., Костић, М. (2006) *Пенологија*. Ниш: СВЕН, стр. 120.

¹⁴ Према: Morris, N., Rothman, D. (1998) *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in western society*. New York, Oxford: Oxford University Press, стр. 6.

Сократов говор указује на неке од функција којима је затвор у античкој Грчкој служио. Сократова одбрана наговештава да је затварање у циљу кажњавања постојало у том периоду као сасвим легитимна могућност, исто као и затварање дужника (у Сократовом случају неплаћене новчане казне), односно осуђених на смрт који су чекали извршење казне. Забележена су размишљања Платона који је још у то време сматрао да затвори треба да постану места за издржавање казне, а не за привремено затварање осуђеника. У свом делу *Закони*, Платон разматра различите преступе против побожности и морала и предлаже три врсте затвора у зависности од могућности поправљања преступника. Прву групу чине јавне зграде поред пијаце, у које би се могао смештати велики број обичних преступника. Други тип представља центар за реформу преступника који су починили теже преступе, али нису суштински лоши. Њих треба затварати највише до пет година, без могућности контакта са другим грађанима осим са представницима тзв. "моралне полиције", који имају задатак да утичу на њихово морално поправљање. За непоправљиве преступнике Платон предлаже трећу врсту затвора, далеко од градова, у најзабаченијим деловима државе.

У римском праву није постојала казна затвора, већ је затварање најчешће служило чувању затвореника до извршења пресуде. Затварање је било временски ограничено или доживотно у зависности о тежине преступа, али није имало карактер казне, већ је то било средство за контролу осуђених. Све до средине III века надлежност над јавним затворима у старом Риму је била поверена *triumviri capitales*, органима полиције који су такође били задужени за одржавање реда у градовима, хапшење криминалаца, прикупљање доказа. У провинцијама је успостављана затворска управа која је била у потпуности под војном контролом. У затворима се није водило рачуна о раздвајању оптужених од осуђених, нити мушкараца од жена, али има података да су постојали случајеви затварања у самице.¹⁵ Из тог периода познат је затвор *Mamertin*, саграђен између 640. и 616. године пре нове ере, у коме су према легенди били заточени апостоли Петар и Павле. Затвор се састојао од две подземне просторије, једна испод друге. Доња, позната по називу Тулијанум (*Tullianum*), служила је као тамница у коју су затвореници убацивани кроз отвор на поду горње просторије. Уобичајено је коришћена за затворенике вишег ранга, заповеднике поражених војски, који су у њој држани све до јавне егзекуције на процесијама одржаним у славу Рима.¹⁶

¹⁵ Catholic Encyclopedia. <http://www.newadvent.org/cathen/12430a.htm>

¹⁶ Wikipedia. <http://en.wikipedia.org/wiki/Tullianum>

Дакле, у античким затворима се чекало на изрицање или извршење казне, па се стога каже да су "тадашње судије те затворе празнили, за разлику од савремених судова који их у ствари пуне". О оваквом карактеру затвора говори и познати римски правник Улпијан који истиче да "затвори треба да користе само за притварање, а не за кажњавање."¹⁷ Ово је био владајући став све до реформи кривичног права у XVIII веку.

У средњем веку затвор још није имао карактер самосталне кривичне санкције. Постојала су три облика затварања:

- Превентивно, које је представљало неку врсту судског истражног затвора и имало је за циљ чување осумњиченог или оптуженог до коначне пресуде.
- Дужничко затварање имало је исту улогу као и у римском праву, односно имало је за циљ да натера дужника да исплати новчану казну, глобу или дуг. Трајало је све до испуњења дужничке обавезе. Дужничко затварање се спроводило на захтев и на трошак повериоца. Уколико дужник није био у стању да измири обавезу, могао је да тражи опрост од бискупа.
- Профилактичко: у затвор су упућиване социјално неадаптиране особе, као што су скитнице, просјаци, блудници, напуштена деца и сл.

Иако се представе о средњевековним затворима заснивају на призорима мрачних, мемљивих тамница са ланцима, справама за мучење и затвореницима без наде да ће видети светлост дана, поједини аутори трагају и за другим примерима праксе кажњавања у средњем веку. *Helen Marry Carrel*, историчарка са Универзитета у Лидсу (*Institute for Medieval Studies*) истиче да је средњевековни правни систем у многим аспектима био просветљенији од данашње верзије. Према њеним речима, "уобичајени приказ средњевековног правосуђа као окрутног, базираног на тортури и егзекуцији казни је често некоректан и нетачан". Енглески затвори су у то време били много отворенији него данас; затвореници су могли да комуницирају са пролазницима кроз решетке на прозорима. Становници средњевековних градова су сматрали својом хришћанском дужношћу да пруже милостињу, а политичари су, користећи то узгред као добру рекламу, јавно доносили храну и пиће затвореницима. У неким затворима, посебно у Лондону, Нотингему и Колчестеру затвореницима је било дозвољено да просе, а у неким случајевима да раде, при чему су имали обавезу да тамничару дају

¹⁷ Милутиновић, М. (1977) *Пенологија*. Београд: Савремена администрација, оп. цит., стр. 23.

одређени део зараде. Затварање у самице је било предвиђено као санкција само за најгоре преступнике, којима је на такав начин онемогућавано да примају милостињу.¹⁸

Слична запажања о кажњавању у средњем веку можемо пронаћи и код других аутора. У својој књизи *Medieval Prison: A Social History*, G. Geltner показује да се неке одлике модерних затвора могу препознати у пракси кажњавања појединих земаља још током XIII и XIV века. Затвори саграђени у том периоду у италијанским градовима Венецији, Болоњи и Фиренци имали су развијен систем управљања и финансирања, прописе којима је регулисан затворски живот, рад особља и класификација затвореника. Иако су грађени за различите намене, карактеристично је да су смештани на централним, видним местима у граду. У затвору су биле дозвољене посете чланова породица и пријатеља који су могли доносити храну и друге потрештине, а такође лекара и свештеника.¹⁹

У нашем правном систему све до почетка XIV века нема никаквих трагова о примењивању казне лишења слободе. У Светостефанској хрисовуљи из 1313-1318. године можемо наћи свега један случај спомињања "тамнице", и то у члану 80. којим се прописује тамница од три месеца за себра који је истукао управника имања. Иста врста казне била је предвиђена и у Душановом законнику за калуђера који "збаци расе" и за пијаницу који "задере, или капу коме скине, или другу срамоту учини, а не окрвави". Тамница је била прописивана кумулативно са неком другом казном, најчешће телесном, и није се могла изрећи без цареве наредбе, што је било изричито прописано у чл. 184. и чл. 185. Душановог законика.

Казна лишења слободе добија правну самосталност крајем XVIII века увођењем у француски *Code Penal* из 1791, којим је такође ограничена примена смртне и телесне казне, укинута казна лишења слободе у доживотном трајању и прихваћен систем апсолутно одређених казни. У том периоду се јавља модерни концепт затвора као места на које се осуђеник упућује на одређени период времена као казна за почињено кривично дело.

Ћелијски или Пенсилванијски затворски систем (зову га још и Филадельфијски систем) је настао као реакција на негативне стране система групног издржавања казне затвора. Систем је настао на подстицај мале групе реформатора који су припадали верској секти Квекера, организованих у удружење под називом *Philadelphia Society for*

¹⁸ http://reporter.leeds.ac.uk/press_releases/current/medieval_gaol.htm

¹⁹ Geltner, G. (2008) *Medieval Prison: A Social History*. New Jersey: Princeton University Press

Alleviating the Miseries of Public Prisons (kasnije poznato pod imenom *Pennsylvania Prison Society*). Њиховом заслугом, у америчкој држави Пенсилванији је крајем XVIII века редукована примена смртне казне (само за најтежа кривична дела), укинута телесно кажњавање, и успостављен нови систем извршења казне затвора.

Прекретница настаје 1790. када се у филаделфијском државном затвору у улици Волнат (*Walnut Street Jail*) укида заједничко издржавање казне (мушкарци и жене, малолетни и пунолетни, професионални криминалци и они који први пут врше кривично дело, извршиоци прекршаја и злочина).²⁰ Пенсилванијски систем карактерише потпуно усамљење осуђеника током дана и ноћи. Квекери су сматрали да ће осуђеник најбоље окајати своје грехе у самоћи - читајући религиозну литературу и размишљајући о свом злочину. Издвајање осуђеника у самице је требало да спречи ширење "криминалне инфекције" и онемогући штетан утицај других криминалаца. Предности пенсилванијског система су се састојале и у томе што је управљање затвором било олакшано захваљујући строгој дисциплини и изолованости затвореника. Сматрало се да боравак у самици не представља казну, па рад није био предвиђен како не би скретао пажњу осуђеника од размишљања о сопственом злочину и покајања. Према пенсилванијском моделу је изграђен и затвор у Питсбургу 1821, *Eastern State Penitentiary* у источној Филаделфији (*Cherry Hill*) 1836. и *Trenton State Prison* у Њу Џерсију исте године.²¹

Пенсилванијски систем је врло брзо стекао популарност и у Европи, па су средином XIX века на том концепту настали затвори у читавом низу земаља (Енглеска, Француска, Немачка, Русија, Холандија, Белгија). Међутим, у Америци је овакав систем извршења казне затвора убрзо напуштен јер се показало да, поред позитивних страна, има веома штетне ефекте по здравље затвореника. Дуготрајна изолација доводила је до великог пораста душевних поремећаја и самоубиства осуђеника, а услед ограничених могућности кретања јављала су се и различита телесна обољења. Боравак у затвору без комуникације са другим особама утицао је на то да већина осуђеника није више могла да се уклопи у услове живота на слободи. Велики трошкови изградње и одржавања затвора оваквог типа су такође представљали један од значајних аргумената противника пенсилванијског система, па је он претрпео значајне модификације.

²⁰ Мрвић-Петровић, Н. (2007) *Криза затвора*. Београд: Војноиздавачки завод, оп. цит., стр. 34.

²¹ <http://law.jrank.org/pages/11192/Walnut-Street-Prison.html>

Нови систем је добио име по малом градићу Обурну (*Auburn*) у америчкој држави *New York* у коме је 1821. саграђен затвор, првобитно конципиран према пенсилванијском систему. У новом крилу затвора у ћелијама су била смештена 83 затвореника. Након годину дана издржавања казне, петорица затвореника су умрла, један је душевно оболео, један је покушао да изврши самоубиство, а остали су били дубоко деморалисани и депресивни.²² Када је две године касније гувернер *New York*-а помиловао одређени број затвореника, управник затвора је одлучио да изврши реорганизацију и уведе промене у систем извршења казне. Промене су се састојале у томе што су осуђеници проводили ноћ у ћелијама, а током дана радили заједно, организовани у мале радне групе. Како би се спречила "криминална инфекција" осуђеници нису смели да разговарају (зато се овај систем зове још систем ћутања), нити да комуницирају на било који начин. Морали су чак да држе погнуте главе на којима су носили капе са великим спуштеним ободом, како не би гледали једни у друге. У случају кршења правила осуђеници су били веома сурово кажњавани, првенствено телесним казнама.²³

Реформатори затвора су сматрали да радне активности имају рехабилитативну функцију јер пружају осећај сврсисходности, јачају дисциплину и ред. С друге стране, радом осуђеника је оствариван приход који је коришћен за одржавање затвора. Затвор у Обурну је први развио профитабилне програме производње различите робе за отворено тржиште (обућа, одећа, теписи, намештај, столарски алати, бурад, ексери итд.). Традиционална затворска униформа са црно-белим хоризонталним пругама (зебра) настала је управо у Обурну. Током шетње затвореници су ходали у карактеристичном поретку, клизајући левом ногом која је била повезана ланцем и десном руком на рамену осуђеника испред себе (*lockstep*)²⁴. Затвореници су разврставани у зависности од врсте кривичног дела, пола и узраста на различите локације унутар затвора. Један део у поткровљу био је одвојен за смештај осуђеница. Препуштене саме себи, боравиле су у мрачним и загушљивим просторијама са запечаћеним прозорима и једном дневно добијале следовање у храни и другим потрепштинама. Углавном су биле запослене предењем вуне и штрикањем, и премда нису имале забрану комуникације, нити су према њима могла бити примењивана друга средства принуде, услови у којима су жене

²² Williams, V. L. (1979) *Dictionary of American Penology: An Introductory Guide*. Westport: Greenwood Press, стр. 28.

²³ Милутиновић, М. (1977) Ибид., оп. цит., стр. 80; Мрвић-Петровић, Н. (2007) Ибид., оп. цит., стр. 36-37.

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Auburn_Correctional_Facility

издржавале казну затвора су оцењивани "горим од смрти".²⁵ Према обурнском систему, 1826. је изграђен и злогласни затвор *Sing-Sing* у *New York*-у, на обалама реке Хадсон. Систем ћутања је био доминантан систем извршења казне затвора у Америци све до друге половине XIX века, након чега је постепено замењиван прогресивним системом.

Зачетак развоја прогресивног система проналазимо у једном експерименту енглеског морнаричког официра и професора географије Александра Маконокија (*Alexander Macconochie*). Током своје службе у Аустралији, од марта 1840. до фебруара 1844, Маконоки је радио као управник казног завода на острву *Norfolk*, и у том периоду формулисао је и применио многе од принципа на којима се заснива савремена пениологија. Његово схватање пениологије почивало је на веровању да окрутност кажњавање понижава и жртву и друштво које такву казну намеће. Казна не треба да буде освета за почињено кривично дело, већ средство за јачање способности преступника да се придржава друштвених правила. Маконоки је инсистирао на томе да циљ затварања није кажњавање за претходна дела, већ припрема осуђеника за будући живот. Сматрао је да казна затвора не треба да буде временски одређена, већ да се састоји од задатака које осуђени мора да испуни. Уместо одређивања фиксног временског периода, дужина трајања казне би требало да зависи од времена потребног да се обави одређени посао, како би се развила мотивисаност осуђеника да ради, буде марљив и штедљив - што се мерило бројем бодова које заслужи.²⁶ Систем извршења казне затвора који је Маконоки увео (*mark system*) представљао је претечу прогресивног система. Састојао се од три фазе кроз које је осуђеник напредовао, полазећи од строжијег ка лакшем режиму.

- прва је била фаза строгог режима извршења казне према ћелијском систему;
- друга фаза се састојала од заједничког рада у мањим групама које су осуђеници сами бирали. Поделу рада су вршили сами, у складу са способностима и физичким могућностима. За обављени посао група је добијала одређени број бодова који је дељен на једнаке делове свим члановима групе. Сваки од затвореника је био одговоран за понашање и рад другог, јер му је било у интересу да се посао обави и сакупе бодови. На тај начин је јачана потреба за сарадњом и осећање солидарности;

²⁵ <http://www.geocities.com/MotorCity/Downs/3548/facility/auburn.html>

²⁶ Australian Dictionary of Biography online edition. <http://adbonline.anu.edu.au/biogs/A020160b.htm>

- у трећој фази осуђеници су добијали одређени степен аутономије. Групе за рад су расформиране, а осуђеник је добијао своју колибу са земљиштем које је обрађивао. Сада је самостално сакупљао бодове како би стекао право на условни отпуст.

Већ након четири године Маконокијев систем је показао позитивне резултате. "Побуна и нереда није било, војне снаге скоро да нису имале посла, а условно ослобођени затвореници у малом броју су се вратили злочину, јер се већина лако прилагодила новом животу."²⁷ Међутим, Маконоки је био сувише испред свог времена да би његове идеје биле прихваћене у конзервативном свету. "Отац паролног надзора" смењен је са места управника уз оцену претпостављених "да је својим либерализмом учинио да затвор престане да буде средство за кажњавање преступника".²⁸ Две године након повратка у Енглеску објавио је о свом раду књигу која је имала значајан утицај на развој пенологије. Маконокијев експеримент је оставио трага у његовој родној земљи, а поготово на аустралијском континенту, а ти трагови су "видљиви и данас у архитектонском, организационом и третманском погледу".²⁹ Предности бодовног система се огледају у стварању много бољих услова за очување физичког и душевног здравља осуђеника, високом степену индивидуализације казне, бољим условима за стручно и радно оспособљавање затвореника, повећању мотивисаности, стварању атмосфере заједништва и упућености затвореника једних на друге итд. Једна од негативних страна овог система је претерана посвећеност затвореника сакупљању бодова, што доводи до негативних појава: превара, егоцентризма, искључивања слабих и немоћних који не могу да допринесу успеху групе и сл. Систем се показао као веома компликован за организовање и захтева припрему најситнијих детаља и елемената структуре, а у данашњим условима би изискивао знатне материјалне трошкове.

Прогресивни систем је настао као одговор на недостатке претходних система извршења казне затвора. Он представља еkleктичку творевину јер није у потпуности раскинуо са ћелијским и обурнским системом, већ су њихове позитивне стране допуњене новим идејама. Прогресивни систем је заснован на следећим принципима:

²⁷ Игњатовић, Ђ. (2000) *Криминологија*. Београд: НОМОС, стр. 287.

²⁸ Игњатовић, Ђ. (2000) *Ибид.*, оп. цит., стр. 287.

²⁹ Николић, З. (2009) Националне, културолошке и филозофскоправне карактеристике затворских система. *Страни правни живот*, 2/2009, Београд: Институт за упоредно право, стр. 275-276.

- све привилегије зависе од понашања затвореника и његових радних резултата;
- с циљем преваспитања, на њих се врши индивидуални утицај;
- осуђено лице се сукцесивним променама у поступању постепено припрема за живот на слободи кроз све мања ограничења, да би затварање окончало условним отпустом;
- обавезни надзор над условно отпуштеним уз могућност опозивања ове мере.³⁰

"Основна идеја овога система се састојала у томе да осуђеник у току издржавања казне треба стално да побољшава свој положај у затвору, тј. да прелази из строжијег ка блажем режиму, с тим да овај прелазак зависи од њега самог, тј. његовог понашања и залагања. Оно најважније што се прогресивним системом хтело постићи јесте преваспитање осуђеног лица уз његово активно учешће. Осуђеник се, наиме, само мотивише да се добро влада и да се залаже на раду, што представља извесну гаранцију да ће такво понашање трајно задржати и после изласка из затвора."³¹

У литератури се помињу две варијанте прогресивног система: енглески и ирски прогресивни систем. Енглески прогресивни систем је уведен 1853. и то према затвореницима који су осуђивани на дужевремне казне. Према овом систему, извршење казне се одвијало кроз три фазе. Прва фаза представља ћелијско издржавање у потпуном усамљењу, са том разликом у односу на ћелијски систем што су осуђеници у неким случајевима могли да добију повољнији режим извршења (боља храна, књиге религијског карактера, почетак обуке за занат, рад у ћелијама са отвореним вратима преко дана). Током фазе усамљења осуђеници су могли да изађу из ћелије само ради шетње или одласка у цркву. Друга фаза је најзначајнија за преваспитање осуђеника и састоји се од заједничког издржавања казне. У овој фази се врши класификација осуђеника према унапред утврђеним критеријумима: степену њихове "покварености", старости, тежини извршеног дела, побудама које су га навеле да изврши дело и дужини казне на коју је осуђен. Осуђеник је морао да испуни постављене услове како би био распоређен у разред, односно подразред са повољнијим режимом извршења и

³⁰ Игњатовић, Ђ. (2000) Ибид., стр. 287-288.

³¹ Атанацковић, Д. (1988) *Пенологија*. Београд: Научна књига, стр. 81.

одређеним погодностима (квалитет и количина хране, врста и тежина рада, количина новца којим може да располаже, број писама и пошиљки које може да прими и сл.).³²

Трећа фаза (фаза условног отпуста) није обавезна, јер је условни отпуст одобран само онима који су се изразито добро владали и посебно залагали на раду. Уколико осуђеник изврши ново кривично дело, условни отпуст је могао да се опозове. Осуђеник практично издржава казну на слободи и условни отпуст траје све док не истекне време трајања изречене казне.

Један од недостатака енглеског прогресивног система се састоји у томе што није доводио до суштинске промене осуђеника, већ су они у највећој мери само користили пружене могућности како би постигли своје циљеве: погодности током издржавања казне и условни отпуст.

Оснивач ирског система је енглески капетан *Walter Crofton*, члан Комисије за контролу казних завода у Ирској. Овај систем се примењује од 1854. За разлику од енглеског система, ирски прогресивни систем је имао још једну међуфазу - фазу за слободњаке, која је уметнута између друге и треће фазе. Пре условног отпуста осуђеник је упућиван у тзв. одељење за слободњаке са условима живота и рада организованим тако да помогну осуђеном да се лакше навикне на живот на слободи. У одељењу за слободњаке није било сталног надзора над осуђеницима, они су радили пољопривредне послове на отвореном простору. Уколико би се осуђеник лоше владао или повредио правила кућног реда, могао је да буде враћен у затворено одељење.

Ирски систем је у знатној мери исправио недостатке претходних система извршења казне затвора и може се рећи да представља синтезу њихових најбољих елемената. И данас се примењује у великом броју законодавстава у свету, али практично нигде у изворном облику, већ модификован и прилагођен специфичностима кривичноправних система, културе, традиције, економских и социјалних обележја средине. Поред позитивних страна и предности, ирски систем има и одређене слабости које се огледају у следећем: није прикладан за вишеструке повратнике који имају искуства, посебно оне интелигентније који се лако навикну и пролазе брзо кроз фазе, а да никакве стварне промене код њих и нема; потешкоће постоје и код зависника од дроге или алкохола који у отвореним условима фазе за слободњаке често рецидивирају; систем је веома комплексан и захтева детаљну разраду свих елемената.

³² Атанацковић Д. (1988) Ибид., оп. цит. стр. 82.

Деведесете године XX века обележиле су јављање нових схватања о начинима супротстављања криминалитету и заоштравање курса према преступницима. Идеја ресоцијализације, која се налазила у кризи од средине 1970-тих, постепено се напушта, уступајући место прагматичним стратегијама, које више немају за примарни циљ поправљање појединца, већ контролу ризика који он представља по друштво. "У оваквим околностима јавља се концепт нове пенологије који схвата криминал као један системски феномен, а кривичноправну политику као проблем управљања статистичким ризиком. Пут од "старе" ка "новој" пенологији подразумевао је померање интересовања са појединца према групама преступника, са третмана на менаџмент, са професионализма ка "менаџеризму". Идеја да се проблем криминалитета може елиминисати или ставити под потпуну контролу је напуштена, а пажња је померена са индивидуалног кривца на генералну политику усмерену ка типовима и обиму криминалног понашања. Ехо песимизма криминолога из средине 1970-тих година одјекнуо је наишавши на једногласно одобравање политичара и јавности којима је "доста трошења новца" на немогућу мисију рехабилитовања преступника."³³

Према моделу нове пенологије кривично право се сматра средством социјалне контроле, при чему су шире друштвене норме и етички принципи потиснути на рачун тежње за одржавањем кривичноправног система и постизањем његове што веће ефикасности. Помало опорим коментаром *Anthony Peters* осликава овакву ситуацију у англоамеричком кривичноправном простору: "Многи од ранијих хуманих идеала су изгубљени у скретању према централизованом, бирократској оријентацији, оријентацији ка тржишној економији, у којој се више пажње поклања финансијским и квантитативним ефектима, него филозофији ресоцијализације (*Peters, 1986*)."³⁴ Нова пенологија се трансформише у "менаџерску науку" која нема за циљ да елиминира криминал, већ да га контролише уз што мање трошкове, управљајући ризиком који преступник представља по друштво.

Политика кажњавања у САД, која је имала значајан утицај и на законодавства других земаља, поготово Велике Британије, Канаде, Аустралије, суштински се променила са "концепта индивидуалне правде и рехабилитације ка наглашеној примени

³³ Соковић, С., Васиљевић, Д. (2007) Нова пенологија – стара пракса са новим именом. *Социјална мисао*, бр. 1/2007, стр. 129.

³⁴ Према: Brownlee I. (1998) New Labour – New Penology? Punitive Rhetoric and the Limits of Managerialism in Criminal Justice Policy. *Journal Of Law And Society*, Vol. 25, No 3., стр. 323.

мера које служе неутралисању, застрашивању и ретрибуцији (*just deserts* – кажњавање према заслуги)... Ово је једним делом резултат ставова креатора казнене политике у САД, који казну затвора не виде само као примарно, већ практично као једино средство за кажњавање преступника."³⁵ Премда садашњи затвори у САД према архитектонским решењима не личе на некадашње, када је реч о категоријама тежих преступника могу се уочити наглашени елементи ћелијског система извршења. Из разлога безбедности и контроле, спречавања бекства, агресивног понашања према особљу и другим затвореницима, могућих самоубиства, осуђеници су затворени у ћелије са решеткама, што се оправдава бригом за њихова права. Право на самосталност и аутономију "је подигнуто на ниво права да осуђеник буде сам у ћелији", чиме се сасвим супротно, "депривација аутономије повећава до максимума".³⁶

1.3. ПОЈАМ И СВРХА КАЗНЕ ЗАТВОРА

Казна затвора није сасвим неефикасно средство криминалне политике, јер се неки његови ефекти не могу постићи ниједном другом санкцијом. Казна затвора је "незаменљива казна за учиниоце тешких кривичних дела које треба онемогућити у даљој криминалној активности и привремено изоловати из друштва, као и у случајевима када друге кривичне санкције нису дале резултата".³⁷

"Успех затвора је такав да после 150 година наводних неуспеха он још постоји и има исте ефекте, па није чудо да предлози за његово укидање изазивају највеће могуће резерве."³⁸

Под појмом лишења слободе, према Европској Конвенцији о људским правима и основним слободама, поред осталог, подразумева се:

- законско лишење слободе на основу пресуде надлежног суда,

³⁵ Hillsman, S. (1990) Fines and Day Fines. *Crime & Justice*, Vol. 13, стр. 49.

³⁶ Николић, З. (2009) Националне, културолошке и филозофскоправне карактеристике затворских система. *Страни правни живот*, 2/2009, Београд: Институт за упоредно право, стр. 273.

³⁷ Бошковић, М., Радоман, М. (2002) *Пенологија*. Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, стр. 85.

³⁸ Фуко, М. (1997) *Надзирати и кажњавати – настанак затвора*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, стр. 270.

- законско хапшење или лишење слободе ради привођења лица пред надлежну судску власт због оправдане сумње да је извршило кривично дело, или када се то оправдано сматра потребним како би се спречило извршење кривичног дела или бекство по његом извршењу,
- законито хапшење или лишење слободе због неизвршења законите судске одлуке или ради испуњења неке обавезе прописане законом,
- лишење слободе малолетног лица на основу законите судске одлуке у сврху васпитног надзора или законито лишење слободе ради његовог привођења надлежном органу,

У нашем законодавству кривичне санкције представљају средство за остваривање функције кривичног права и формално се могу дефинисати као "законом предвиђене репресивне мере које се, с циљем сузбијања криминалитета, примењују према учиниоцу противправног дела које је у закону предвиђено као кривично дело, на основу одлуке суда донете након спроведеног кривичног поступка".³⁹

У зависности од трендова криминалне политике и преовладавајућих схватања, идеје о кажњавању су се током времена кретале од захтева за строгом репресијом, па све до позива за укидање казне затвора. Поред остваривања општих циљева (заштита друштвених вредности и сузбијање криминалитета), најчешће се наводе четири основне сврхе кажњавања:

- ретрибуција
- генерална превенција
- специјална превенција и
- ресоцијализација (рехабилитација)

Ниједан од модела казнене политике није заснован искључиво на само једном од наведених елемената, нити се они могу засебно издвојити, већ се у пракси преплићу, а карактер кривичноправне реакције обележава она компонента којој се у одређеном тренутку придаје највећи значај. Примера ради, казнена политика која наглашава ретрибутивну функцију казне ослања се на начела легалитета и пропорционалности казне, превасходно имајући у виду тежину кривичног дела, а не потребе осуђеног за третманом. С друге стране, модел заснован на бази циљева генералне превенције такође се мора ослањати на строгост кажњавања како би имало смисла рачунати на

³⁹ Стојановић, З. (2004) *Кривично право - општи део*, девето издање. Београд: Јустинијан, стр. 295.

превентивни утицај прописане казне, што у неким случајевима може имати за последицу несразмерно веће казне за одређена кривична дела од којих се друштво заштићује.

Ретрибуција и превенција одређују смисао и функцију кривичног права у целини, па и систем санкција у коме главну улогу имају казне. Као друштвене категорије, оне су динамичне, мењају свој садржај, као друштвене вредности у међусобном су сукобу, и тако у једном историјском раздобљу, у једној средини доминира једна вредност, а потом у другој средини и у друго време, друга вредност. У сваком историјском периоду и моменту друштво има и "одређено уређење које се одражава у политичком, економском, социјалном, вредносном и културном систему".⁴⁰

Кривичним нормама припада посебно значајна улога у савременим друштвима, јер представљају механизме помоћу којих се контролишу људска понашања са тежњом да се задрже у нормативно дозвољеним оквирима. Применом кривичних норми "се штите оне вредности на којима почива одређено друштво, па се њихово нарушавање сматра друштвено опасним – опасним по класне позиције, односе и институције на којима се она заснива".⁴¹

Савременом кривичном праву одговара да своју заштитну функцију остварује ослањајући се и на ретрибуцију, и на превенцију. Коегзистенција ретрибуције и превенције у савременом кривичном праву одражава дијалектику друштвене и моралне ситуације и та комбинација је најбоље решење када су у питању циљеви кажњавања.

"Прописивањем и изрицањем кривичних санкција друштво настоји да се кроз генералну и специјалну превенцију заштити од криминалитета, односно да основним вредностима, у које спадају како опште друштвене вредности тако и добра појединаца, обезбеди адекватну кривичноправну заштиту. Принудни карактер кривичних санкција произилази из чињенице да се њихова садржина састоји у одузимању или ограничавању одређених права и слобода противно вољи лица на које се односи, због чега и представљају *ultima ratio* у борби против криминалитета."⁴²

⁴⁰ Бавцон, Љ., Према: Милутиновић, М. (1990) *Криминологија, VI издање*. Београд: Савремена администрација, стр. 142.

⁴¹ Ибид., стр. 142.

⁴² Соковић, С. (2008) *Извршење кривичних санкција*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, ЈП Службени гласник, стр. 11.

Ретрибуција

Теорије ретрибуције смисао и оправдање казне проналазе у доношењу зла којим се на праведан начин поравнава кривица за почињено дело, без остваривања било каквих социјално корисних ефеката. Ретрибуција без одмазде подразумева напуштање традиционалног схватања да је казна по свом бићу, смислу и циљу зло, јер схватити казну као зло значи схватити казну као одмазду и средство за одмазду. Не може бити и није циљ и смисао казне да се учиниоцу нанесе зло. Исто тако, није морално, друштвено оправдано, нити хумано да се на једно зло реагује другим злом. Стога је неприхватљиво желети ново зло само зато што је претходно учињено зло. Зло представља суштину казне тек онда када се примењује ради одмазде. Међутим, ако се казном тежи ка другим циљевима, онда зло које она доноси са собом не одређује њену суштину и њен смисао. Напуштање схватања да је казна зло резултат је јачања ресоцијализације као циља казне.

Кривични закон не предвиђа одмазду као сврху кажњавања. Међутим, елемент одмазде је присутан у самом принудном карактеру казне. Исто тако, код одмеравања казне, између осталог, узима се у обзир и тежина дела као објективне околности, што такође говори о постојању елемента одмазде у кажњавању. Овај елемент се јавља само као пратећа нужност казне, као један од елемената у остваривању крајњег циља-спречавања вршења кривичних дела и заштите друштва од криминалитета.

Закон истиче превенцију као једини циљ кажњавања. То је и разумљиво јер одмазда је ирационална и неспојива са хуманистичким карактером кривичног права. Она није и не може бити циљ казне, али је њен елемент, који је неодвојив од ње. Због тога је свака превенција праћена репресијом; оне су функционално повезане. Тежи се остваривању превенције, али кроз принуду која одражава репресију. Савремено кривично право настоји да ублажи што је могуће више тај одмаздени, репресивни елемент казне реализујући све више превенцију као социјални облик казне.⁴³

Теорија ретрибуције као самостална теорија није научно одржива јер се остваривање задака кривичног права не може постићи ако се одустаје од свих социјалних сврха казне, или ако се она примењује тамо где није нужна са становишта заштите правних добара.

⁴³ Јовановић, Љ. (1980) *Кривично право, општи део*. Београд: Савремена администрација, стр. 302.

Специјална превенција

Према теоријама специјалне превенције функција казне се састоји у одвраћању починиоца од будућег вршења кривичних дела. У специјално-превентивној функцији казна се остварује на више начина: са негативног аспекта као индивидуално застрашивање; као позитивни морално васпитни утицај на јачање свести и дисциплине; као поправљање. Понекад и сам чин кажњавања има дејство на преступника. За њега је казна као израз друштвене осуде, као социјално етички прекор, сведочанство да је био на погрешном путу, али исто тако и знак да друштво не оправдава такво понашање. На велики број делинквената најдубљи утисак оставља застрашујући утицај казне. Овде је реч о личностима без устаљених асоцијалних тенденција у начину вођења живота, колебљивцима, нестабилним личностима које не могу да контролишу своје инстинкте, а код њих претња казном и кажњавање могу имати снагу мотива који одвраћа од извршења дела.

Поправљање као облик специјалне превенције, реализује се посебно у току издржавања казне лишења слободе путем одговарајућег третмана. На тај начин настоји се да се код делинквента отклоне оне слабости које су утицале на његово делинквентно понашање. Исто тако, поправљање се може реализовати и путем одређених третмана на слободи, као што је условна осуда.

Остваривање превапитања путем превенције захтева познавање личности преступника да би се извршила индивидуализација казне код њеног одмеравања и, што је важније, код њеног извршења. Тако, путем прилагођавања начина извршења казне особеностима личности преступника, настоји се да се продре до његове свести и изврши измена његових погледа и ставова у односу на друштво, на људске и друштвене вредности у смислу прихватања тих вредности као услова заједничког живота и тако подигне његова свест на степен понашања који одговара захтевима друштва. Оваквим подизањем свести развија се осећај личне и друштвене одговорности, као и осећај дужности да се учествује у друштвено корисном раду. Путем специјалне превенције врши се ресоцијализација делинквента, односно трансформација његовог понашања, па и целе психолошке личности, тако да од девијантне, друштвено негативне и штетне личности постане користан члан друштва. Иначе, потпуна промена личности тешко је остварљива код формираних личности, али је изграђивање способности прилагођавања друштвеним условима заједничког живота, изграђивање навике на рад и развијање

осећања одговорности могуће код највећег броја учинилаца кривичних дела. Због тога је, током извршења казне, третман усмерен на остваривање наведених промена.

Генерална превенција

Генерално превентивно дејство казне се остварује на више начина. Неки грађани се уздржавају да чине кривична дела због страха од казне, због ефикасности поретка, због казне као тешке принудне мере. Овакво (колективно) застрашивање остварује се самим постојањем кривичних закона, постојањем институција за гоњење и санкционисање преступника, изрицањем казни и њиховим извршењем. Овај аспект генералне превенције посебно добија на значају када је реч о одвраћању од извршења кривичних дела особа склоних насиљу и безобзирним поступцима према другим људима. Застрашивање као генерална превенција има своју вредност и данас с обзиром на стање индивидуалне и друштвене свести.⁴⁴ Најважнија позитивна функција генералне превенције јесте допринос развијању друштвеног морала, друштвене свести, одговорности и дисциплине грађана, социјално-педагошки утицај казне на грађане. Казна је усмерена на поправљање као облик специјалне превенције, што се реализује посебно током издржавања казне лишења слободe, применом одговарајућег третмана. На тај начин се настоји да се код делинквента отклоне оне слабости које су утицале на његово делинквентно понашање. Исто тако, поправљање се може реализовати и путем одређених третмана на слободи, као што је условна осуда.

Иако је казна усмерена према одређеном појединцу, она не утиче само на њега. Она треба да буде таква да истовремено утиче на све грађане у смислу јачања њихових антикриминалних понашања, да делује као снага која ће их одвратити од извршења кривичних дела, која ће повећати и ојачати све мотиве у човеку за одустајање од извршења друштвено неприхватљивих дела. Опште антикриминално расположење јавности које је изазвано дејством кривичног права, једнодушност јавности у осуди недопуштених дела, у неодобравању криминалне делатности, јесте важан антикриминални фактор.

Само сазанање појединца да ће га средина и јавност осудити и да неће одобрити његов поступак, у снажној мери утиче на друге да не предузму недопуштена понашања. Исто тако, клима толеранције и пасивности јавности у односу према

⁴⁴ Бачић, Ф. (1980) *Кривично право, општи део*. Загреб: Информатор, оп. цит. стр. 400.

недопуштеним понашањима и делима грађана, за многе може бити подстицај за вршење кривичних дела. Антикриминални учинак казне у смеру стварања и јачања моралних вредности грађана може бити снажан фактор политике сузбијања криминалитета, уз претпоставку да су друштвено-етички ставови и правила изражени у законима и пресудама, а у складу с уверењима грађана.

Ради остваривања генерално-превентивне функције, посебно је важно да је правни поредак ефикасан у откривању, гоњењу и кажњавању преступника, да се починиоци брзо открију и казне. Доследна примена законских одредби у пракси је посебно важна јер "потребно је законским решењима "додати живот" и спречити да лоша операционализација дискредитује добру идеју. Са становишта генералне превенције важнија је ефикасна примена законом предвиђених мера, него њихова концептуална заокруженост и теоријска актуелност."⁴⁵

Чињеница да је друштво у стању да успешно остварује претње казном и да сваког учиниоца стиже за то заслужена казна, најбољи је начин да се оствари генерална превенција. Ако правни поредак редовно открива кривична дела и починиоце и што пре их без изузетка кажњава, сигурније ће се и са више ефекта постићи циљ кажњавања. Учинак генералне превенције се умањује ако друштво није у стању да редовно остварује кажњавање, ако се не кажњавају без разлике сви учиниоци кривичних дела, или ако се пак честим помиловањима знатно скраћују изречене казне. Према томе, учинак генералне превенције не остварује се најуспешније тешким казнама, већ задовољавањем моралних осведочења грађана, а нарочито васпитно-морални учинак генералне превенције претпоставља да су кривични закони, читаво право, правни и друштвени поредак прихваћени од грађана. Такође, она тражи и има за претпоставку једну ширу популаризацију закона, деловања кривичних судова и њихових осуда.

Као што наводи проф. Соковић, ефекти генералне превенције "су проблем функционисања укупног друштвеног механизма кажњавања".⁴⁶ Она се остварује развијањем друштвене одговорности и дисциплине грађана. Њоме се васпитно утиче на грађане да не чине кривична дела, што се постиже путем опомене и застрашивањем могућих латентних делинквената да то не постану, јер се за извршење кривичног дела

⁴⁵ Соковић, С. (1998) Извршење кривичних санкција у функцији превенције криминалног понашања. У: Јашовић, Ж. (ур.) *Превенција криминалитета*. Београд: ИКСИ, стр. 136.

⁴⁶ Соковић, С. (2004) Много правила – мало права? (Заштита права осуђених лица и контрола извршења казне затвора). *Истраживања у дефектологији*, бр.4/2004, стр. 227.

кажњава, па се васпитно-опомињућа функција према грађанима остварује прописивањем, изрицањем и извршењем казни за учињено кривично дело. Само сазнање о забрањености дела и кажњавању за извршење тог дела, утиче на свест људи тако што изазива осећање предострожности, односно повећану контролу понашања, што доводи до развијања друштвене одговорности и дисциплине грађана. Сем тога, генерална превенција се остварује и самим постојањем органа правосуђа, њиховом ефикасношћу у откривању кривичних дела и учинилаца, чином суђења и упознавањем јавности са откривеним делима, учиниоцима и осудама. Извесно је да се генерално-превентивна функција кривичног права најефикасније остварује брзим откривањем кривичних дела и учинилаца, при чему, поред осећања задовољења правде кажњавањем, долази и до учвршћивања осећања правне сигурности код грађана. Може се рећи да дејство генералне превенције није у страху од тешке казне, колико у осећању да ће дело бити откривено, а учинилац кажњен и тако морално обележен као човек који се огрешио о закон.

За еkleктичке теорије корисна је идеја праведности или заслужене казне, јер тежина казне мора да буде сразмерна тежини кривичног дела и степену кривице починиоца. Тиме се поставља јасно мерило за одмеравање казне, јер висина казне не сме да прекорачи степен кривице. У том смислу ретрибутивни карактер казне налази своје оправдање, али само уколико се јасно поставе границе кривичноправној принуди до оне мере у којој су заштићена основна људска права и слободе.

Ресоцијализација

Ресоцијализација као идеја није творевина новијег датума, али је тек током XX века остварила значајан утицај на казнене системе у свету. Игњатовић наводи да ресоцијализација схваћена као "идеја да је циљ казне преваспитање преступника и његово оспособљавање да поштује друштвене норме, да би се на тој основи поново укључио у заједницу и постао њен користан члан није нова у европској мисли (на различите начине истицали су је Платон, Свети Августин, Тома Аквински и други)".⁴⁷ Заступници ресоцијализације сматрају да је основна сврха изрицања и извршења казне затвора примена поступака третмана којима се преступник преваспитава и прилагођава животу на слободи. Када говори о настанку модерног затвора, Мишел Фуко (*Michel*

⁴⁷ Игњатовић, Ђ. (2000) *Криминологија*. Београд: Издавачко предузеће НОМОС, оп. цит. стр. 290.

Foucault) истиче да "затвор није првобитно био одузимање слободе којем је касније дата и техничка функција преваспитања; он је од самог почетка значио "законско затварање" јединке којем је циљ и васпитно-поправно дејство; другим речима, он је представљао подухват преображења јединки чије је спровођење у законском смислу омогућено чином лишавања слободе".⁴⁸

По аналогiji са медицинским третманом, преступник се схвата као социјално неадаптирана особа којој је потребно "лечење" како би се социјализовала и оспособила за друштвено продуктиван начин живота. Када је казна затвора изречена, потребно је, поред организације њеног извршења, обезбедити помоћ, третман и образовање преступника како би се остварило његово преваспитање и ресоцијализација. Заступници ресоцијализације то сматрају приоритетним циљем.

Етимолошки посматрано, термин ресоцијализација је изведен од речи социјализација, додавањем префикса *ре*, па су и у том погледу ови појмови у нераскидивој вези. Социјализација има за циљ обликовање темељних ставова којима појединац гради свој однос према друштву, другим људима и према самом себи. Човек се не уклапа у друштвену заједницу биолошким чином рађања, већ кроз процесе у којима усваја правила понашања, системе вредности, начине мишљења, критеријуме расуђивања и прилагођава се животу у заједници. Свака друштвена заједница тежи да путем процеса социјализације формира обрасце понашања у складу са својим владајућим вредностима. Социјализација се стога може дефинисати као скуп планских друштвених активности и спонтаних утицаја који се остварују у оквиру примарних друштвених група, као што су породица, школа, групе вршњака итд.⁴⁹

Ђ. Стакић посматра ресоцијализацију кроз два значења: као процес и као циљ. Као процес, она представља систематску, планску активност која се предузима према оним појединцима код којих основне друштвене институције (породица, школе итд.) нису у довољној мери успеле у остваривању постављеног циља, а што се манифестовало кроз извршена кривична дела. Ресоцијализација као циљ извршења

⁴⁸ Фуко, М. (1997) Ибид, стр. 225.

⁴⁹ Васиљевић, Д. (2005) *Психо-социјална обележја малолетних делинквената и примена метода ресоцијализације*. Магистарска теза одбрањена 24.10.2005. на Дефектолошком факултету Универзитета у Београду, стр. 43-44.

кривичних санкција односи се у ствари на исходе процеса социјализације, али не на све могуће исходе овог процеса, већ на један, тако рећи идеализован квалитет тих исхода.⁵⁰

Према једној дефиницији, ресоцијализација као процес представља "плански и систематски програмиран процес кориговања друштвено неприлагођених ставова, уверења, система вредности и асоцијалног понашања. Циљ ресоцијализације је интегрисање или поновно интегрисање појединца са проблемима у понашању у друштвену средину".⁵¹

Према З. Николићу, појам ресоцијализације се везује за припадање некој друштвеној групи, али не подразумева "само обично комформирање личности са облицима понашања средине, јер то не би била ни социјализација, ни ресоцијализација", па стога дефинише појам ресоцијализације као "процес поступног реинтегрисања преступника из криминалне подгрупе у друштвену заједницу као групу".⁵²

Жунић-Павловић наводи одређење према коме "приступ означен као ресоцијализација обухвата бројне и разноврсне програме чија је заједничка карактеристика усмереност на постизање промена у преступнику и његовој животној ситуацији, односно на развој компетенција преступника".⁵³

Улога образовања у процесу ресоцијализације је посебно значајна јер се сам процес може означити као учење "прихватљивог начина понашања", односно стицање знања и вештина, навика и вредности које друштво сматра пожељним. Процес ресоцијализације осуђеника подразумева, како наводи Бранислава Кнежић, "разграђивање и преобликовање старог, претходног – знања, уверења, навика, вредности и др". Стога би, према речима ауторке, прикладнији назив за реструктурирање старог био "десоцијализација", према којој образовање има далеко сложенији однос него према социјализацији.⁵⁴

⁵⁰ Стакић, Ђ. (1984) *Методика рада лица са поремећајем у друштвеном понашању*. Београд:

Дефектолошки факултет, оп. цит., стр. 127-128.

⁵¹ <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Resocijalizacija>

⁵² Николић, З. (1994) *Пенолошка андрагогија са методиком преваспитања*. Београд: ИКСИ, стр. 80.

⁵³ Жунић-Павловић, В. (2004) *Евалуација у ресоцијализацији*. Београд: Партедон, стр. 126.

⁵⁴ Кнежић, Б. (2001) *Образовање и ресоцијализација: методе мерења*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, оп. цит., стр. 100.

У америчкој литератури се, уместо термина ресоцијализација сусреће аналогни термин рехабилитација који у пенолошком смислу значи "вратити корисном начину живота, путем терапије и едукације".⁵⁵ Претпоставка од које се полази јесте да људи нису рођени као криминалци и да је могуће преобратити криминални начин живота у друштвено користан. Кажњавање не треба да служи како би се нанело зло преступнику, већ у циљу промене стања свести и ставова који ће довести до престанка вршења кривичних дела. Неки аутори, међутим, изражавају сумњу у тезу да се применом принудних поступака може променити нечије понашање, већ истичу да је то могуће само у случају престанка, сарадње преступника и његове одлуке да промени начин живота када схвати да му он заправо "доноси више неугодности него задовољства". *Cusson* је својевремено полемисао о месту и улози рехабилитације у систему кажњавања: "Треба ли рехабилитацију ставити у музеј утопија? Не, јер као што кажу циници, рехабилитација је чињеница: често се дешава да делинквент, чак и рецидивист, промени свој пут."⁵⁶ Ако се рехабилитација дефинише као престанак криминалних активности, већина делинквената се рехабилитује пре или касније. Међутим, то према *Cusson*-у није резултат примене одређене кривичне или терапеутске мере, већ слободне воље преступника. "Рехабилитација је крај једне унутрашње еволуције; она је приватна ствар."⁵⁷

Када говоримо о рехабилитацији преступника полази се од претпоставке да, као што каже *M. Ancel*, "није у питању казна која је себи циљ, која наноси патњу извршиоцу дела, нити је у питању илузија да се таквом казном може уклонити криминално понашање, већ је реч о заштити друштва путем ресоцијализације и превенције".⁵⁸ Према Хорватићу, потпуна рехабилитација "омогућава реализацију концепта о поверењу у човека, да се без обзира на његово криминално понашање може

⁵⁵ [http://en.wikipedia.org/wiki/Rehabilitation_\(penology\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Rehabilitation_(penology))

⁵⁶ *Cusson, M. (1987) Зашто кажњавати. Превод: Николић-Ристановић, В. (1990). Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 4/1990, стр. 75.*

⁵⁷ *Cusson, M. (1987) Ибид., стр. 75.*

⁵⁸ *Милутиновић, М. (1973) Криминологија са основама криминалне политике и пенологије, Друго допуњено издање. Београд: Савремена администрација, стр. 490.*

очекивати његова потпуна реинтеграција у друштво у којему има сва права слободног грађанина".⁵⁹

Интересантно је једно виђење сврхе казне од стране теоретичара са почетка XIX века (*Beaumont, Tocqueville, 1833*), који истичу да је првенствени циљ кажњавања давање друштву једног корисног и моралног примера, што се постиже изрицањем казне пропорционалне злочину. Казна која није у сразмери са кривичним делом вређа осећај јавности за правду и неморална је, било због претеране строгости, било због претераног праштања. Међутим, за друштво је такође важно да се онај ко се кажњава поправи у затвору: то је други циљ казне - мање важан него претходни јер су његове последице мањег домашаја.⁶⁰ Иако аутори не помињу изричито мере и поступке који се спроводе у циљу поправљања преступника, њихова процена успешности таквих настојања је у складу са виђењем ефеката ресоцијализације много година касније. Бројни савремени теоретичари би се сложили са констатацијом да остваривање циљева генералне превенције представља окосницу кривичноправне реакције у већини законодавстава, а да ресоцијализација као сврха казне игра другоразредну улогу, макар у погледу домашаја програма третмана преступника.

Период раних 1960-тих означава се као "златно доба ресоцијализације". Поверење у моћ третмана резултовало је увођењем различитих програма заснованих на познавању узрочних фактора криминалитета. Методологија процене преступника је напредовала у великој мери развојем инструмената за процену фактора повезаних са криминалним понашањем. Примењивани су разноврсни системи за процену и класификацију преступника како би се у што већој мери индивидуализовали програми третмана у складу са карактеристикама, потребама и могућностима преступника. Крилатица "*one size doesn't fit all*" означавала је тежњу да се поштовањем индивидуализације, темељног принципа ресоцијализације, примене оне методе поступања које ће имати позитивне ефекте на понашање преступника и утицати на смањење рецидивизма.

Међутим, управо мера рецидивизма послужила је као главни критеријум за оцену неефикасности програма третмана и неуспеха ресоцијализације. Бројне студије

⁵⁹ Према: Дамјановић, И., Буторац, К. (2006) Политика сузбијања криминалитета: перспективе извршења казненоправних санкција. *Хрватски љетопис за казнено право и праксу* (Загреб). вол. 13, бр. 2/2006, стр. 660.

⁶⁰ Према: Cusson, M. (1987) Ибид., стр. 75.

спроведене у том периоду наводиле су на закључак да се применом програма третмана не може постићи смањење рецидивизма, а таква теза је поткрепљивана и подацима о порасту стопе криминала и пренасељености затвора. Расправа између пропонената кажњавања и заступника ресоцијализације кулминирала је чувеном песимистичком констатацијом америчког социолога *Roberta Martinsona* из 1974. године да "ништа не делује" (*Nothing Works*). Његов скептицизам, проистекао као резултат анализе 231 студије о рехабилитацији преступника, веома брзо је прихваћен у стручним, а посебно политичким круговима, као позив на заштравање курса према преступницима. Противници система релативно одређених казни су такође поздравили овакве налазе као аргументе за укидање праксе изрицања казни затвора неодређеног трајања, које су сматрали неправедним јер се везују за нејасне критеријуме рехабилитације преступника. Многи аутори почињу да говоре о кризи идеје ресоцијализације, и та дискусија и данас раздваја два супротстављена тора – за и против ресоцијализације.

Присталице ресоцијализације сматрају да се њени домети не могу реално оцењивати уколико као једини критеријум за евалуацију користимо њен допринос у смањењу рецидивизма. Главна критика односи се на сувише строго дефинисање појма успешности третмана. Истраживачи су склони да на основу податка о рецидивизму, као најважнијем исходу, класификују неку интервенцију као успешну или неуспешну, не улазећи притом у анализу степена успешности или неуспешности. Недовољна ефикасност институционалног третмана, и низ негативних последица које прате казну затвора, не подразумева и напуштање концепта ресоцијализације као једног од темељних принципа пенологије, већ указује на потребу и обавезу унапређења третмана и услова за његово спровођење.

1.4. ПОЈАМ КРАТКОТРАЈНИХ КАЗНИ ЗАТВОРА

Расправе о целисходности примене краткотрајне казне затвора трају већ дуги низ година. Оно што је неспорно јесте да њихова ефикасност ни издалека није у сразмери са процентом њиховог учешћа у односу на укупан број изречених санкција. Према званичним статистичким подацима, преко 80% свих изречених казни затвора чине казне у трајању до једне године.

Шта је то што наводи судове да у оволикој мери прибегавају изрицању ових санкција? Одговор може бити правнички једноставан - то је одговор на криминалитет

"по слову закона". За највећи број кривичних дела законом су предвиђене казне лишења слободе које називамо краткотрајне казне затвора. Да ли је онда проблем на легислативном нивоу? Шта је то законодавац пропустио да предвиди у настојању да преступника врати друштвено прихватљом начину понашања?

Нећемо бити оригинални у постављању оваквих питања. Она су одувек предмет интересовања стручњака који се баве криминалном политиком. И када се појаве нови правци размишљања о алтернативним начинима решавања конфликта између друштва и појединца, судска пракса изнова посеже за традиционалним видовима реакције. Казна затвора има чврсте корене у кривичноправним системима и задржала је, оправдано или неоправдано, доминантно место у већини законодавстава. Последњих деценија се јављају различити покрети; од радикалних идеја за укидање појмова кривичног права до увођења алтернативних мера. Али вратимо се на сам појам краткотрајне казне затвора, почевши од њеног јављања до данашњих "савремених" модела реаговања на криминалитет када су у питању "лакша" и мање друштвено опасна кривична дела.

Као што наводи Д. Лазаревић, покушаји дефинисања појма краткотрајне казне затвора остали су безуспешни иако "нема пенолога који није изрекао своје мишљење о овом проблему". Термин краткотрајне казне затвора "најпре је коришћен у пракси службе надлежне за извршење казни и у правној теорији, без посебне дефиниције".⁶¹ У домаћој и иностраној литератури ни данас не постоје прецизне дефиниције и јасно терминолошко одређење краткотрајних казни затвора. Потешкоће у дефинисању краткотрајне казне затвора настају и услед тога што у великом броју законодавстава "појам кривичног (казненог) дела није јединствен него, поред злочина обухвата и лакше деликте (преступе или преступе и прекршаје, зависно од тога да ли је у законодавству прихваћена троделна или дводелна подела казних дела)".⁶² У већини јурисдикција у свету појам краткотрајне казне затвора се експлицитно и не помиње у законским актима, већ сам термин представља колоквијални назив за казне затвора одређеног трајања. Најчешће се наводи да су то казне затвора у трајању до 3 месеца, 6 месеци или годину дана, мада има случајева, као нпр. у Шкотској, где је законом (*Prisoners and Criminal Proceedings Act, 1993*) одређено да краткотрајна казна затвора представља казну затвора у трајању до 4 године. Постоје и примери дефинисања "лица осуђених на

⁶¹ Лазаревић, Д. (1974) *Краткотрајне казне затвора*. Београд: ИКСИ, оп. цит., стр. 11.

⁶² Мрвић-Петровић, Н. (2007) *Криза затвора*. Београд: Војноиздавачки завод, стр. 98-99.

краткотрајну казну затвора" (*short term offenders*), као у случају државе Минесота (САД) где се под тим појмом сматрају "преступници који служе казну затвора у трајању до једне године". Овде су обухваћене следеће категорије: (1) преступници који су осуђени на казну затвора у трајању до једне године, (2) преступници којима је током извршења трајање казне скраћено на мање од годину дана и (3) прекршиоци пробације који се упућују на служење казне затвора у кратком периоду.⁶³

У покушају дефинисања краткотрајне казне затвора бројни аутори су користили различите критеријуме у зависности од теоријски оријентација или емпиријских захтева. Проф. Мрвић-Петровић наводи следеће критеријуме за одређивање појма краткотрајних казни затвора: временско одређење, функционално (материјално) одређење, законско и формално одређење.⁶⁴

Временско одређење појма краткотрајних казни затвора се врши на основу дужине њиховог трајања. Међутим, ово је релативан критеријум из простог разлога што се у већини законодавстава не одређује експлицитно "такво трајање казне затвора које се, без резерве, може сматрати као кратко".⁶⁵ Поред тога, проблем се састоји у томе што највећи број кривичних законика одређује минимум и максимум казне за поједина кривична дела, при чему не постоје одредбе које одређују горњу границу казне затвора тако ниско да би се могла сматрати краткотрајном казном. Из тог разлога се краткотрајна казна затвора одређује према законом предвиђеном трајању и то у односу на горњу границу прописану за одређено кривично дело. Према Н. Срзентићу, на основу овог критеријума, под краткотрајним затвором се сматра казна затвора која максимално може да износи до три или шест месеци, мада се по неким мишљењима ова граница може одредити на девет месеци или годину дана.⁶⁶

Према функционалном критеријуму, односно критеријуму сврхе кажњавања, краткотрајна казна затвора је она казна "за време чијег трајања није могуће применити редовне мере васпитног утицаја на осуђеника"⁶⁷, односно она која "не омогућава постизање сврхе кажњавања".⁶⁸ На овом критеријуму су посебно инсистирали аутори

⁶³ Minnesota Department of Corrections (2003) Short term offenders - Report to the Legislature.

<http://www.corr.state.mn.us/publications/legislativereports/pdf/short-term%20offenders.pdf>, стр. 1.

⁶⁴ Мрвић-Петровић, Н. (2007) Ибид., оп. цит., стр. 99.

⁶⁵ Лазаревић, Д. (1974) Ибид., стр. 14.

⁶⁶ Срзентић, Н. (1961) Краткотрајне казне лишења слободе. *Правни зборник*, X, бр. 2, стр. 3.

⁶⁷ Мрвић-Петровић, Н. (2007) Ибид., стр. 99-100.

⁶⁸ Лазаревић, Д. (1974) Ибид., стр. 16.

који ресоцијализацију сматрају примарном сврхом кажњавања, а спровођење програма третмана неопходним средством за њено остваривање. Тако *P. Cornil* на основу овог критеријума закључује да свака казна затвора треба да траје барем годину дана, што је минимално време потребно за професионално оспособљавање осуђеног лица, што аутор сматра основном сврхом кажњавања. Поменути аутор закључује да казне краћег трајања нису погодне за остваривање сврхе кажњавања и да их стога не треба ни примењивати.⁶⁹

Са ове историјске дистанце могуће је полемисати о исправности овог критеријума, а посебно о дефиницијама према којима се под краткотрајним казнама затвора подразумевају оне казне којима се не постиже сврха кажњавања. У том случају долазимо до противречности, јер каквог има смисла изрицати казне којима се не постиже сврха кажњавања? Стога је исправнија формулација проф. Мрвић-Петровић, која према овом критеријуму под краткотрајним казнама затвора означава оне за време чијег трајања није могуће применити *редовне мере* васпитног утицаја на осуђеника. Према одредбама нашег кривичног законодавства сврха кажњавања је, поред осталих, спречавање извршиоца да чини кривична дела и утицање на њега да убудуће не чини кривична дела (чл. 42. ст.1. Кривичног закона), а сврха примене казне затвора да осуђени током издржавања казне, применом система савремених васпитних мера, усвоји друштвено прихватљиве вредности у циљу лакшег укључивања у услове живота након издржавања казне како убудуће не би чинио кривична дела (чл. 31. ЗИКС). Функционално одређење краткотрајне казне затвора на основу поменутих одредаба закона било би сувише непрецизно јер сврху казне чини остваривање васпитног утицаја, а не примена "савремених система васпитних мера". У неким случајевима васпитни утицај може се остварити и самим боравком у затвору, ма колико кратко трајао (такозвано шокантно дејство затвора). С друге стране, постоје преступници (вишеструки повратници, психопатске личности итд.) према којима је безуспешно примењивати и најсавременије методе васпитног рада.

Према законском критеријуму појам краткотрајних казни затвора се одређује помоћу неких елемената ове казне који су предвиђени у позитивно-правним прописима. У кривичним законодавствима у свету се у највећем броју случајева не може наћи директна дефиниција краткотрајне казне затвора, али као основ за одређивање овог појма може да послужи "природа кривичних дела за која су предвиђене казне које се

⁶⁹ Према: Лазаревић, Д. (1974) Ибид., стр. 17.

могу сматрати краткотрајним".⁷⁰ У претходно поменутом примеру америчке државе Минесота, одређење краткотрајне казне затвора, односно лица које служи краткотрајну казну затвора, произилази из одредаба закона којима се кривична дела класификују у три категорије: *misdemeanor*, *gross misdemeanor* и *felony*. По дефиницији, *misdemeanor* представља лакше кривично дело за које је прописана максимална казна затвора до 90 дана и/или новчана казна у износу до \$1000, *gross misdemeanor* представља теже кривично дело (нпр. насиље у породици, возња под дејством алкохола итд.) које је кажњиво до једне године затвора и/или новчаном казном до \$3000, док се под појмом *felony* подразумевају тешка кривична дела као што су убиство, разбојништво, крађе у вредности преко \$500, силовање, поседовање и дистрибуција наркотика и сл., за која је предвиђена казна затвора од најмање једне године и једног дана (366 дана).

Одредбама материјалног кривичног права у највећем броју случајева су предвиђене казне за одређене категорије лаких кривичних дела која се сматрају мање друштвено опасним, а чије трајање не мора бити фиксно одређено. Потешкоће у дефинисању појма краткотрајне казне затвора применом овог критеријума настају услед релативности појма тежине кривичног дела, јер је компликовано повући јасну границу и дефинисати појмове лаких, средње тешких и тешких кривичних дела. Краткотрајне казне затвора се у пракси често изричу и као санкције за прекршаје, а с друге стране, дешава се да за релативно тежа кривична дела буде изречена казна затвора кратког трајања уколико суд процени њихову сврсисходност у конкретном случају.

Из свега овога се може закључити да је беспредметно говорити о "универзалној" теоријској дефиницији појма краткотрајне казне затвора. Сви покушаји одређења појма краткотрајне казне затвора су уско повезани са кривичноправним прописима у различитим законодавствима. Са правног становишта, употреба термина краткотрајне или дуготрајна казне и није од примарног значаја, јер се судска одлука о трајању казне доноси на основу читавог низа елемената у конкретном случају (тежина кривичног дела, околности извршења, карактеристике преступника итд.), а у складу са кривичним одредбама које прописују распон трајања казне за одређено кривично дело. Стога можемо радије говорити о практичним, емпиријским дефиницијама које се користе за потребе истраживања и нарочито у поступку извршења казне.

⁷⁰ Лазаревић, Д. (1974) Ибид., стр. 14.

Према Д. Лазаревић, у пракси може бити "веома корисно ако се дужина казне посматра са пенолошког аспекта".⁷¹ У многим законодавствима дужина трајања казне затвора је у директној вези са карактером, типом установе и режимом извршења казне. На овај начин краткотрајне казне затвора могу бити релативно одређене, па се према дефиниција В. Видовића под овим казнама подразумевају све казне које се извршавају у локалним затворима, без обзира на дужину трајања.⁷² Овакав критеријум се у литератури назива формалним, мада би могли употребити и термин пенолошки критеријум, јер ближе означава његову суштину, а то је одређење појма краткотрајних казни затвора у зависности од услова њиховог извршења.

У нашим кривичноправним прописима се нигде експлицитно не дефинише појам краткотрајне казне затвора, већ се на основу дужине трајања казне одређује установа у коју ће осуђени бити распоређен. Тако је, према члану 38. ст. 1. ЗИКС, регулисано да "осуђени којем је изречена казна затвора чије трајање или остатак трајања после урачунатог притвора и другог лишења слободе у вези с кривичним делом не прелази једну годину, распоређује се, по правилу, у окружни затвор." У овој формулацији можемо препознати посредно одређење појма краткотрајне казне затвора у пенолошком смислу, односно на основу критеријума типа установе у којој се казне наведене дужине трајања извршавају (отворени и полуотворени тип). Ово наводи на размишљање да би се, по аналогiji са дефиницијом Видовића, могло увести одређење појма краткотрајних казни затвора као свих казни које се извршавају у установама отвореног или полуотвореног типа. Међутим, када су у питању жене, не постоји могућност класификације у заводе различитог типа према критеријуму дужине трајања казне, јер је законом предвиђено да се извршење свих казни затвора према осуђеницама врши у казнено-поправном заводу за жене, који је полуотвореног типа (чл. 15. ст. 1. ЗИКС). Из сличног разлога не можемо прихватити ни дефиницију Видовића, јер КПЗ Пожаревац, у коме се извршавају казне затвора изречене осуђеницама, није локални затвор.

Суочена са горе наведеним проблемима у одређењу појма краткотрајне казне затвора, покушала сам, за потребе овог рада, да пронађем најоптималније одређење краткотрајне казне затвора користећи позитивне стране набројаних критеријума, без

⁷¹ Лазаревић, Д. (1974) Ибид., стр. 15.

⁷² Видовић, В. (1981) *Казна лишења слободе*. Бања Лука: Глас, оп. цит., стр. 157.

претензија да предложим свеобухватну, универзалну дефиницију, јер такав подухват нису остварили ни бројни претходници који су се овим проблемом бавили.

Под краткотрајном казном затвора у смислу овог рада подразумевам сваку казну затвора изречену на основу кривичноправних прописа, која се извршава у установи отвореног или полуотвореног типа и чије укупно трајање не прелази једну годину.

У наведеној дефиницији може се препознати комбиновање законског, пенолошког и временског критеријума. Она је изведена уз ослањање на важеће законске одредбе, при чему је наглашено да се ограничавамо на казне затвора изречене у кривичном, а не у прекршајном поступку. Првенствена идеја је била се истакне пенолошки аспект краткотрајне казне затвора, па је из тог разлога у одређењу појма експлицитно наведен тип установа у којима се казне извршавају. Овај део дефиниције се може учинити сувишним, али је намера била да се истакне карактер казне и режим под којим се она извршава, што истовремено указује и на природу кривичног дела за које је изречена. Наиме, сматрам да је потребно направити и малу дистинкцију између термина *казна затвора кратког трајања* и *краткотрајна казна затвора*. Иако се овде практично може ставити знак једнакости, у првој формулацији се акценат ставља на дужину трајања казне; реч је о било којој казни затвора која се може извршавати у било којој установи. Термин краткотрајна казна затвора би, према мом мишљењу, требало да првенствено указује на режим и услове извршења казне, при чему дужина трајања није од пресудног значаја.

Пошто се све казне затвора према осуђеницама извршавају у казнено-поправном заводу за жене, нисам могла "избећи" временско одређење краткотрајне казне затвора. Горњу границу трајања краткотрајне казне затвора одредила сам у складу са одредбом закона по којој се казне затвора у трајању до једне године (у случају мушкараца) извршавају (по правилу) у окружним затворима. Оваквим одређењем су искључени изузеци (према чл. 39. ЗИКС) по којима се у отвореним и полуотвореним установама могу извршавати и казне затвора до 3 године, у случају кривичних дела из нехата и лица која су први пут осуђена на казну затвора. Подразумевана минимална дужина трајања краткотрајне казне затвора је 30 дана, што је законом и прописано.

1.5. ЗАКОНСКИ ОКВИРИ ПРИМЕНЕ И ПРИНЦИПИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА

Извршење казне затвора, као једне од кривичних санкција предвиђених Кривичним законом, ближе је регулисано Законом о извршењу кривичних санкција који је ступио на снагу 1. јануара 2006. године. "Осим поступка и начина извршења кривичних санкција према пунолетним лицима, овим законом регулише се и извршење санкција изречених за прекршаје и привредне преступе, одузимање имовинске користи стечене кривичним делом и привредним преступом и примена мера притвора."⁷³

Навешћу следеће основне принципе на којима су засноване одредбе Закона о извршењу кривичних санкција:

принцип законитости, изведен на основу општег принципа *nullum crimen, nulla poena sine lege*, "којим се спречава непредвидиво и самовољно кажњавање без закона, или кажњавање на основу неодређеног или ретроактивног закона, односно субјективизам и самовољу у пословима извршења кривичних санкција, и обезбеђује једнако поступање са затвореницима"⁷⁴;

принцип поступања на основу правоснажне судске одлуке, који подразумева да санкција може бити извршена само од тренутка када судска одлука постане правоснажна и када нема законских сметњи за њено извршење;

принцип могућности одлагања или прекида омогућава да се, под условима одређеним законом, извршење санкције одложи или прекине;

принцип забране мучења, злостављања, понижавања или експериментисања је један од основних принципа, којим се гарантује поштовање достојанства осуђеног и његовог права на човечно поступање (чл. 65. ЗИКС);

принцип забране дискриминације којим се спречава стављање у неравноправан положај лица на основу расе, боје коже, језика, вере, политичких и других уверења, националног и социјалног порекла, имовинског стања, образовања, друштвеног положаја или неког другог личног својства;

принцип судске заштите пружа могућност осуђеном лицу да води судски спор пред надлежним судом против појединачних аката донетих у управном поступку

⁷³ Соковић, С. (2008) *Извршење кривичних санкција*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, ЈП Службени гласник, стр. 15.

⁷⁴ Соковић, С. (2008) *Ибид.*, стр.15.

од стране надлежних управних органа, управника завода, директора Управе за извршење заводских санкција. Ово представља новину предвиђену новим ЗИКС-ом, којом се проширују права осуђених лица на казну затвора;

принцип обавезне евиденције налаже вођење прописане евиденције о лицима према којима се извршавају кривичне санкције и притвор. На тај начин се омогућава праћење и контрола поступка извршења санкција, смањује могућност евентуалних злоупотреба од стране заводске администрације, олакшава анализа и проучавање места, улоге и резултата примењеног процеса ресоцијализације;

принцип буџетског финансирања трошкова извршавања кривичних санкција регулише питање обезбеђивања средстава за финансирање трошкова извршења кривичних санкција из буџета Републике Србије. Овим принципом се наглашава да лица према којима се извршавају кривичне санкције не сnose трошкове њиховог извршења, осим уколико законом није другачије одређено.⁷⁵

1.6. УСТАНОВЕ ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРАТКОТРАЈНИХ КАЗНИ ЗАТВОРА

У литератури је уобичајено разликовање на дужевремене и краткотрајне казне затвора, мада не постоји јединствен став о томе шта се подразумева под казном затвора кратког трајања. Уобичајено се под краткотрајним казнама затвора сматрају казне до шест месеци, мада има и схватања да су то све казне до годину дана.

У фази извршења казне затвора ово разликовање је посебно значајно јер се организација установе и садржина програма поступања са осуђеним лицима разликује у зависности од тога да ли су у питању кратке или дуге казне затвора. Дужевремене казне затвора изричу се лицима која су извршила тежа кривична дела и која по правилу показују виши степен асоцијалности, због чега програм њихове ресоцијализације захтева систематичнији приступ, а организација рада, образованих и других активности посебне капацитете установе, посебна средства и услове. Кратке казне затвора својим трајањем и чињеницом да се изричу за лакша кривична дела намећу другачији приступ, како циљевима ресоцијализације тако и организацији укупног боравка осуђених лица.

Систем кривичних установа у Републици Србији омогућава ово разликовање и предвиђа да се кратке казне издржавају у окружним затворима, а казне затвора у дужем

⁷⁵ Према: Соковић, С. (2008) Ибид., оп.цит., стр.15-18.

трајању у казнено-поправним заводима. Закон предвиђа да се осуђена лица којима је изречена казна затвора чије трајање после урачунатог притвора и другог лишења слободе у вези са кривичним делом не прелази једну годину по правилу распоређују у окружне затвора, док се осуђени којима је изречена казна затвора чије трајање прелази једну годину по правилу распоређују у казнено-поправне заводе. Могућност екстерне класификације према дужини трајања изречене казне не постоји за осуђене жене и оне се, без обзира на трајање изречене казне, упућују у казнено-поправни завод за жене.⁷⁶

Законом о извршењу кривичних санкција одређен је надлежни орган - Управа за извршење кривичних санкција (Управа) која организује, спроводи и надзире извршење казне затвора, малолетничког затвора, казне рада у јавном интересу, условне осуде са заштитним надзором, мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, обавезног лечења наркомана и обавезног лечења алкохоличара, као и васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом (кривичне санкције) (чл.12. ЗИКС).

Управа је орган управе у саставу Министарства правде Републике Србије. Управа води јединствене евиденције о лицима према којима се извршавају кривичне санкције. Управа предузима мере у циљу сталног стручног образовања и усавршавања запослених. Управа остварује сарадњу са одговарајућим установама, удружењима и организацијама које се баве проблемима извршења кривичних санкција. Обука и стручно усавршавање спроводи се у Центар за обуку запослених у Управи.

Чланом 13. ЗИКС одређено је да у Управи постоје следеће врсте завода:

- 1) Казнено-поправни завод и окружни затвор - за извршење казне затвора;
- 2) Казнено-поправни завод за жене - за извршење казне затвора и малолетничког затвора изречене женама;
- 3) Казнено-поправни завод за малолетнике - за извршење казне малолетничког затвора;
- 4) Специјална затворска болница - за лечење осуђених и притворених лица, за извршење мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, обавезног лечења алкохоличара и обавезног лечења наркомана;
- 5) Васпитно-поправни дом - за извршење васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом;

⁷⁶ Соковић, С. (2008) Ибид., стр. 36-37.

Свакако је битно истаћи и категоризацију завода у којима се извршавају заводске санкције. Закон, предвиђа постојање пет врста завода, који се могу класификовати на различите начине. Најчешћи критеријум класификације јесу:

- временско трајање казне,
- категорије осуђеника и
- степен обезбеђења⁷⁷

Када су у питању краткотрајне казне затвора које се изричу за лакша кривична дела, чланом 38. ЗИКС је прописано да: Осуђени којем је изречена казна затвора чије трајање или остатак трајања после урачунатог притвора и другог лишења слободe у вези с кривичним делом не прелази једну годину, распоређује се, по правилу, у окружни затвор.

Законом о извршењу кривичних санкција је извршена класификација завода према степену обезбеђења и начину поступања са осуђенима на заводе отвореног, полуотвореног, затвореног и затвореног типа са посебним обезбеђењем (чл. 14. ст. 1. ЗИКС). Казнено-поправни заводи отвореног типа у којима се извршавају краткотрајне казне затвора налазе се у Београду (Падинска скела), Сомбору, Ћуприји, Шапцу и Косовској Митровици. Окружни затвори постоје у следећим градовима: Београд, Врање, Зајечар, Зрењанин, Крагујевац, Краљево, Крушевац, Лесковац, Неготин, Нови Пазар, Нови Сад, Панчево, Прокупље, Смедерево, Суботица, Ужице, Чачак и четири окружна затвора на Косову и Метохији: Приштина, Призрен, Пећ и Гњилане. Казнено-поправни завод за жене, који је полуотвореног типа, налази се у Пожаревцу.

Посебни услови извршења предвиђени су за труднице, породиље и мајке које негују децу, а које се смештају одвојено од осталих осуђених жена (чл. 64. ЗИКС).

Заводи отвореног типа

Заводе отвореног типа, према дефиницији усвојеној на XII Међународном конгресу за кривично право у Хагу 1950. године, карактерише "одсуство материјалног и физичког обезбеђења од бекства (као што су зидови, браве, решетке, наоружана стража или друго особље специјално одређено за обезбеђење завода), као и режим

⁷⁷ Соковић, С. (2008) Ибид., стр. 36

заснован на добровољној дисциплини и на осећању одговорности осуђеника према заједници у којој живе".⁷⁸

Карактеристика савремених система извршења казне затвора јесте хуманизација, како метода, тако и поступака који се примењују према осуђеном. Међутим, и поред настојања да кажњавање осуђеног буде у складу са принципима заштите људских права и достојанства, који су прописаних међународним стандардима о извршењу кривичних санкција, стоји приговор да се у пракси извршења казни затвора често јавља доминација неделотворних и несврхисходних репресивних поступака.

Карактеристике отворених завода у Србији, по међународним стандардима које је неопходно испунити да би се створиле претпоставке за успешно функционисање су:

- нормативно и концептуално дефинисање отворених завода
- адекватна селекција осуђених лица
- правилан избор особља затвора и њихова обученост
- организација и садржај радног ангажовања осуђених лица примерена типу завода и
- прилагођена архитектура, локација и величина завода⁷⁹

Заводе отвореног типа карактерише неколико елемената на основу којих се битно разликују од завода полуотвореног, затвореног и строго затвореног типа. У заводима отвореног типа:

- (1) не постоје физичке препреке за бекство,
- (2) не постоји нити посебна служба обезбеђења која надзире кретање осуђених лица. Однос према осуђеним лицима заснова се на њиховој добровољној дисциплини и личној одговорности,
- (3) потребан надзор обавља само васпитач.

Уредбом о оснивању завода за извршење заводских санкција у Републици Србији је основано четири казнено-поправних завода отвореног типа и то:

Казнено-поправни завод у Београду/Падинска Скела

Казнено-поправни завод у Сомбору

Казнено-поправни завод у Ћуприји

Казнено-поправни завод у Шапцу

⁷⁸ Према: Стевановић, З. (2008) *Отворени затвори*. Београд: ИКСИ, стр. 61.

⁷⁹ Стевановић, З. (2008) *Ибид.*, стр.129.

Казнено-поправни завод у Београду - Падинска Скела

Казнено-поправни завод у Београду - Падинска Скела је установа отвореног типа. Установа се до 1998. налазила у саставу Окружног затвора у Београду и функционисала је као одељење за издржавање казне за осуђена лица до једне године, без обзира на врсту кривичног дела и ранију осуђиваност. Будући да није пројектован за категорију осуђених лица који треба да издржавају казну у заводу отвореног типа, архитектонска решења су пратила захтеве за обезбеђењем и третманом криминогене структуре претходне категорије осуђених. У том смислу видљиве су одвојене грађевинске целине за смештај вишеструких повратника, примарно осуђених лица и лица кажњених у прекршајном поступку. Од 1998, новом организацијом казнено-поправних завода у Републици Србији установа је почела да функционише као самостални завод отвореног типа. Капацитет установе је пројектован за смештај 150, а просечно бројно стање износи 160 осуђених лица.

Полазећи од чињенице да је рад, а тиме и рад осуђених лица, један од основних чинилаца њиховог преваспитања, стицањем и одржавањем радних навика остварују се неопходни услови за њихову ресоцијализацију и каснију реинтеграцију у друштво као њени корисни чланови. Чл. 86. ЗИКС прописано је да "радно способни осуђени има право и обавезу да ради. Сврха тог рада је да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање." Радно ангажовање осуђених лица који издржавају краткотрајне казне затвора у казнено-поправном заводу у Београду-Падинска Скела организовано је у оквиру капацитета ове установе.

У казнено-поправном заводу у Београду-Падинска Скела стоји на располагању 37 хектара земље од којих је 7 хектара заузето објектима и економским делом, а око 30 хектара је под обрадивим земљиштем: рибњаком, воћњацима, каналима, пластеницима.

Од објеката постоје две зграде павиљона за смештај осуђених лица са припадајућом кухињом, управном зградом са дежурном службом, објектом котларнице, два објекта са радионицама различите намене (кројачка, столарска, металостругарска), објекти пољопривредних делатности, као и смештајни део за осуђена лица која раде на економији Завода.⁸⁰

⁸⁰ <http://www.uizs.mpravde.gov.rs/cr/articles/ustanove-za-izvršenje-zavodskih-sankcija/kazneno-popravni-zavodi/kazneno-popravni-zavod-u-beogradu-padinskoj-skeli/>

На основу ових поменутих радних ресурса, стиче се утисак да се осуђенима у складу са чл. 22. ЗИКС Служба за обуку и упошљавање обучава осуђене за рад, организује њихов рад и обавља друге послове одређене законом.

Осуђени се обучавају и раде у заводима или изван завода. Стиче се утисак да се осуђенима који издржавају казну у овој установи заиста пружа могућност да буду радно ангажовани у складу са својим психофизичким способностима и стручним квалификацијама, могућностима и потребама, што је у складу са чл. 88. ЗИКС у коме се наводи да се врста посла одређује према психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама, израженим жељама осуђеног и према могућностима завода. Психичке и физичке способности осуђеног за рад процењује стручни тим завода.

Казнено-поправни завод у Сомбору

Зграда управе и Одељење за извршење мере притвора Казнено-поправни завод у Сомбору је завод отвореног типа. У посебном одељењу Завода, које је затвореног типа, извршава се мера притвора према лицима оба пола са подручја Окружног суда у Сомбору.

Према писаним документима затвор у Сомбору постоји од краја XIX века. Зграда притвора у оквиру које се сада налази и управа Казнено-поправног завода подигнута је као жупанијска капела 1882. године и рађена је у барокном стилу са торњем у централној оси. Од 1945. до 1966. функционише у саставу Секретаријата унутрашњих послова. Од 1966. до 1978. установа функционише у оквиру Општинског суда у Сомбору.

Од 1978. наставља са радом као самостална установа за извршење казне затвора за осуђена лица са територије општина Сомбор, Апатин, Кула и Оџаци. Од "Затвора у Сомбору", преко "Окружног затвора у Сомбору", од 1998. године, Уредбом Владе Републике Србије о оснивању завода за извршење заводских санкција, установа прераста у Казнено-поправни завод у Сомбору и постаје један од пет казнено-поправних завода отвореног типа.

Максималан број лица лишених слободе која се могу сместити у Заводу је 200 лица лишених слободе и то: 50 лица у отвореном одељењу и 150 лица у одељењу за извршење мере притвора. Просечно бројно стање је 55 осуђених, 30 притворених и 4 лица кажњена у прекршајном поступку.

Зграда отвореног одељења је нов објекат који се налази око четири километара од центра града, и у функцији је од 1999. Рађена је наменски за смештај примарно осуђених лица и конципирана је према свим савременим пенолошким критеријумима.

У оквиру установе постоји регистрована производно-услужна привредна јединица "Елан" чија је основна делатност дрвнопрерађивачка производња, а бави се и повртарском и сточарском производњом, производњом хране за потребе лица лишених слободе, као и услужном делатношћу и занатским радовима у грађевинарству. У интервјуу за Глас јавности, заменик управника завода наводи: "Овде долазе први пут осуђена лица, починиоци лакших кривичних дела са казном до једне године, нехатни починиоци без обзира на висину казне. Ми их у жаргону зовемо "слободњаци" и, као што видите, овде нема ни службе обезбеђења нити физичке препреке."⁸¹ Казнено-поправни завод у Сомбору је по много чему специфичан и јединствен, јер се у њему одржава сликарска колонија у којој радове узлажу академски уметници, али и осуђена лица. Уметничку колонију је осмислио Петар Трбојевић, бивши управник завода, како би употпунио садржаје и пружио могућност осуђеницима да се укључе у стваралачке процесе и стичу нове вештине.

Казнено-поправни завод у Ћуприји

Казнено-поправни завод у Ћуприји основан је 1998. као завод отвореног типа Уредбом о оснивању завода за извршење заводских санкција у Републици Србији.

Казнено-поправни завод у Ћуприји има више организационих и грађевинских целина, а за смештај осуђених лица поседује две локације. На локацији тзв. "стари део" Завода смештајни капацитети за осуђена лица износе 70 места, а за притворена лица 90 места. На локацији "Ада" налази се нови објекат за смештај 180 осуђених лица укупне корисне површине 1.500м². Овај објекат је отвореног типа и према њему је цела установа категорисана као казнено-поправни завод отвореног типа. Објекат је изграђен у савременом стилу са великим стакленим површинама на прозорима без решетака, просторијама пуним светла и свежег ваздуха и добром комуникационом инфраструктуром и неопходном опремом за предвиђене садржаје програма поступања. Објекат је завршен 1998. и стављен у функцију 2001. године. Просечно бројно стање је 200 осуђених и 40 притворених лица.

⁸¹ "Глас јавности", 03.09.2007.

Казнено-поправни завод у Шапцу

Уредбом Владе Републике Србије о оснивању завода за извршење заводских санкција у Републици Србији 1998. године установа добија статус казнено-поправног завода отвореног типа. У њему се издржава казна затвора до једне године, а изузетно до три године за примарно осуђене.

Капацитет Завода пројектован је за смештај 180 осуђених и 80 притворених лица. Просечно бројно стање је 90 осуђених, 48 притворених и 7 кажњених у прекршајном поступку.

Зграда за извршење мере притвора је изграђена 1974. године, а 1990. године су завршени радови на реконструкцији постојеће и изградњи зграде за смештај осуђених лица, чиме је постигнута јединствена архитектонска целина. За обављање свакодневних активности осуђеницима је на располагању трпезарија са 70 места, библиотека, која поред шест дневних часописа нуди 3.000 наслова одабраних дела домаће и стране књижевности, спортски терен за мали фудбал и одбојку, шеталиште са телефонском говорницом, амбуланта уз стално ангажовање медицинског техничара и радно ангажовање лекара, комфорне собе, заједничке просторије и други објекти и садржаји третмана који овај Завод чине модерном установом за ресоцијализацију осуђеника.

Дворишни простор и обрадиве површине чине физичку целину, а у ограђеном кругу установе су и објекти заводске економије. Установа располаже сопственом инфраструктурном мрежом која јој омогућује да функционише као независна целина.

Завод нема регистровану привредну јединицу, али располаже са 24 хектара обрадиве земље, чијом обрадом се стварају могућности за снабдевање заводске кухиње неопходним намирницама, а остварени вишкови се продају на отвореном тржишту.⁸²

1.7. ПРОБЛЕМИ ИЗВРШЕЊА КРАТКОТРАЈНИХ КАЗНИ ЗАТВОРА

Са порастом затворске популације у већини земаља света проблем краткотрајних казни затвора постаје све израженији. Главне потешкоће се односе на пренасељеност затвора и недостатак смештајних капацитета, као и повећање трошкова извршења казне затвора. Примера ради, пројектовано повећање затворске популације у

⁸² <http://www.uizs.mpravde.gov.rs/lt/articles/kazнено-popravne-ustanove-za-izvršenje-sankcija/kazнено-popravni-zavodi/otvorenog-tipa/>

Минесоти (САД) износи просечно 4.3% годишње, што доводи до предвиђања да ће 2010. године у државним затворима боравити 9.590 осуђених лица, што је скоро 40% више у односу на 2002. годину.⁸³ Овакав тренд повлачи са собом потребу повећања затворских капацитета и доводи у питање могућност смештаја лица осуђених на краткотрајне казне затвора у државним затворима који су првенствено намењени за издржавање казни затвора дужег трајања. Интересантно је погледати анализу могућих решења овог проблема која је наведена у поменутом извештају Управе за корекцију државе Минесота у САД.

Прва опција се односи на измене законских одредаба о извршењу санкција како лица осуђена на казне затвора до једне године не би била упућивана у државне, већ у локалне, окружне затворе. Оваква промена надлежности би изазвала велико финансијско оптерећење локалних јурисдикција (које нису спремне да то прихвате), а истовремено би представљала додатни удар на капацитете локалних затворских установа, које су такође пренасељене. Промене законских одредаба из области материјалног кривичног права у смислу смањења затворских казни за одређена кривична дела (промена у категоризацији кривичних дела) би такође могле имати утицаја на растерећење затворских капацитета.

Друга могућност се састоји у повећању затворских капацитета адаптацијом неког већ постојећег објекта или изградњом нове установе отвореног типа намењене искључиво за извршење краткотрајних казни затвора. Ова опција такође захтева велика издвајања из буџета: процењени капитални трошкови износе од 30-40 милиона \$, док би се годишњи оперативни трошкови кретали између 15 и 22 милиона \$. Једна од могућности за повећање броја затворских кревета је склапање уговора са приватним установама како би се рентирали њихови капацитети уз просечан дневни трошак по затворенику од 50-65 \$.

Трећа група опција се односи на промене у пракси изрицања и извршења краткотрајних казни затвора. На нивоу локалних јурисдикција је потребно развијати и ширити примену незатворских санкција, поготово у случају лакших кривичних дела. Примера ради, уместо изрицања казне затвора, лица осуђена за вожњу у пијаном стању би било боље упућивати на програме третмана. Повећање примене такозваног радног отпуста (*work release*) и проширивање критеријума за убацивање у програм осуђеника који издржавају краткотрајне казне затвора би такође могла бити изгледна опција,

⁸³ Према: Minnesota Department of Corrections (2003) Short term offenders - Report to the Legislature, стр. 3.

поготово за оне који су осуђени на казне до шест месеци затвора. Развој транзиционих центара и установа за прихват лица осуђених на краткотрајне казне затвора, у којима се одвијају различити програми едукације, радног оспособљавања и психолошке подршке такође могу бити алтернатива затварању, али истраживања показују да су такви програми прикладнији за високоризичне преступнике, док у случају преступника ниског ризика могу имати и штетне последице (повећање ризика рецидивизма).

Према законским прописима у већини земаља САД, поступак пријема лица осуђених на краткотрајну казну затвора је идентичан као и за осуђенике који издржавају казне затвора дуже од једне године. То је скуп процес који повећава трошкове администрирања затвора, али је из безбедносних разлога, као и прописа о здравственој заштити неопходно обавити процену ризика, као и одговарајуће лекарске прегледе за сва осуђена лица по пријему у затворску установу. Након периода боравка у пријемном одељењу, они се обично пребацују у установе са нижим степеном обезбеђења, а то је повезано са додатним трошковима превоза.

Програми третмана и едукације углавном нису доступни за лица осуђена на краткотрајне казне затвора зато што је време њиховог боравка у затвору обично краће од дужине трајања већине програма. Структуру осуђених на краткотрајне казне затвора углавном чине ненасилни преступници, а према статистици Управе за корекцију Минесоте (*Minnesota Department of Correction*) за 2001. годину, 64% представљају извршиоци имовинских кривичних дела, као и кривичних дела везаних за поседовање опојних дрога.

1.8. АРГУМЕНТИ ЗА И ПРОТИВ КРАТКОТРАЈНИХ КАЗНИ ЗАТВОРА

Критике краткотрајних казни затвора датирају још од краја XIX века, када су теоретичари попут *Franca fon Lista* и *Adolfa Prinsa* наглашавали да примена ових казни не само да понижава човека и слаби његову моралну снагу, већ представља већу опасност по правни поредак и законитост него у случају да се учинилац кривичног дела уопште не кажњава⁸⁴. Представници социолошке школе су сматрали да казна треба да има специјално превентивну сврху и да "висина казне не треба да буде толико одраз кривичне одговорности и тежине кривичног дела, колико треба да буде усклађена са

⁸⁴ Према: Лазаревић, Д. (1974) Ибид., стр. 42.

потребама ресоцијализације".⁸⁵ Оваквим ставовима они наглашавају своје залагање за индивидуализацију кривичних санкција и усклађивање казне са карактеристикама појединца. Специјално превентивна сврха казне, према представницима социолошке школе, искључује примену краткотрајне казне затвора.

Сличне ставове налазимо у радовима представника позитивне школе, *Ferija* и *Garofala*, који такође негирају сваки позитиван значај краткотрајне казне затвора уз оцену да оне представљају "семинаре криминалитета", односно места на којима се размењују искуства и уче методе извршења кривичних дела. У примени краткотрајних казни затвора представници позитивне школе нису видели могућност за поправљање и преваспитање учинилаца, па стога нису ни сматрали да је њихова примена оправдана.⁸⁶ Заступајући схватање да криминалци, захваљући карактеристикама личности, доспевају у опасно стање у коме врше кривична дела, те да их због тога треба лечити, они су инсистирали да се, уместо казни, према учиниоцима кривичних дела примењују различите мере које би представљале супституте казне, а истовремено обезбеђивале заштиту друштва. Сматрало се да краткотрајне казне затвора нису могле обезбедити поправљање осуђених, него су само доприносиле погоршању њихових личности.⁸⁷

Питање сврсисходности краткотрајних казни затвора било је предмет бројних међународних конгреса за кривично право и пенологију. Једно од питања постављених на Првом конгресу у Лондону 1872. гласило је: "Да ли је могуће заменити краткотрајне казне затвора и новчане казне принудним радом без лишења слободе?" Препорука конгреса била је да осуђени уместо извршења краткотрајне казне затвора обављају пољопривредне радове преко дана, док ноћу бораве у својим кућама. У закључцима Девог конгреса одржаног 1928. наводи се да "према извршиоцима који су извршили неко ситно дело које није проузроковало опасност по јавну безбедност" треба примењивати шире мере пробације и новчане казне. На Дванаестом конгресу за кривично право и пенологију, одржаном у Хагу 1950, изнесене су бројне примедбе на рачун неефикасности краткотрајних казни затвора у погледу остваривања циљева специјалне и генералне превенције, као и њихове непогодности за примену поступака третмана. У закључку се констатује да су краткотрајне казне затвора непогодне са социјалне, економске и породичне тачке гледишта, а да условна осуда представља

⁸⁵ Атанацковић, Д. (1988) *Пенологија*. Београд: Научна књига, стр. 52.

⁸⁶ Лазаревић, Д. (1974) Ибид., оп. цит., стр. 42-43.

⁸⁷ Милутиновић, М. (1981) *Криминологија, IV доп. изд.* Београд: Савремена администрација, стр. 38.

једно од најефикаснијих решења за замену краткотрајних казни затвора. Пробација, под којом се подразумева одлагање изрицања пресуде, као и одлагање извршења казне, препоручује се као још једно могуће решење.⁸⁸

Негативне стране краткотрајне казне затвора

Казна затвора сматра се крајњим средством реаговања на криминалитет, којим се остварује значајан уплив у приватни живот учиниоца. С тим у вези, С. Соковић истиче да "ступањем у установу ради извршења казне затвора осуђено лице потпуно напушта област приватног и за одређени период се константно препушта бризи државе. Готово да не постоји пример (изузимајући смртну казну) јачег задирања јавног интереса у сферу приватног, него што је то затвор".⁸⁹ Најважнији приговори краткотрајним казнама затвора односе се на њихову неефикасност, неподобност за примену третмана, штетни утицај на социјалне контакте осуђеног са његовом околином и криминогено дејство.

Констатација бројних аутора је да су краткотрајне казне затвора неефикасне у погледу остваривања циљева и сврхе кажњавања. Сам чин извршења казне "нема значајнијег утицаја на ефикасност кажњавања, на деловање специјалне и генералне превенције".⁹⁰ Опште је становиште да краткотрајни боравак у затвору не може имати застрашујуће дејство на учиниоца и да такво искуство код одређених категорија преступника може умањити страх од казне затвора. Атанацковић наводи да се примарни делинквенти "после првог боравака у затвору касније лакше одлучују да изврше ново кривично дело јер су увидели да затвор није тако непријатна ствар".⁹¹ Овакав ефекат кратког боравака у затвору - навикавање на затворске услове, познат је као затворска социјализација (призонизација), и њоме се заправо може поспешити развој "криминалне каријере" осуђеног лица; управо супротно од оног што се кажњавањем желело постићи.

⁸⁸ Према: Бошковић, М., Радоман, М. (2002) *Пенологија*. Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, стр. 82-83.

⁸⁹ Соковић, С. (2004) Много правила – мало права? (Заштита права осуђених лица и контрола извршења казне затвора). *Истраживања у дефектологији*, бр. 4/2004, стр. 225.

⁹⁰ Соковић, С. (2004) Ибид., стр. 127.

⁹¹ Атанацковић (1988) Ибид., стр. 94.

Генерално превентивно дејство краткотрајних казни затвора је такође умањено чињеницом да дужина трајања казне нема застрашујући утицај на потенцијалне извршиоце кривичних дела. Срзентић сматра да се краткотрајним затвором може само извршити одмазда према извршиоцу кривичног дела, "што не би смело да буде искључива сврха примене кривичних казни уопште, па тако ни казне затвора".⁹²

Проф. Милутиновић је својевремено полемисао да "ако се има у виду дужина трајања ових казни, извесно је да оне не могу бити погодне за ефикаснију примену преваспитних третмана". Пракса показује да је у установама у којима се издржавају краткотрајне казне немогуће организовати и спроводити третмане који одговарају личности осуђеника. То је нарочито случај са оним казнама које сувише кратко трају, те које се практично свде на меру одмазде и застрашивања. У случају таквих осуђеника може доћи и до погоршања у њиховој социјалној адаптацији, па се за краткотрајне казне затвора често каже да "чине више зла него добра", односно да су "лек гори од зла".⁹³ Кратак временски период извршења казне затвора отежава обављање процене карактеристика преступника, која је један од предуслова за припремање и реализацију програма третмана. С друге стране, кратко време трајања казне онемогућава примену редовних мера васпитног утицаја на осуђеног. Радне активности су ограничене на просте мануелне послове, тако да не може бити речи о организовању програма професионалног оспособљавања. Дакле, лица која издржавају краткотрајне казне затвора у највећем броју случајева проводе време у "доколици и беспослицењу које веома штетно делује на њихово преваспитање и одржавање дисциплине у самом затвору".⁹⁴

Опадање поверења у идеју ресоцијализације утицало је на промишљање о сврси краткотрајних казни затвора, којима се одриче функција ресоцијализације преступника. Наиме, због кратког трајања казне највећи број редовних програма и поступака третмана преступника није могуће у потпуности спровести. Већина аутора сматра да са аспекта ресоцијализације примена краткотрајне казне затвора није оправдана зато што "казне затвора кратког трајања нису подобне за остваривање циљева преваспитања и ресоцијализације".⁹⁵ Опште је мишљење да казне затвора

⁹² Срзентић, Н. (1961) Ибид., стр. 8.

⁹³ Милутиновић, М. (1977) *Пенологија*. Београд: Савремена администрација, стр. 145.

⁹⁴ Милутиновић, М. (1977) Ибид., стр. 95.

⁹⁵ Мрвић-Петровић, Н. (2007) *Криза затвора*. Београд: Војноиздавачки завод, стр. 102.

кратког трајања представљају "семинаре криминала" у којима се учиниоци обучавају за будућу криминалну каријеру и у којима се њихове личне одлике само погоршавају. У пракси извршења краткотрајних казни затвора редовне мере третмана се не спроводе (сматра се да не постоје могућности за одређивање и спровођење третмана), што преваспитну улогу ове казне своди на минимум.

Криза концепта ресоцијализације је свакако утицала на преиспитивање сврсисходности примене краткотрајне казне затвора. Истраживања нису показала да краткотрајне казне затвора имају неки значајнији утицај на циљеве специјалне и генералне превенције, а поред немогућности примене адекватних третмана преваспитања, број лица према којима се извршавају ове казне утиче на повећање пренасељености установа за извршење казни затвора. На тај начин се отежавају услови за примену поступака ресоцијализације према лицима осуђеним на казне затвора дужег трајања, која се сматрају погоднијим за примену програма третмана. Стога је у закључцима са бројних међународних стручних скупова препоручено да треба повећати примену алтернативних, ванинституционалних мера према осуђенима које није неопходно затварати. Такве оцене могле су се чути још 1976. на Петом конгресу Уједињених нација за превенцију криминалитета и поступање са преступницима, а у Резолуцији бр. 16 са Седмог конгреса одржаног 1986. у Милану такође се указује на аргументе у прилог увођења алтернативних мера и промене законских решења у кривичноправној области. Значајан проценат краткотрајних казни затвора би се "инкриминацијама могао заменити адекватнијим кривичним санкцијама", чиме би се битно смањио број затвореника у установама за извршење казни лишења слободе и обезбедили повољнији услови за примену третмана ресоцијализације према онима којима је потребан.⁹⁶

Питање оправданости краткотрајних казни затвора и могућности примене супститутивних мера били су тема бројних међународних конгреса за кривично право и пенологију. Главне примедбе односиле су се на недовољу ефикасност краткотрајних казни затвора у погледу превенције криминалитета, непогодности за примену програма третмана и штетних последица по осуђеног. Поред стигматизирајућег ефекта, извршењем краткотрајне казне затвора долази до раскидања породичних, радних, социјалних веза осуђеног, што отежава његово функционисање након извршења казне.

⁹⁶ Бошковић, М., Радоман, М. (2002) *Пенологија*. Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, оп. цит., стр. 86-87.

Један од закључака Дванаестог конгреса за кривично право и пенологију у Хагу 1950. био је да су краткотрајне казне затвора веома непогодне са социјалне, економске и породичне тачке гледишта и да условна осуда представља једно од најефикаснијих решења за њихову замену.⁹⁷

Уобичајена је констатација и један од аргумената против краткотрајних казни затвора да оне изазивају штетне последице по личност осуђеног лица. Боравак у затвору, без обзира на дужину трајања, изазива патњу осуђеног лица проузроковану самим чином лишавања слободе. Међутим, резултати неких истраживања о психолошким последицама боравка у затвору не упућују на такве закључке. Анализа 90 истраживања на тему психолошких последица боравка у затвору, коју су 1980. обавили *Bukstel* и *Kilmann*, показује да се не може говорити о општем штетном утицају. Код неких затвореника констатовани су негативни утицаји, код неких позитивни, док код неких нису утврђени ни негативни, ни позитивни утицаји. Постоје индивидуалне разлике које зависе од мноштва чинилаца који су у интеракцији.⁹⁸ Чињеница је такође да постоје велике индивидуалне разлике у прилагођавању на затворске услове, који свакако представљају стресну ситуацију за већину људи. "Најтежи период су први мјесеци боравка у казненом заводу, посебно за оне који су први пут осуђени и немају затвореничког искуства."⁹⁹

Шпадијер-Џинић, Павићевић и Симеуновић-Патић наглашавају да савремена социолошка и психолошких истраживања затвора указују на депривирајућу и фрустрирајућу психолошку климу у казним институцијама. Према *Sykes*-овом функционалном моделу анализе сваки затвореник суочава се са пет "мука робије", пет најважнијих проблема који представљају депривације и фрустрације – друштвено одбацивање, материјално лишавање, одсуство хетеросексуалних односа, угрожавање личне аутономије и личне сигурности.¹⁰⁰ "Реакције затвореника на ове проблеме доводе до затвореничког (нормативног) система (затвореничке субкултуре која је

⁹⁷ Давидовић, Д. Према: Бошковић, М., Радоман, М. (2002) Ибид., стр. 84.

⁹⁸ Према: Мејовшек, М. (2002) *Увод у пенолошку психологију*. Загреб: Наклада Слап и Едукацијско-рехабилитацијски факултет, оп. цит., стр. 51.

⁹⁹ Мејовшек, М. (2002) Ибид., стр. 50.

¹⁰⁰ *Sykes, G. (1958) The Society of captives. A study of a maximum security prison. New York: Princeton University Press, стр. 106.*; Према: Шпадијер-Џинић, Ј., Павићевић, О., Симеуновић-Патић, Б. (2009) Жене у затвору – депривације затвореничког живота. *Социологија*, вол. LI, No. 3., <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2009/0038-03180903225S.pdf>, стр. 226.

супротстављена затворској администрацији) у коме они покушавају да реше проблеме које ствара затворска институција."¹⁰¹

Једна од негативних последица боравка у затвору је прекидање контаката осуђеног са његовим социјалним и радним окружењем, што може проузроковати поремећај породичних односа или губитак посла. Казна затвора може допринети да осуђени, који се и иначе налази на нижем степену друштвене лествице, практично "склизне" у стање социјалне маргинализованости. Према једној од дефиниција маргинализација представља слабљење везе између појединца и друштва, што може значити:

- искључење из радног живота (нпр. незапосленост);
- искључење из потрошачког друштва (нпр. сиромаштво);
- искључење из друштва "нормалних" (нпр. усамљеност);
- искључење из механизма употребе власти и утицаја (нпр. "културна" маргинализација).¹⁰²

Особа према којој се извршава казна затвора се може сматрати маргинализованим чланом друштва, и то не само током периода боравка у затвору када је изложена депривацијама затворске средине и у немогућности да задовољи своје социјалне потребе, већ и након изласка из институције, када се може наћи у ситуацији поремећених породичних, социјалних, радних односа. Казна затвора тако постаје чинилац маргинализације, која се огледа у постојању "несигурног друштвеног положаја који ограничава или умањује контролу над друштвеном егзистенцијом"¹⁰³ осуђеног лица.

Набрајајући епитете који се приписују казнама затвора, Мрвић и Ђорђевић констатују: "Та брутална, скупа, недовољно ефикасна санкција са деструктивним дејством на учиниоца требало би да буде замењена економичнијим и блажим мерама,

¹⁰¹ Шпадијер-Џинић, Ј., Павићевић, О., Симеуновић-Патић, Б. (2009) Ибид., стр. 226.

¹⁰² Сгрој, Е. (1988) *Људи на маргинама друштва: стратегије против искључења*. Према: Југовић, А. (2007) *Изван граница друштва: Маргинализација, социјална искљученост и маргиналне групе. Социјална мисао*, бр. 1/2007, стр. 34.

¹⁰³ Југовић, А. (2007) *Изван граница друштва: Маргинализација, социјална искљученост и маргиналне групе. Социјална мисао*, бр. 1/2007, оп. цит., стр. 34.

које не би проузроковале непотребну стигматизацију и прекид породичних, радних и других односа учиниоца са његовом најближом околином."¹⁰⁴

Такође се може констатовати да се применом краткотрајних казни затвора, барем у досадашњој пракси, не постижу никакви ефекти у погледу репарације и накнаде штете, дакле деловање у правцу остваривања циљева ресторативне правде.

Негативни ефекти краткотрајне казне затвора могу се пројектовати и на жртву кривичног дела, што нарочито долази до изражаја у случајевима насиља у породици. Ауторке В. Николић-Ристановић и С. Ћопић описују на који начин спирала насиља у породици може да ескалира након што је насилнику изречена казна затвора: "Иако могу задовољити тренутну потребу за осветом, или донети краткотрајно олакшање жртвама континуираног насиља, попут насиља у породици, ефекат ових казни се често своди на бес осуђеног, који не тако ретко још из затвора почиње да шаље претње, које некада реализује на драстичнији начин од оног који га је одвео у затвор. Будући да казна затвора не садржи никакву активност на плану санирања узрока који су довели до вршења кривичног дела, конфликт између жртве и извршиоца, дакле, постаје још већи након његовог изласка из затвора."¹⁰⁵

Међународно удружење за кривичне санкције (*Penal Reform International*) већ годинама активно делује на остваривању програма унапређења и реформе система извршења санкција. Поред осталог, залаже се за смањење броја случајева изрицања казне затвора, као и унапређење услова борака у затворима и хуманизацију поступка извршења кривичних санкција. Председник удружења, *Ahmed Othmai*, наглашава да је једно од суштинских питања којим се организација бави питање права жртава. Према његовим речима, "слање људи у затвор, - ситних криминалаца, оних који не представљају стварну опасност за друштво - не доноси никакву корист жртвама, нити им помаже на било који начин. Такво поступање не помаже ни правди. Чак супротно, то доприноси несигурности људи, јер су у таквим случајевима ситни преступници који не представљају стварну опасност за друштво изложени контактима са много опаснијим криминалцима". Он подсећа на речи из Беле књиге објављене 1990. године у

¹⁰⁴ Мрвић, Н., Ђорђевић, Ђ. (1992) Алтернативе казни затвора. *Правни живот*, бр. 7-8, стр. 1129.

¹⁰⁵ Николић-Ристановић, В., Ћопић, С. (2006) Положај жртве у Србији: класични кривични поступак и могућности ресторативне правде. *Темид*, вол. 9, бр. 1., стр. 68.

Великој Британији у којој се каже: "Затвор је скуп начин да се криминалци учине још горим."¹⁰⁶

Позитивни ефекти краткотрајне казне затвора

Говорећи о позитивним одликама казне затвора са аспекта кривичног права, Срзентић и сарадници издвајају следеће њене карактеристике: казна затвора онемогућује учиниоца да за извесно време поново учини кривично дело; може се опозвати; може се изрицати у различитом трајању и прилагођавати тежини учињеног кривичног дела и личности учиниоца; организација њеног извршења може се подесити тако да одговара различитим личностима и карактерима осуђених лица, што је чини подесном за постизање ресоцијализације учинилаца кривичних дела.¹⁰⁷

Мрвић-Петровић наводи следеће позитивне стране примене краткотрајне казне затвора, које се најчешће помињу у теорији:

- хуманост,
- правичност (сразмерност тежини извршеног кривичног дела),
- традиционална прихваћеност у систему кривичних санкција,
- могућност адекватне индивидуализације кривичне санкције,
- ефикасност (погодност за остваривање циљева генералне и специјалне превенције).¹⁰⁸

Једна од честих оцена коју срећемо у литератури је да су краткотрајне казне затвора хуманије у односу на средње и дуге казне затвора због саме чињенице да краће трају у односу на њих. Иако велики број аутора користи термин хуманост у сврху поређења одређених квалитета казне, релативност овог појма захтева одређена појашњења. Када кажемо да је једна казна хуманија то не наводи у први мах на помисао о компарацији придева у позитивном смислу (хуман, хуманији, најхуманији), већ пре имплицира да она друга казна није хумана или да макар постоји негативна оцена хуманости услова под којима се извршава. Са становишта принципа савременог кривичног права категорију хуманост казне свакако не можемо посматрати само

¹⁰⁶ Othmai A. (2005) Алтернативе затворским казнама - Међународне перспективе и искуства. У:

Јелинчић, Ј. (ур.) *Алтернативе затворским казнама*. Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 95.

¹⁰⁷ Срзентић, Н., Стајић, А., Лазаревић, Љ. (1986) *Кривично право, општи део*. Београд: Савремена администрација. оп. цит., стр. 341.

¹⁰⁸ Мрвић-Петровић, Н. (2007) *Криза затвора*. Београд: Војноиздавачки завод, стр. 102-103.

декларативно. Наиме, једно од основних начела обавезује законодавца да прописује само санкције које нису нехумане, тако да са правног аспекта можемо расправљати о целисходности, сразмерности, правичности казне. Проблеми извршења казне затвора, унапређења режима и услова њене примене јесу област бављења пенологије. С друге стране, питање хуманости примене казне затвора представља предмет филозофије кажњавања и уводи нас не само у дуализам за и против казне¹⁰⁹, већ и у дискусију о хуманости казног система и друштва у целини. Хуманост кажњавања је била један од основних постулата пеналне теорије *Louis Michel le Peletier*-а, француског правника и политичара из периода буржоаске револуције, чије име се везује за први кривични закон "државе права", *Code Pénale* из 1791. године. Први принцип, који *Le Peletier* изводи сажимајући идеје Просветитеља, указује на потребу "да целокупно кривично право буде хумано, при чему треба искључити све облике тортуре и строге казне за лака кривична дела".¹¹⁰ Његов савременик, *Claude-Emmanuel de Pastoret*, разрађује принципе реформе кривичног законодавства тог времена у свом трактату *О кривичним законима (Des lois pénales)* из 1790, истичући поред осталог да смртну казну треба искључити, јер се њено дејство не може исправити. Међутим, ове прогресивне идеје и настојања да се путем хуманизације кривичног права поставе темељи модерне правне државе нису спречили *Le Peletier*-а да гласа за погубљење свргнутог монарха Луја XVI (смртна казна је извршена на "хуман" начин - гиљотином). Ако ову "непоследност" правног теоретичара из XVIII века можемо и разумети у светлу политике тог историјског тренутка, на који начин можемо данас расправљати о хуманости савремених кривичноправних система развијених земаља у којима се и даље примењује смртна казна?

Према једној од дефиниција, хуманост представља "активан однос према људским вредностима, посебно према другим људима, ... који подразумева поштовање личности сваке особе и оснаживање њених потенцијала".¹¹¹ Казна затвора није замишљена тако да представља пријатно искуство, али ни у ком случају не можемо

¹⁰⁹ Уколико казна није хумана не можемо говорити о њеној ограниченој примени, већ само о њеном потпуном елиминисању из система санкција. Примена нехуманих казни није спојива са основним принципима савременог кривичног права и начелом човечности.

¹¹⁰ Vervaele, J. (1989) *Les grandes théories de la peine aux XVIIIe et XIXe siècle U: La Peine - Punishment (Troisième partie - Third partie) Europe depuis le XVIIIe siècle - Europe since the 18th century. De Boeck Université, стр. 15.*

¹¹¹ Видановић, И. (2006) *Речник социјалног рада*. Београд: Ауторско издање, стр. 176.

рећи да се изриче у сврху негација људских вредности. Њена примена заснива се на поштовању достојанства личности, а једна од њених сврха јесте јачање потенцијала личности осуђеног. Чињеница је да у неким случајевима извршење казне затвора доноси више штете него користи и да се резултати њене примене у пракси не подударају са очекиваним циљевима, али то не значи да је нехумана. Стога, када кажемо да је краткотрајна казна затвора хуманија, то подразумева да се њеном применом, начином поступања, условима и режимом извршења, осуђеном лицу наноси мање штете него у случају казни затвора дужег трајања. То значи да ограничења права и слобода, које казна затвора подразумева, у мањој мери негативно утичу на породичне односе осуђеног, његов друштвени живот, радни статус итд. Тиме се олакшава реинтеграција осуђеног у друштвену средину након извршења казне. Услови извршења краткотрајне казне затвора такође доприносе да се у мањој мери у односу на друге казне затвора угрожава физички и психички интегритет осуђеног. Поред тога, стигматизација осуђеног у средини у којој живи није толико изражена као у случају казни затвора дужег трајања.

Краткотрајна казна затвора је погодна за примену у одређеном броју случајева кривичних дела која се сматрају мање друштвено опасним, у која спадају "кривична дела учињена из нехата или она код којих су остварене незнатне штетне последице, посебно кривична дела нечињења, код којих се радња кривичног дела састоји у пропуштању извршења неке новчане обавезе".¹¹² Она је прикладно решење за одређене категорије учинилаца, као што су лица која први пут врше кривична дела, млађи пунолетници или вишеструки повратници у извршењу лакших кривичних дела (багателни криминалитет), када суд оцени да примена других санкција и мера не би била целисходна.

Делотворност краткотрајне казне затвора се у одређеним случајевима може приписати тзв. "шок ефекту", психолошком утицају на поједине особе које имају развијен осећај личне одговорности и казну доживљавају као морални прекор за учињено дело.

Околност да се осуђени налази под затворским надзором онемогућава га да изврши ново кривично дело у периоду извршења казне, што се може оценити као позитивна страна затварања. Међутим, боравак у затвору не спречава осуђеног да изврши кривично дело унутар затворске установе. Такође, с обзиром на дужину трајања

¹¹² Мрвић-Петровић, Н. (2007) Ибид., стр. 105.

казне затвора, онемогућавање осуђеног (у енглеској литератури: *incapacitation*), као циљ изрицања казне затвора може имати ограничени ефекат на криминално понашање, јер се након изласка из затвора он може веома брзо вратити старом начину понашања.

Утилитаристичко балансирање између позитивних и негативних ефеката краткотрајне казне затвора је неминовност данашњег тренутка. Чињеница је да се казнени системи у свету нерадо одричу једног од оружја у борби против криминала, али је присутна тенденција све веће заступљености мера које подразумевају мањи степен ограничавања слободе. Веома је могуће да ће пенолошке теорије у будућности критиковати садашњу праксу и моралне судове о хуманости казне једнако као што ми данас са ове дистанце оцењујемо варварство законодавстава средњег века.

2. АЛТЕРНАТИВЕ КРАТКОТРАЈНИМ КАЗНАМА ЗАТВОРА

Поглавље о алтернативама краткотрајним казнама затвора започела бих једним цитатом Ериха Фрома: "Све док можемо да мислимо о другој алтернативи ми нисмо изгубљени; све док можемо да се консултујемо и планирамо заједнички, ми можемо да се надамо."¹¹³

Алтернативе казнама затвора добијају све значајније место у законодавствима и пракси већине европских земаља. Међутим, њихова примена у пракси се најчешће ограничава на случајеве када су учињена "лакша" кривична дела, када се процени да преступник не представља велику опасност по друштво. Једна од њихових функција у систему кривичних санкција је "да обезбеде хуманији и успешнији ресоцијализаторски третман".¹¹⁴ Основна питања која се постављају при помињању алтернатива казни затвора јесу: шта заиста представљају, која решења обухватају, како се дефинишу и сл. Оно што можемо констатовати јесте да не постоји јединствена терминологија за означавање појма алтернатива казни затвора.

2.1. ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈА АЛТЕРНАТИВА КРАТКОТРАЈНИМ КАЗНАМА ЗАТВОРА

У литератури се срећу различити термини којима се одређује појам санкција и мера које представљају замену или се користе за ограничавање примене или промене режима извршења казне затвора. Међутим, иако се прегледом литературе може установити да постоји значајно интересовање за ову тему, "мало је покушаја да се појам алтернатива затвору јасно дефинише и да се из те одредбе консекветно наброји о којим се све мерама ради. Уместо тога се под овај или још шири појам алтернативних програма најчешће подводи све оно што одступа од традиционалног режима казне затвора."¹¹⁵ Различити термини у први план истичу неке карактеристике алтернативних решења које заступници тог термина сматрају основним и најважнијим.

У америчкој стручној литератури говори се о интермедијарним (средишњим) санкцијама (*intermediate sanctions*), при чему се посебно наглашава да се на скали

¹¹³ Fromm, E. (1989) *Здраво друштво*. Загреб: Напријед и НОЛИТ, стр. 276.

¹¹⁴ Мрвић, Н., Ђорђевић, Ђ. (1992) Алтернативе казни затвора. *Правни живот*, бр. 7-8, стр. 1130.

¹¹⁵ Игњатовић, Ђ. (1996) Савремени облици замене казне затвора. *Правни живот*, бр. 9, стр. 419.

кривичних санкција могу лоцирати негде на средини, између затвора као најстрожије санкције с једне стране, и условне осуде као (релативно) најблаже санкције с друге стране. У својој књизи *Between Prison and Probation*, амерички криминолози *Tonry M.* и *Morris N.* уводе поделу свих санкција на оне које подразумевају затварање (казне затвора), санкције које укључују пробациони надзор или условну осуду и све остале које називају интермедијарним санкцијама. Разлог због којег не користе фразе *алтернативно кажњавање* или *алтернативне санкције* аутори образлажу тиме што сматрају да употреба речи *алтернативне* указује на то да су такве санкције замена за *праве* санкције и да казна затвора представља норму кажњавања у односу на коју се мере све остале санкције. С друге стране, редуковање примене казне затвора је један од главних аргумената концепта *алтернатива затвору*. Према мишљењу аутора, чињеница је да се интермедијарне санкције у садашњем тренутку више користе према преступницима којима иначе не би била изречена казна затвора.¹¹⁶ Интермедијарне санкције "обухватају широк дијапазон мера: новчане казне у дневним износима, различите видове реституције, рад у јавном интересу, електронско праћење, интензивни пробациони надзор, кућни притвор, центре за дневно извештавање, боот кампове и различите облике заштитног надзора који се могу спроводити у локалној заједници".¹¹⁷ Заједнички елемент свих ових санкција јесте учешће друштвене заједнице у свим фазама поступања са осуђеником при њиховом извршењу.

Енглеска организација под називом *National Association for the Care and Resettlement of Offenders* (NACRO) је 1989. године објавила извештај у коме се инсистира на исправном коришћењу термина којима се означавају санкције и мере које нису затворског карактера. У том извештају се критикује примена термина попут "алтернативе затвору" (*alternatives to custody*) или "незатворске казне" (*non-custodial penalties*) уз образложење да се на тај начин имплицира централна позиција казне затвора, која би заправо требало да представља санкцију која се изриче у изузетним случајевима. Друге кривичне санкције, које не подразумевају такве рестрикције слободе, требало би промовисати на много позитивнији начин. Из тог разлога, уместо коришћења ових термина, аутори предлажу да се алтернативне санкције означавају као казне у оквиру/под окриљем заједнице (*community based penalties; community penalties*).

¹¹⁶ Morris N., Tonry, M. (1990) *Between Prison and Probation. Intermediate Punishment in a Rational Sentencing System*. New York, Oxford: Oxford University Press, оп. цит., стр. 4.

¹¹⁷ Соковић, С., Васиљевић, Д. (2007) Интермедијарне санкције. У: Крон, Ј. (ур.) *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 1-2, стр. 123.

Слична примедба у вези језичке исправности предложена је и у Белој књизи Британске владе, под називом *Crime, Justice and Protecting the Public*, у којој поглавље о казнама у заједници почиње речима:

"Стиче се утисак да постоји претпоставка како је казна затвора једина "права" казна. Ово је додатно наглашено збуњујућим означавањем других санкција као "алтернатива затвору". Ни једна друга санкција не може да проузрокује такве рестрикције слободе као казна затвора; уколико може, онда је то само друга форма затвора; дакле, у стварности не могу постојати алтернативе казни затвора, већ само други начини кажњавања."¹¹⁸ Ове семантичке разлике могу изгледати тривијалне, али у ствари осликавају један од битних разлога зашто већ дуги низ година алтернативе које се јављају у већем делу света не успевају да остваре значајнији утицај на казну затвора, закључује се у једном коментару NACRO.

Овакве примедбе свакако могу имати утемељење када говоримо у прилог потребе развоја и промовисања санкција незатворског карактера, али у овој дискусији бисмо могли означити спорним барем две ствари. Као прво, стиче се утисак да овакве лекције долазе са погрешне адресе, јер се законодавства англоамеричких држава, као резултат строге казнене политике њихових влада, у највећој мери и ослањају на примену казне затвора. Ни у ком случају се не би могло констатовати да судије у Енглеској попуњавају затворске капацитете због "језичке некоректности" терминологије којом се барата. С друге стране, чињеница је да казна затвора од свог настанка, нажалост, има централно место у систему кривичних санкција, и њену функцију, не улазећи у оцену оправданости њене примене, не могу негирати ни најрадикалнији заговорници алтернативних мера. Примера ради, суштина "добровољног испуљења за учињену грешку" путем извршења рада у јавном интересу не састоји се (у највећем броју случајева) у жељи осуђеног да учини нешто корисно за друштво, већ у околности да је у случају неиспуњења обавеза запређена казна затвора. Дакле, само постојање казне затвора и могућност њеног изрицања оправдава њену функцију одвраћања од извршења кривичних дела. Стога је јасно да она, као екстремно решење, у одређеном смислу представља репер према коме се у некој "хијерархији строгаће" дефинише положај, функција и сврха других кривичних санкција. Притом, ни у ком случају не можемо оспоравати статус алтернативних санкција као казни самих по себи, у свему равноправних казни затвора. Коментар проф. др Николић-Ристановић

¹¹⁸ Home Office (1990) *Crime, Justice and Protecting the Public*. London: HMSO., стр. 125.

најбоље осликава суштину постојања и примене казне затвора као крајњег средства кривичноправне реакције: "Најзад, претња репресијом је увек присутна, али је поента у томе да се репресивне мере користе тек онда када су друге могућности искоришћене."¹¹⁹

У европској литератури опште је прихваћен термин санкције и мере у заједници (*community sanctions and measures*), чиме се наглашава ванинституционални карактер ових решења, односно чињеница да се оне извршавају под окриљем и уз подршку локалне заједнице. У документима Савета Европе такође се користи овај израз "из простог разлога што је било потребно пронаћи фразу која ће их боље представити у односу на термин алтернативне санкције или термин незатворске мере, оптерећен дебатом затворске/незатворске, а с друге стране јасно назначити да санкције и мере у заједници постоје као самосталне санкције".¹²⁰ Овакав термин је свеобухватан, јер покрива велики број кривичних санкција и мера које имају три заједничке карактеристике: као прво, њихова примена се одвија у оквиру заједнице; друго, све санкције и мере у заједници подразумевају одређени степен рестрикције слободе јер се преступнику намећу одређени услови и обавезе; и треће, за њихову примену надлежне су посебне службе. Поред тога, термином санкције и мере у заједници су обухваћене и мере које се могу предузети од стране тужиоца или суда пре изрицања кривичне санкције, а у циљу скретања поступка.

Према широј дефиницији, која се користи у документима Савета Европе, термин санкције и мере у заједници односи се на "санкције и мере које омогућавају да преступник остане у друштвеној заједници, које укључују нека ограничења његове слободе путем наметања услова и/или обавеза, а које се примењују од стране тела законом одређених за ту сврху".¹²¹

У студији под називом Алтернативне кривичне санкције (студија о прихватљивим модалитетима извршења), група ауторки, проф. др Наташа Мрвић-Петровић, Маријана Обрадовић и Наташа Новаковић наводе дефиницију према којој се под алтернативама казни затвора подразумевају "искључиво нове санкције и мере,

¹¹⁹ Николић-Ристановић, В. (2005) Ресторативна правда, кажњавање и жртве. У: Јелинчић, Ј. (ур.)

Алтернативе затворским казнама. Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 15.

¹²⁰ Rau, W. (1997) International trends in non-custodial sanctions. У: Villé, R., Zvekić, U., Klaus, F. J. (ed.)

Promoting Probation Internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valetta, Malta). Rome/London: UNICRI., стр. 144.

¹²¹ Recommendation No R (92) 16, 19. October 1992. Appendix – Glosary, стр. 11.

воспитно-образовне, медицинске или терапеутске природе, које се примењују у окриљу заједнице са циљем да се избегне непотребна стигматизација осуђених лица и побољша процес њихове реинтеграције у друштво."¹²² Ауторке сматрају да алтернативне кривичне санкције представљају мере којима се може хуманизовати и рационализовати постојећи систем кривичних санкција. Према оваквој формулацији алтернативне санкције подразумевају пре свега алтернативе краткотрајној казни лишења слободе и у том смислу је овај израз коришћен за потребе ове студије. Као што ауторке наглашавају, израз алтернативне санкције само делимично одговара садржини појма санкција и мера које се извршавају у окриљу заједнице, а који се употребљава у међународним документима. Санкције које се извршавају у заједници "представљају скуп различитих алтернативних санкција, мера и процеса којима се може заменити кривични поступак, отклонити или редуковати примена (краткотрајне) казне затвора или променити третман приликом извршења казне затвора".¹²³

Под појмом алтернативне санкције З. Николић такође подразумева шири скуп мера и санкција наводећи следеће три подгрупе: "мере које могу да се користе уместо судског процеса, мере које нису затворска казна, а које изриче суд и мере које замењују затворску казну, како би се избегле негативне последице затворске социјализације (призонизације) на осуђеног".¹²⁴

Поставља се питање да ли мере којима се отклања кривични поступак (диверзионе мере) можемо сматрати алтернативама казни затвора? Велики број аутора/ауторки сугерише да се алтернативним санкцијама могу сматрати само кривичне санкције којима се отклања могућност затварања у пенитенсијарним установама. Ђорђе Игњатовић напомиње да алтернативе треба разликовати од скретања поступка и од депенализације и под овим мерама сматра оне "којима се отклања могућност изрицања казне затвора преступнику како би се избегли његови негативни ефекти, под условом да суд процени да таква мера одговара природи и тежини дела, личности учиниоца и степену опасности коју је при његовом вршењу испољио".¹²⁵

¹²² Мрвић-Петровић, Н., Обрадовић, М., Новаковић, Н. (2005) Алтернативне кривичне санкције (студија о прихватљивим модалитетима извршења). У: Јелинчић, Ј. (ур.) *Алтернативе затворским казнама*.

Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 38.

¹²³ Мрвић-Петровић, Н., Обрадовић, М., Новаковић, Н. (2005) Ибид., стр. 38.

¹²⁴ Николић, З. (2008) Смисао и сврсисходност алтернативних казни. У: Крон, Ј. (ур.) *Зборник института за криминологија и социологија истраживања*, стр. 123.

¹²⁵ Игњатовић, Ђ. (2000) *Криминологија*. Београд: НОМОС, стр. 308.

Оваквом дефиницијом аутор искључује оне мере које се могу применити у преткривичном поступку, од стране тужиоца, како би се омогућило скретање са формалне процедуре, чиме се избегава вођење кривичног поступка и изрицање санкције, па у крајњој линији и казна затвора.

Под алтернативним санкцијама *Norman Bishop* подразумева само незатворске мере изречене од суда, које дели на:

- Алтернативне мере уз контролу и надзор над преступником. У ову категорију спадају условна осуда са заштитним надзором, рад у корист заједнице и принудни рад; незатворске мере за особе са менталним и поремећајима у понашању, протеривање из одређених места или подручја; одузимање одређених права, дозвола, професионалног статуса.
- Мере које не укључују контролу и надзор, као што су: судска опомена, одлагање извршења пресуде, новчане обавезе у виду новчане казне, накнаде штете, конфискација имовине, накнада изгубљеног.
- Комбиноване мере попут безусловног затвора и незатворских мера, затим комбинација незатворских мера...¹²⁶

Миленко Радоман наводи дефиницију алтернативних санкција под којима сматра "мере којима се отклања могућност изрицања казне затвора у циљу избегавања лоших ефеката и затвора и затварања уз услов да те мере изриче суд и да суд процени да такве мере одговарају природи и тежини дела, као и личности учиниоца".¹²⁷

Санкције које се изричу као алтернативе казни затвора Шепаровић обухвата следећом поделом:

- мјере које се тичу извршења затворских казни (полуслобода, отпуштање на посао, задржавање за вријеме викенда, кућни затвор, издржавање казне у некој вањској институцији);
- незатворске казне/санкције (новчана казна; санкције којом се ограничавају или одузимају нека права: забрана управљања возилом, слобода под надзором, мјере прокушавања - пробација или заштитни надзор, мјере друштвено корисног рада - *community service*; реституција);

¹²⁶ Bishop, N. (1988) *Non-custodial alternatives in Europe*. Helsinki: Heuni.

¹²⁷ Радоман, М. (2001) *Савремена решења извршења краткотрајних казни затвора*. Докторска дисертација. Нови Сад: Правни факултет, стр. 65.

- мјере којима се избјегава изрицање казне (ослобађање од казне и одгађање извршења казне).¹²⁸

Један број аутора/ауторки под алтернативама затвору обухватају и оне мере којима се делимично отклања казна затвора, односно скраћује време проведено у затвору (комбиноване санкције, условни отпуст, паролни надзор), а такву дефиницију наводи *A. Vass* који под њима подразумева "оне казне које, по оптужењу и осуди, дозвољавају преступнику да део или све време за које је осуђен проведе у својој средини и изван затворске установе".¹²⁹

Гордана Лажетић-Бужаровска у својој књизи *Алтернативи за затворот* користи следећу дефиницију: "Под алтернативама казни затвора се подразумевају казне, мере и режими њиховог извршења којима се омогућава потпуно или делимично избегавање затвора, односно које смањују време проведено у затвору, при чему се осуђени подвргава третману и надзору стручних и овлашћених лица у оквиру заједнице, истовремено водећи рачуна о положају оштећеног (жртве)".¹³⁰

За потребе овог рада користићу следећу дефиницију:

Алтернатива казне затвора је кривична санкција која се изриче као средство саопштавања прекора за учињено кривично дело, а извршава у оквиру заједнице у циљу избегавања штетних ефеката казне затвора, водећи рачуна о интересу друштва, жртве и осуђеног.

Према оваквом одређењу, алтернатива казне затвора је *кривична санкција*, што значи да се изриче у кривичном поступку од стране суда - органа који је надлежан за њено изрицање, при чему се подразумева да суд притом води рачуна да таква санкција одговара природи и тежини кривичног дела, личности учиниоца и степену опасности коју је при његовом вршењу испољио. Овом дефиницијом нису обухваћене мере које се могу применити у циљу скретања кривичног поступка (диверзионе мере), што је у сагласности са одређењем које наводи проф. Ђ. Игњатовић. Друга карактеристика

¹²⁸ Шепаровић, З. (2003). *Казнено извршно право и увод у пенологију*. Загреб: Правни факултет, стр. 54.

¹²⁹ Према: Игњатовић, Ђ. (1996) Савремени облици замене казне затвора. *Правни живот*, бр. 9, стр. 420.

¹³⁰ Лажетић-Бужаровска, Г. (2003) *Алтернативи за затворот*. Скопје: НИП Студентски збор, стр. 47.

дефиниције је да се таква санкција *извршава у оквиру заједнице*, што у потпуности искључује боравак осуђеног у затворској установи, али обухвата посебне режиме извршења казне затвора, као што је кућни затвор. Дефиниција је изведена као покушај еkleктичког обухватања и спајања различитих елемената савремених теоријских концепата којима се објашњава сврха санкције и основ права на кажњавање. Експлицитно је наведено да би примарна функција алтернатива казни затвора требало да буде *саопштавање прекора* за извршено кривично дело, а не осуда учиниоца кривичног дела, чиме се ретрибутивни елемент санкције потискује у други план. Алтернативну санкцију посматрам са становишта теорија комуникације као нормативно средство за упућивање моралне поруке. Дакле, осуђени се не сматра средством за остваривање генерално-превентивне сврхе кажњавања (заstraшивање потенцијалних учиналаца примером кажњавања), већ посматра као субјекат коме се упућује порука да друштво осуђује такво понашање и очекује позитиван одговор са његове стране. Један од циљева примене алтернативне санкције је отклањање *штетних ефеката казне затвора*, чиме се изражава консеквенцијалистичко гледиште о корисности санкције у зависности од њених последица. Део формулације који се односи на *интерес друштва, жртве и осуђеног* би требало да укаже и на ресторативни карактер алтернатива казни затвора.

Важно је напоменути да ћу у овом раду поред термина *алтернативе казнама затвора*, односно *алтернативе краткотрајним казнама затвора*, паралелно користити и термин *алтернативне санкције* у синонимном значењу, што ће једино зависити од стила и склопа реченице. Тамо где је коришћен термин *санкције и мере у заједници* (*у оквиру заједнице, под окриљем заједнице*), то је учињено како се не би одступило од оригиналног текста, при чему сматрам да није нужно наглашавати да ли је аутор/ауторка овим термином обухватао/ла шире или уже одређење појма.

2.2. НАСТАНАК АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА

Када се појавила, казна затвора није имала никакве алтернативе, па је захваљујући својим предностима у односу на до тада примењиване казне постала стожер савремених система кривичних санкција.¹³¹

Суочени са растом стопе криминала и самим тим све већим бројем преступника којима је изречена казна затвора, готово сви системи кривичног правосуђа од 60-тих година XX века били су заокупљени тражењем ефикасног и економски исплативог ванинституционалног одговора на криминал. У прилог томе ишла су теоријска разматрања узрочно последичних веза између стопе криминала и примене казне затвора. Наиме, "висока стопа криминала је често коришћена као објашњење високе стопе примене казне затвора, али у новије време криминолози закључују да је стопа затварања у великој мери последица кривичноправне и социјалне политике која или охрабрује или обесхрабрује примену казне затвора".¹³² Стога су напори у знатној мери били посвећени тражењу алтернатива затворским казнама, које са једне стране представљају велико финансијско оптерећење за државу, а са друге стране изгледа да не испуњавају циљеве у смислу ефикасног застрашивања потенцијалних криминалаца или смањења рецидивизма.¹³³ Могло би се рећи да је то трагање такође било подстакнуто и теоретским аргументима који су наглашавали контрапродуктивни ефекат стигматизације и етикетирања, захваљујући актуелној политици подршке рехабилитативном приступу индивидуалном преступнику. Развијен је двојак приступ, при чему је казна затвора резервисана за вишеструке преступнике, док су незатворске казне сматране погоднијим за мање опасне, поготово примарне преступнике. Сумње у оправданост примене казне затвора и њену делотворност довеле су до настанка других санкција којима је заједнички циљ деловање на смањењу репресивности казних система. Током времена настају различити облици алтернативних санкција, од адмонитивних мера (мера упозорења), преко санкција којима се ограничава слобода кретања осуђеног без примене казне затвора (као што је електронски надзор), до

¹³¹ Мрвић-Петровић, Н., Ђорђевић, Ђ. (1998) *Моћ и немоћ казне*. Београд: Војноиздавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, оп. цит., стр. 46.

¹³² Halliday, J. (2001) *Making punishments work: Report of a review of the sentencing framework for England and Wales*. Home Office, стр. 99.

¹³³ Albrecht-Freiburg, H.-J. (2006) *Imprisonment and Alternatives to Prison: Changes and Prospects in a Comparative Perspective*, www.bibliojuridica.org/libros/4/1727/4.pdf, стр. 7.

санкција којима се пружа могућност осуђеном да исправи грешку "враћањем у првобитно стање" (ресторативна правда).

Може се рећи да алтернативне санкције настају у трагању за "балансом између потребе за кажњавањем преступника, застрашивањем потенцијалних извршилаца, рехабилитације, чувања опште безбедности друштва, у суочавању са проблемом пренасељености затвора и високих трошкова затворских установа. Овај баланс често значи да традиционалне казне нису адекватне за одређене преступнике и могу бити чак и штетне за преступника и за друштво."¹³⁴

"Значајна сфера праксе друштвеног реаговања на криминал и девијације, која своје теоријске корене има у конструкционистичкој теорији, јесте питање (које је данас врло актуелно) деинституционализације и тзв. алтернативних казни."¹³⁵ Полазећи од анализе конструкционистичког схватања друштва и девијантности, Југовић наводи да би практични циљеви друштвеног реаговања на криминалитет, односно девијантност уопште, требало да буду:

- интерпретација и реконструкција стигматизирајућих друштвених процеса и значења;
- тражење алтернативних начина (ван званичних поступака и институција) друштвеног реаговања на криминал и девијацију;
- хуманизација институција, пре свега институција затворене заштите ("тоталних институција" - затвора, поправних домова, душевних болница итд.);
- разумевање субјективног света девијанта/клијента и њихових животних искустава и дефинисања стварности;
- стварање бољег разумевања и квалитетније комуникације између учесника нарушене интеракције (путем посредовања између девијанта и оштећеног или између девијанта и институције, што се нарочито односи на малолетнике);

¹³⁴ Albers, N. (2006) *Alternative sentencing & strategies for succesfull prisoner reentry*. University of Missouri, Institute of Public Policy, <http://www.mosac.mo.gov/file/alternative-sentencing.pdf>, оп. цит., стр. 1.

¹³⁵ Југовић, А. (2004) Практичне импликације конструкционистичког схватања криминала и друштвених девијација. *Истраживања у дефектологији*, бр.4/2004, стр. 145.

- "разбијање" стереотипа или предрасуда јавног и стручног мњења о људима који су обележени као девијанти;
- критика друштвених експлоатација и манипулација са етикетираним и жигосаним појединцима и групама;
- захтевање толерантности и разумевања према људским различитостима;
- посредовање између етикетираних и оних који званично врше етикетирање (полиција, судови, затвори, социјалне службе).

Почетком 2000-тих у Енглеској и Велсу се јављају захтеви за унапређење постојеће праксе кажњавања и тражења решења којима би се побољшали резултати примене кривичних санкција. Прегледом постојећег оквира кажњавања у Енглеској и Велсу, *John Halliday* разоткрива његове недостатке и проблеме. Као најслабију карику система *Halliday* означава казне затвора у трајању до 12 месеци и њихову немогућност да остваре било какав значајнији утицај на каријере преступника - повратника који врше несразмерно велики број, углавном лакших кривичних дела. Реформу постојећег система, према аутору, подстакла је "постепена ерозија приступа кажњавању постављеног усвајањем *Criminal Justice Act 1991*, којим је наглашена веза између казне и тежине кривичног дела, као и нејасност, замршеност и недостатак јасне сврхе и филозофије кажњавања."¹³⁶

2.3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ЗА ПРИМЕНУ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА

Чињеница је да у свету не постоје казнени системи који се у потпуности ослањају на само једну теорију о кажњавању, јер би такав приступ био сувише једностран. Два главна теоријска полазишта су ретрибутивни и консеквенцијални. Први је окренут у прошлост, ка кривичном делу, а други ка будућности и последицама које произилазе из кажњавања. Међутим, у савременој теорији кривичног права се веома ретко могу наћи аутори који заступају "чисте" варијанте ових теорија. Уместо тога, значајан утицај на казнену политику имају различите форме ових теорија које покушавају да превазиђу недостатке чистих теорија и премосте разлике међу њима.

¹³⁶ Halliday, J. (2001) Making punishments work: Report of a review of the sentencing framework for England and Wales. Home Office, стр. ii.

Тако се јављају теорије као што су: ограничени консеквенцијализам, негативни ретрибутивизам, ограничени ретрибутивизам, ретрибутивни консеквенцијализам.

Када је реч о алтернативним санкцијама, неки аутори наводе да оне још увек представљају само "праксу у потрази за теоријом". То, међутим, не значи да оне не могу пронаћи утемељење у општим теоријама о сврси казне и основу права на кажњавања. У овом одељку је дат кратак приказ теоријских приступа који могу послужити као оквир за примену алтернативних санкција.

2.3.1. Консеквенцијалне теорије

Консеквенцијалисти сматрају да се исправност неке људске акције одређује на основу последица које из ње произилазе. Чист консеквенцијализам полази од становишта да оправданост неке праксе искључиво зависи од њених последица. Најпре се одређује добро коме треба тежити (или зло које треба отклонити), а затим се утврђује оправданост одређене пракса тако што се покаже да је она успешно средство за постизање тог добра. То се остварује на тај начин што се "показује да та пракса, као прво, доноси више користи него штете – да њене предности надмашују њене мане; и друго, да нису доступна алтернативна средства која би донела једнаку (или већу) корист, уз мање (или не веће) штетне последице."¹³⁷

Када је реч о кажњавању, чиста консеквенцијална теорија полази од коначног добра према коме би требало усмерити активност (на пример срећа, као што је теза класичне теорије утилитаризма *J. Bentham*-а). За консеквенцијалисте, опште добро које систем кажњавања може донети је превенција криминала, јер уколико се под криминалом подразумева понашање које наноси штету или изазива претњу, редуковање таквог понашања се може сматрати добром. Према чистом консеквенцијализму, кажњавање може деловати на превенцију криминала на различите начине, а најопштији су: застрашивање путем извршења казне (специјална превенција), застрашивање претњом казне (генерална превенција), онемогућавање преступника казном и рехабилитација. Застрашивање је означено као рационално и промишљено одвраћање преступника од извршења кривичних дела. Рационално је у том смислу што пружа преступнику разлог да се уздржи од вршења кривичних дела, а промишљено зато што се не ослања на свест преступника о штетности кривичног дела,

¹³⁷ Duff, R. A. (2001) *Punishment, Communication and Community*. New York: Oxford University Press, стр. 3.

већ на његов интерес да избегне непријатност кажњавања. Ономогућавање преступника казном има ограничено и привремено дејство на превенцију, па је стога неприхватљиво као општи циљ кажњавања. Према консеквенцијалистима, рехабилитација као средство превенције криминала треба да тежи унапређењу капацитета и могућности преступника, а не трансформисању њихових предиспозиција и мотива.

У одређивању основа права на кажњавање, консеквенцијалисти одмеравају различите елементе, као што су трошкови одржавања система кажњавања, позитивни ефекти казне, сатисфакција коју казна доноси онима који су оштећени кривичним делом, могуће штетне последице казне по осуђеног, негативно дејство казне на друге грађане (анксиозни страх од кривичноправаног система) итд., што подразумева компликоване прорачуне и доказивање различитих емпиријских претпоставки. Главна замерка чистим консеквенцијалним теоријама кажњавања се односи на проблем заштите права индивидуе, односно неуспех теорије да објасни морални аспект осуде невиног појединца. Став чистих консеквенцијалиста да су само последице казне релевантне за питање оправданости њене примене може значити да је кажњавање невиног појединца или прекомерно кажњавање кривца оправдано јер се на тај начин остварује превентивни циљ казне - застрашивање потецјалних учинилаца, иако су такве казне у суштини неправедне.

Одговор на ове примедбе нуде теоретичари ограниченог консеквенцијализма (*side-constrained consequentialism*) који тврде да оправданост казне, као што наводи *Herbert Hart*, "лежи у њеним корисним ефектима, али да трагање за тим циљевима подлеже ограничењима која забрањују, на пример, намерно кажњавање невине особе или прекомерно строго кажњавање кривца".¹³⁸ Ова ограничења се могу објаснити са становишта теорије ретрибуције ставом да је неправедно казнити невину особу. Онај ко није извршио кривично дело не би требало да буде кажњен, а такође је неправедно казнити кривца више него што заслужује. Овакво гледиште се у теорији означава као *негативни ретрибутивизам*. Аутори који не прихватају ретрибутивистичка начела доводе у питање овакво објашњење уз оцену да не постоји етичка повезаност између кривичног дела и казне "према заслуги". *Hart* предлаже тезу према којој ограничења штите личне слободе грађанина да у оквиру кривичног права одређује своју будућност на основу сазнања да само онај ко својевољно крши закон може бити кажњен.

¹³⁸ Stanford Encyclopedia of Philosophy. <http://plato.stanford.edu/entries/legal-punishment/#SidConConPun>

Према консеквенцијалним теоријама, примена алтернатива казни затвора се може посматрати са утилитарног становишта као средство којим се сврха и циљеви кажњавања постижу уз мање штетних ефеката у односу на казну затвора. Пробација је корисна јер се њеном применом не нарушавају социјални односи осуђеног, има мање стигматизирајући ефекат и мање кошта у односу на казну затвора. С друге стране, она не онемогућава осуђеног да изврши ново кривично дело. Рад у јавном интересу је по дефиницији користан јер се извршава у *корист* неке установе или организације из локалне заједнице. Новчана казна је корисна јер се њоме осуђеном намеће терет који је у сразмери са извршеним делом, држава нема трошкове за њено извршења, а притом има корист од наплате казне. Негативна страна новчане казне је њено споредно дејство на лица која осуђени издржава (чланови породице и сл.) и отежана могућност наплате од осуђеног који нема редовне приходе. Оно што је потребно доказати је да се применом алтернативе казне затвора не повећава ризик по безбедност друштва, да степен рецидива осуђених није већи у односу на казну затвора и да, генерално, њени корисни учинци надмашују штетне ефекте.

2.3.2. Ретрибутивне теорије

Представници ретрибутивних теорија сматрају да учинилац кривичног дела треба да буде кажњен према заслуги (*just desert*) и да "заслуга" представља главни критеријум за одређивање казне. Ретрибутивне теорије су окренуте ка прошлости, а основ за изрицање санкције проналазе у кривичном делу. Термин ретрибуција указује на то да као одговор на кривично дело треба да уследи еквивалентна казна. Међутим, права мера заслуге се не може одредити, а такође ни шта представља еквивалентну казну, па је ова неодређеност критикована као један од главних недостатака ретрибутивног приступа.

Многи теоретичари су покушавали да отклоне мањкавости ретрибутивног модела комбинујући различите теоријске приступе, тако да се ретрибутивизам јавља у различитим формама. Међу америчким криминолозима запажен је рад *Norval Morris*-а чија је теорија ограничене ретрибуције (*limiting retributivism*) у великој мери нашла примену у казним системима западних земаља. Према *Morris*-у, за свако кривично дело постоје казне које "нису незаслужене" (*not undeserved*). Све казне које су изнад те

границе су неправедно строге, а све испод неоправдано благе.¹³⁹ Како је у пракси немогуће одредити праву меру заслуге, *Morris* сматра да се принципом "заслуге" одређује само опсег казни које су допустиве. Са становишта моралности, ниједан преступник не би требало да буде кажњен више него што заслужује, али је понекад допуштено изрицање казне која је блажа него што је заслужено. Горњу границу строгости казне одређује питање људских права осуђеног, а доњу границу однос према жртви кривичног дела, према грађанима који поштују закон и према другим преступницима који су кажњени за слична кривична дела.¹⁴⁰ У оквиру "заслужених казни" може се трагати за различитим циљевима кажњавања (онемогућавање, рехабилитација, превенција) али само у оној мери у којој је то неопходно у конкретном случају. Тај принцип *Morris* означава као штедљивост, и он подразумева примену најблаже могуће санкције. Практичан разлог за благост према преступнику произилази из потребе да се поспешу и награди сарадња преступника која је неопходна у свим фазама кривичног поступка, а посебно у фази извршења санкције када се очекује да он испуњава обавезе које је суд одредио.

Елементе ограничене ретрибуције можемо наћи у системима релативно одређених санкција, када законодавац прописује горњу и доњу границу унутар којих судија одређује казну. Када је реч о алтернативама казне затвора, у највећем броју законодавстава условна осуда и пробација представљају доминантне санкције. Њихова широка примена је у складу са теоријом ограничене ретрибуције. Осуђеном се изриче санкција која би се могла сматрати блажом у односу на кривично дело које је учинио, међутим, у случају поновног вршења кривичног дела, условна осуда се може опозвати и извршити првобитно изречена казна затвора. Дакле, постоји претња ретрибуцијом (извршење казне затвора) која се неће применити уколико се осуђени придржава услова које је суд изрекао.

2.3.3. Теорије комуникације

Концепт теорија комуникације се састоји у томе што кривичну санкцију виде као средство којим се истовремено преноси нормативна и морална порука преступнику.

¹³⁹ <http://www.guardian.co.uk/news/2004/apr/09/guardianobituaries.prisonsandprobation>

¹⁴⁰ Frase, R. (2003) What are the objectives of punishment and what sentences best serve those objectives.

<http://www.abanet.org/crimjust/kennedy/richardfrase.pdf>, стр. 3-4.

С једне стране, изрицање санкције треба да послужи као израз неслагања друштва са извршеним делом, а с друге има за циљ да пружи подстицај преступнику да позитивно реагује у том смислу што ће се уздржати од вршења кривичних дела у будућности. Дакле, кривична санкција интегрисе ретрибуцију и превенцију, окренута је прошлости у том смислу што представља одговор на кривично дело, и будућности, као средство за превенцију преступништва.

Према овом концепту, централну улогу у извршењу алтернативних санкција игра комуникација између актера у кривичном поступку: суда, жртве, преступника и заједнице. Кривично дело се посматра као неправда учињену друштву, повреда друштвених вредности које су заштићене кривичним законом. Као такво, оно заслужује и захтева јавну реакцију, што се остварује у свим фазама кривичног правосуђа. Учинилац кривичног дела се најпре позива да на суђењу одговори на оптужбе као грађанин који је учинио неправду друштву. Уколико се докаже кривица, осуда се саопштава путем формалног изрицања пресуде на суду, и даље одређивањем санкције. Према теоријама комуникације кажњавање нема за циљ само да саопшти осуду преступнику, "већ и да га наведе да препозна неправду коју је учинио, покаје се, схвати потребу за променом свог понашања и упути извињење онима којима је учинио неправду."¹⁴¹

Угледни британски теоретичар филозофије права, *Antony Duff*, развио је потпуно нов модел кривичног поступка заснован на теоријама комуникације, преузевши притом одређене елементе процеса ресторативне правде. Према његовом концепту, изрицање пресуде треба да буде праћено расправом на којој ће се одмерити кривична санкција (*sentencing discussion*). У таквој расправи, коју би требало да води овлашћени представник закона (нпр. пробациони службеник), активну улогу треба да имају како осуђени, тако и жртва кривичног дела (уколико је спремна и жели да учествује у дискусији). Полазни циљ такве расправе је комуникација: "комуникација усмерена ка преступнику од стране жртве и заједнице, како би препознао неправду коју је учинио и суочио се са њеним последицама; али исто тако и комуникација од преступника према жртви и широј заједници у том смислу што му се пружа прилика да објасни своје поступке и пружи одговоре".¹⁴² Расправа коју *Duff* предлаже је на неки

¹⁴¹ Legal Punishment. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <http://plato.stanford.edu/entries/legal-punishment/>

¹⁴² Duff, R. A. (2003) Probation, punishment and restorative justice: Should Al Truism be engaged in punishment? *The Howard Journal*, Vol. 42., No. 2, стр. 185.

начин казна сама по себи, јер представља непријатно искуство за преступника од кога се очекује да у њој учествује. Међутим, коначан циљ такве расправе је одмеравање адекватне санкције. За разлику од формалног кривичног поступка у коме санкцију одређује суд, овде се преступнику омогућава да у томе активно учествује кроз дискусију са жртвом и широм заједницом коју заступа пробациони службеник. Као што наводи *Duff*, "поента процеса одмеравања санкције путем договарања јесте у томе што се преступник не третира као пасиван објекат наметања санкције, већ као грађанин са којим треба комуницирати о природи и импликацијама учињеног кривичног дела, као и санкцији која је најадекватнија за то кривично дело".¹⁴³ Наравно да такав процес не може бити "необавезан договор" постигнут искључиво између жртве и преступника, већ у пуној сагласности са општим вредностима друштва које су заштићене законом. Улога суда би стога била не само да пре расправе пружи смернице које ће помоћи странама да одмере одговарајућу санкцију, већ и да је верификује својом коначном одлуком, водећи рачуна да таква санкција буде у складу са законским одредбама.

Модел кривичног поступка који предлаже *Antony Duff* на први поглед изгледа далеко испред свог времена, али ова идеја, према мом мишљењу, нуди веома примамљиве могућности. Реч је о једном конзистентном, теоријски заснованом концепту чији су основни елементи преузети из процеса медијације између жртве и преступника, а који су већ издржали проверу у пракси.

Санкције као што су пробација, условна осуда са заштитним надзором, судска опомена, рад у јавном интересу се могу посматрати са становишта теорија комуникације као санкције којима се саопштава порука и остварује комуникација са осуђеним. Када је реч о пробацији и условној осуди са заштитним надзором комуникација се остварује између пробационог службеника (повереника) и осуђеног током планирања поступка извршења санкције, када се у сарадњи прецизирају различити детаљи везани за испуњавање обавеза предвиђених судском пресудом. Комуникација се тиме не завршава, већ се она наставља и током процеса извршења санкције. Судска опомена представља својеврстан облик моралне осуде за учињено кривично дело путем формалног чина изрицања пресуде којом се осуђеном ставља до знања да друштво не одобрава такво понашање. Рад у јавном интересу је специфична санкција за чију примену је потребна сагласност окривљеног, што такође представља одређени вид активне комуникације са окривљеним.

¹⁴³ Duff, R. A. (2003) Ибид., стр. 187.

2.3.4. Концепт ресторативне правде

У новије време, значајан подстицај развоју алтернативних санкција долази од стране представника покрета ресторативне правде. Ресторативна правда је нови начин посматрања кривичног правосуђа, који је првенствено оријентисан на поправљање штете која је кривичним делом нанета људима и њиховим међусобним односима. Ресторативна правда представља "конструктиван одговор на криминалитет који тежи да врати у целину оно што је кривичним делом уништено, покушавајући да успостави баланс између интереса и потреба свих заинтересованих страна, тј, жртве, учиниоца и заједнице у којој конфликт егзистира. Управо стога, једна од кључних вредности ресторативне правде лежи у томе што њен циљ нису кажњавање и одмазда, односно она не иде ка томе да погоршава или продубљује конфликте и структуралну неправду, већ тежи поправљању односа нарушених кривичним делом и успостављању хармоније".¹⁴⁴

За разлику од традиционалног кривичног поступка заснованог на ретрибутивном принципу, ресторативни процес укључује све три стране које трпе због извршеног кривичног дела: жртву, заједницу и преступника. М. Костић наводи да се "резултати и мере програма ресторативне правде заснивају на основним вредностима које се односе на сва три учесника овог процеса." Преступник треба да препозна своју одговорност и "стекне сазнање о злу које је нанео жртви". Његова реинтеграција подразумева "учење како да се врати у друштвену заједницу, посебно кроз план поступања у циљу "лечења" насталог штетног поступка". Жртву треба охрабрити да узме активно учешће у процесу ресторативне правде, за разлику од кривичног процеса у коме се њена улога своди на сведочење, које неретко доводи до ревиктимизације. Жртва има могућност "да прихвати извињење од делинквента и да искаже опроштај", а вредности заједнице су "усмерене на поправљање уништених односа и успостављање нових односа унутар заједнице".¹⁴⁵

Значајан допринос развоју концепта ресторативне правде пружио је *John Braithwaite* својом теоријом реинтегративног посрамљивања (*reintegrative shaming*). Ова

¹⁴⁴ Николић-Ристановић, В., Попић, С. (2007) Ресторативна правда и права жртава – тема броја. *Темид*, бр. 1, год. 10., стр. 3.

¹⁴⁵ Костић, М. (2007) Успостављање стандарда за ресторативну правду. *Темид*, бр.1., год. 10., оп. цит., стр. 8.

релативно нова теорија, која је први пут објављена 1989. године, представља комбинацију теорије етикетирања, теорије поткултуре и теорије социјалног учења. *Braithwaite* сматра да традиционални начин на који кривични систем поступа са преступником не води његовој рехабилитацији, већ стварању поткултуре у коју он бива увучен. Према овој теорији, кажњавање не би требало да стигматизира преступника, већ да га путем јавног посрамљивања суочи са последицама његовог понашања. Реинтегративно посрамљивање представља израз неслагања заједнице са поступком преступника, које је "праћено напорима да се преступник реинтегрише у заједницу као грађанин који поштује законе, што се постиже речима и гестовима опраштања или путем церемонија којима се потврђује да преступник није девијант."¹⁴⁶ Такво посрамљивање може бити најефектније у окружењу у коме постоји међусобна веза између чланова заједнице, при чему је улога породице од великог значаја. За разлику од стигматизирајућег посрамљивања, реинтегративно посрамљивање има за циљ да дело означи као лоше, док се истовремено настоји да се сачува идентитет преступника као суштински доброг.

ДЕФИНИЦИЈА

Тешкоће у дефинисању појма ресторативне правде произилазе из тога што она може обухватати "различите поступке у различитим фазама кривичног процеса, укључујући диверзију - скретање са формалног судског поступка, акције које се предузимају упоредо са судском одлуком и сусрете између жртве и преступника у било којој фази (након хапшења, пре доношења судске одлуке, по отпусту из затвора)".¹⁴⁷

Marian Liebmann предлаже кратку дефиницију према којој би се ресторативна правда могла означити као "приступ који има за циљ да поврати добробит жртава, извршилаца и заједница оштећених кривичним делом, и који превенира преступништво у будућности".¹⁴⁸ Сличну дефиницију користи *Tony Marshall*, који под ресторативном правдом сматра "процес током којег се све стране које имају удела у одређеном

¹⁴⁶ Braithwaite, J. (1999) *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press., стр. 100-101.

¹⁴⁷ Daly, K. (2002) Restorative justice: The real story. *Punishment & Society*, Vol. 4, No. 1, стр. 57.

¹⁴⁸ Liebmann, M. (2007) *Restorative justice: How it works*. London: Jessica Kingsley Publishers, стр. 25.

кривичном делу састају како би заједнички одлучиле како да разреше последице кривичног дела и његове будуће импликације".¹⁴⁹

Howard Zehr говори о ресторативној правди као "процесу који треба да укључи, у мери у којој је могуће, све оне који имају удела у одређеном кривичном делу како би заједнички препознали и решавали питања штете, потреба и обавеза у циљу исцељења и поправљања ствари на најбољи могући начин".¹⁵⁰

"Предрасуде које постоје везано за њу (ресторативну правду) да представља начин за избегавање одговорности извршилаца кривичног дела, одлучно побија немачки професор Мајер (*Meier*), који је дефинише као процес у коме извршилац добровољно и самостално прихвата своју одговорност за кривично дело и уклања последице својом позитивном и друштвено конструктивном активношћу."¹⁵¹

У документима УН се под ресторативним процесом подразумева: "сваки процес у коме жртва и преступник и, тамо где је прикладно, било који други појединац или члан заједнице повређен кривичним делом, заједно активно учествују у решавању питања проистеклих из кривичног дела, обично уз помоћ фацитатора".¹⁵² Практичари који сматрају да се тешко може очекивати да ће се жртва вратити у стање у којем се раније налазила, говоре радије о трансформативној правди. Трансформативна правда подразумева дијалог између жртве и преступника који "може да трансформише кривично дело у нешто сасвим друго, тако да то искуство може бити исцељујуће за све који су са кривичним делом на било који начин повезани".¹⁵³

ИСТОРИЈАТ

Постоје различита мишљења о пореклу и коренима ресторативне правде. *M. Liebmann* сматра да она, заправо, представља један од најстаријих и најраспрострањенијих приступа у разрешавању конфликта међу људима. "Идеја

¹⁴⁹ Marshall, T. (1996) The evolution of restorative justice in Britain. *European Journal of Criminal Policy and Research*, Vol. 4., No. 4., стр. 37.

¹⁵⁰ Zehr, H. (2002) *The little book of restorative justice*. Intercourse, PA: Good Books, стр. 37. Prema: Umbreit, M., Coates, R., Vos, B. (2007) Restorative justice dialogue: A multi-dimensional, evidence-based practice theory. *Contemporary Justice Review*, Vol. 10., No. 1, стр. 25.

¹⁵¹ Цитирано према: Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М. (2010) *Криминологија*. Београд: Прометеј, стр. 333.

¹⁵² ECOSOC Resolution 2002/12. E/2002/INF/2/Add.2

¹⁵³ Liebmann, M. (2007) Ибид., стр. 26.

кажњавања преступника као одговор на извршено кривично дело има много краћу историју од настојања да се поправи штета која је кривичним делом направљена. Кажњавање преступника, иако иницијално може пружити одређену сатисфакцију, мало доприноси исцељењу жртве и накнади за учењену штету."¹⁵⁴ Ауторка сматра да савремена настојања за развојем такве форме правде која је фокусирана на жртву, имају корене у обичајима Индијанаца, Аборигина, Маора, као и у традицији многих народа Африке и Азије. Слично виђење историје ресторативне правде се може пронаћи и у радовима других познатих аутора, као што је *J. Braithwaite* који наводи да је ресторативна правда заснована на правној традицији старих Грка и Римљана, арапских народа, Хиндуса, Будиста и Таоиста, сматрајући да је "ресторативна правда била доминантан модел кроз историју кривичног права многих народа". Насупрот томе, *Kathleen Daly*, угледна професорка криминологије и заступница ресторативне правде, има другачије мишљење, означавајући оваква гледишта као један од митова ресторативне правде - "мит о пореклу". Ауторка оштро критикује научнике који, према њеном мишљењу, површним спекулацијама о пореклу непотребно мистификују један, у основи модеран концепт, сматрајући да се "пред-модерна прошлост романтично и селективно призива како би се оправдала садашња правосудна пракса".¹⁵⁵ Према *Daly*, овакве конструкције историје, којима се имплицира да је једна супериорна форма правде претходила ретрибутивној правди, су повезане са тежњом да се одржи снажан контраст између ретрибутивне и ресторативне правде.

Оно што се са сигурношћу може рећи јесте да савремени развој концепта ресторативне правде отпочиње 70-их година XX века "под снажним утицајем идеја "покрета за неформалну правду", развоја виктимологије, покрета за права жртава, феминистичког покрета и теоријских промишљања представника радикалне криминологије и криминологије миротворства".¹⁵⁶ Први медијациони поступак између жртве и преступника је забележен 1974. у Канади (*Kitchener, Ontario*) у облику извињења двојице малолетних преступника власницима имовине коју су оштетили.¹⁵⁷ Идеја је брзо прихваћена у Канади и САД, што је довело до успостављања неколико програма помирења жртве и преступника (*victim-offender reconciliation programe – VORP*). Почетком 1980-их у САД, Канади и Енглеској отпочиње развој програма

¹⁵⁴ Liebmann, M. (2007) Ибид., стр. 37.

¹⁵⁵ Daly, K. (2002) Ибид., стр. 63.

¹⁵⁶ Николић-Ристановић, В., Ћопић, С. (2007) Ибид., стр. 3.

¹⁵⁷ Више о томе: <http://www.sfu.ca/crj/russ.html>

медијације између жртве и преступника (*victim-offender mediation – VOM*), који данас представљају једну од најбројнијих форми ресторативних процеса. Значајан подстицај развоју медијације пружио је норвешки криминолог *Nils Christie* својом тезом о "конфлику као својини" који су "украли професионалци (правници, судије, наставници, социјални радници)" од власника – страна у конфликту. Он заговара идеју да конфликт треба вратити правим власницима како би га заједнички разрешили у окружењу заједнице.

У већини западноевропских земаља програми медијације се примењују од краја 1980-их и почетком 1990-их година. Европски форум за ресторативну правду (*European Forum for Restorative Justice*) са седиштем у Белгији (*Leuven*) основан је 2000. како би окупио земље у циљу размене искустава и примера добре праксе. Програми ресторативне правде у многим земљама Источне Европе развијају се од краја 1990-их. На основу решења Савета Европе из 2001. (*European Council Framework Decision*) све земље чланице су биле у обавези да до марта 2006. у своја законодавства имплементирају програма медијације, што је дужност и свих кандидата за чланство у ЕУ.¹⁵⁸

ПРИНЦИПИ И ПРОЦЕСИ

Ресторативна правда представља "модел који се бави учиниоцем и његовим прихватањем одговорности како за штету/повреду коју је нанео кривичним делом, тако и за њено поправљање (*offender directed intervention*), стављајући у фокус жртву (*victim-centered intervention*), уз истовремено укључивање друштва,... Јер, ресторативни приступ помаже да се жртва не осећа немоћно, маргинализовано, непризнато и несаслушано,... Са друге стране, примена ресторативне правде значи и хуманије поступање са учиниоцем, избегавање његове стигматизације и социјалне искључености, а поспешује се реинтеграција и инклузија".¹⁵⁹

Практично сви кривичноправни системи у свету су заокупљени преступником и фокусирани на разоткривање учиниоца, његово хапшење, процесуирање и кажњавање. Иако се у новије време све већа пажња посвећује правима жртава,

¹⁵⁸ Према: Liebmann, M. (2007) Ибид., стр. 48-49.

¹⁵⁹ Ђопић, С. (2009) Ресторативна правда и међународноправна регулатива: Постављање стандарда за примену ресторативних програма. У: Благојевић, М., Стевановић, З. (ур.) *Превенција криминала и социјална девијација - од разумевања ка деловању*. Београд: ИКСИ, стр. 122.

постављање жртве у жижу интересовања правосуђа би, као што наводи *M. Liebmann*, "обрнуло читав систем наглавачке". Жртва кривичног дела у највећем броју случајева и није директно заинтересована за кажњавање преступника, иако тај чин може пружити тренутну сатисфакцију. Много важније теме за жртву, које нису на дневном реду формалног система кривичног правосуђа, јесу подршка и опоравак жртве, враћање имовине, добијање одговора на питања итд. Принципи ресторативне правде окренути су и ка преступнику, у тежњи да он схвати последице свог дела и прихвати одговорност за своје поступке, у циљу разрешења актуелног конфликта и превенције преступништва у будућности. Дијалог је најважнији алат ресторативне правде, јер се само на тај начин може доћи до разумевања суштине проблема проузрокованих кривичним делом и покушаја да се поправе његове последице. Неопходно је да у такав дијалог буде укључена локална заједница и особе из непосредног окружења како би потпомогли реинтеграцију преступника и опоравак жртве. Стога можемо резимирати да, као што наводи С. Ћопић, "кључне речи ресторативне правде јесу: подршка и опоравак жртава као приоритет, дијалог у циљу разумевања зашто је злочин учињен, преузимање одговорности од стране извршиоца (независно од казне), покушај отклањања штетних последица и помоћ заједнице у реинтеграцији како жртве, тако и извршиоца."¹⁶⁰

У многим земљама у свету се данас примењују различите форме ресторативних процеса, а "њихова снажна експанзија је резултирала тиме да је од почетка 1990-их година ресторативна правда постала централна тема дебате о будућности система кривичноправног реаговања на криминалитет".¹⁶¹ Најраспрострањенији модели ресторативне правде који укључују истовремено и жртву и преступника су:

- *Victim-offender mediation*: Медијација жртва-преступник представља поступак у коме непристрасна трећа страна – медијатор помаже комуникацију између жртве и преступника. Може бити директна или индиректна (када нема директног контакта, већ се комуникација остварује путем писма извињења, накнаде штете, слања информације и сл.)
- *Victim awareness work*: Подизање свести преступника о штети коју је проузроковао, у случајевима када је жртва спремна да пружи преступнику

¹⁶⁰ Николић-Ристановић, В., Српа, Ј. (2008) *Могући пут ка помирењу у Србији: заједничка акција за истину и помирење*. Београд: Виктимолошко друштво Србије, стр. 30.

¹⁶¹ Николић-Ристановић, В., Ћопић, С. (2007) *Ибид.*, стр. 3.

информације о болу који јој је нанет и штети коју је претрпела. Овај поступак може понекад водити индиректној или директној медијацији.

- *Community mediation*: Медијација у заједници је поступак који води служба медијације у локалној заједници. Прикладна је у случају када жртва није спремна да пријави дело полицији.
- *Victim-offender conferencing*: Конференција жртва-преступник може укључити у поступак већи број људи, више жртава и преступника, чланове њихових породица и локалне заједнице који учествују у разговору уз помоћ фацилитатора.
- *Family group conferences*: На Новом Зеланду први пут коришћена у кривичним предметима са малолетним преступницима, који се у највећем броју случајева пребацују у надлежност служби социјалног старања. Разрешење кривичног предмета и превенција будућег преступништва се остварује уз учешће жртве, преступника и чланова њихових породица.
- *Youth offender panels*: Поступак који је саставни део малолетничког правосуђа у Енглској и Велсу. Примењује се у случају признања кривице, након чега судија изриче *Referral Order*, налог којим се малолетник упућује на неформални поступак. Учесници панела су, поред преступника, његова породица, жртва, чланови тима који припремају састанак и два представника локалне заједнице едуковани за овај поступак.
- *Peace-making circles*: Миротворни кругови се претежно користе у Канади и САД. Подразумевају више фаза поступка које се дешавају одвојено (нпр. опоравак жртве, осуда/опоравак преступника). Најважнији елемент у дијалогу је *talking piece*, предмет који учесник држи у руци док говори (нпр. перо, штап, каменчић) и који се додаје у круг означавајући онога ко има реч. Када се миротворни кругови користе за осуђивање преступника, судија (који је такође учесник) користи заједнички постигнут договор како би изрекао санкцију.
- *Victim-offender groups*: Скупови на којима се састају жртве и преступници који нису директно повезани актуелним кривичним делом. Овакви поступци се примењују у случајевима када жртва или преступник нису одмах спремни да се састану, или када преступник није ухваћен. Групне сесије су прикладне

за жртве које лакше приступају поступку медијације ако претходно имају контакт са неким другим преступником.¹⁶²

МЕСТО У КРИВИЧНОПРАВНОМ СИСТЕМУ

Посматрајући различите форме ресторативне правде може се закључити да је у основи њене природе слободан договор страна које су укључене у процес. Овај демократски, или како каже *Braithwaite* "републикански" елемент ресторативне правде, указује на то да је "сваки ресторативни поступак јединствен, као што је јединствено свако кривично дело и учесници у ресторативном поступку. Другим речима, ресторативна правда се увек изнова креира када се учесници окупе да разматрају питања у вези кривичног дела и његових последица. Не постоје запаковане улоге, поступци и решења који се могу само скинути са полице."¹⁶³ Управо овај аспект пружа ресторативној правди снагу и креативност да утиче на промене у животима људи. Међутим, када је реч о кривичноправним предметима ова "демократска непредвидивост" ресторативне правде је ограничена, пре свега "нормативним идејама о правди самих учесника ресторативног поступка".¹⁶⁴

За разлику од других форми, ресторативна правда унутар система кривичног правосуђа се разликује у томе што су овде "улоге преступника и жртве унапред одређене". Ресторативна правда у кривичним предметима се примењује искључиво у случајевима када преступник призна да је извршио предметно дело, прихвати одговорност и изрази спремност да учествује у ресторативном поступку. То свакако не искључује његову кривичну одговорност, јер ресторативна правда нема моћ да замени формални кривичноправни поступак. Многи аутори, попут *Marshall*-а изражавају забринутост да примена ресторативних поступака у кривичним предметима може нарушити процесна права опуженог, а с друге стране, снага кривичноправног система може поткопати и променити циљеве ресторативне правде. *Marshall* говори о концепту "интегрисане – целовите" правде према коме ресторативна правда "у што већој мери треба и може бити интегрисана у правни систем као комплементарни процес који унапређује квалитет, ефективност и ефикасност правде у целини. На тај начин оба

¹⁶² Према: Liebmann, M. (2007) Ибид., стр. 73-100.

¹⁶³ Shapland, J. и сар. (2006) Situating restorative justice within criminal justice. *Theoretical Criminology*, Vol. 10, No. 4, стр. 507.

¹⁶⁴ Shapland, J. и сар. (2006) Ибид., оп. цит., стр. 507.

процеса подупиру један други на обострану корист и развијају се у правцу јединственог система у коме заједница и формалне институције узајамно сарађују."¹⁶⁵

Ресторативна правда у кривичним предметима "се користи у облику посебних кривичних санкција (алтернативне кривичне санкције), као саставни елемент појединих кривичних санкција, односно као део третмана приликом извршења казне затвора, или као потпуна алтернатива кривичном поступку и кривичним санкцијама".¹⁶⁶

Покрет ресторативне правде има значајне корене у аболиционистичком покрету и њени заговорници упућују велике критике пракси примене казне затвора. Иако се процеси ресторативне правде често представљају као алтернатива затварању, *G. Johnstone* наглашава да је "било мало успеха у покушају да се они примене као алтернатива казне затвора".¹⁶⁷ Поступци ресторативне правде се у пракси претежно користе у случајевима у којима се обично не изриче казна затвора. *Russ Immarigeon* такође сматра да "мере ресторативне правде веома ретко преусмеравају преступника од казне затвора, поготово у САД, иако се може рећи да је то случај и у Аустралији и Канади, док постоје извесни примери да се на Новом Зеланду ресторативни процеси користе као алтернатива притвору".¹⁶⁸ Умеренији представници покрета ресторативне правде сматрају ипак да би задатке ресторативне правде требало ограничити на случајеве лакших кривичних дела, и то не као алтернатива казне затвора, већ других незатворских санкција.

У највећем броју законодавстава у свету не постоје одредбе којима се ресторативна правда позиционира унутар система кривичног правосуђа. *Liebmann* наводи да се у кривичном систему Енглеске и Велса ресторативна правда третира као "опциони додаток у систему; нешто што се може покушати, али није обавезно".¹⁶⁹ То је значајно у том смислу што се смањује притисак на жртву да узме учешће у поступку, а истовремено и преступник има могућност избора. С друге стране, овакав положај оставља ресторативну правду по страни, као споредну активност. *Sherman* и *Strang*

¹⁶⁵ Marshall, T. (1999) *Restorative justice: An overview. A report by the Home Office*. London: Research Development and Statistics Directorate, <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/occ-resjus.pdf>, стр. 8.

¹⁶⁶ Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М. (2010) *Криминологија*. Београд: Прометеј, стр. 333.

¹⁶⁷ Johnstone, G. (2007) Restorative justice and the practice of imprisonment. *Prison Service Journal*, No. 174., стр. 16.

¹⁶⁸ Према: Johnstone, G. (2007) Ибид., стр. 16.

¹⁶⁹ Liebmann, M. (2007) Ибид., стр. 31.

такође извештавају да се ресторативна правда у кривичним предметима у Енглеској и Велсу користи у различитим ситуацијама, али готово у свим случајевима као *додатак* кривичном поступку, а не као *алтернатива*.¹⁷⁰ Најчешће форме поступака ресторативне правде се примењују након изрицања пресуде, у пост-кривичној фази, у оквиру програма које спроводе пробационе службе. Програми у таквом облику обухватају комуникацију преступника са жртвом, непосредно или писаним путем, и представљају део поступка извршења кривичне санкције у заједници.

Од недавно, програми ресторативне правде се могу примењивати и у фази кривичног поступка пре изрицања пресуде, након што се преступник изјаснио да признаје кривицу. У том случају судија при одмеравању казне може третирати учешће преступника у ресторативном поступку као олакшавајућу околност. Уколико жртва није спремна да учествује у ресторативном процесу, сагласност преступника суд такође може сматрати олакшавајућом околношћу, а у таквом случају је могуће и одвијање процеса без присуства жртве (*victim-absent conference*). Интересантно је да се процеси ресторативне правде у Енглеској и Велсу, поготово у периоду од 2001. до 2005, користе и у случајевима тежих кривичних дела (разбојништва и провалне крађе) која извршавају преступници са дужом криминалном историјом. Примена ресторативних програма је у великој мери проширена и на кривична дела насиља у породици, иако се дуго времена сматрало да се она налазе "изван домаћаја ресторативне правде".¹⁷¹

Најновијим изменама закона (*Criminal Justice Act 2003*) омогућено је да се поступци ресторативне правде користе и у сврху скретања кривичног поступка (диверзија). Таква опција постоји као резултат успостављања института условне опомене (*conditional cautioning*)¹⁷² која се може користити од стране тужиоца као алтернатива покретања кривичног поступка уколико је преступник признао извршење кривичног дела и уколико је сагласан да прихвати условну опомену. За разлику од обичне опомене, тужилац може одредити преступнику услове који, поред рехабилитације и/или реституције, могу обухватати и учествовање у ресторативном процесу. Ресторативни процес може подразумевати контакт преступника са жртвом (непосредни или индиректни), а може бити коришћен и у сврху постизања споразума о

¹⁷⁰ Sherman, W. L., Strang, H. (2007) *Restorative justice: the evidence*. London: The Smith Institute, стр. 52.

¹⁷¹ У округу *Hampshire* ресторативни програм под називом *Dove Project* обухвати годишње преко 600 случајева насиља у породици. Према: Sherman, W. L., Strang, H. (2007) Ибид., стр. 52.

¹⁷² The Crown Prosecution Service. <http://www.cps.gov.uk/Publications/others/conditionalcautioning04.html>.

компензацији, активностима у циљу рехабилитације преступника или неким од видова репарације штете. У том случају, споразум постаје основа за одређивање услова опомене, при чему тужилац има обавезу да процени у којој мери споразум задовољава три критеријума: (1) да је пропорционалан кривичном делу, (2) реално достижан у оквиру одређеног временског периода и (3) сврсисходан.

У неким земљама, као што су Аустрија, Нови Зеланд и Норвешка ресторативна правда "није само алтернатива кривичном систему, већ чини сам систем. Она представља норму, а правосудни систем је ту као опција, уколико ресторативни поступак не може да се спроведе".¹⁷³

У новије време у оквиру покрета ресторативне правде се води полемика о контроверзној идеји укључивања ресторативних процеса у праксу извршења казне затвора. Већина аутора сматра да је мало вероватно да ће процеси ресторативне правде у неко догледно време бити коришћени као алтернатива казни затвора. Уместо тога, покрећу се кампање и експериментише се са применом принципа ресторативне правде у затворским условима. *G. Johnstone* дели ресторативне процесе који се спроведе у затворским условима према њиховом утицају на извршење казне затвора. На једном крају се налазе пројекти чији је циљ подизање свести преступника о штети коју је нанео кривичним делом и обавези да се у будућности уздрже од вршења кривичних дела (унутар затвора и након отпуштања), али без тежње да такав пројекат донесе значајније промене у затворском систему. Један од таквих примера је пројекат у Минесоти (*Minnesota State Department of Corrections*), који има за циљ да се преступник подстакне да напише писмо извињења жртви. На другом крају се налазе пројекти који на бази принципа ресторативне правде служе као смернице за реформу затворског система - дакле, којима је главни циљ стварање тзв. ресторативних затвора.¹⁷⁴

Један пројекат оваквог типа, *Restorative Prison Project*, спроведен је на североистоку Енглеске од 2000-2004. године како би се представио модел затварања супротан савременом тренду изградње технолошки модерних грађевина за "складиштење преступника без икаквог социјалног, етичког и сврсисходног садржаја"¹⁷⁵ У тексту под називом *Prisons and their communities*, *Vivien Stern* је описала амбициозну идеју примене ресторативне правде у циљу трансформисања затвора у

¹⁷³ Liebmann, M. (2007) Ибид., стр. 31.

¹⁷⁴ Према: Johnstone, G. (2007) Ибид., оп. цит., стр. 17.

¹⁷⁵ Stern, V. (2005) *Prisons and their communities*, str. 9. Према: Johnstone, G. (2007) Ибид., стр.18.

сасвим другачију установу чија сврха неће бити кажњавање, већ припрема затвореника за живот у заједници. Пројекат је имао четири основна елемента:

- повезивање затвора са локалном заједницом,
- подстицање преступника да обављају послове од општег значаја,
- јачање свести преступника о негативним ефектима криминала на жртве,
- изградња алтернативног модела решавања конфликта у затвору.¹⁷⁶

Један од најзначајних резултата пројекта је велика реконструкција парка у центру Мидлсброа, који су у потпуности обновили затвореници својим добровољним радом. Овај пројекат, познат под називом *Albert Park project* је имао великог одјека у јавности, а резултати његове евалуације су показали висок степен задовољства и преступника који су у њему учествовали и представника локалне заједнице.¹⁷⁷

Други аутори, попут *Guidoni*-ја су скептични у погледу могућности интегрисања принципа ресторативне правде у институције као што је затвор. Као учесник сличног пројекта у торинском затвору *Le Vallette*, он изражава бојазан да је "веома тешко помирити принципе и праксу ресторативне правде са захтевима тоталне институције".¹⁷⁸ Иако не искључује могућност да ресторативна правда може имати позитиван утицај на "стварање хуманијих и демократскијих услова у затвору, развој блискијих односа са спољном заједницом и стварања услова за промену живота преступника", аутор сматра да "ресторативна правда не може променити карактеристике тоталне институције без ризика да буде увучена у затворску идеологију кажњавања." Уместо тога, он предлаже мање амбициозан циљ ресторативне правде, а то је алтернатива затвору, а не његова реформа.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Coyle, A. (2008) Understanding prisons. International Centre for Prison Studies, стр. 5,

http://www.rethinking.org.nz/images/newsletter%20PDF/Issue%2038/Coyle_Understanding_Prisons.pdf

¹⁷⁷ Coyle, A. (2008) Ибид., стр. 6.

¹⁷⁸ Guidoni, O. (2003) The ambivalences of restorative justice: Some reflections on an Italian prison project. *Contemporary Justice Review*, Vol. 6, No. 1, стр. 65.

¹⁷⁹ Guidoni, O. (2003) Ибид., стр. 66.

2.4. СВРХА ПРИМЕНЕ И ФУНКЦИЈА АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА

Савремени тренд хуманизације и рационализације пеналне праксе условио је да се законодавства у свету све више окрећу примени мера које немају репресиван карактер. Евидентна неефикасност затворских казни упућује на примену прагматичних решења која мање коштају, немају ретрибутивни карактер, мање су стигматизирајућа, пружају могућност надокнаде штете итд.¹⁸⁰

Дебата о алтернативама казни затвора је опште позната, а питања која и даље чекају одговор и после више деценија од појаве првих алтернативних решења, могу се подвести под следеће: Да ли примена алтернативних мера води редуковању казне затвора? Да ли су мере које су представљене као алтернативе казни затвора у пракси заправо алтернативе једна другој? Да ли је увођење алтернативних мера само стратегија за повећање броја људи који се налазе под неком врстом друштвене контроле?

У криминологији постоји теза, повезана са радом *Stanley Cohen*-а, да се казна затвора и њене алтернативе налазе у одређеној симбиози, односно заједно функционишу у оквиру казног система без неке очигледне конкуренције. Иако оваква теза има бројне критичаре, чињеница је "да је у савременој пракси веома тешко указати на пример примене алтернатива које директно доводе до редукцији затворске популације".¹⁸¹ Санкције у заједници, према аутору, првенствено служе (у најбољем случају) за отклањање примене краткотрајних казни затвора. Пошто величина затворске популације у великој мери зависи од дужине трајања казне затвора, од санкција које се извршавају у заједници може се очекивати скроман ефекат у смислу смањења броја затворених лица.

Алтернативне санкције могу имати велики број циљева, од којих су неки чак и контрадикторни. Основна идеја се састоји у контроли преступника извршењем санкција под окриљем заједнице, како би се избегле рестрикције слобода у затворским условима. На самом почетку настанка алтернативних санкција постојао је наглашени акценат на ресоцијализацији, са преступником у центру интересовања кривичноправног система. Обављајући друштвено користан рад у слободно време, преступник је могао да пружи

¹⁸⁰ Васиљевић, Д. (2006) Модели пробационих сервиса у земљама Европе. *Београдска дефектолошка школа*, бр. 3/2006, стр. 173.

¹⁸¹ Canton, R. (2009) Taking probation abroad. *European Journal of Probation*, Vol. 1, No. 1., стр. 66-67.

неку врсту компензације жртви и друштву и на тај начин тражи повратак на своје место у заједници. Касније се пажња постепено усмеравала ка питањима жртве кривичног дела и то доводи до померања интересовања са ресоцијализације на реституцију.¹⁸²

Рад у јавном интересу, медијација, реституција и компензација садрже у себи идеју враћање нарушеног правног поретка у првобитно стање, а истовремено и пружање накнаде жртви кривичног дела. У њима свакако постоји и елемент едукације, намера да преступник схвати последице свога дела по жртву и научи из сопственог искуства.

С друге стране, санкције као што су електронско праћење, интензивни пробациони надзор, мера обавезног лечења, контрола злоупотребе психоактивних супстанци, садрже у себи елементе контроле и њихова је главна функција да обезбеде поштовање услова и обавеза које суд одреди.

Као што смо напоменули, различита законодавства посежу за применом алтернативних санкција како би постигли специфичне циљеве, који се концептуално могу значајно разликовати, али садрже нека заједничка обележја. На примеру америчке државе Мисури, која је учинила значајне кораке у развоју алтернативних санкција, можемо видети неке од карактеристичних циљева санкција у заједници:

- унапређење одговорности преступника према жртвама криминала, локалној заједници и држави;
- повећање примене мера реституције;
- смањење трошкова третмана, кажњавања и надзора преступника;
- унапређење поверења јавности у институције кривичног система путем укључивања шире јавности у развој казних решења која се за одређене категорије преступника извршавају под окриљем заједнице.¹⁸³

Према *Criminal Justice Act 2003* у Енглеској и Велсу, сврху изрицања санкције чини пет елемената: кажњавање, редукција криминала (превенција - застрашивање), поправљање и рехабилитација, заштита друштва и репарација. *Sue Rex* наводи да "традиционално, рехабилитација представља доминантно начело примене санкција у

¹⁸² Junger-Tas, J. (1994) *Alternatives to prison sentences: experiences and developments*. Amsterdam: Kugler Publications, стр. 11.

¹⁸³ Albers, N. (2006) *Alternative sentencing & strategies for successful prisoner reentry*. University of Missouri, Institute of Public Policy, <http://www.mosac.mo.gov/file/alternative-sentencing.pdf>, стр. 1.

заједници, иако је у скорије време пажња усмерена и на заштиту друштва од ризика који преступник представља".¹⁸⁴ Стиче се утисак да ови циљеви засењују други важан циљ санкција у заједници, а то је кажњавање преступника ограничавањем његових/њених слобода (ретрибуција).

Тежња за унапређењем људских права осуђених је такође један од циљева примене санкција и мера које се извршавају у заједници. Чињеница је да се људска права лица која се налазе у затвору могу лако нарушити, и да у великој мери зависе од услова и начина на који се казна затвора извршава. Отклањањем примене казне затвора коришћењем алтернативних мера према преступнику, умањује се ризик нарушавања његових људских права и афирмише принцип социјалне инклузије.

¹⁸⁴ Rex, S. (2004) Punishment as communication. U: Crime, court & confidence. Report of an independent inquiry into alternatives to prison. London: Esmeé Fairbairn Foundation, стр. 95.

2.5. АЛТЕРНАТИВНЕ САНКЦИЈЕ И РЕФОРМА ДОМАЋЕГ КРИВИЧНОГ ЗАКОНОДАВСТВА

"Земље у транзицији, опседнуте економским аспектима пута ка либералном капитализму, доживљавају - бивају запљуснуте низом негативних последица тог пута, пре свега криминалитетом. У покушајима да се са тим изборе, најчешће се окрећу увођењу оштријих облика контроле криминалитета, чак и по цену мање бриге за очувањем стандарда демократичности и фер третмана."¹⁸⁵

Наша земља се у последњих неколико година налази у фази целокупне реформе друштвеног и правног система, такозване транзиције, од једног друштвеног система који је егзистирао више од пола века, ка новом систему друштвених односа карактеристичном за земље западног света. Стиче се утисак да су у многим областима учињени радикални заокрети, па је реално очекивати да је за њихову имплементацију неопходан одређени период прилагођавања како би се створили одговарајући друштвени услови. Чињеница је, такође, да је криза у којој се наша земља налазила од 1990-тих година у великој мери неповољно утицала на стање у нашем кривичном законодавству уопште. Ситуација да је у том периоду још увек важило кривично законодавство из 1970-тих година, које је било "увелико превазиђено по решењима (...) било је и најважнија препрека увођењу тзв. алтернативних санкција".¹⁸⁶ Овакве околности су биле присутне иако су се бројни правни теоретичари у нашој земљи дуги низ година залагали за реформу домаћег законодавства. У прилог овим настојањима истицани су подаци о знатном учешћу краткотрајних казни затвора у укупном броју изречених казни затвора, док су истовремено судије у великој мери прибегавале решењима попут условне осуде као супститута казне затвора.¹⁸⁷

Посебан аспект ових реформи свакако представља реформа кривичног законодавства. У овој области до сада је извршено усаглашавање постојећег кривичног законика у складу са новим концептима савремене кривично правне, криминолошке и пенилолошке мисли, како би се одговорило потреби друштва да се адекватним мерама

¹⁸⁵ Илић, З., Јованић, Г. (2009) Криминалитет и заводске санкције. У: Матејић-Ђуричић, З. (ур.)

Истраживања у специјалној педагогији. Београд: Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 288.

¹⁸⁶ Мрвић-Петровић, Н. (2006) Алтернативне санкције и ново законодавство Републике Србије. *Темид*, бр. 1, година 9, стр. 55.

¹⁸⁷ Мрвић-Петровић, Н. (2006) Ибид., оп. цит., стр. 55.

заштити од различитих облика криминалитета и других кажњивих понашања. Усклађивање са најновијим тенденцијама у овој области и општеприхваћеним међународним правним стандардима, пре свега земаља Европске уније, је важно и стога што је таква реформа нашег кривичног законодавства и реорганизација правосуђа један од незаобилазних предуслова за наше формално чланство у ЕУ.

Увођењу нових кривичних санкција у домаће законодавство је свакако претходила добро промишљена анализа постојећег стања и "рационално преиспитивање целокупног кривичног законодавства и промена у структури криминала код нас, при чему су узета у обзир и страна искуства"¹⁸⁸, али остаје дискутабилно у којој мери су на увођење ових новина имали утицај ставови јавности (пре свега стручне) у "погледу прихватљивости примене алтернативних видова кажњавања". Досадашња пракса нам показује да ће за примену појединих мера бити потребно одређено време како би били створени сви неопходни предуслови, док су друге, према песимистичким оценама јавности, већ унапред "прежаљене". Искуство, не само домаће, већ и инострано, нас наводи на реално очекивање да поједине кривичне мере и санкције никада не пронађу право место у систему кривичних санкција.¹⁸⁹

2.6. ЗАКОНСКИ ОКВИРИ ПРИМЕНЕ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА

Међународни правни документи

На међународном нивоу, Стандардна минимална правила која се односе на казну затвора представљају један од првих напора УН да промовишу људска права и стандарде професионализма у области поправљања преступника и да послуже као позитиван модел за међународне правне акције.

¹⁸⁸ Мрвић, Н., Ђорђевић, Ђ. (1992) Алтернативе казни затвора. *Правни живот*, бр. 7-8, оп. цит., стр. 1130-1131.

¹⁸⁹ Такав је случај био својевремено са условном осудом са заштитним надзором, а данас се не баш сјајна перспектива предвиђа новчаној казни у дневним износима.

Када је реч о документима Савета Европе, посебно значајно место имају Европска правила о санкцијама и мерама у заједници¹⁹⁰ (*European Rules on Community Sanctions and Measures*) Recommendation No. R (92) 16, усвојена као препорука Комитета министара 19. октобра 1992. У преамбули Правила се наводе три основна циља:

- да успоставе сет правила која ће омогућити националним законодавцима и свима који су надлежни за њихово спровођење да обезбеде праведну и делотворну примену санкција и мера у заједници,
- да обезбеде гаранције за спречавање кршења људских права лица осуђених на санкције и мере у заједници, и
- да предложи јасна правила понашања за особе одговорне за њихову примену.

Примена правила би требало да омогући успостављање баланса између потребе за заштитом друштва, у смислу очувања правног поретка и репарације штете причињене жртви, с једне стране, као и препознавања потребе за социјалним прилагођавањем преступника, са друге стране. Препорука се такође се односи на поштовање принципа индивидуализације, што значи да санкције и мере у заједници не би требало примењивати на ригидан, формалистички начин, већ уз уважавање личности и способности преступника. Правила су заснована на претпоставци да примена кривичних санкција у заједници, насупрот изолацији преступника, може на дужи рок пружити бољу заштиту друштва, укључујући и бригу о интересима жртве кривичног дела.

Правилима се наглашава да санкције и мере у заједници не смеју бити неодређеног трајања (правило 5). Природа и трајање санкција и мера у заједници треба да буде пропорционално тежини престапа за који је преступник осуђен или оптужен, а да истовремено треба узети у обзир његове личне околности (правило 6). Правила препоручују да закони земаља чланица не би требало да садрже одредбе којима се аутоматски казном затвора замењују санкције и мере у заједници у случају неиспуњавања услова и обавеза предвиђених санкцијом (правило 10).

¹⁹⁰ Recommendation No R (92) 16 of The Committee of Ministers to Member States on The European Rules on Community Sanctions and Measures (Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Minister`s Deputies).

Посебно је истакнуто да приликом изрицања санкција и мера у заједници не сме постојати дискриминација по основу расне припадности, етничког порекла, националности, пола, језика, религије, политичких или других ставова, економског, социјалног или другог статуса, физичких или менталних стања (правило 20). Када је реч о поштовању људских права, правила налажу да се не смеју прописивати, нити изрицати санкције и мере у заједници којима се ограничавају грађанска или политичка права осуђеног, уколико је то у супротности са општеприхваћеним међународним нормама у погледу поштовања људских права и слобода (правило 21). Природа, садржај и методе примене санкција и мера у заједници не сме угрожавати приватност и достојанство преступника и његове породице (правило 23).

Правила налажу да изрицање и извршење санкција и мера у заједници има за циљ развој осећања одговорности преступника према друштву и посебно према жртви (правило 30.). Санкције и мере у заједници се примењују *само* у случају када су наметнуте одговарајуће обавезе и услови, и када се процени да је преступник спреман да их се придржава и да сарађује (правило 31). Будући да се санкције реализују у сарадњи са осуђеним лицем, потребно је, у што већој мери, обезбедити његово учешће у припремању плана извршења санкције.

Правилима 37-41. регулишу се питања која се односе на професионално особље које ће бити ангажовано на извршењу санкција и мера у заједници (спречавање дискриминације приликом селекције и одабира стручњака; њихове личне карактеристике; стручне квалификације; усаглашавање броја ангажованих стручњака, њиховог радног искуства и професионалних вештина са обимом и врстом предвиђеног посла; обезбеђивање обуке, пружање информација, континуирано усавшавање).

Поглавље VII Правила о санкцијама и мерама у заједници (правила 44-54) говори о потреби ангажовања организација и појединаца из локалне средине. Учешће заједнице треба користити како би се развили садржајни контакти преступника унутар заједнице и како би он схватио њихов значај. Учешће заједнице треба обезбедити склапањем уговора којим се детаљно прецизира природа обавеза и начин на који се оне испуњавају. Особе надлежне за спровођење санкција и мера у заједници би требало да дефинишу критеријуме и процедуру одабира појединаца из локале заједнице, упознају их са задацима, обавезама, одговорностима и другим питањима. Организације и појединци из заједнице су у обавези да поштују принцип поверљивости података.

Санкције и мере у заједници треба примењивати на што садржајнији начин и тежити да оне допринесу персоналном и социјалном развоју преступника, како би се поспешило његово укључивање у друштвену заједницу (правило 55). Надлежно особље је дужно да ажурно води документацију, како би се у сваком тренутку могао припремити извештај о испуњавању обавеза преступника предвиђених санкцијом (правило 60). Преступник треба да има право увида у свој досије и могућност да оспори наводе, уколико сматра да не одговарају чињеничном стању (правило 62). Након извршења санкције или мере у заједници документацију треба уништити или архивирати у складу са правилима о заштити података (правило 65).

Послови које преступник обавља у склопу санкције рад у јавном интересу не би требало да буду несврсисходни, већ садржајни и друштвено корисни, како би у што већој мери унапредили његове вештине. Рад у јавном интересу не треба да служи стицању профита предузећа (правило 67). Услови у којима се обавља рад у јавном интересу морају бити у складу са законским одредбама о безбедности и здравственој заштити (правило 68).

Правила 70. и 71. говоре о потреби индивидуализације програма извршења санкција и мера у заједници. У складу са тим, надлежно особље има право професионалне дискреције у мери која неће нарушити једнакост у извршењу санкције.

У поглављу X описује се начин примене санкција, као и мера и последица које следе у случају неиспуњавања обавеза од стране преступника. Пре почетка извршења санкције или мере која се извршава у заједници преступника би требало информисати о садржају санкције и ономе што се од њега очекује. Такође га треба информисати о последицама које ће уследити уколико се не придржава услова и обавеза садржаних у одлуци о изрицању санкције и о правилима по којима може бити враћен судији који је изрекао санкцију. Мање повреде услова и обавеза решава особа надлежна за извршење санкције, док се у случајевима већих прекршаја мора у писменој форми обавестити судија који је изрекао санкцију. Пре доношења одлуке о измени, парцијалном или потпуном опозиву санкције, преступник треба да има могућност увида у документе на основу којих је поднет захтев за опозив санкције и пружи изјаву у вези наводне повреде услова и обавеза предвиђених одлуком о изрицању санкције. Неиспуњавање услова и обавеза предвиђених одлуком о изрицању санкције не би тебало третирати као посебно кривично дело.

Одлука о опозиву санкције или мере која се извршава у заједници не води нужно изрицању казне затвора (правило 86).

Правила 89. и 90. се односе на истраживања и евалуацију санкција и мера у заједници. Наглашено је да треба подстицати истраживања која се односе на санкције и мере у заједници и вршити њихову редовну евалуацију. Она би требало да обухвати објективну процену у којој мери њихова примена:

- одговара очекивањима законодавца, судија, других ауторитета који су надлежни за доношење одлука и спровођење санкција, локалне заједнице, у погледу циљева санкција и мера у заједници;
- доприноси редуковању стопе изрицања казне затвора;
- утиче на криминогене потребе преступника;
- доприноси уштеди средстава;
- доприноси редуковању криминалитета.

Још један важан документ Савета Европе, *Recommendation No R (92) 17*, који се односи на доследност у кажњавању¹⁹¹, усвојен је истог дана када и Европска правила о санкцијама и мерама у заједници. Препорука полази од одредаба чланова 3, 5. и 6. Конвенције о заштити људских права и основних слобода, а такође и основних принципа независности судства. Доследност у кажњавању подразумева да одлуке судија треба да буду засноване на индивидуалној процени случаја и личних својстава преступника, што не би требало да се одрази на строже кажњавање. Једна од одредаба препоруке указује да принципи кажњавања треба да буду у складу са савременом и хуманом казненом политиком, посебно имајући у виду редуковање примене казне затвора, ширење примене санкција и мера које се извршавају у заједници, постизање декриминализације, коришћење диверзионих мера као што је медијација, обезбеђивање компензације жртве (А.6).

У препоруци се наглашава да би казне затвора требало користити као крајње средство и да их стога треба примењивати само у случајевима када би, имајући у виду тежину кривичног дела, свака друга санкција била неадекватна (Б.5а).

¹⁹¹ Recommendation No R (92) 17 of The Committee of Ministers to Member States Concerning Consistency in Sentencing (Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Minister`s Deputies)

У циљу промоције санкција и мера које се извршавају у заједници законодавац мора да назначи да оне представљају референтне санкције за одређена кривична дела (Б.5ц). Оваквим приступом се истиче идеја да санкције и мере у заједници треба схватити као "праве санкције", не само са становишта органа кривичног правосуђа, већ и шире јавности која би требало да их подржава и учествује у њиховој примени.

Категоризација санкција у погледу њихове релативне строгости такође може допринети да судије имају на располагању санкције које могу ускладити са потребама преступника, а које истовремено одражавају релативну тежину кривичног дела (Б.6).

Претходно кажњавање не би требало аутоматски користити као околност на штету оптуженог (Д.1). Иако би било оправдано узети у обзир кривични досије преступника, казна би требало да буде пропорционална тежини актуелног кривичног дела (Д.2). Ефекат претходног кажњавања преступника треба да буде у складу са одређеним карактеристикама кривичног досијеа. Стога би требало имати у виду као олакшавајуће околности уколико је:

- протекао значајан период времена од претходно извршеног кривичног дела;
- садашње или претходна кривична дела су лака;
- преступник је млађег узраста. (Д.3)

Образложење пресуде мора да буде конкретно, а поготово је важно навести посебне разлоге уколико се изриче казна затвора (Е.1).

У случају жалбе осуђеног на пресуду потребно је поштовати принцип забране стављања осуђеног у лошију позицију (*reformatio in peius*), а истовремено не би требало користити право тужиоца на другостепену жалбу у циљу застрашивања осуђеног да се не жали на пресуду (Ф.1-2).

У циљу промовисања принципа доследности у кажњавању потребно је редовно информисати судије и јавност о функционисању система кривичног правосуђа, посебно праксе кажњавања (И.1), а такође обезбедити едукацију судија путем семинара и конференција о питањима кажњавања (И.2).

У циљу уједначавања судске праксе потребно је водити званичну евиденцију о изреченим санкцијама и пружати детаљне информације судијама, посебно о кривичним делима која се лако могу квантификовати (Ј.1-2). Такође је пожељно обављати квантитавна и квалитативна истраживања функционисања система кривичног

правосуђа (начин на који судије доносе одлуке, фактори који на то утичу, ставови јавности, начин извршења санкција и сл.) (J.4-5).

Како би се поспешило остваривање циљева примене санкција и мера неопходно је ангажовати високо компетентне и квалификоване стручњаке посвећене обавезама које се пред њих постављају. У циљу успостављања општих принципа за ангажовање, селекцију и обуку особља укљученог у примену санкција и мера Савет Европе је 1997. године усвојио препоруку *Recommendation No R (97) 12*.¹⁹² Овај документ се односи на особље ангажовано у службама за извршење санкција и мера у оквиру заједнице, као и особље служби за извршење заводских санкција¹⁹³.

Особље које учествује у спровођењу санкција и мера би требало да, поред одговарајућих професионалних квалификација, поседује карактерне особине и квалитете личности. Принципи који се односе на регрутовање и селекцију особља би требало да буду опште применљиви на свим нивоима система извршења кривичних санкција. Током поступка одабира, кандидатима треба јасно назначити конкретне циљеве, задатке и обавезе које су обухваћене описом послова (препоруке 3-5). Избор особља које ће се бавити извршењем санкција и мера треба да буде експлицитан, јасан и без икакве дискриминације, уз равноправну заступљеност особа оба пола, као и припадника етничких мањина (препоруке 8-10).

Професионалну обуку особља које ће се бавити извршењем санкција и мера би требало да обезбеди служба надлежна за спровођење санкција. Сврха иницијалне обуке би требало да буде прилагођавање новог особља на ново радно окружење преношењем професионалних знања и вештина, а посебно упознавањем са проблематиком криминалитета у социјалном контексту. Обука има за циљ усвајање есенцијалних вредности професије, како би стручњаци пронашли своје место у службама за извршење санкција и мера. Програми основне обуке би требало да комбинују теоретске и практичне аспекте усклађујући индивидуалне дужности и задатке са организацијом и потребама службе. Основна обука укључује проверу и верификацију стеченог знања полазника (препоруке 16-19).

¹⁹² Recommendation No R (97) 12 of The Committee of Ministers to Member States On Staff Concerned with the Implementation of Sanctions and Measures (Adopted by the Committee of Ministers on 10 September 1997 at the 600th meeting of the Minister`s Deputies)

¹⁹³ Према дефиницији наведеној у одељку *Terminology* препоруке Recommendation No R (97) 12, под термином *санкције и мере* се подразумевају све санкције и мере које се извршавају у оквиру заједнице, као и заводске санкције.

Служба за извршење санкција и мера би требало да усвоји документ којим ће дефинисати мисију и фундаменталне принципе који обезбеђују оквир рада. Уколико постоје одвојене службе надлежне за извршење санкција и мера у заједници и затворских санкција, потребно је усвојити два посебна документа који су хармонизовани како би се избегле контрадикторности принципа и вредности сваке од служби (препоруке 34-36). Препоруке 37-51. односе се на неке детаље организације и услова рада особља које учествује у извршењу санкција и мера.

У прилогу II Препоруке наведени су општи и посебни принципи професионалне етике који обавезују особље на савесно и часно обављање дужности у складу са политиком, правилима и праксом службе за извршење санкција и мера. Одржавање духа сарадње и узајамне подршке у односу према колегама треба да допринесе стварању здравог радног окружења. Етички кодекс подразумева поштовање права и спречавање било какве дискриминације колега без обзира на расу, етничко или национално порекло, боју коже, језик, религију, старост, пол, сексуалну опредељеност, физичко или ментално стање. Од особља се такође очекује да покаже пуно разумевање за различита мишљења и поштовање ставова других. Особље треба да обавља своје дужности на частан начин, уз отвореност према другим људима и телима која сарађују са службом за извршење санкција и мера, у циљу јачања поверења у рад службе. Целокупан рад у вези са извршењем санкција и мера мора бити заснован на поштовању индивидуалних људских вредности, као и права која оптужена и осуђена лица уживају према националним или међународним правним инструментима.

У раду са оптуженим или осуђеним лицима особље које учествује у спровођењу санкција и мера се мора уздржати од примене било каквих видова насиља, дискриминације или провокативних понашања. Особље има моралну обавезу да информише оптуженог/осуђеног о његовим обавезама и правима у погледу санкције или мере која се примењује, као и свим врстама помоћи које му стоје на располагању. Информације о оптуженом/осуђеном лицу, као и о члановима његове породице морају се користити уз поштовање и у складу са националним и међународним одредбама о заштити поверљивости података. Особље које учествује у спровођењу санкција и мера је дужно да успостави и одржава професионални однос са оптуженим/осуђеним лицима и члановима њихове породице, без уплитања у било какве релације сумњиве природе.

У новембру 2000. године Комитет министара Савета Европе је усагласио текст "Препорука о побољшању имплементације европских правила о санкцијама и мерама у

заједници".¹⁹⁴ Ове препоруке су скициране од стране одбора експерата из различитих европских држава.¹⁹⁵ Њихов задатак је био да изврше анализу дејства Европских правила на законодавства земаља чланица и да идентификују улогу коју су одиграле санкције и мере у заједници у системима санкција. Комитет је требало да преиспита тренутну ситуацију са применом санкција и мера у заједници и степен њихове усклађености са Европским правилима, као и начине и средства промовисања санкција и мера у заједници. Састављен је упитник који је прослеђен свим владама земаља чланица, који се односи на имплементацију Европских правила о санкцијама и мерама у заједници. Одговори који су добијени од 24 земље чланице омогућили су боље разумевање политика, праксе и проблема у вези са применом санкција и мера у заједници у Европи.¹⁹⁶

Савет Европе је у свом документу развио шест сетова принципа који се тичу:

- Законских прописа;
- Казнене праксе;
- Захтева за ефикасном имплементацијом санкција и мера у заједници;
- Побољшања кредибилитета санкција и мера у заједници;
- Састављања ефикасних програма и интервенција;
- Истраживања.

Унапређењем законске регулативе се може обезбедити довољан број разноврсних санкција и мера које се извршавају у заједници, које ће бити на располагању правосудним органима. Примери оваквих законских решења могу се наћи у пракси многих земаља чланица Савета Европе:

- *Предсудске мере* којима се избегава коришћење притвора. Једна таква алтернатива је коришћење надзора као осигурања да ће се оптужени

¹⁹⁴ Recommendation Rec (2000) 22 of The Committee of Ministers to Member States on improving the implementation of the European rules on community sanctions and measures (Adopted by the Committee of Ministers on 29 November 2000 at the 731st meeting of the Minister`s Deputies)

¹⁹⁵ Sir Graham Smith, Главни инспектор пробације, Home Office, London, председавао је Саветом. Norman Bishop, бивши шеф Истраживачке групе шведске затворске и пробационе администрације узео је учешће као научни експерт.

¹⁹⁶ Према: Bishop, N., Schneider, U. (2001) Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures: Introduction to a New Council of Europe Recommendation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol 9/3, стр. 180-181.

појавити на суду и да у међувремену неће вршити кривична дела. Друга од мера је коришћење хостела за смештај осумњичених бескућника. Службе за извршење санкција такође могу подстицати зависнике од дрога или алкохола да се укључе у третман, што се касније у поступку може сматрати олакшавајућом околношћу.

- *Пробација*, као једна од најстаријих санкција у заједници, уведена у САД и Енглеској и Велсу почетком XX века. Данас се у таквој форми може наћи у релативно малом броју европских земаља. Пробација је самостална санкција која се изриче од стране суда без одређивања казне затвора. Надзором се обезбеђује поштовање наметнутих услова и пружа подршку преступнику. За разлику од пробације, условна осуда (одлагање извршења казне затвора) се може наћи у многим континенталним законодавствима. Као услов уз пробацију се могу изрећи налози за третман преступника који су кажњени због злоупотребе дроге или алкохола или оних који болују од менталних поремећаја повезаних са њиховим криминалним понашањем. Обично претходи истрага ради утврђивања да ли је преступник мотивисан за третман и да ли одговарајући третман може бити обезбеђен.
- *Електронско праћење* пореклом из САД-а, где се почело користити на неколико начина, углавном као алтернатива затварању у истражном поступку или као улазна и/или излазна стратегија (*front door and/or back door approach*) за избегавање примене казне затвора. Улазна стратегија подразумева, између осталог, коришћење кућног притвора уз електронски надзор уместо изрицања казне затвора, док се излазна стратегија користи у форми условног отпуста уз обавезу да преступник проведе преостало време казне под електронским надзором, најчешће уз обавезу боравка у кући одређени број сати дневно.
- *Рад у јавном интересу* користи се у неким земљама већ дуги низ година. Широко се примењује као позитивна мера криминалне превенције и као средство надокнаде штете проузроковане кривичним делом или прекршајем. Од самог почетка био је уведен у систем кажњавања великог броја земаља и за само неколико година постао веома популарна санкција у многим европским земљама. Извршење санкције поверено је најчешће пробационим

сервисима или неки другим службама за извршење санкција и мера у заједници.

- *Компензација жртва* је централно питање у новом законодавном моделу ресторативне правде која тежи да замени, или барем унапреди, традиционално кривично правосуђе.¹⁹⁷ На 10. Конгресу УН о Превенцији криминалитета и третману преступника, одржаном 2000. године, Бечком декларацијом је наглашена важност развоја ресторативних програма. У новом законодавном моделу, главни циљ судске интервенције не би требало да буде кажњавање преступника, већ надокнада штете проузроковане преступом. Преступници морају да прихвате одговорност за последице свог понашања и за штету коју је претрпела жртва. Надокнада штете се може сматрати санкцијом у заједници уколико је изречана од стране суда и уколико су наметнути услови којима се ограничава слобода преступника.

Према препоруци Савета Европе, пракса кажњавања би требало да тежи смањењу примене казни затвора проширујући употребу санкција и мера у заједници. Иако доношење законских прописа о санкцијама и мерама у заједници представља основни предуслов за њихову употребу, оне неће постати значајно средство за рад са преступницима уколико их судови не буду користили.¹⁹⁸ Према томе, треба успоставити начело кажњавања, са циљем смањења коришћења казне затвора, проширивања примене санкција и мера у заједници и пружања надокнаде жртвама (Принцип 6).¹⁹⁹ Посебну пажњу треба посветити утврђивању олакшавајућих околности које омогућавају употребу санкција и мера у заједници уместо затварања (Принцип 8). У неким земљама казнено законодавство садржи прилично детаљну листу фактора који се могу сматрати олакшавајућим. Примери су:

- да ли је преступник покушао да спречи, ограничи или поправи штетне ефекте престапа;
- да ли је дошло до побољшања животних околности преступника које би могло да умањи његову склоност ка извршењу кривичних дела;

¹⁹⁷ Aertsen, I., Peters, T. (1998) Mediation and Restorative Justice in Belgium. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 6, No. 4, стр. 507–525.

¹⁹⁸ Recommendation R (99) 22 concerning prison overcrowding and prison population inflation (Adopted by the Committee of Ministers on 30 September 1999 at the 681st meeting of the Minister`s Deputies)

¹⁹⁹ Recommendation R (2000) 22

- да ли је преступник спреман да се подвргне одговарајућем третману за лечење зависности или менталног поремећаја које је довело или допринело извршењу кривичног дела; и
- да ли је протекао знатан период времена од тренутка престанка претходне санкције.

Да би се повећао кредибилитет санкција и мера у заједници и обезбедило разумевање њихове природе, судске власти би требало да узму удела у процесу проналажења и ревидирања политике њихове примене, и требало би да су информисане у погледу њихових резултата (Принцип 7). У одсуству пратећих информација, судске власти виде само неуспешне случајеве, оне који се враћају због почињених нових прекршаја. То лако доводи до негативног утиска о ефикасности санкција и мера у заједници. У неким земљама представници власти и стручњаци задужени за имплементацију санкција одржавају редовне састанке са надлежнима из области кривичног правосуђа: тужиоцима, судијама, социјалним радницима, приватним организацијама, на којима расправљају шта може да се учини како би се повећала и унапредила примена санкција и мера у заједници.²⁰⁰ Поред информација о преступницима у циљу доношења одлуке о изрицању санкција и мера у заједници, стручњаци из области правосуђа могу имати велике користи од повратних информација о успешности реализације изречених санкција и њиховим ефектима. Средства комуникације могу укључивати личне састанке или другу врсту размене информација. Други важан, можда и пресудан, фактор повећања кредибилитета санкција и мера у заједници представља информисање путем локалних медија и кампања у циљу придобијања подршке јавности (Принципи 15-18). Ширење информација о друштвеним и економским недостацима казне затвора и одговарајућим предностима санкција и мера у заједници путем локалне штампе, телевизије и радија је често најефикасније средство у мењању ставова јавности.

Критеријуми ефикасности програма треба да буду постављени тако да се могу проценити различити аспекти трошкова и користи од програма (*cost-benefit* анализа) и успостављени стандарди, као и индикатори успешности имплементације (Принцип 19). Програми и интервенције за реинтеграцију преступника би требало да буду засновани на различитим методама. Када се осмишљавају програми који се односе на спровођење

²⁰⁰ Bishop, N., Schneider, U. (2001) Ибид., стр. 186.

санкција и мера у заједници треба посветити посебну пажњу њиховом могућем утицају на преступника, са акцентом на:

- основне вештине (читање, писање, рачунање, вештине решавања општих проблема, поступање у међуљудским и породичним односима, просоцијално понашање);
- околности у погледу образовања и запошљавања;
- могући проблеми са болестима зависности;
- адаптација у друштво.

Посебну пажњу би требало посветити развоју програма и интервенција за преступнике који су се вратили озбиљном криминалу или за оне код којих постоји вероватноћа за тако нешто. У светлу скорашњих налаза истраживања, такви програми и интервенције требало би да користе когнитивно бихејвиоралне методе, као што су:

- учење преступника да размишљају о последицама свог криминалног понашања;
- повећање њихове самосвести и самоконтроле;
- препознавање и избегавање ситуација које претходе кривичном делу; и
- пружање могућности за практиковање просоцијалног понашања (Принцип 23).

Принципи 24-29. говоре о значају истраживања о санкцијама и мерама у заједници, који су практично основа успешне имплементације. Према томе, потребно је уложити одговарајућа средства у истраживање и евалуацију резултата програма и интервенција коришћених у примени санкција и мера у заједници (Принцип 24). Примена санкција која није заснована на објективном разматрању резултата емпиријских истраживања ризикује да буде неефикасна и вероватно чак штетна. Спровођење истраживања захтева финансијске и људске ресурсе који нису увек расположиви. И поред тога, државе са ограниченим ресурсима могу припремити ограничене пројекте или процене коришћењем универзитетских ресурса. Истраживање треба да има за циљ идентификовање фактора који воде преступнике да одустану од даљег криминала, као и фактора који утичу да у томе не успеју (Принцип 25). Истраживање може често бити ограничено на мерење степена рецидивизма који прати примену неких одређених програма или интервенција. Ово није довољно, јер је поред мере рецидивизма важно знати и зашто је резултат такав какав јесте. Вредност мета-

аналитичких студија не огледа се само у томе да назначе да неки програми дају позитивне резултате, већ такође да идентификују факторе који су повољни или неповољни за остваривање таквих резултата.

Истраживања би требало да у што већој мери омогуће поређење ефикасности различитих програма (Принцип 27). Студије које су фокусиране на испитивање ефеката једног програма или интервенције имају ограничен значај за процену његове ефикасности. Уколико одређени број преступника не успе на једном програму или интервенцији, тада је јасно да тај програм или интервенција није био ефикасан. Али, уколико је успех постигнут, не може се са сигурношћу тврдити да је то резултат наведеног програма, или дејства других фактора који не морају имати везе са имплементацијом. Стога, студије ограничене на један програм или интервенцију нам не могу рећи колико је интервенција била ефикасна, већ само колико је била неефикасна. Упоредним студијама се једино може пружити одговор на питање који програми или интервенције пружају највећу шансу за успех у случају преступника са одређеним карактеристикама. Коришћење експерименталног плана (са насумичним додељивањем преступника пробним и контролним групама) или квази-експерименталне методе (где су пробне и упоредне групе формиране у складу са одређеним факторима) могу се постићи успешније форме евалуације.²⁰¹

Домаће законодавство

Ступањем на снагу новог Кривичног закона (КЗ РС) и Закона о извршењу кривичних санкција (ЗИКС) створене су основе за примену нових санкција које представљају алтернативе казнама затвора у нашој земљи. То је био први корак ка успостављању новог система санкционисања. Међутим, да би алтернативне санкције могле да буду примењене у судској пракси, било је неопходно обезбедити услове за њихово извршење. Искуства других земаља које су у своје казнене системе уврстиле нове облике алтернатива казни затвора показала су да "упркос нормативном прописивању, због става стручне јавности и недостатка организационих предуслова, изостаје њихово изрицање и примена".²⁰² Према одредбама ЗИКС, надлежност над

²⁰¹ Bishop, N., Schneider, U. (2001) Ибид., оп. цит., стр. 191-192.

²⁰² Јока, Д., Јовановић, О. (2009) Алтернативне санкције и рад повереника у Републици Србији. У:

Матејић-Ђуричић, З. (ур.) *Истраживања у специјалној педагозији*. Београд: Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 274.

извршењем кривичних санкција поверена је Управи за извршење кривичних санкција (члан 12. ЗИКС). Како у време ступања на снагу ЗИКС Управа "није ни организационо ни кадровски имала ни једну претпоставку за извршење ових санкција"²⁰³, усвојена је јединствена систематизација Управе за извршење заводских санкција и успостављена је организациона јединица за спровођење алтернативних санкција - Одељење за третман и алтернативне санкције.²⁰⁴

Током 2008. године усвојена су два значајна подзаконска акта: Правилник о извршењу условне осуде са заштитним надзором и Правилник о извршењу казне рада у јавном интересу (Службени гласник РС бр. 20/08). Овим документима су прецизирани поступци извршења наведених санкција, одређивање повереника, њихових обавеза и надлежности, као и права и обавеза осуђених лица.

Доношење закона и подзаконских аката којима се омогућује примена алтернативних санкција, као и оснивање Службе повереника представља основу за даље унапређење система извршења кривичних санкција у нашој земљи. Тежња законодавца је да се, по узору на савремене казнене системе у свету, у блиској будућности формира Пробациона служба која ће имати читав низ надлежности у свим фазама кривичноправног система:

- **преткривичном поступку** - по захтеву тужилаштва или суда у поступку надзора и извештавања о извршењу мера или обавеза које је тужилац наложио осумњиченом као услов од чијег испуњења зависи обустава кривичног поступка;
- **кривичном поступку** - по захтеву суда, израђује тзв. извештај пре изрицања санкције, који треба да помогне суду да окривљеном одреди адекватну кривичну санкцију. У извештају се налазе подаци о породичном, здравственом, образовном, радном и имовинском стању окривљеног, као и тзв. процена ризика окривљеног, односно процена степена опасности коју окривљени представља за друштвену заједницу и процена степена опасности да ће окривљени поновити/наставити са вршењем кривичних дела;

²⁰³ Јока, Д., Јовановић, О. (2009) Ибид., стр. 274.

²⁰⁴ Министарство правде Републике Србије (2007) *Годишњи извештај о раду Управе за извршење заводских санкција за 2006. годину*. Београд: Министарство правде Републике Србије, Управа за извршење заводских санкција, стр. 12-13.

- **скраћеном поступку и поступцима за изрицање кривичних санкција без главног претреса** - израдом извештаја пре изрицања санкције у поступцима који се воде за лакша кривична дела и за које је могуће изрицање алтернативних санкција;
- **поступку извршења постојећих санкција** - сарадњом са службама за третман у установама за извршење заводских санкција у примени условног отпуста, припреми осуђеног за отпуштање са казне и у постпеналном прихвату осуђеног;
- **поступку извршења нових алтернативних санкција и мера** - надзором над испуњавањем обавеза из одлуке суда којом се окривљеном/осуђеном одређује кућни притвор, боравак у "кући на пола пута", електронско праћење и др.²⁰⁵

Значајне промене у области изрицања и извршења кривичних санкција наступиле су 2009. године усвајањем Закон о изменама и допунама Кривичног законика и Закон о изменама и допунама закона о извршењу кривичних санкција. Овим законима се додатно наглашава заокрет кривичноправне политике и настављају реформе нашег кривичног законодавства.

2.7. АЛТЕРНАТИВЕ КРАТКОТРАЈНИМ КАЗНАМА ЗАТВОРА У НАШЕМ ЗАКОНОДАВСТВУ

2.7.1. Условна осуда

Условна осуда је једна од најчешће коришћених алтернатива казни затвора. Њена популарност се састоји у томе што је веома погодна за отклањање примене краткотрајних казни затвора и њених штетних утицаја. Постоје два основна система условне осуде: англо-амерички и континентални. Англо-амерички систем, који је познат под називом пробација, подразумева условно одлагање изрицања казне уз надзор над осуђеним у периоду проверавања. Континентални (франко-белгијски) систем условне осуде, који се још назива *sursis*, карактерише неизвршавање изречене казне затвора уз услов да осуђени у току времена проверавања не изврши ново кривично дело.

²⁰⁵ Јока, Д., Јовановић, О. (2009) Ибид., стр. 277.

Пробација има нешто дужу историју и први пут је примењена 1868. (у држави Масачусетс у САД), док се систем условне осуде континенталног типа примењује од 1888, када је уведен у законодавство Белгије. Овако конципирану условну осуду прихватила су многа законодавства у Европи: Француска 1891, Луксембург, кантон Женева, и Португалија 1892, Норвешка 1902, Италија 1904, Шведска 1906, Шпанија 1908, Холандија 1915, Финска 1918, Бразил 1922, СССР 1926. године. Прве идеје о увођењу условне осуде на нашем простору јављају се још 1889. године, а са реализацијом идеје је започето 1906. када је израђен Пројекат закона о условној осуди. У кривичном законодавству Краљевине Југославије примењује се од 1929. увођењем одредаба о условној осуди у Кривични законик и од тада је овај институт стално присутан.²⁰⁶

Мрвић-Петровић наводи да условно кажњавање представља "својеврсну погодбу између државе коју представља суд и учиниоца кривичног дела", према којој се "држава споразумева са окривљеним да неће извршавати казну коју је већ утврдила према учиниоцу кривичног дела уколико се он држи својих обавеза у тој погодби".²⁰⁷ Једина обавеза осуђеног у континенталном систему условне осуде је да у одређеном временском периоду не изврши ново кривично дело, што је и основна разлика у односу на англо-амерички систем. Пробација обухвата надзор над осуђеним у периоду проверавања уз наметање различитих обавеза и помоћ у решавању проблема на које би осуђени могао наићи у приватном животу.

Условна осуда према свом карактеру није казна; њена примена не подразумева никаква ограничења слободе нити контролу над осуђеним. Она припада групи санкција које се називају мере упозорења или адмонитивне санкције. Њихово место у систему кривичних санкција одређено је схватањем да "кривичне санкције немају за циљ одмазду према учиниоцу кривичног дела, него пре свега поправљање и оспособљавање учиниоца за конструктивно укључивање у живот на слободи, као и принцип по коме је казна, посебно казна затвора, последње средство кривичног санкционисања, односно да треба избегавати примену строжих кривичних санкција све док се сврха санкционисања може постићи блажом врстом кривичних санкција".²⁰⁸

²⁰⁶ Према: Лазаревић, Д. (1974) *Краткотрајне казне затвора*. Београд: ИКСИ, стр. 92.

²⁰⁷ Мрвић-Петровић, Н. (2007) *Криза затвора*. Београд: Војноиздавачки завод, стр. 302.

²⁰⁸ Соковић, С. (2008) *Извршење кривичних санкција*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, ЈП Службени гласник, стр. 109.

Према члану 64. важећег Кривичног закона (КЗ) сврха мера упозорења, условне осуде и судске опомене је да се према учиниоцу лакшег кривичног дела не примени казна кад се може очекивати да ће упозорење уз претњу казне (условна осуда) или само упозорење (судска опомена) довољно утицати на извршиоца да више не врши кривична дела. Применом мере упозорења утиче се на учиниоца који је извршио кривично дело не само на плану специјалне превенције (да више не врши кривична дела), већ се њеним изрицањем избегавају негативне последице које казна лишења слободе собом носи (избегавање депривација у затворској средини, криминална инфекција, нарушавање породичних, радних, социјалних односа осуђеног, смањење трошкова извршења итд.).

Условном осудом суд учиноцу кривичног дела утврђује казну и истовремено одређује да се она неће извршити уколико су испуњени одређени услови. Основни услов је да осуђени за време које одреди суд, а које не може бити краће од једне нити дуже од пет година (време проверавања) не учини ново кривично дело. Остали услови које суд може одредити у условној осуди су: (1) да осуђени у одређеном року врати имовинску корист прибављену извршењем кривичног дела; (2) да накнади штету коју је проузроковао кривичним делом; (3) испуни друге обавезе предвиђене у кривичноправним одредбама. Рок за испуњење тих обавеза утврђује суд у оквиру одређеног времена проверавања. Извршење мера безбедности које су изречене уз условну осуду се не може одложити (члан 65. КЗ).

Услови за изрицање условне осуде прописани су чланом 66. КЗ и односе се на утврђену казну и на карактеристике учиниоца:

- (1) *утврђена казна* - условна осуда се може изрећи када је учиниоцу утврђена казна затвора у трајању мање од две године;
- (2) *тежина дела* - за кривична дела за која се може изрећи казна затвора у трајању од десет година или тежа казна, не може се изрећи условна осуда;
- (3) *ранија осуда* - условна осуда се не може изрећи уколико није протекло више од пет година од правноснажности осуде којом је учиниоцу изречена казна затвора за умишљајно кривично дело;
- (4) *карактеристике учиниоца* - имајући у виду сврху условне осуде, суд је дужан да при одлучивању да ли ће изрећи условну осуду посебно узима у обзир личност учиниоца, његов ранији живот, његово понашање после извршеног кривичног дела, степен кривичне одговорности и друге

околности под којима је дело извршено, и да на основу тога цени да ће упозорење уз претњу утврђеном казном повољно утицати на учиниоца да више не врши кривична дела;

(5) *искљученост изрицања условне осуде за новчану казну* - ако је учиниоцу утврђена и казна затвора и новчана казна, условна осуда може се изрећи само за казну затвора.²⁰⁹

Кривичним законом су прописани случајеви у којима се условна осуда може опозвати. У случају опозива условне осуде суд ће изрећи казну која је утврђена у условној осуди. Разлози за опозивање условне осуде су следећи:

- *Извршење новог кривичног дела* - суд обавезно опозива условну осуду уколико осуђени у време проверавања учини једно или више кривичних дела за која је изречена казна затвора од две године или у дужем трајању. Ако осуђени у време проверавања учини једно или више кривичних дела за која је изречена казна затвора мања од две године или новчана казна, суд ће, пошто оцени све околности које се односе на учињена кривична дела и учиниоца, а посебно сродност учињених кривичних дела, њихов значај и побуде из којих су учињена, одлучити да ли ће опозвати условну осуду. При томе суд је везан забраном изрицања условне осуде, ако учиниоцу за кривична дела утврђена у условној осуди и за нова кривична дела треба изрећи казну затвора од две године или у дужем трајању (члан 67).
- *Раније учињено кривично дело* - уколико након изрицања условне осуде суд утврди да је осуђени извршио кривично дело пре него што је условно осуђен и ако оцени да не би било основа за изрицање условне осуде да се знало за то дело (члан 68).
- *Неиспуњење одређених обавеза* - ако осуђени не испуни обавезу у року одређеном у пресуди, суд може опозвати условну осуду или продужити рок за њено испуњење. Ако утврди да осуђени, из оправданих разлога, не може да испуни обавезу, суд ће ослободити осуђеног испуњења те обавезе или је заменити другом обавезом (члан 69).

Условна осуда се може опозвати у току времена проверавања и најкасније у року од једне године од протеча времена проверавања, у случају када осуђени у току

²⁰⁹ Соковић, С. (2008) Ибид., стр. 110-111.

времена проверавања учини ново кривично дело које повлачи опозивање условне осуде, а то пресудом буде утврђено тек после истека времена проверавања, и када осуђени у одређеном року не испуни неку од обавеза одређених уз условну осуду (члан 70. став 1).

Ако не опозове условну осуду, суд може за ново кривично дело изрећи условну осуду или казну (члан 70. став 2. према члан 67. став 4).

Ако се после изрицања условне осуде утврди да је осуђени извршио кривично дело пре него што је условно осуђен, због чега не би било основа за изрицање условне осуде, условна осуда може се опозвати најкасније у року од једне године од дана када је протекло време проверавања (члан 70. став 3).

Критике условне осуде, каква се тренутно примењује у нашој земљи, не изостају. Тако, нпр., В. Николић-Ристановић и С. Ћопић оштро критикују мањкавости појединих одредаба КЗ РС: "Бесмисленост условне осуде као кривичне санкције, у облику у коме се извршава у Србији, посебно долази до изражаја у чл. 67. ст.2. КЗ РС, према коме суд условно осуђеном лицу може поново да изрекне условну осуду, ако је за новоизвршено кривично дело утврђена казна затвора мања од 2 године или новчана казна. Имајући у виду дужину трајања кривичних поступака код нас и одсуство надзора над извршењем условне осуде, јасно је да оваква условна осуда нема никаквог позитивног ефекта ни на извршиоце, ни на друштво, а код жртве може изазвати незадовољство и изложити је новој, можда још тежој виктимизацији."²¹⁰

2.7.2. Условна осуда са заштитним надзором

Условна осуда са заштитним надзором је уведена у домаће законодавство још давне 1977. године, а њено извршење било је поверено центрима за социјални рад. Међутим, она никада није пронашла своје место у систему кривичних санкција. Све до доношења новог Кривичног закона који је ступио на снагу 2006. године, није успостављен систем извршења ове санкције услед потрешкоћа у организационом, техничком и логистичком погледу.

²¹⁰ Николић-Ристановић, В., Ћопић, С. (2006) Положај жртве у Србији: класични кривични поступак и могућности ресторативне правде. *Темид*, вол. 9, бр. 1., стр. 68-69.

Ова казна представља посебан облик условне осуде, који омогућава да се осуђени у току времена проверавања стави под заштитни надзор, који обухвата законом предвиђене мере помоћи, старања, надзора и заштите. Уколико суд процени да се упозорењем претњом казне (условна осуда) не може у потпуности остварити сврха кажњавања, може одредити да се осуђени стави под заштитни надзор, узимајући у обзир његову личност, раније владање, однос према жртви кривичног дела, природу и околности извршења дела. Заштитни надзор може обухватати једну или више следећих обавеза:

- јављање органу надлежном за извршење заштитног надзора у роковима које тај орган одреди;
- оспособљавање учиниоца за одређено занимање;
- прихватање запослења које одговара способностима учиниоца;
- испуњавање обавеза издржавања породице, чувања и васпитања деце и других породичних обавеза;
- уздржавање од посећивања одређених места, локала или приредби, ако то може да буде прилика или подстицај за поновно вршење кривичних дела;
- благовремено обавештавање о промени места боравка, адресе или радног места;
- уздржавање од употребе дроге или алкохолних пића;
- лечење у одговарајућој здравственој установи;
- посећивање одређених професионалних и других саветовалишта или установа и поступање по њиховим упутствима;
- отклањање или ублажавање штете причињене кривичним делом, а нарочито измирење са жртвом учињеног кривичног дела (члан 73).

Трајање заштитног надзора се одређује у оквиру времена проверавања утврђеног у условној осуди. Заштитни надзор престаје опозивањем условне осуде. У зависности од остварених резултата, суд може поједине обавезе да укине или замени другим обавезама. Уколико током извршења заштитног надзора суд утврди да је испуњена сврха ове мере, може укинути заштитни надзор пре истека одређеног времена (члан 75).

Ако осуђени коме је изречен заштитни надзор не испуњава обавезе које су му одређене, суд га може опоменути, може заменити раније обавезе другим, продужити трајање заштитног надзора у оквиру времена проверавања или опозвати условну осуду.

У глави 7. Закона о извршењу кривичних санкција наведене су опште одредбе којима се регулише поступак извршења условне осуде са заштитним надзором. Поступак за извршење ове мере покреће суд који је одлучивао у првом степену пред повереником према пребивалишту, односно боравишту осуђеног лица. Суд који је донео првостепену одлуку дужан је да достави извршну одлуку поверенику у року од три дана од дана када је одлука постала извршна. Повереник је дужан да у року од три дана од пријема извршне одлуке отпочне припреме за њено извршење и успостави сарадњу са надлежним органима, установама и другим организацијама и удружењима које су од значаја за извршење мере. Рок за израду програма извршења је 15 дана након пријема извршне одлуке (чл. 186-188. ЗИКС).

Програм се одређује у складу са обавезама и роковима наложеним у судској одлуци, а према личним карактеристикама осуђеног, његовим социјалним приликама, здравственом стању, способностима, стеченим знањима, стручности, запослењу и другим околностима. Током утврђивања програма повереник сарађује са осуђеним. Повереник на једноставан и разумљив начин упознаје осуђеног са сврхом заштитног надзора и његовим обавезама, програмом и последицама неиспуњења обавеза. Програм се доставља осуђеном, суду и Одељењу за третман и алтернативне санкције, као и одговарајућем органу, установи или другој организацији која сарађује на извршењу заштитног надзора (члан 10. Правилника²¹¹). Програм садржи:

- личне податке осуђеног;
- план активности које ће предузимати повереник током извршења заштитног надзора и учесталост контаката са осуђеним;
- врсту, начин и рокове реализације предвиђених активности осуђеног;
- план сарадње са породицом осуђеног;
- план сарадње са установама и организацијама, као и појединцима који су укључени у реализацију програма;

²¹¹ Правилник о извршењу условне осуде са заштитним надзором, *Службени гласник РС*, бр. 20/08.

- план сарадње са жртвом кривичног дела и начин њеног укључења у програм, у циљу отклањања или ублажавања штете причињене кривичним делом или измирења са осуђеним.

Активности које су предвиђене програмом повереник спроводи у директном контакту са осуђеним најмање једном месечно, а такође врши проверу испуњавања обавеза осуђеног. Уколико током извршења програма настану околности које захтевају измену програма, повереник ће то учинити и доставити наведене измене сагласно одредбама правилника. Ако током извршења програма настану околности које онемогућавају његово спровођење (као нпр. болест осуђеног која захтева дуже лечење), повереник ће одмах обавестити суд и Одељење за третман и алтернативне санкције.

Осуђени је дужан да испуњава обавезе које је суд наложио у складу са правилником и на начин предвиђен програмом извршења. Уколико је оправдано спречен да испуни своје обавезе, осуђени је дужан да о томе обавести повереника у року од 48 сати од настанка разлога спречености. Осуђени има право увида у свој досије извршења (осим у налаз и запажања повереника), а такође и право приговора директору Управе за извршење заводских санкција на рад повереника.

Уколико извршење заштитног надзора не отпочне у року од 30 дана после пријема извршне одлуке или осуђени не прихвати извршење заштитног надзора, повереник је дужан да о томе обавести суд. Током реализације програма повереник доставља редовне извештаје на сваких шест месеци и завршни извештај 15 дана након истека времена проверавања. У зависности од успеха извршења програма повереник може у извештају предложити суду да замени или укине поједине обавезе, а уколико на основу позитивних резултата процени да је у потпуности остварена сврха ове мере, обавестиће о томе суд. Такође, уколико осуђени не испуњава обавезе, повереник ће обавестити суд и Одељење уз навођење чињеница, околности и разлога.

Евиденција о извршењу заштитног надзора (матична књига и досије извршења) се води у Одељењу за третман и алтернативне санкције. Повереник за сваког осуђеног води досије који садржи правноснажну пресуду, личне податке о осуђеном, налаз и запажања повереника, програм извршења, листу праћења извршења обавеза, редовне извештаје и завршни извештај.

"Имајући у виду да сврха заштитног надзора може бити остварена и у току трајања времена на који је заштитни надзор одређен или тек после истека времена одређеног за предузимање мере заштитног надзора, суд је у сваком случају тај који на

крају даје оцену да ли је заштитни надзор као мера појачаног друштвеног старања о учиниоцу кривичног дела испунио своју сврху или не. Треба истаћи да је код ове кривичне санкције надзор суда током њеног извршења прилично активан, обзиром да улога суда не престаје након правноснажности пресуде коју је изрекао. Напротив, улога суда је присутна током времена одређеног за извршење ове санкције и то нарочито кроз активну сарадњу са органима којима је извршење ове санкције у конкретном случају поверено."²¹²

2.7.3. Судска опомена

Судска опомена, као и условна осуда, представља меру упозорења, која се може изрећи учиниоцима лакших кривичних дела према којима не би било целисходно применити казну затвора кратког трајања или неку другу кривичну санкцију. У наше кривично законодавство је први пут уведена Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године.

Судска опомена се сматра најблажом кривичном санкцијом која се може изрећи учиниоцу па јој стога неки аутори поричу било какву ефикасност. Други сматрају да је веома погодна за одређене случајеве "јер делује и у смислу индивидуалне и у смислу генералне превенције".²¹³ Индивидуално превентивно дејство судске опомене се остварује на тај начин што "учиниоцу кривичног дела суд на ауторитативан начин скреће пажњу о недозвољености његовог понашања и упозорава га да ће у случају поновног извршења кривичног дела бити кажњен".²¹⁴ С. Соковић истиче да је судска опомена мера која је "усмерена ка примарним делинквентима и учиниоцима лакших кривичних дела, има наглашено специјално превентивно деловање и не доводи до ограничавања права и слобода учиниоца. Судска опомена представља пре свега социјално-етички прекор учиниоцу због учињеног кривичног дела".²¹⁵

²¹² Михајловић, Н. (2005) Надзор над извршењем кривичних санкција од стране судства У: Гргуревић, А., Перуновић Милић, Б. (ур.) Изрицање и извршење кривичних санкција. Регионална конференција. Цетиње, Црна Гора, стр. 40.

²¹³ Лазаревић, Д. (1974) *Краткотрајне казне затвора*. Београд: ИКСИ, стр. 132.

²¹⁴ Лазаревић, Д. (1974) *Ибид.*, стр. 132.

²¹⁵ Соковић, С. (2008) *Извршење кривичних санкција*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, ЈП Службени гласник, стр. 116.

Према члану 77. КЗ, судска опомена се може изрећи за кривична дела за која је прописан затвор до једне године или новчана казна, а учињена су под таквим олакшавајућим околностима које их чине нарочито лаким. Судску опомену суд може изрећи за више кривичних дела учињених у стицају, ако за свако од тих дела постоје услови за изрицање (члан 77. став 3.). При одлучивању да ли ће изрећи судску опомену суд посебно узима у обзир личност учиниоца, његов ранији живот, његово понашање после извршења кривичног дела, а нарочито његов однос према жртви кривичног дела, степен кривице и друге околности под којима је дело учињено (члан 77. став 4.). Судска опомена се не може изрећи војним лицима за кривична дела против Војске Србије (члан 77. став 5).

Судска опомена се изриче решењем које се објављује одмах по завршетку главног претреса и сам чин објављивања решења представља њено извршење. Том приликом председник већа упозорава окривљеног да му се ова мера изриче уместо казне "јер се очекује да ће и судска опомена довољно утицати на њега да не врши кривична дела".²¹⁶

2.7.4. Новчана казна

Новчана казна има значајних предности у односу на друге санкције које се могу изрећи извршиоцима лакших кривичних дела. Једна од карактеристика новчане казне огледа се у њеном специјално превентивном дејству, јер се на осуђеника директно делује казном која остварује тренутни ефекат. Генерално превентивно дејство се огледа у застрашујућем учинку на потенцијалне извршиоце кривичних дела. Као и код условне осуде, и ова санкција не издваја осуђеника из његове социјалне средине, чиме се избегавају негативни ефекти затварања, не нарушавају породични, радни и социјални односи осуђеног.

Иако је новчана казна веома флексибилна санкција која може пружити судијама довољно простора за прилагођавање конкретном случају, њена висина је одређена апсолутним минимумом и максимумом који прописује закон. Суд приликом одређивања новчане казне узима у обзир и материјално стање осуђеног, али и поред тога њено дејство неће бити подједнако на лица која су различитог материјалног положаја. Исти износ новчане казне изречен за слично кривично дело неке може

²¹⁶ Према: Соковић, С. (2008) Ибид., стр. 116.

представљати претешко оптерећење кућног буџета, а другоме ништа више него јефтин излазак из непријатне ситуације. Обрад Перић истиче да "свака казна, треба да буде равномерна (једнака) тј. да је сви осуђени, по могућности, подједнако осећају, односно да код сваког од њих производи исти интезитет патње. Поред тога, пожељно је да је дељива, тј. да у конкретном случају може бити већа или мања, с обзиром на карактеристике кривичног дела и учиниоца. Међутим, ови захтеви понекад се могу наћи у колизији, нарочито у оном случају када законодавац за неко кривично дело прописује сувише велике казнене оквири који иду дотле да би се запређена казна могла означити као релативно неодређена."²¹⁷

Главна предност новчане казне у дневном износу управо се састоји у томе што омогућује висок степен индивидуализације, који се постиже усклађивањем износа казне са приходима осуђеног. На тај начин се остварује равномернији утицај на преступнике различитог економског стања и повећава вероватноћа њене наплате. Она се изражава у временским јединицама, што је чини сагласном са другим санкцијама; трошкови извршења су мали, а њеном повећаном применом се такође утиче и на смањење укупних трошкова система јер се смањују издаци за санкције које укључују надзор и затварање. Применом новчане казне у дневном износу отклања се потреба усклађивања са стопом инфлације.

Изрицањем новчане казне осуђени се обавезује да плати одређени новчани износ који се уплаћује у корист буџета Републике Србије. Она је једна од најзаступљенијих санкција која се примењује у кривичноправном систему и може се изрећи као главна или као споредна казна. За кривична дела учињена из користољубља новчана казна се може изрећи као споредна казна и кад није прописана законом или кад је законом прописано да ће се учинилац казнити казном затвора или новчаном казном, а суд као главну казну изрекне казну затвора (члан 48. став 2. КЗ). Новчана казна се може изрећи у дневним износима или у одређеном износу.

Новчана казна у дневним износима

Одређивање висине новчане казне у дневним износима се врши тако што суд најпре одређује број дневних износа, а затим висину једног износа. Множењем те две

²¹⁷ Перић, О. (1994) Казнени оквири у југословенском кривичном законодавству. *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, 32(1-2), 75.

вредности добија се износ новчане казне. Законом је прописано да број дневних износа не може бити мањи од десет, нити већи од тристашездесет.

Број дневних износа се одређује на основу општих правила о одмеравању казне, при чему суд има у виду сврху кажњавања и узима у обзир олакшавајуће и отежавајуће околности, а нарочито: степен кривице, побуде из којих је дело учињено, јачину угрожавања или повреде заштићеног добра, околности под којима је дело учињено, ранији живот учиниоца, његове личне прилике, његово држање после учињеног кривичног дела, као и друге околности које се односе на личност учиниоца (члан 54. став 1. КЗ).

Висина једног дневног износа новчане казне се утврђује тако што се разлика између прихода и нужних расхода учиниоца кривичног дела у протеклој календарској години подели са бројем дана у години. Један дневни износ не може бити мањи од 500 динара, нити већи од 50.000 динара. У циљу утврђивања висине дневног износа новчане казне суд може да захтева податке од банака или других финансијских установа, државних органа и правних лица који су дужни да доставе тражене податке и не могу се позивати на заштиту пословне или друге тајне. Уколико се не могу прибавити веродостојни подаци о приходима и расходима учиниоца кривичног дела, или уколико он не остварује никакав приход али је власник имовине или носилац имовинских права, суд ће на основу расположивих података по слободној процени утврдити висину једног дневног износа новчане казне.

Број дневних износа новчане казне на основу слободне процене суда се утврђује у оквиру следећих распона:

- (1) до шездесет дневних износа за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до три месеца;
- (2) од тридесет до стодвадесет дневних износа за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до шест месеци;
- (3) од шездесет до стоосамдесет дневних износа за кривична дела за која се може изрећи затвор до једне године;
- (4) од стодвадесет до двестачетрдесет дневних износа за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до две године;
- (5) најмање стоосамдесет дневних износа за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до три године;

(б) у оквиру прописаног броја дневних износа за кривична дела за која је као једина казна прописана новчана казна.

Новчана казна у одређеном износу

Уколико је проценио да се сврха кажњавања може постићи изрицањем новчане казне, судија је дужан да најпре покуша да одреди висину казне у дневним износима. Ако није могуће утврдити висину дневног износа новчане казне ни на основу слободне процене суда, или би прибављање таквих података знатно продужило трајање кривичног поступка, суд ће изрећи новчану казну у одређеном износу у оквиру прописане најмање и највеће мере казне (члан 50. став 1. КЗ). Распон новчане казне је од 10.000 динара до милион динара, односно 10 милиона за кривична дела учињена из користољубља.

При одмеравању новчане казне у одређеном износу, суд ће посебно узети у обзир и имовно стање учиниоца (члан 54. став 2. КЗ). Овом одредбом законодавац је додатно нагласио своје опредељење да примена новчане казне треба да буде у што већој мери усклађена са имовинским стањем осуђеног, како би се њоме постигла сврха кажњавања, а с друге стране умањио штетан утицај на осуђеног, а поготово на чланове његове породице који такође осећају дејство те казне.

Новчана казна као главна казна се изриче у следећим износима:

- (1) до сто хиљада динара за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до три месеца;
- (2) од двадесет хиљада до двеста хиљада динара за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до шест месеци;
- (3) од тридесет хиљада до триста хиљада динара за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до једне године;
- (4) од педесет хиљада до петсто хиљада динара за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до две године;
- (5) најмање сто хиљада динара за кривична дела за која се може изрећи казна затвора до три године;
- (6) у оквиру прописаног износа за кривична дела за која је као једина казна прописана новчана казна.

Уколико је за кривично дело прописана новчана казна са назначењем најмање мере, казна се може ублажити до десет дневних износа, односно до десет хиљада динара, према одредбама о границама ублажавања казне (члан 57. став 8. КЗ).

Рок за плаћање новчане казне одређује се пресудом. Тај рок не може бити краћи од 15 дана, нити дужи од три месеца. У оправданим случајевима суд може дозволити да осуђени плати новчану казну у ратама, с тим да рок исплате не може бити дужи од једне године (члан 176. ЗИКС).

Ако осуђени не плати новчану казну у одређеном року, суд ће новчану казну заменити казном затвора, тако што ће за сваких започетих хиљаду динара новчане казне одредити један дан казне затвора, с тим да казна затвора не може бити дужа од шест месеци, а ако је изречена новчана казна у износу већем од седамсто хиљада динара, казна затвора не може бити дужа од једне године (члан 177).

Ако осуђени плати само део новчане казне, суд ће остатак казне сразмерно заменити казном затвора. Ако осуђени исплати остатак новчане казне, извршење казне затвора ће се обуставити, на основу одлуке суда (члан 178).

Неплаћена новчана казна може се, уместо казном затвора, заменити казном рада у јавном интересу тако што ће за сваких започетих хиљаду динара новчане казне одредити осам часова рада у јавном интересу, с тим да рад у јавном интересу не може бити дужи од тристашездесет часова (члан 179).

После смрти осуђеног новчана казна неће се извршити (члан 180).

2.7.5. Рад у јавном интересу

Казна рада у јавном интересу представља новину у нашем кривичном закону, уведена по узору на законодавства западних земаља у којима се са успехом примењује. Прве назнаке увођења ове мере у наше законодавство можемо наћи у радном тексту предлога општег дела Кривичног законика Савезне републике Југославије из јуна 1996. којим је предвиђена мера "друштвено-користан рад" у коме се наводи да: "уместо казне затвора до једне године суд може учиниоцу кривичног дела изрећи меру друштвено корисног рада у истом трајању ако он то прихвати".²¹⁸ Ђ. Игњатовић критикује неприкладан назив ове мере уз напомену да "рад у корист заједнице као алтернативу затвору не треба мешати са мером "поправног рада без лишења слободе" која је постојала у законодавствима више ранијих социјалистичких држава." Ова мера је подразумевала одузимање дела зараде лицу које обавља послове

²¹⁸ Игњатовић, Ђ. (1996) Савремени облици замене казне затвора. *Правни живот*, бр. 9, стр. 423-424.

на свом радном месту, што је својевремено критиковано као прикривена новчана казна.²¹⁹ И други аутори истичу да један од главних елемената казне рада у јавном интересу није "рад сам по себи, него чињеница да се њоме ипак врши извесно и својеврсно ускраћивање слободе".²²⁰

Рад у јавном интересу "у основи представља алтернативу казни затвора и основни смисао њеног увођења у систем кривичних санкција јесте замена казне затвора код лакших дела".²²¹ Поред остваривања опште сврхе кажњавања, казна рада у јавном интересу би, према замисли законодавца, требало да отклони негативне ефекте боравка осуђеног у затвору, а са друге стране да утиче на смањење пренасељености заводских установа и трошкова извршења казне.

Опште одредбе које се односе на казну рада у јавном интересу наведене су у Кривичном законнику Републике Србије (КЗ РС). Законом о изменама и допунама Кривичног законика (члан 6.)²²² измењена је одредба члана 44. КЗ РС, којом је сада прописано да се рад у јавном интересу може изрећи и као главна и као споредна казна. Рад у јавном интересу се може изрећи за кривична дела за која је прописан затвор до три године или новчана казна (члан 52. став 1. КЗ РС). Под радом у јавном интересу се подразумева сваки друштвено користан рад којим се не вређа људско достојанство и који се не врши у циљу стицања добити. Рад у јавном интересу не може бити краћи од шездесет часова нити дужи од триста шездесет часова, а обавља се у току времена које није краће од месец дана, нити дуже од шест месеци. Рад у јавном интересу се не може изрећи без пристанка учиниоца, а приликом изрицања суд мора имати у виду сврху кажњавања, врсту учињеног кривичног дела, личност учиниоца, као и његову спремност да обавља рад у јавном интересу. Уколико осуђени не обави предвиђене часове рада, суд ће заменити ову казну казном затвора тако што за сваких осам започетих сати рада одређује један дан затвора. Ако осуђени испуњава све своје обавезе предвиђене казном рада у јавном интересу, суд може умањити казну за једну четвртину (члан 52. ст. 2-6. КЗ РС).

²¹⁹ Игњатовић, Ђ. (1996) Ибид., оп. цит., стр. 424.

²²⁰ Радоман, М. (2001) *Савремена решења извршења краткотрајних казни затвора*. Докторска дисертација. Нови Сад: Правни факултет, стр. 72.

²²¹ Соковић, С. (2008) *Извршење кривичних санкција*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, ЈП Службени гласник, стр. 105.

²²² Закон о изменама и допунама кривичног законика. *Сл. гласник РС*, бр. 72-09.

Одељење за третман и алтернативне санкције Управе за извршење кривичних санкција је надлежно за организацију, спровођење и надзор над извршењем казне рада у јавном интересу. Поступак за извршење казне рада у јавном интересу покреће суд који је донео првостепену одлуку, пред повереником посебне организационе јединице Управе за извршење заводских санкција (члан 181. ЗИКС). Рад у јавном интересу се обавља код послодавца који се бави делатношћу у оквиру које се може остварити сврха кажњавања. Врсту рада одређује повереник, који притом води рачуна о знањима, способностима и здравственом стању осуђеног лица (члан 182).

Ближи прописи о извршењу казне рада у јавном интересу, статус и услови за одређивање повереника, овлашћења, начин рада, одговорност, обавезе повереника, као и евиденција извршења казне регулисани су Правилником²²³ који је донео министар правде у сарадњи са министром рада и социјалне политике. Једно од основних начела извршења рада у јавном интересу подразумева да се овом казном тежи развоју одговорнијег односа осуђеног лица према друштву и последицама сопствених поступака. Такође је истакнуто да се рад у јавном интересу обавља на начин којим се осуђеном и његовој породици гарантује поштовање људског достојанства, основних права и слобода и приватности, а забрањује дискриминација због било каквог личног својства осуђеног (члан 2. Правилника).

Послодавац који испуњава услове за извршење рада у јавном интересу закључује уговор о сарадњи са Министарством правде у коме се, поред основних података о послодавцу, наводи опис и обим послова на којима се може обављати рад у јавном интересу, као и место обављања рада. На основу тог уговора закључују се појединачни уговори за сваког осуђеног, којим се одређује међусобни однос министарства, послодавца и осуђеног у вези са обављањем рада у јавном интересу. Уговором се посебно регулише накнада штете коју на раду или у вези са радом евентуално може претрпети осуђени или треће лице. Послодавац остварује право на накнаду штете проузроковане радом осуђеног у складу са општим прописима.

Рад у јавном интересу се обавља код послодавца који се бави делатношћу од друштвеног интереса, а посебно хуманитарном, здравственом, еколошком или комуналном. Послодавац има следеће обавезе: (1) да распореди осуђеног на одговарајуће послове чије обављање не може угрозити или нарушити његово здравље; (2) да одреди представника који ће пратити рад и понашање осуђеног на раду и о томе

²²³ Правилник о извршењу казне рада у јавном интересу, *Службени гласник РС*, бр. 20/08.

извештавати повереника; (3) да током обављања рада у јавном интересу примењује опште прописе који се односе на услове рада, радно време, одмор у току рада, дневни и недељни одмор, као и безбедност и здравље на раду (члан 5. Правилника).

Надзор над обављањем рада у јавном интересу врши повереник кога према пребивалишту, односно боравишту осуђеног лица одређује директор Управе за извршење заводских санкција. По пријему судске одлуке, повереник је дужан да у року од три дана позове осуђеног на разговор. Након обављеног разговора са осуђеним, повереник у року од 15 дана одређује све појединости обављања рада у јавном интересу (почетак и рок завршетка рада, место рада, врсту и обим послова, име и презиме представника послодавца који непосредно прати рад осуђеног). Повереник ће на једноставан и разумљив начин упознати осуђеног са сврхом обављања рада у јавном интересу, његовим обавезама и последицама неиспуњења обавеза (члан 7).

Уколико током извршења рада у јавном интересу настану околности које онемогућавају његово спровођење (болест осуђеног која захтева дуже лечење или друге ванредне околности), повереник је дужан да одмах обавести суд и Одељење за третман и алтернативне санкције. Осуђени који је оправдано спречен да обавља рад у јавном интересу, дужан је да о томе обавести повереника и представника послодавца у року од 24 часа од настанка разлога спречености.

Повереник врши надзор над извршењем рада у јавном интересу у непосредном контакту са осуђеним најмање једном месечно, као и сталном провером испуњавања обавеза (члан 8). Извештај о реализацији рада у јавном интересу повереник доставља суду и Одељењу за третман и алтернативне санкције након истека половине казне (редовни извештај) и у року од осам дана од завршетка рада у јавном интересу (завршни извештај). По потреби, повереник доставља и извештаје о околностима које битно утичу на реализацију рада у јавном интересу (члан 11).

Уколико осуђени не испуњава своје радне обавезе или их грубо занемарује, представник послодавца је дужан да о томе обавести повереника. Под занемаривањем радне обавезе сматра се кашњење на рад, неоправдано одсуствовање са рада, напуштање рада, намерно довођење себе у стање умањене радне способности, намерно оштећивање средстава за рад, непоштовање организације и начина рада, других запослених и корисника рада (члан 14.). Уколико повереник на основу обавештења представника послодавца установи да осуђени занемарује своје радне обавезе, обавиће разговор са њим и упозорити га на последице таквог поступања. Уколико осуђени и

након упозорења настави да грубо занемарује своје радне обавезе, повереник ће о томе обавестити суд и Одељење за третман и алтернативне санкције, наводећи чињенице, околности и разлоге (члан 15.).

Одељење за третман и алтернативне санкције води евиденцију извршења рада у јавном интересу, која се састоји од матичне књиге и досијеа извршења казне. Матична књига садржи основне личне податке о осуђеном, назив суда који је изрекао правноснажну пресуду, број пресуде, презиме и име повереника, седиште повереника, почетак и престанак извршења казне, измене пресуде и примедбе. Досије извршења рада у јавном интересу води повереник за сваког осуђеног. Досије садржи: правноснажну пресуду, личне податке о осуђеном, налаз повереника, програм, листу праћења извршења казне, извештаје и завршни извештај (чл. 17-18).

Правилником је такође дефинисан статус повереника, услови за његово одређивање (стручна спрема, карактеристике личности, мотивација,...), овлашћења, начин рада, одговорности, обавезе, услови под којима повереник може бити замењен, као и евиденција и легитимација повереника.

2.7.6. Одузимање возачке дозволе

Казна одузимања возачке дозволе је нова санкција у нашем систему кривичних санкција. За разлику од забране управљања моторним возилом, која представља меру безбедности, казна одузимања возачке дозволе се изриче учиниоцу кривичног дела у вези са чијим извршењем или припремањем је коришћено моторно возило.

Трајање казне одузимања возачке дозволе не може бити краће од једне нити дуже од три године, рачунајући од дана правноснажности одлуке, с тим да се време проведено у затвору не урачунава у време трајања ове казне.

Казна одузимања возачке дозволе се може изрећи као споредна казна уз казну затвора или уз новчану казну, а може се изрећи и као главна казна за кривична дела за која је прописана казна затвора до две године. Казна одузимања возачке дозволе не може се изрећи заједно са мером безбедности забране управљања моторним возилом.

Ако осуђени управља моторним возилом за време док траје казна одузимања возачке дозволе, суд ће казну одузимања возачке дозволе заменити казном затвора тако што ће се за једну годину одузимања возачке дозволе одредити један месец затвора.

Извршење санкције одузимања возачке дозволе врши орган унутрашњих послова надлежан према месту пребивалишта, односно боравишта осуђеног у време правноснажности судске одлуке.

2.7.7. Мере безбедности

Мере безбедности представљају санкције чија је основна сврха отклањање стања или услова који могу бити од утицаја да учинилац убудуће не врши кривична дела. Основни критеријум за примену мера безбедности је процена друштвене опасности учиниоца у смислу поновног вршења кривичних дела. Стога, оне немају репресивни карактер, већ имају за циљ отклањање оних фактора који учиниоца чине опасним по околину. Велики број аутора сматра да су мере безбедности најпогодније санкције које се, када постоје услови за примену, могу користити као алтернативе краткотрајних казни затвора.

Мере безбедности које се примењују у нашем законодавству представљају санкције "допунског карактера и углавном се не изричу самостално, изузев неурачунљивим учиниоцима".²²⁴

Према одредби Кривичног законика, учиниоцу кривичног дела могу се изрећи следеће мере безбедности (члан 79):

- (1) обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи;
- (2) обавезно психијатријско лечење на слободи;
- (3) обавезно лечење наркомана;
- (4) обавезно лечење алкохоличара;
- (5) забрана вршења позива, делатности и дужности;
- (6) забрана управљања моторним возилом;
- (7) одузимање предмета;
- (8) протеривање странца из земље;
- (9) јавно објављивање пресуде;
- (10) забрана приближавања и комуникације са оштећеним.

²²⁴ Соковић, С. (2008) Ибид., стр. 118.

Суд може учиниоцу кривичног дела изрећи једну или више мера безбедности кад постоје услови за њихово изрицање предвиђени законом.

Обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи и обавезно психијатријско лечење на слободи неурачунљивом учиниоцу се могу изрећи самостално. Уз ове мере могу се изрећи забрана вршења позива, делатности и дужности, забрана управљања моторним возилом и одузимање предмета. Ове мере се могу изрећи и учиниоцу кривичног дела чија је урачунљивост битно смањена, ако му је изречена казна или условна осуда.

Обавезно лечење наркомана, обавезно лечење алкохоличара, забрана вршења позива, делатности и дужности, забрана управљања моторним возилом, одузимање предмета и јавно објављивање пресуде могу се изрећи ако је учиниоцу изречена казна, условна осуда, судска опомена или је учинилац ослобођен од казне.

Протеривање странца из земље може се изрећи ако је учиниоцу изречена казна или условна осуда. За кривична дела у стицају, мера безбедности ће се изрећи ако је утврђена за једно од кривичних дела у стицају (члан 80. став 5. КЗ).

Изменама и допунама Кривичног законика из 2009. године установљена је још једна мера безбедности која се односи на заштиту оштећеног кривичним делом. То је мера забране приближавања и комуникације са оштећеним која се може изрећи ако је учиниоцу изречена новчана казна, рад у јавном интересу, одузимање возачке дозволе, условна осуда и судска опомена (члан 80. став 6). Према члану 89а КЗ, суд може учиниоцу кривичног дела забранити приближавање оштећеном на одређеној удаљености, забранити приступ у простор око места становања или места рада оштећеног и забранити даље узнемиравање оштећеног, односно даљу комуникацију са оштећеним, ако се оправдано може сматрати да би даље вршење таквих радњи учиниоца кривичног дела било опасно по оштећеног. Оваква мера може трајати најдуже три године.

Мере обавезног лечења учиниоца су најчешће коришћене мере безбедности у кривичним законодавствима разних земаља, а неке њихове варијације, нпр. "оне које уз обавезно лечење садрже и чување, се у пракси судова користе као еквивалент казни лишења слободе уколико се у току суђења установи да је преступник дело извршио у стању душевне поремећености или болести".²²⁵ Мере обавезног лечења су мере

²²⁵ Радоман, М. (2001) *Савремена решења извршења краткотрајних казни затвора*. Докторска дисертација. Нови Сад: Правни факултет, стр. 80.

медицинског карактера и њихово трајање "није одређено у судској одлуци и зависи од исхода предузетог лечења, али је ограничено у погледу најдужега трајања за сваку меру понаособ, изузев мере обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи".²²⁶

2.7.8. Кућни затвор

Изменама и допунама Кривичног закона и ЗИКС од 2009. године у наше законодавство је уведен у примену посебан начин извршења казне затвора у дому осуђеног, који је карактеристичан за казнене системе западних земаља. Иако не представља посебну кривичну санкцију, већ начин извршења казне затвора, кућни затвор се може означити као алтернатива казне затвора, чија је сврха отклањање штетних ефеката затвора по осуђеног и смањење трошкова њеног извршења.

Чланом 7. Закона о изменама и допунама Кривичног законика прописано је да осуђеном коме је изречена казна затвора до једне године, суд може одредити да се ова казна изврши на тај начин што осуђени не сме напуштати просторије у којима станује, осим у случајевима прописаним законом који уређује извршење санкција (члан 45. став 5. КЗ). Према члану 37. став 6. ЗИКС прописани су случајеви у којима осуђени може напустити просторије у којима станује:

- (1) пружање хитне медицинске помоћи осуђеном или члану његовог породичног домаћинства;
- (2) ради редовног одласка на посао, уколико кривично дело за које је осуђен није у вези са радом;
- (3) због одласка на полагање испита;
- (4) тешке и акутне болести, због одласка на редовне здравствене прегледе;
- (5) због свог венчања или смрти блиског лица;
- (6) због сезонских пољопривредних радова, уколико се осуђени бави пољопривредом као сталном делатношћу.

Одлуку о напуштању просторија у којима осуђени станује доноси руководиоца надлежне организационе јединице Управе за извршење кривичних санкција. (члан 37. став 7. ЗИКС).

²²⁶ Соковић, С. (2008) Ибид., стр. 117.

Осуђеном којем је одређено извршење казне затвора на начин прописан у члану 45. став 5. КЗ, а који једном у трајању до дванаест часова или два пута у трајању до шест часова, самовољно напусти просторије у којима станује, суд ће одредити да остатак казне затвора издржава у затвору (члан 45. став 6).

Осуђеном за кривично дело против брака и породице који живи са оштећеним у истом породичном домаћинству не може се одредити извршење казне затвора на начин прописан чланом 45. став 5. КЗ. Оваква одредба је у потпуној сагласности са природом наведеног кривичног дела, јер би у супротном практично била створена ситуација где би члан/ови домаћинства који су жртве кривичног дела могли бити изложени додатној виктимизацији од стране осуђеног.

Једна од специфичности казне затвора која се издржава у просторијама у којима осуђени станује јесте питање надзора над њеним извршењем. По угледу на страна законодавства, у којима се извршење кућног затвора контролише електронским надзирањем осуђеног, и наш Кривични законик такође одређује овакву могућност. Члан 37. став 9. ЗИКС прописује да се према осуђеном који казну затвора издржава у просторијама у којима станује могу применити мере електронског надзора, које спроводи надлежна организациона јединица Управе за извршење кривичних санкција.

2.8. АЛТЕРНАТИВЕ КАЗНАМА ЗАТВОРА У ЗАКОНОДАВСТВИМА НЕКИХ ЗЕМАЉА

Традиционални систем кривичних санкција који се састоји из казне затвора, новчане казне и условне осуде у највећем броју развијених земаља одавно је проширен читавим низом санкција и мера којима се сврха кажњавања постиже на мање репресиван начин. Ова група санкција, коју сачињавају пробациони надзор, рад у јавном интересу, електронско праћење, компензација, реституција, медијација, одузимање дозволе, дневни центри, кућни притвор, надзор од стране породице, интензивни надзор, комбиновани налози итд., заједничким именом се називају санкције у заједници. За разлику од традиционалних казни, ове санкције имају смисла само уколико је преступник спреман на сарадњу. Због тога се у највећем броју случајева пре изрицања очекује његова сагласност.

Међутим, незаобилазни елемент који карактерише санкције у заједници, а због тога се тако и називају, је спремност заједнице да учествује и да се посвети решавању проблема насталих извршењем кривичног дела. Поправљање преступника у оквиру заједнице полази од идеје реинтеграције, односно становишта да успешно укључивање преступника у друштвени живот изискује учешће у програмима и сервисима заједнице. Као код свих покрета који су засновани на заједници полази се од претпоставке да кривично-правни систем не може да уради све сам. Потребно му је учешће друштвене заједнице како би могао да се развија, а да притом помаже и мењању заједнице. Реинтеграција је двосмерни процес, а заједница је та која можда и више треба да се промени него преступник.²²⁷

У овом делу рада ћу навести примере неких санкција које се у великом броју земаља у свету најчешће користе као алтернативе казнама затвора.

2.8.1. Пробација - *Probation*

Пробација је једна од најчешће примењиваних кривичних санкција која се у САД изриче као алтернатива казне затвора. Према подацима за 2008, у САД је под пробационим надзором било 4.270.917 одраслих особа, што представља 84% од

²²⁷ Васиљевић, Д. (2007) Рад у јавном интересу као алтернатива затвору. *Београдска дефектолошка школа*, бр. 3/2007, стр. 149-150.

укупног броја лица која су била под неком врстом надзора у заједници (којима је било обухваћено 5.095.200 особа, што чини око 2% од укупног становништва).²²⁸ Упркос тако широкој примени, пробација се веома често налази под ударом критике јавности због стварања слике о сувише благој санкцији која не одражава тежину извршеног кривичног дела, нити води рачуна о жртвама криминала. Ипак, сви су сагласни да пробација има много предности у односу на казну затвора, као што су много мањи трошкови извршења, смањен ризик криминалне инфекције преступника и повећане шансе за његову рехабилитацију. Поред тога, применом пробације утиче се на смањење пренасељености затвора, једног од главних проблема савремених казних система. Пробација подразумева условно одлагање изрицања казне (*suspended sentence*) уз обавезу доброг владања у периоду проверавања. Када суд одреди пробацију, преступник се ставља под надзор пробационог службеника или особе коју постави суд, уз услове прецизиране у судском налогу. Ти услови најчешће подразумевају да се пробационер (преступник на пробационом надзору) добро понаша, редовно јавља пробационом службенику, издржава породицу, плаћа накнаду жртви, избегава криминално удруживање и места на лошем гласу, уздржава се од коришћења алкохола и дрога и сл.

ДЕФИНИЦИЈА

Robert Harris издваја једну од дефиниција према којој је пробација "метод кажњавања са социјално-педагошком основом, који карактерише комбинација надзора и подршке. Примењује се без плаћања надокнаде (*free system*), према преступницима селектованим на основу криминолошких карактеристика и пријемчивости у односу на систем који има за циљ да им пружи прилику да модификују свој приступ животу у заједници и пронађу место у социјалном окружењу према сопственом избору, без ризика да ће поново прекршити друштвене норме" (*Cartledge* и сар. 1981).²²⁹

Угледни холандски професор кривичног права, *Anton van Kalmthout*, говори о пробацији у ширем смислу, којом обухвата читав низ поступака у свим фазама кривичноправног система: превенција и рана интервенција, припремање извештаја о

²²⁸ Према: Glaze, L., Bonczar, T. (2009) Probation and Parole in the United States. US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, www.ojp.usdoj.gov/bjs/

²²⁹ Према: Harris, R. (1995) Studying probation: a comparative approach. У: Koichi, H., Villé, R., Harris, R., Hough, M., Zvekić, U. (eds.) *Probation round the world: A comparative study*. London: Routledge, стр. 3-4.

преступнику, извршење санкција и мера у заједници, активности у пенитенсијарним установама, надзор, пробација као санкција итд. Са ове тачке гледишта, према аутору, "пробациони налог има веома широку палету примене у преткривичној фази (нпр. условно одустајање од гоњења или условно одлагање притвора), у кривичној фази (нпр. суспендована или условна осуда са надзором, условно одлагање изрицања пресуде или казне, условно ослобађање од оптужбе) и посткривичној фази (нпр. додељивање преступника пробационој служби у Италији и суспендована казна у Луксембургу)".²³⁰

Пробациони налог је у великом броју законодавстава самостална санкција, што је у сагласности са дефиницијом Уједињених Нација у којој се каже да је пробација као санкција "метод поступања према специјално селектованим преступницима и састоји се од условног одлагања казне, док се преступник налази под персоналним надзором и пружене су му индивидуалне смернице и третман."²³¹ Према дефиницији *American Correctional Association*, пробација је "алтернатива којом се на основу налога суда осуђени преступник, уместо упућивања у затвор, ставља под контролу, надзор и старање пробационог службеника, све док испуњава предвиђене стандарде".²³² *Encyclopaedia Britannica* пружа дефиницију према којој пробација представља "корекциони метод према коме се казна преступнику може условно одложити уз обећање доброг владања, прихватање надзора и повиновање прецизираним захтевима суда".²³³ *J. Gitau* наводи следеће одређење пробације: "Пробација се може дефинисати као метод у систему кривичног правосуђа којим се малолетни или одрасли преступник, осуђен или оглашен кривим током кривичног поступка или на основу признања кривице, отпушта у заједницу без упућивања у установу за малолетнике или затворску установу за одрасле, при чему му суд одређује надзор од стране пробационог службеника."²³⁴

²³⁰ van Kalmthout, A. M., Derks, J. T. M. (2000) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 13.

²³¹ Према: UNICRI (1998) *Handbook on probation services: Guidelines for probation practitioners and managers*. Rome-London, стр. 9.

²³² Према: Petersilia, J. (1997) *Probation in the United States*. *Crime and Justice*, Vol. 22, стр. 149.

²³³ *Encyclopaedia Britannica* on line. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/477559/probation>

²³⁴ Gitau, J. (1997) *Probation as a community based programme*. In: Villé, R., Zvekić, U., Klaus, F. J. (ed.) *Promoting Probation Internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valetta, Malta)*. Rome/London: UNICRI., стр.107.

ИСТОРИЈАТ

За правним коренима пробације може се трагати још у енглеском обичајном праву средњег века које је познавало концепт писменог обавезивања (*recognizance*). У литератури постоји запис о поступању са прекршиоцима које се може сматрати претечом савременог појма "отпуштања уз обавезу доброг владања", а као један од зачетника модификовања сурове праксе средњевијековног кривичног права помиње се англо-саксонски краљ *Athelstane*. У његовом закону постоји одредба која се односи на поступање са малолетним прекршиоцима:

"... не би требало погубити мушкарца млађег од петнаест година, и уколико га његови сродници не прихватају, нити јемче за њега, нека се закуне, као што ће га бискуп учити, да ће се клонити сваког зла, и нека буде обавезан својом речју. А ако и након тога настави да краде, нека га убију или обесе, као што су чинили његови преци."²³⁵

"Оцем пробације" у САД се сматра *John Augustus*, обућар из Бостона (*Massachusetts*), који је 1841. године започео свој алтруистички рад. Као религиозан и имућан човек, поштован у својој заједници, предложио је суду да једног локалног пијанца, уместо упућивања у затвор, препусти њему на старање. Након три недеље, на крају тог кратког "пробационог периода", *Augustus* се појавио са својим штићеником који је сада изгледао као потпуно други човек. Уместо казне затвора, суд је преступнику одредио новчану казну. Од самог почетка, напори које је *Augustus* улагао су наилазили на подсмех и потцењивање од стране судија, тужилаца, полиције који су сматрали да преступнике треба кажњавати, а не помагати. Међутим, први "незванични пробациони службеник" је истрајао у свом настојању и временом су судије у Бостону прихватиле његов став да нема потребе за затварањем свих преступника. Током свог петнаестогишњег рада *Augustus* је платио кауцију за више од 1800 малолетних и одраслих преступника у укупном износу од 234.234\$.²³⁶ Карактеристично је да је своје кандидате селектовао врло брижљиво, и то су били углавном они окривљени за прво кривично дело, "чија срца нису била искварена, већ пружала наду у нешто боље".²³⁷

²³⁵ Vanstone, M. (2004) *Supervising offenders in the community: A history of probation theory and practice*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, стр. 2.

²³⁶ Petersilia, J. (1997) *Ibid.*, стр. 155-156.

²³⁷ <http://law.jrank.org/pages/1817/Probation-Parole-History-Goals-Decision-Making-Origins-probation-parole.html>

Поред плаћања кауције, *Augustus* је помагао преступницима да се образују, пронађу посао и место за становање, о чему је подносио непристрасне извештаје суду. Прво помињање термина пробација се такође везује за *Augustus*-а, а изведено је од латинске речи *probatio* - период стављања на пробу.

Augustus-ов пример је покренуо развој пробације у држави *Massachusetts*. Најпре је 1869. започет експериментални пројекат сервиса за децу (сличан пробацији), да би 1878. био усвојен први закон о пробацији за малолетнике. Развој пробације за одрасле преступнике је текао нешто спорије због отпора јавности, тако да је први закон о пробацији одраслих преступника донет 1901. године у држави *New York*. Од 1956. све државе САД су у своја законодавства уврстиле законе о пробацији малолетних и одраслих преступника.²³⁸

Корени пробације у Енглеској и Велсу везују се за волонтерски рад мисионара крајем XIX века. 1876. године *Frederic Rainer*, штампар из *Hertfordshire*-а у Енглеској, дао је донацију добротворној организацији (*Church of England Temperance Society - CETS*) у жељи да помогне преступницима који су доспевали на суд због кривичних дела у вези алкохола. У то време забележен је "драматичан пораст кривичних дела повезаних са алкохолизмом, а такође и примена казне затвора за таква кривична дела".²³⁹ Једна од активности *CETS* је била успостављање тзв. судских мисионара (*police court missionary*) чији је задатак био да обављају интервју са преступницима-алкохоличарима у затворској ћелији, процене којима од њих се може помоћи и обавесте суд о плану поступања. Мисионар би даље преузео задатак да надзире преступника и помаже његову рехабилитацију, што представља претечу данашњег пробационог рада.

НОРМАТИВНИ ОКВИР

Probation of Offenders Act из 1907. године је први правни акт којим су у Енглеској и Велсу уведени пробациони налози, постављени пробациони службеници и одређене њихове дужности. Овим актом је дотадашњи мисионарски рад проширен и на друга кривична дела, а не само на она повезана са алкохолизмом. Пробациони налог који је тада uveden није представљао санкцију, већ је пружао могућност преступнику да без примене казне промени свој начин понашања. Оваква ситуација са пробационим налогом је практично била на снази све до усвајања *Criminal Justice Act* 1991, када се у

²³⁸ Petersilia, J. (1997) Ибид., стр. 156.

²³⁹ Cassady, S. (2001) Frederic Rainer: The founder of probation? *Probation Journal*, Vol. 48, No. 4, стр. 288.

закону дефинише као казна која се може изрећи преступнику. Једна од главних потешкоћа на почетку развоја пробације у Енглеској и Велсу била је "како убедити судије да користе пробациони налог који је сматран сувише "меким", са мало захтева које је преступник требало да испуни".²⁴⁰ Усвајањем *Criminal Justice Act* из 1982. године је учињен покушај да се овај проблем реши увођењем две форме додатних захтева (присуство у дневном центру до 60 дана, и учествовање или уздржавање од вршења одређених активности), али то је мало утицало на повећање примене пробације. Резултат је био да су судови у Енглеској и Велсу у то време "имали на располагању далеко већи број незаторских санкција и мера него било која друга земља у свету".²⁴¹ Крајем 1980-тих влада је закључила да је потребно применити другачији приступ у циљу смањења примене краткотрајних казни затвора. Сматрало се да казна затвора није неопходна у појединим случајевима, мада је законодавац био више мотивисан економским него хуманитарним разлозима или размишљањем о ефективности санкције (трошкови затвора су били далеко већи у односу на пробацију или рад у јавном интересу).²⁴²

Правне основе пробације у Белгији везују се за *Act of Legislative and Rules* из 1964. године, али су њене активности тада углавном биле ограничене на медицински третман преступника осуђених за сексуалне деликте и кривична дела у вези злоупотребе ПАС. Од 1994. године примена пробације је проширена на све пунолетне преступнике за сва кривична дела кажњива затвором до 5 година, иако не као главна санкција, већ као додатна мера уз главну казну. Судови у Белгији могу изрећи пробациони налог у трајању од једне до пет година. Судија може одредити различите услове уз пробацију, као што су: избегавање посећивања одређених места, обавеза лечења од зависности, обављање рада у јавном интересу, прихватање помоћи у планирању кућног буџета, обавеза сарадње са помоћником правде (пробационим службеником).²⁴³ Упркос повећаној примени, пробација је и даље остала "маргинална

²⁴⁰ Ashworth, A. (2001) *The decline of English sentencing and other stories*. U: Tonry, M., Frase, R. S. (eds) *Sentencing and sanctions in Western countries*. New York: Oxford University Press, стр. 67.

²⁴¹ Ashworth, A. (2005) *Criminal sentencing and Criminal justice*. New York: Cambridge University Press, стр. 293.

²⁴² Ashworth, A. (2001) Ибид., стр. 68.

²⁴³ de Valk, S. (2000) Chapter 3: Belgium. У: van Kalmthout, A. M., Derks, J.T.M. (Eds.) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 78.

санкција у белгијском кривичноправном систему, а судије је радије сматрају заштитном мером или мером упозорења" (*Snacken*, 2007).²⁴⁴

Енглеска се сматра једним од главних "извозника" пробације, тако да енглески модел данас представља узор за развој ове санкције у читавом низу земаља, као што су Турска, Чешка Република, Бугарска, Румунија, Хрватска, Украјина, Естонија.

Историјски посматрано, један од основних циљева пробације је рехабилитација преступника, иако се значење тог појма мењало током различитих периода развоја пробације и у различитим казним системима. *McNeill* прави јасну дистинкцију између рехабилитације као циља и рехабилитације као средства за постизање сврхе кажњавања. У првом случају рехабилитација тежи ка "потпуном обнављању свих права и обавеза претходно залуталог грађанина"²⁴⁵. Пенолози у последњим деценијама, насупротив томе, посматрају рехабилитацију као средство, односно механизам за редуковање криминала (*Garland*, 2001; *Robinson*, *McNeill* 2004).²⁴⁶

ЕФЕКТИ ПРИМЕНЕ САНКЦИЈЕ

Ефекти на рецидивизам

Од настанка пробације, пре више од једног века, може се рећи да је било више спекулација него доказа о њеним ефектима. Аутори су сагласни са констатацијом да постоји веома мало лонгитудиналних истраживања о ефектима пробације. Уместо тога, истраживачи су најчешће заокупљени поређењем стопа рецидивизма преступника на пробацији у односу на казну затвора или друге санкције у заједници. Из тог разлога, многи занемарују промене у варијаблима током времена. У новије време је порасло интересовање за улогу динамичких варијабли у објашњавању резултата пробације. Лонгитудинална истраживања омогућавају овакав приступ јер је могуће посматрати промене варијабли током времена и анализирати њихов утицај на ефекте пробације. Тако је, нпр, могуће периодично добијати информације од пробационера о проблемима на које наилази, да ли је дошло до промена у односу на претходни интервју, каква су

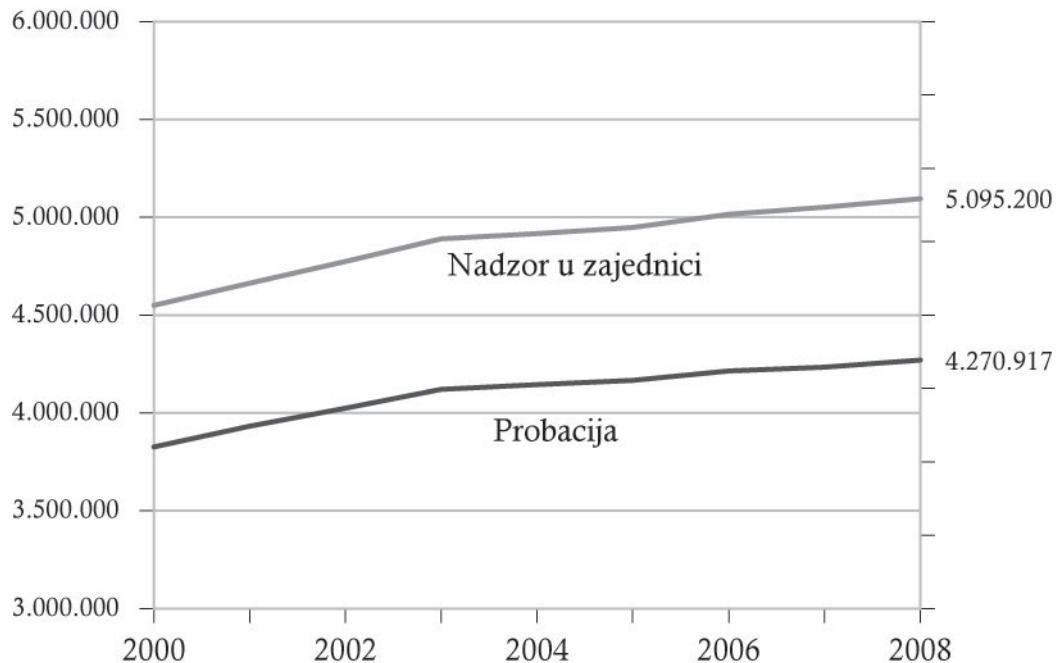
²⁴⁴ Према: Bauwens, A. (2009) Probation officers` perspectives on recent Belgian changes in the probation service. *Probation Journal*, Vol. 56, No. 3, стр. 258.

²⁴⁵ McNeill, F. (2009) What works and What`s just? *European Journal on Probation*, Vol. 1, No. 1, стр. 21.

²⁴⁶ Према: McNeill, F. (2009) Ибид., стр. 21.

предвиђања пробационера о њиховој промени у будућности, а затим на основу мерења тих промена оцењивати њихов утицај на преступничко понашање.²⁴⁷

Графикон 1. Број изречених пробационих налога и укупног броја санкција које обухватају надзор у заједници у САД од 2000-2008. године²⁴⁸

Податак Бироа за статистику Министарства правде САД да се од укупног броја санкција које обухватају надзор у заједници, пробација користи у 84% случајева, говори у прилог тезе да "између затвора и пробације" остаје веома мало простора за друге санкције. У земљи која се може "похвалити" највећом стопом примене казне затвора у свету (у 2002. години више од 700 затвореника на 100.000 становника²⁴⁹) пробација је успела да освоји знатан део "тржишта" кажњавања. На графикону 1. се може пратити тренд примене ове веома популарне алтернативе затвору у САД током последње деценије.

²⁴⁷ Farrall, S. (2003) *Г'accuse: Probation evaluation - Research epistemologies: Part one: The Critique. Criminal Justice*, Vol. 3, No. 2, стр. 165-166.

²⁴⁸ Извор: Glaze, L., Bonczar, T. (2009) *Probation and Parole in the United States*. US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, www.ojp.usdoj.gov/bjs/

²⁴⁹ Према: Tonry, M. (2004) *Thinking about Crime: Sense and sensibility in the American penal culture*. New York: Oxford University Press, стр. 21.

Преглед студија објављених између 1951. и 1987. године показује да следећи фактори имају знатан утицај на успешност пробације: статус запослења, претходна криминална историја, старост, пол, приходи и брачни статус. Међутим, *Morgan* (1996) сматра да је поузданост тих резултата ограничена из више разлога: одсуство контролне групе, широк распон периода праћења, разноликост критеријума успешности. Новије студије показују да брачни статус, запосленост, ниво образовања, пол, претходна криминална историја, степен надзора и дужина трајања надзора стоје у јакој корелацији са успешним окончањем пробационог надзора.²⁵⁰

Студија вођена у Шведској између 1997. и 2001. имала је за циљ препознавање варијабле које имају утицај на поновне осуде током пробационог периода од 12 месеци на узорку од 3286 преступника у области Стокхолма. Од наведеног броја, успешно окончање пробационог налога (без поновне осуде у пробационом периоду) је забележено у 87% случајева, док је 13% преступника рецидивирало. *Anne Berman* наводи да су, према резултатима истраживања, следеће варијабле у значајној корелацији са исходом пробације: претходна криминална историја, квалитет становања и запосленост преступника на почетку и на крају пробационог периода, злоупотреба ПАС, квалитет контаката са супервизором, учесталост контаката на почетку и на крају пробационог периода, године старости. Један од закључака ауторке указује да је квалитет контаката пробационера са службеником пробације од круцијалног значаја за успешно окончање надзора, посебно када је реч о зависницима од дрога. Лоши контакти "могу бити индикатор рецидива током периода пробације, који указују на потребу за неодложном реакцијом".²⁵¹

У неколико студија испитивана је криминална активност преступника на основу података добијених самопријављивањем (*self-report*). *Wright* и сарадници су 1992. обавили интервјуе са 105 активних провалника (који у том тренутку нису били ухапшени) како би установили учесталост њиховог преступништва. Запажен је податак да је 20% преступника у то време било на пробационом надзору, паролном надзору или условној осуди, што наводи на закључак да те санкције уопште нису имале превентивно дејство на њих. Међутим, с друге стране, они који никада нису били ухапшени, вршили су много већи број кривичних дела и то много учесталије у односу

²⁵⁰ Према: Berman, A. (2005) *Reconviction outcomes among Swedish male probationers: Pattern analysis by substance use. Probation Journal*, Vol. 52, No. 3, стр. 296.

²⁵¹ Berman, A. (2005) *Ибид.*, стр. 298.

на оне који су хапшени, што је упутило ауторе на закључак да хапшење преступника може имати дејство на редуковање преступништва у будућности.²⁵²

Опсежна студија коју је обавила *Layton MacKenzie* са сарадницима (1999) имала је за циљ испитивање утицаја пробације на криминалну активност преступника, а такође и релација између криминалне активности и техничких прекршаја пробације, услова пробације, као и сазнања и акција које предузима пробациони службеник. Методологија, која је први пут коришћена у истраживањима на тему пробације, је пружила ауторима могућност да дођу до података који су иначе тешко доступни правосудним органима.²⁵³ Наиме, преступници на пробацији су замољени да сами пруже податке (*self-report*) о својој криминалној активности, кршењу услова пробације и функционисању у заједници у периоду годину дана пре хапшења и током првих 6 месеци пробације. Ти подаци су допуњени и упоређени са званичним информацијама из кривичних досијеа и евиденције пробационих службеника. Коначни узорак је чинило 126 преступника на пробацији у три пробационе области у Вирџинији (САД), од чега су у 107 случајева обављена оба предвиђена интервјуа. Један од главних налаза студије је да пробација може имати далеко већи утицај на криминалну активност преступника него што су то ранија истраживања показивала. У поређењу са периодом пре хапшења, много мањи број преступника је током пробације вршио кривична дела, а такође је смањена и учесталост извршења, што се може сматрати позитивним исходом. Управо у оваквом закључку аутора се огледа предност методологије коју користе, јер, као што наводи *Farrall*, официјелни подаци о преступништву "класификују људе на оне који су извршили неко кривично дело и оне који нису", тако да се "исход пробације схвата у бинарном облику (успех/неуспех), а не води се рачуна о степену успешности или неуспешности".²⁵⁴ Једна од хипотеза коју су поставили аутори студије је била да ефективност пробације у редуковању криминалне активности може бити већа уколико су постављени строги услови пробације и уколико је интензитет контаката већи, тако да пробациони службеник зна шта преступник ради и предузима акције у спречавању кршења тих услова. Ова претпоставка није потврђена, па аутори констатују да "иако

²⁵² Према: Layton MacKenzie, D., Browning, K., Skroban, S., Smith, D. (1999) The impact of probation on criminal activities of offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 36, No. 4, стр. 425.

²⁵³ Више детаља о методологији наведеног истраживања у Layton MacKenzie, D., Browning, K., Skroban, S., Smith, D. (1999) Ибид., стр. 427-433.

²⁵⁴ Farrall, S. (2003) 'I accuse: Probation evaluation - Research epistemologies: Part one: The Critique. *Criminal Justice*, Vol. 3, No. 2, стр. 167.

пробација може редуковати криминалну активност, нема доказа да оно што се дешава током пробације има икакав додатни ефекат, било на криминалну активност, било на кршење услова пробације". Као један од могућих механизма за објашњавање дејства пробације аутори наводе да "хапшење и санкционисање представља убрзавајући догађај који изазива драматичне промене у животима тих појединца".²⁵⁵

Ставови осуђеника

Током 1994. године *George Mair* и *Chris May* су обавили велику анкету у Енглеској и Велсу на узорку преступника којима је изречен пробациони или комбиновани налог. Анкетом је испитано 1213 преступника (што чини 61% ефективног узорка од 1986 случајно одабраних у 22 пробационе области). Испитивана су искуства преступника са пробацијом и њихово мишљење о корисности пробације у решавању проблема и спречавању преступништва у будућности. Испитаници су показали позитивне ставове о пробационим службеницима (стрпљиви су, од поверења, воде бригу и помажу). Већина преступника (87%) сматра да је пробациони налог који им је изречен био изузетно користан или користан. Жене (52%) и преступници старији од 36 година (55%) имају позитивније ставове о пробацији у односу на мушкарце и млађе преступнике. Скоро две трећине испитаника (63%) изјавило је да сматра да ће им искуство пробације помоћи да "се у будућности клоне невоља".

Табела 1. Мишљење преступника о корисности пробационог налога према полу и старости испитаника²⁵⁶

	Мушки	Женски	16-20	21-35	36 и више	Укупно
	%	%	%	%	%	%
Изузетно користан	46	52	40	46	55	47
Користан	41	37	47	41	34	41
Не много користан	5	3	6	5	4	5
Бескористан	6	5	5	7	5	5
Без одговора	2	3	2	1	2	2
Н	996	214	255	697	260	1213

²⁵⁵ Layton MacKenzie, D., Browning, K., Skroban, S., Smith, D. (1999) Ибид., стр. 447.

²⁵⁶ Извор: Mair, G, May, C. (1997) Offenders on probation. Home Office Research Study 167. London: HMSO, стр. 43.

Аутори у закључку наводе да "нема сумње да преступници у позитивном светлу виде пробациони надзор и пробационе службенике"²⁵⁷, што потврђује налазе претходних истраживања на ту тему. Иако коментаришу да овакви налази "неће задовољити оне који се залажу за строжију пробацију", аутори сматрају да позитивни ставови преступника о пробацији могу поспешити интензитет контаката преступника са пробационим службеником и повећати њихову спремност да саслушају савете и примене их у пракси. Други закључак студије је да старији преступници и жене имају позитивније ставове о пробацији у односу на млађе преступнике, док најнегативније ставове имају преступници црне расе. Ови резултати су значајни за планирање пробационог надзора, како би пробациони службеници имали у виду потребу примене различитих приступа према различитим категоријама преступника.²⁵⁸

2.8.2. Интензивни пробациони надзор - *ISP*

ИСТОРИЈАТ

Идеја о интензивном надзору преступника у заједници није нова, а први такви програми датирају још из 1970-их²⁵⁹, када је са њима експериментисано у јурисдикцијама широм САД. Познати су под општим називом *Intensive Supervision Programs* или *Intensive Supervision Probation (ISP)*, али је њихова разноликост таква да је "термин готово престао да има прикладно значење".²⁶⁰ Оно што је заједничко за већину програма интензивног надзора јесте да је нагласак стављен на што непосреднији и интензивнији надзор над преступником. За разлику од стандардне пробације, преступник је подвргнут много већем степену контроле, а веома често "додатни контролни механизми обухватају ограничење контроле кретања, укључивање у програме тремана, обавезу запошљавања, или све заједно".²⁶¹ Разлози за релативно брзо прихватање и ширење *ISP* програма, које су неки аутори назвали "најперспективнијом

²⁵⁷ Mair, G, May, C. (1997) Ибид, стр. 65.

²⁵⁸ Mair, G, May, C. (1997) Ибид., стр. 66.

²⁵⁹ Познат је програм под називом *ИМПАСТ* (*Intensive Matched Probation and After-Care Treatment*), примењиван у САД током 1970-тих година, који представља један од најамбициознијих истраживачких пројеката о ефектима пробације.

²⁶⁰ Morris N., Tonry, M. (1990) *Between Prison and Probation. Intermediate Punishment in a Rational Sentencing System*. New York, Oxford: Oxford University Press, стр. 180.

²⁶¹ Morris N., Tonry, M. (1990) Ибид., стр. 180.

иновацијом кривичног правосуђа деценија", могу бити двојаки: практични и принципијелни. Разлози практичне природе су одраз свеукупне ситуације у америчким кривичноправним системима у време када је "криминал био у порасту, затвори пренасељени, а ресурси ограничени".²⁶² Заговорници су сматрали да се проблем пренасељености затвора може смањити применом ISP уз мању цену коштања него проширивањем затворских капацитета, а да притом општа безбедност друштва не буде угрожена ништа више у односу на пробациони или паролни надзор. Други разлог је принципијелни и односи се на чињеницу да у то време у САД, осим пробације, није било на располагању других санкција у заједници. Веома често би се испоставило да казна затвора представља непотребно строго решење, а истовремено пробација не одражава тежину кривичног дела, па је ISP прихваћена као средство којим се може постићи права мера кажњавања.²⁶³ *М. Tonry* наводи да се ISP данас користе у готово свакој од држава САД и да од самог почетка представља "једну од најпопуларнијих интермедијарних санкција, са најдужом историјом и санкцију која је опсежно евалуирана".²⁶⁴

Нову генерацију програма интензивног надзора, која се брзо раширила у САД и у нешто мањем обиму у Канади, карактерише строжи режим извршења уз примену различитих мера: повећана учесталост контаката између супервизора и преступника, кућни притвор, временска ограничења кретања, подвргавање преступника насумичним тестовима на дрогу, захтев за плаћање надокнаде жртвама, електронско праћење преступника, плаћање надокнаде на име трошкова интензивног надзора. Комбинације наведених типова санкција у различитом односу, са нагласком на повећање фреквенције контаката између преступника и службеника пробације, коришћене су у већини програма интензивног надзора.²⁶⁵

Morris и *Tonry* описују три карактеристична модела програма интензивног надзора који се користе у државама САД (*Georgia*, *New Jersey* и *Massachusetts*). Интензивни пробациони надзор који је развијен у држави Џорџија представља кривичну санкцију коју изриче суд. Карактеристика овог модела је да су преступници

²⁶² Petersilia, J., Turner, S. (1993) Intensive Probation and Parole. *Crime & Justice*, vol. 17, стр. 282.

²⁶³ Petersilia, J., Turner, S. (1993) Ибид., оп. цит., стр. 282.

²⁶⁴ Tonry, M. (1997) *Intermediate Sanctions in Sentencing Guidelines*. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, Report NCJ 165043, стр.9.

²⁶⁵ Gendreau, P., Goggin, C., Cullen, F. T., Andrews, D. A. (2005) The Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism, стр. 2.

обавезни да на име извршења интензивног надзора плаћају таксу коју одреди суд у месечном износу од 10 до 50\$ (податак за 1987. годину). Тимови који врше надзор се састоје од једног пробационог службеника и једног службеника надзора, који имају највише до 25 предмета. Они обављају надзор над испуњавањем обавеза које суд одреди (временска ограничења кретања, запошљавање, обављање рада у јавном интересу, тестови на дроге и алкохол) и врше мониторинг уз најмање пет непосредних контаката са преступником у току недеље.

Важна карактеристика *New Jersey* програма интензивног надзора је тежња да се спречи ефекат ширења мреже, односно непотребног увлачења у програм оних преступника према којима се могу применити друге санкције уз мањи степен контроле. Из тог разлога селекција кандидата за интензивни надзор се врши од оних преступника којима је изречена казна затвора. У случају да преступник задовољава постављене критеријуме, упућује се панелу који сачињава троје судија (*Resentencing Panel of judges*) који могу преиначити пресуду и одредити интензивни надзор преступника у заједници. Један од захтева програма је да преступник представи свој план активности (*life plan*) којим пружа уверавање да ће ускладити своје понашање са друштвеним нормама.²⁶⁶ Планом су детаљно разрађене све активности преступника: рад, школовање; запошљавање и стручно оспособљавање; обавеза рада у јавном интересу; и сл.

Трећи модел интензивног надзора примењује се у држави *Massachusetts*, у којој одлуку о упућивању на интензивни надзор доноси Одељење за пробацију након што је суд преступнику изрекао пробациони надзор. Одлука о одређивању интензивног надзора, као и степен тог надзора, се доноси на основу процене ризика преступника.

Програми интензивног надзора у Енглеској и Велсу су настали по узору на америчке моделе, а данас су распрострањени широм земље. Многи пробациони сервиси у Енглеској и Велсу су још током 1980-тих година имали дневне центре са програмима интензивног надзора за преступнике којима би иначе била изречена казна затвора. Крајем 1990-тих основани су такозвани *Prolific Offender Projects* (POPs) у којима је коришћена комбинација полицијског мониторинга и интензивни пробациони надзор, како би се деловало на смањење имовинског криминала. Током 2004. године влада је започела националну стратегију под називом *Prolific and other Priority Offenders* (PPO) са циљем контролисања 10.000 преступника који извршавају највећи број кривичних

²⁶⁶ Prema: The New Jersey Intensive Supervision Program

http://www.judiciary.state.nj.us/probsup/isp_intro.htm

дела.²⁶⁷ Прве резултате ове стратегије објавио је Home Office (*Dawson, 2005 - Early Findings from the Prolific and other Priority Offenders Evaluation*).

ЕФЕКТИ ПРИМЕНЕ САНКЦИЈЕ

У периоду од 1986. до 1991. RAND корпорација (*J. Petersilia* и *S. Turner*) је обавила велико истраживање програма интензивног надзора на 14 локација у америчким јурисдикцијама. Евалуација је имала за циљ испитивање релативне ефективности програма интензивног надзора (ISP) у односу на традиционалне санкције. Истраживачка питања су се односила на следеће: Да ли су преступници на ISP под већим надзором у односу на стандардну пробацију? На који начин учешће у ISP програму утиче на будуће криминално понашање? Да ли ISP утиче на запошљавање преступника и испуњавање обавеза које је суд одредио (подвргавање третману, рад у јавном интересу, реституција жртве)? Колики су трошкови ISP надзора? Према којим типовима преступника ISP надзор показује највеће ефекте?²⁶⁸ Метода евалуације се састојала у следећем: Извршен је детаљан опис узорка на основу прикупљених података о преступницима (пол, раса, старост, криминални досије, историја коришћења дрога и третмана зависности, врста кривичног дела, карактеристике изречене санкције и наметнути услови). Мерен је интензитет надзора и пружене помоћи (број персоналних контаката са преступником, обим и врста саветовања, мониторинг у току месеца), ефекат ISP на рецидивизам и социјално прилагођавање преступника, обављена је процена трошкова интензивног надзора.

Ефекти на рецидивизам

Многи аутори су се бавили проценом утицаја програма интензивног надзора на рецидивизам. У следећој табели је дат приказ неких значајнијих истраживања ефеката програма интензивног надзора обављених током 1980-тих и 1990-тих година уз оцену унутрашње валидности студије. За процену научног метода коришћена је Мериленд скала научног метода (*Maryland scale of scientific methods*) којом се мери општа интерна валидност уз оцену од 1 (најслабија) до 5 (најбоља). Оцена 5 означава студију

²⁶⁷ Merrington, S. (2006) Is more better? The value and potential of intensive community supervision. *Probation Journal*, Vol. 53. No. 4, стр. 348.

²⁶⁸ Petersilia, J., Turner, S. (1993) Ибид., стр. 298.

са случајним распоређивањем и анализом узорка у експерименталној и контролној групи.²⁶⁹

Табела 2. Преглед студија о интензивном пробационом/паролном надзору (ISP) уз оцену научног метода и кратак приказ резултата студија.²⁷⁰

Студија	Класа научног метода	Резултати
Fallen et al. (1981)	3	Рецидивизам је мањи за ISP
Erwin (1986)	3	Стопа рецидивизма мања за ISP у односу на пробацију и условни отпуст
Mitchell et al. (1986)	3	Рецидивизам већи за ISP него за условни отпуст и CCC
Pearson (1987)	3	Стопа рецидивизма мања за ISP
Byrne i Kelly (1989)	3	ISP смањује рецидивизам
Molof (1991)	2	ИСП има мањи рецидивизам од пробације
Jolin i Stipack (1991)	4	Стопа рецидивизма већа за ISP него ЕМ (електронски мониторинг) и контролне групе радни отпуст
Latessa (1991a)	3	Стопа рецидивизма већа за ISP преступнике него за три упоредна узорка
Austin i Hardyman (1991)	3	ISP -ЕМ преступници хапшени више него они условно пуштени
NCCD (1991)	3	Стопа рецидивизма за ISP затворску пробацију и условно отпуштене ISP већа него контролне групе, али је стопа условно отпуштених ISP нижа у односу на контролну групу
Latessa (1992)	3	Стопа рецидивизма већа за ISP
Latessa (1993)	2	Преступници у одељењима за дрогу и менталне болести имали су већу стопу рецидивизма него сексуални преступници и преступници алкохоличари
Moon i Latessa (1993)	3	ISP програми за третман наркомана имали су мању стопу рецидивизма
Latessa (1993b)	3	ISP група имала је већи рецидивизам од групе на пробацији
Petersilia i Turner (1993)	5	ISP узорак у 10 држава имао је већи рецидивизам него упоредни узорак. ISP узорак у 4 државе имао је мањи рецидивизам него контролни узорак

Иако су неке од ранијих студија указивале на успехе ISP програма, као на пример *B. Erwin* (1986) који говори о екстремном смањењу стопе затварања

²⁶⁹ Више о томе: Sherman, W. L. i sar. (1998) Preventing Crime: What works, what doesn't, what's promising, str. 4-5. <http://www.ncjrs.gov/pdffiles/171676.pdf>

²⁷⁰ Извор: Layton MacKenzie, D. (1998) Criminal Justice and crime prevention. U: Sherman, W. L. i sar. *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. A Report to the United States Congress.* Chapter 9. <http://www.ncjrs.gov/works/chapter9.htm>

преступника на интензивном надзору у Џорџији²⁷¹ или *F. Pearson* (1987) који пријављује значајан успех *New Jersey* програма у редуковању поновних хапшења преступника²⁷², критички осврт на налазе других студија не потврђује закључке поменутих аутора. У свега неколико студија је утврђена статистички значајна разлика између групе на ISP програму и контролне групе, при чему позитиван исход некад иде у корист ISP, а некад у супротном смеру.

RAND студија (*Petersilia, Turner, 1993*) показује да програми интензивног надзора не утичу на смањење рецидивизма преступника ништа више у односу на стандардну пробацију. Након годину дана праћења 37% преступника на ISP програму је поново ухапшено, за разлику од 33% преступника из контролне групе. Када се посматрају подаци о "техничким прекршајима" (кршење услова надзора) разлика је још већа на штету ISP програма (65% ISP у односу на 38% контролне групе), мада се ово пре може приписати ефектима структуре програма него криминалној активности преступника.²⁷³

Табела 3. Средње вредности ефеката санкција у заједници на рецидивизам²⁷⁴

Тип санкције (к)	N	%Е	%С	MF
1. Програм интензивног надзора ISP (47)	19.403	29	29	0,00
2. Казна затвора (24)	7.779	38	39	0,01
3. Новчане казне (18)	7.162	41	45	-0,04
4. Реституција (17)	8.715	39	40	-0,02
5. Воот камп (13)	6.831	31	30	0,00
6. Шок затварања (12)	1.891	46	37	0,07
7. Тестирање на дрогу (3)	419	13	12	0,05
8. Електронско праћење (6)	1.414	6	4	0,05
9. Укупно (140)	53.614	33	33	0,00

Напомена: к= број посматраних величина ефекта (*effect size*) према типу санкције; N= укупна величина узорка према типу санкције; %Е= проценат рецидивизма за ISP групу према типу санкције; %С= проценат рецидивизма за контролну групу према типу санкције; MF= статистичка значајност ефекта третмана према типу санкције.

У горњој табели је дат приказ ефеката санкција у заједници на рецидивизам према једној опсежној мета-анализи коју је обавио *Paul Gendreau* са сарадницима. У првој категорији је укупно 47 студија у којима је обављено поређење рецидивизма

²⁷¹ Више о томе: Erwin, B. (1986). Turning up the heat on probationers in Georgia. *Federal Probation*, Vol. 50, No. 2, стр. 17-24.

²⁷² Више о томе: Pearson, F. S. (1987). *Research on New Jersey's intensive supervision program*. Washington D.C: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice.

²⁷³ Petersilia, J., Turner, S. (1993) Intensive Probation and Parole. *Crime & Justice*, vol. 17, стр. 311.

²⁷⁴ Извор: Gendreau, P., Goggin, C., Cullen, F. T., Andrews, D. A. (2005) Ибид., стр. 3.

преступника на интензивном надзору у односу на стандардну пробацију. Компарација је обухватила укупно 19.403 преступника, са средњим ефектом третмана од 0.00, што упућује на закључак да нема разлике у стопи рецидивизма између експерименталне и контролне групе. Стопа рецидивизма за сваку од ISP и контролних група била је 29%. Интервал поверења показује да се појединачно посматрано, рецидивизам у ISP групама кретао од 5% редукције ($F = -0.05$) до повећања 5% ($F = 0.05$).²⁷⁵

Програми интензивног надзора у Енглеској и Велсу (POP и PPO) су усмерени ка преступницима који извршавају велики број (углавном имовинских) кривичних дела. Из тог разлога мерење ефеката програма на рецидивизам на стандардни начин (барем једна поновна осуда у периоду праћења од две године) не би показала никакве позитивне помаке јер би стопа поновних осуда вероватно била веома висока (чак до 100%). Уместо тога, у истраживањима ефеката ових програма је мерена редукција учесталости извршења и смањење тежине извршених кривичних дела. Три евалуације POP програма (*Newcastle, Stoke, Oxford*) су показале повољне ефекте на рецидивизам, док у четвртој (*Burnley*) није забележен напредак. Иако је истраживање обављено на релативно малом узорку, што донекле ограничава могућност генерализације, "контролне групе су биле добро уједначене и на све три наведене локације измерена је редукција учесталости извршења кривичних дела".²⁷⁶ Једна од главних карактеристика POP и PPO програма је веома интензиван полицијски надзор преступника са великим изгледима да у случају кршења услова надзора или извршења новог кривичног дела уследи брза реакција судских органа. Зато неки сматрају да то може представљати један од позитивних ефеката програма јер "поновна осуда оних који истрају у криминалу упркос пруженој помоћи представља успех, барем у смислу заштите друштва".²⁷⁷

Међутим, иако истраживања нису потврдила корелацију између високог степена надзора и рецидивизма преступника, постоје показатељи да комбиновање програма третмана са интензивним надзором може утицати на смањење стопе поновних хапшења. *Petersilia* и *Turner* сматрају да "резултати третмана могу пружити неку наду". Према њиховим резултатима, преступници на три локације у Калифорнији

²⁷⁵ Gendreau, P., Goggin, C., Cullen, F. T., Andrews, D. A. (2005) Ибид., стр. 2-3.

²⁷⁶ Merrington, S. (2006) Ибид., стр. 350.

²⁷⁷ Chenery, S., Pease, K. (2000) *The Burnley/Dordrecht Initiative Final Report*. Burnley: University of Huddersfield, стр. 38.

који су активно учествовали у програму (ишли на саветовања, задржали посао, плаћали реституцију, обављали рад у јавном интересу), имали су мањи број хапшења (10-20%) у односу на друге преступника.²⁷⁸ *Doris Layton MacKenzie* изводи следеће закључке о ефектима ISP програма:

- појачање надзора и наметање других ограничења преступницима у оквиру ISP програма није у вези са смањењем рецидивизма;
- појачан надзор преступника у вези је са техничким прекршајима услова који су одређени ISP програмима;
- укључивање обавезе третмана као једног од захтева ISP програма може водити смањењу рецидивизма, али ова повезаност није у довољној мери истражена.²⁷⁹

Утицај на смањење затворске популације

Налази RAND студије су показали да се уместо очекиваног утицаја на смањење затворске популације дешава управо супротно - ISP програми могу повећати примену казне затвора као резултат већег степена "техничких кршења" услова интензивног надзора. Услед жеље за повећањем кредибилитета санкција у заједници, свако кршење услова које је одредио суд је праћено и кажњавано. На свим испитиваним локацијама резултати су били сагласни: 27% преступника на ISP програмима је упућено у затвор у периоду праћења од једне године, за разлику од 19% преступника из контролне групе.

Утицај на смањење трошкова

Када је реч о утицају програма интензивног надзора на смањење трошкова извршења санкција, на први поглед се може учинити да на овом терену ISP програми "лако побеђују". Овакав закључак се може извући ако се посматрају подаци о релативно већим трошковима извршења казне затвора у односу на интензивни надзор (на годишњем нивоу). Међутим, *Morris* и *Tonry* упозоравају да ове бројке могу довести у заблуду и то показују следећом рачуницом: Уколико су просечни трошкови извршења казне затвора 12.000\$ по преступнику годишње, а трошкови интензивног надзора 4.000\$ на годишњем нивоу, ствари су очигледне. Али, уколико се узме у обзир

²⁷⁸ Petersilia, J., Turner, S. (1993) Ибид., стр. 321.

²⁷⁹ Layton MacKenzie, D. (1998) Ибид.

чињеница да "просечно трајање интензивног надзора износи 12 месеци (4.000\$), а исти преступник би у супротном издржавао казну затвора од 3 месеца (3.000\$), испоставља се да интензивни надзор кошта више, а не мање."²⁸⁰ *Joan Petersilia* такође указује на податак да програми интензивног надзора коштају више од традиционалне пробације, тако да "уколико се значајан број преступника којима се изриче пробација стави под интензивни надзор, укупни трошкови кривичноправног система ће стрмоглаво расти".²⁸¹

Налаз RAND студије о релативним трошковима ISP програма је у сагласности са горњим претпоставкама. Ни на једној од испитиваних локација "није остварена уштеда током периода праћења од годину дана, чак ни на програму у Тексасу који је специјално дизајниран за ту сврху".²⁸² Трошкови ISP програма по преступнику годишње су износили 75% износа трошкова затвора. Истраживање је, међутим, показало да преступници на интензивном надзору у току периода праћења од годину дана проведу у затвору приближно једнако времена као и они из контролне групе, којима је првобитно изречена казна затвора. На тај начин се поништавају очекивани ефекти уштеде. Трошкови интензивног надзора су, према резултатима RAND студије, 50% већи у односу на традиционалну пробацију.

2.8.3. Новчане казне - *Fines*

ИСТОРИЈАТ

Новчана казна, као један од најстаријих начина кажњавања, позната је од давнина. У средњем веку, са почетком развоја кривичних система у Европи, често је коришћена поред смртне казне, прогонства, бешчастећих казни. Познато је да је Душанов законик прописивао имовинску казну која се најчешће наплаћивала у новцу (од 100 до 1000 перпера). Током саксонског периода у Енглеској глоба је коришћена као казна за учињен преступ много пре него што је усвојен сам концепт кажњавања. Глоба није имала сврху поправљања кривца, застрашивања и одвраћања од криминала,

²⁸⁰ Morris N., Tonry, M. (1990) *Between Prison and Probation. Intermediate Punishment in a Rational Sentencing System*. New York, Oxford: Oxford University Press, стр. 233.

²⁸¹ Према: Petersilia, J., Turner, S. (1993) Ибид., стр. 289.

²⁸² Petersilia, J., Turner, S. (1993) Ибид., стр. 309.

већ је пре свега служила као сатисфакција за примаоца.²⁸³ У XVIII веку новчана казна је у употреби као опште прихваћена санкција, док у колонијалној Америци постаје, поред бичевања, јавног срамоћења, прогонства и вешања, једна од најпопуларнијих кривичних санкција.²⁸⁴ У старом скандинавском праву новчане казне су представљале главне кривичне санкције, а од XVIII века се уводи читав низ других казни. У случају неплаћања новчане казне, дански и норвешки Кривични закон је прописивао казну бичевања или казну затвора. Таква казна је извршавана у обичним затворима, али се од 1799. у Новешкој, а од 1836. у Данској, казна затвора у случају неплаћања новчане казне извршавала на другим местима. Од 1866. у овим законодавствима је усвојен општи принцип да износ новчане казне треба да буде усклађен са материјалним могућностима осуђеног. У шведском закону од 1734. године фиксне новчане казне су одређиване као главна санкција за различите врсте кривичних дела, али је током времена, услед слабљења вредности новчане валуте и јачања казне лишења слободе, значај новчане казне постепено опадао.²⁸⁵

Током двадесетог века, кривични системи у Немачкој, Шведској, Енглеској, Аустрији и другим земљама Западне Европе почели су да обнављају традицију примене новчане казне као доминантне кривичне санкције. Концепт новчане казне у дневном износу настао је у скандинавским земљама, где се још крајем XIX века јављају прве критике фиксних новчаних казни. Заснива се на идеји прилагођавања новчане казне економским могућностима осуђеног, коју је у оквиру реформе шведског кривичног права (1910-1914) предложио професор *Johan Thyren*. Финци су ипак први увели овај систем 1921. године, Швеђани 1931., а Данци 1939. Новчане казне у дневном износу су много касније прихваћене у читавом низу земаља, као што су Савезна република Немачка (од 1974. године), Аустрија (од 1975.), Мађарска, Пољска, Француска и Португал (од 1983.). Нови француски Кривични законик који је на снази од 1. марта 1994. проширио је могућности изрицања новчане казне у дневним износима које су

²⁸³ Shoham, S. G., Beck, O., Kett, M. (2007) *International Handbook of Penology and Criminal Justice*. Boca Raton, London, New York: CRC Press, стр. 109.

²⁸⁴ Caputo, G. (2004) *Intermediate sanctions in corrections*. Denton, Texas: University of North Texas Press, стр. 124.

²⁸⁵ Tamm, D. (1989) Punishment in the Scandinavian Countries since the 18th century. U: *La Peine - Punishment (Troisieme partie - Third partie) Europe depuis le XVIIIe siecle - Europe since the 18th century*. De Boeck Université, стр. 49-50.

биле прилично уске од амандмана закона из 1983. године²⁸⁶. У САД се новчана казна у дневном износу први пут уводи 1988. године као експеримент у округу *Richmond, Staten Island*, држава *New York*, а убрзо након тога и у Фениксу, Аризона.

Пилот пројекат новчаних казни у дневном износу (јединичним износима) спроведен је у Енглеској и Велсу у периоду од 1988. до 1990. године. Пројекат је вођен у четири суда који су прихватили да након пробног периода наставе са применом ове санкције. Правни оквир за увођење ове санкције у потпуном облику (са могућношћу изрицања и увећаних казни) донет је усвајањем *Criminal Justice Act* 1991. године, као и Правилника о окружним судовима (*Magistrates' Courts Rules*) из 1992. Веома брзо, већ наредне године, усвојен је *Criminal Justice Act* 1993. којим је систем новчане казне у јединичним износима напуштен. Једна од главних потешкоћа која је допринела укидању новчане казне у јединичним износима се састојала у томе што је систем резултовао "врло високим новчаним казнама за преступнике који су раније за иста дела кажњавани знатно нижим новчаним казнама", што се посебно односило на профил преступника који припадају средњим друштвеним слојевима, са солидним примањима, за кривична дела из области безбедности саобраћаја. То је, заправо, и био један од главних циљева њеног увођења.²⁸⁷

СВРХА И ЦИЉЕВИ

У пракси европских земаља новчане казне се у великој мери користе као алтернативе казнама затвора. У Немачкој је тренд примене новчане казне уместо краткотрајних казни затвора посебно актуелан од измена кривичног закона 1969. године, којима је примена казне затвора у трајању до шест месеци ограничена на специјалне случајеве. На примеру Немачке можемо видети да се више од 80% свих кривичних дела извршених од стране одраслих преступника кажњава новчаном казном као јединственом санкцијом. У другим земљама, попут Шведске, новчане казне у дневном износу се у великој мери примењују у комбинацији са другим санкцијама. У земљама Азије и пацифичког региона (Кина, Јапан, Индија, Индонезија, Филипини,

²⁸⁶ Према: Albrecht-Freiburg, H.-J. (2006) *Imprisonment And Alternatives To Prisons: Changes And Prospects In A Comparative Perspective*. *Revista Académica - Facultad de Derecho de la Universidad la Salle*. Vol. 3, бр. 6, стр. 9. <http://info5.juridicas.unam.mx/libros/4/1727/4.pdf>

²⁸⁷ Ashworth, A. (2005) *Criminal sentencing and Criminal justice*. New York: Cambridge University Press, стр. 305.

Аустралија, Нови Зеланд) новчане казне се традиционално користе као алтернатива казни затвора. Новчане казне се у европским кривичноправним системима у великој мери користе као главне санкције, док се у судској пракси америчких држава новчана казна може изрећи као главна санкција или може бити праћена пробацијом, интермедијарном санкцијом, или казном затвора. Међутим, према оценама неких аутора, новчане казне се у САД недовољно користе и њихово извршење се, према појединим ауторима, не спроводи на задовољавајући начин.²⁸⁸ Према једној студији, у појединим јурисдикцијама мање од 10% имовинских кривичних дела се кажњава новчаном казном, при чему се у 52% случајева новчана казна изриче у комбинацији са пробацијом.²⁸⁹ У Данској, коју карактереше "традиционални" приступ кажњавању, новчана казна представља најчешће коришћену кривичну санкцију, која је током 1997. године примењивана у 53% укупног броја кривичних случајева и чак 93% других казних поступака (углавном из области саобраћаја).²⁹⁰

У литератури се наводе следеће предности новчане казне: њеном применом се могу остварити циљеви и сврха кажњавања; довољно је флексибилна како би се ускладила са тежином престапа и материјалним могућностима осуђеног; може се комбиновати са другим незаторским санкцијама; не нарушава социјалне контакте осуђеног; трошкови њеног извршења су релативно мали; наплатом новчане казне остварују се државни приходи који се могу користити за различите социјалне намене итд.

Критике новчаних казни се првенствено односе на њихов репресивни карактер и недостатак било каквог позитивног ефекта на жртву у смислу накнаде штете и поправљања нарушених односа између извршиоца и жртве. У запаженом тексту под називом Конфликти као својина (*Conflicts as property*) норвешки криминолог *Nils Christie* оштро напада праксу примене новчане казне речима: "владе би требало да престану да краду новчане казне и да, уместо тога, омогуће сиромашним жртвама да

²⁸⁸ Cromwell, P., Fiftal A. L., del Carmen, R. (2005) *Community-Based Corrections*. Belmont, USA: Thomson Wadsworth, стр. 211.

²⁸⁹ Vigorita, M. (2002) *Fining practices in felony courts: An analysis of offender, offense and systemic factors*. *Corrections Compendium*, br. 27 (11), стр. 26.

²⁹⁰ Kyvsgaard, B. (1998) *Penal sanctions and the use of imprisonment in Denmark*. U: Tonry, M. (2001) *Penal Reform in Overcrowded Times*. New York: oxford University Press, стр. 115.

добију свој новац".²⁹¹ Дакле, оно што недостаје новчаним казнама је дејство у правцу остваривања принципа ресторативне (обнављајуће) правде. Уместо тога, носиоци казнене политике дају предност једној прагматичној сврси новчане казне, сматрајући је прикладним средством за попуњавање државног буџета.

НОВЧАНЕ КАЗНЕ У ДНЕВНОМ ИЗНОСУ

Системи новчаних казни у дневном износу (*day fine*, како се и код нас назива, односно *unit fine* у Скандинавији или *structured fine*, термин који преовлађује у САД) заснивају се на другачијем концепту у односу на фиксне новчане казне. Идеја о увођењу новчане казне у дневном износу у казнене системе је покушај превазилажења неких слабости и недостатака фиксне новчане казне. Дискусије о корисности и ефикасности новчане казне полазе од питања проналажења праве мере, односно усклађивања износа новчане казне са свим елементима извршења кривичног дела, а такође и могућности њене наплате. Дилеме у погледу сврхе примене новчане казне односе се пре свега на њено дејство према преступницима различитог материјалног стања. Уколико је новчана казна висока, како би имала застрашујући ефекат и била пропорционална тежини кривичног дела, јавља се проблем наплате казне, што у пракси најчешће води њеној замени казном затвора (на тај начин затвор постаје алтернатива новчане казне). Ако је, насупротив томе, довољно ниска да би могла бити наплаћена од преступника просечног материјалног стања, онда је њено превентивно дејство на имућније преступнике занемарљиво и она практично постаје средство којим се избегава тежа санкција. Иако је новчана казна довољно флексибилна санкција којом се може успоставити равнотежа захтева за стогоћом и праведношћу, њено одређивање у пракси је дефинисано апсолутним износима казне прописаним законом. Поред тога, ефикасност њене примене зависи и од неких спољних фактора, као што су: професионално искуство и процена судије, могућност плаћања од стране осуђеног, усклађивање са стопом инфлације и сл. Применом новчане казне у дневном износу тежи се превазилажењу ових потешкоћа и постизању што веће праведности казне остваривањем принципа подједнаког утицаја на преступнике различитог материјалног стања.

²⁹¹ Према: Николић-Ристановић, В., Ћопић, С. (2006) Положај жртве у Србији: класични кривични поступак и могућности ресторативне правде. *Темид*, вол. 9, бр. 1., стр. 69.

Заговорници новчане казне у дневним износима првенствено истичу праведност оваквог приступа који је у складу са принципом подједнаког дејства на преступнике. Такође се наглашава да су новчане казне у дневном износу:

- сагласне са већином других санкција јер се изражавају у временским јединицама,
- промовишу јединствен приступ изрицања новчаних казни,
- отклањају потребу усклађивања висине новчане казне са инфлацијом,
- биће коришћене много чешће у односу на фиксне новчане казне јер имају веће казно дејство (пропорционално имовинском стању преступника),
- имаће утицај на смањење трошкова, јер ће се у мањој мери користити санкције које укључују надзор и затварање преступника.

НОРМАТИВНИ ОКВИР

Код одређивања новчане казне у дневном износу суд разматра две различите компоненте посебно. Најпре се, у складу са тежином и околностима извршења кривичног дела, одређује број дневних износа, односно јединица. Затим се на основу процењених прихода преступника, умањених за нужне расходе, одређује вредност једног дневног износа. Новчана казна представља производ та два броја. У случају да преступник има ограничена средства и мање приходе новчана казна ће бити мања и обрнуто, уколико је преступник у повољнијој финансијској ситуацији новчана казна ће, за исти прекршај, бити већа.

У Финској се новчана казна у дневном износу може изрећи за већину кривичних дела за која је предвиђена новчана казна. Само мањи број лакших кривичних дела, као што су мањи прекршаји у области воденог и копненог саобраћаја, мањи прекршаји јавног реда, кажњавају се фиксним новчаним казнама (*petty fines*). Највећи број кривичних дела за која је предвиђена казна затвора до 6 месеци може се заменити новчаном казном у дневном износу коју одређује тужилац, уколико окривљени не жели да иде на суд. Поступак почиње захтевом полиције да окривљеном буде изречена новчана казна. Уколико окривљени не уложи приговор (жалбу) тужилац може одредити новчану казну у износу који предложи полицајац, а уколико се уложи жалба тужилац може да покрене поступак пред судом ако процени да је окривљени крив.

Новчана казна у Финској се изриче у дневним износима од најмање 1, а највише 120 (у неким случајевима 240) дневних износа чија је минимална вредност 6 евра. Уобичајено, дневни износ представља једну трећину расположивог прихода преступника.²⁹² Одређује се тако што се просечан месечни приход на годишњем нивоу, након одбијања износа пореза, трошкова социјалног осигурања и основних трошкова живота (то је износ процењен на 255 евра) подели са 60. За сваку издржавану особу (супружник, дете,...) овај износ се умањује за 3 евра. Вредност основице се одређује на основу последњих података пореске управе. За прекршаје из области саобраћаја новчана казна у дневном износу не може бити мања од минималне фиксне казне (115 евра).

Окривљени је дужан да пружи тачне информације о својим приходима, а у случају давања лажних података може му бити изречена новчана казна или казна затвора до 3 месеца. Не постоји ограничење максималне новчане казне у дневном износу; тако су забележени случајеви драстичних казни за релативно лаке преступе. Познат је случај једног бизнисмена, са годишњим приходом од 10 милиона евра, који је због проласка на црвено светло кажњен са 26.000 евра. Теоретски посматрано, за прекорачење брзине 20 км/час фиксна казна износи 115 евра, међутим, парадоксално је да, уколико је прекорачење брзине 21 км/час, новчана казна у дневном износу може износити и 100.000 евра. Новчане казне су подложне принудној наплати, а уколико се она не може извршити замењује се казном затвора и то у сразмери 1 дан затвора за 3 дневна износа. Новчане казне мање од 12 дневних износа, као и фиксне казне, се не замењују казном затвора.

У Шведској се новчана казна у дневном износу користи у случајевима свих кривичних дела за која је максимална предвиђена казна новчана казна, као и за нека кривична дела за која је предвиђена новчана казна или казна затвора у трајању до 6 месеци. За једно кривично дело се може изрећи највише 120 дневних јединица, односно укупно 180 дневних јединица, уколико се изриче више новчаних казни. Износ дневне јединице креће се од 2 до 500 круна, при чему је најнижа дозвољена новчана казна 10 круна. Вредност дневне јединице се одређује на бази хиљадитог дела укупног годишњег прихода преступника (или отприлике једне четвртине дневног прихода). Приликом одређивања вредности дневне јединице узимају се у обзир елементи као што

²⁹² Lappi-Seppälä, T. (2001) *Sentencing and punishment: The decline of the repressive ideal*. U: Tonry, M., Frase, R. S. (eds) *Sentencing and sanctions in Western countries*. New York: Oxford University Press, стр. 94.

су пореске обавезе, значајнија дуговања, трошкови издржавања незапосленог супружника и сл. Ове информације се прилажу изјави коју преступник даје полицији или на суду и могу се проверити увидом у пореску документацију.

Одређивање вредности дневне једнице у Шведској није толико строго као у Немачкој где се вредност одређује готово у висини дневне зараде преступника. Ово је из тог разлога што је у Немачкој систем новчаних казни у дневном износу уведен као алтернатива краткотрајних казни затвора, док је шведски модел фокусиран првенствено на оне случајеве у којима се казна затвора иначе не би примењивала. Новчане казне у дневном износу се у Немачкој не примењују за обичне саобраћајне прекршаје, већ у највећем броју случајева имовинских дела или појединих кривичних дела са елементима насиља. Вредност дневне јединице креће се од 2 до 10.000 марака, а број дневних јединица одређује се у распону од 5 до 360.

Током кратког периода примене, судови у Енглеској су, у зависности од тежине престапа, одређивали санкцију до 50 јединичних (недељних) износа чија је појединачна вредност, зависно од прихода преступника, могла бити од 4 до 100 фунти. То је значило да је новчана казна у јединичним износима могла бити изречена максимално до 5000 фунти. Приликом одређивања вредности јединичних износа сваки суд би установио локалне стандарде основних животних трошкова (храна, стан, грејање, комунални трошкови, трошкови набавке одеће, трошкови превоза на посао), уз дискреционо право суда да призна и одређене посебне трошкове. Такође се узимало у обзир да ли преступник издржава супружника или има децу. Математика је даље била једноставна: износ ових трошкова је одузимао од укупних прихода, а затим добијени број дељен са 3, чиме би се добила вредност јединичног износа, која није могла бити већа од 100 фунти.

Након неуспелог покушаја увођења почетком 1990-тих година, у Енглеској је током 2003. предлажено усвајање система новчане казне у дневном износу који би представљао модификацију модела који се примењују у већем делу Европе. Суштина тог модела се, пре свега, састоји у промени начина извршења новчане казне. Осуђени би имао могућност да плати казну у укупном износу, у месечним ратама или да уместо плаћања казне прихвати обављање рада у јавном интересу. Казна затвора би постојала као опција у случају непридржавања услова извршења казне (трајање казне затвора би било усклађено са бројем дневних износа новчане казне). Тренутно се у Енглеској и Велсу користи једна мање сложена процедура за усаглашавање висине казне са

критеријумом "могућности плаћања". Она подразумева увођење три категорије: ниских, средњих и високих прихода осуђеног, што представља једну веома лимитирану форму примене принципа уједначеног економског утицаја новчане казне.²⁹³

Државе са простора бивше Југославије

Кривичним закоником који је у Црној Гори ступио на снагу 2. јануара 2004. године, прописано је да се новчана казна може изрећи као главна и као споредна. Само новчану казну суд може изрећи у следећим случајевима:

(а) ако је за кривично дјело прописано као једина казна,

(б) ако су за кривично дјело алтернативно прописане казне затвора и новчана казна, а суд се одлучи за изрицање новчане казне и

(с) кад суд примјеном одредаба о ублажавању казне, уместо прописане казне затвора изрече новчану казну.

Као споредна казна новчане казне се може изрећи у неколико случајева:

(а) када су за извршено кривично дјело прописане кумулативно и казна затвора и новчана казна (као на примјер кривично дјело утаја пореза и доприноса из чл. 264. КЗ),

б) када су за извршено дјело казна затвора и суд може изрећи затвор као главну казну, а новчану казну као споредну,

ц) ако је кривично дјело извршено из користољубља, суд може изрећи новчану казну као споредну без обзира што није прописано за то дјело (чл. 39. ст. 3. КЗ).²⁹⁴

У члану 39. КЗ Црне Горе је прописано да новчана казна не може бити мања од 200 евра, нити већа од 20.000 евра, а за кривична дела учињена из користољубља не већа од 100.000 евра. Ако осуђени не плати новчану казну у предвиђеном року (не краће од 15 дана, нити дуже од 3 месеца), суд ће заменити новчану казну казном затвора, тако што ће сваких 40 евра казне заменити једним даном казне затвора, с тим

²⁹³ Raine, J., Dunstan, E., Mackie, A. (2004) Financial Penalties: Who Pays, Who Doesn't and Why Not. *The Howard Journal*, Vol. 43, No 5, стр. 521-522.

²⁹⁴ Према: Стојановић, П. (2005) Систем кривичних санкција у Републици Црној Гори. У: Гргуревић, А., Перуновић Милић, Б. (ур.) Изрицање и извршење кривичних санкција. Регионална конференција. Цетиње, Црна Гора, стр. 12.

што казна затвора не може бити дужа од 6 месеци, а у случају новчане казне преко 14.000 евра не дужа од једне године.

Поред новчане казне у фиксним износима, у Црној Гори је прописано изрицање новчане казне у дневним износима, који се утврђују на основу података о приходима и расходима учиниоца кривичног дела. Број дневних износа може бити од 10 до 360, при чему је минимална вредност једног дневног износа може бити 10 евра, а максимална 1.000 евра.

У Словенији је новчана казна у дневним износима уведена Кривичним законом из 1995. (чл. 38. КЗ Словеније). Према овом закону, новчана казна се изриче у висини најмање пет и највише 360 дневних износа, а у случајевима кривичних дела из користољубља, до највише 1500 дневних износа. Законом је предвиђен и начин израчунавања дневног износа који је био "доста компликован између осталог и стога што се прибојавало утицаја инфлације, као и с обзиром на непотпуну евиденцију прихода појединца"²⁹⁵.

ЕФЕКТИ ПРИМЕНЕ САНКЦИЈЕ

Ефекти на рецидивизам

Ако посматрамо утицај новчаних казни на рецидивизам, можемо истаћи да нека новија истраживања показују да новчане казне могу имати превентивно дејство. Резултати истраживања спроведеног 1995. године (*Hillsman*) наводе на закључак да преступници сличне криминалне историје и сличних типова осуда имају нижу стопу рецидивизма када су кажњени новчаном казном у поређењу са преступницима који су упућени на пробацију или им је изречена казна затвора.²⁹⁶

Истраживачи са *Max Planck* института су показали у једном истраживању публикованом 1980. године (*Albrecht, Johnson*) да новчане казне нису ништа мање ефикасне у превенцији рецидивизма у односу на краткотрајне казне затвора када је реч о преступницима који чине кривична дела из области саобраћаја или ситне крађе. Истовремено, закључак студије је да су новчане казне у случајевима кривичних дела

²⁹⁵ Шелих, А. (2006) Алтернативне санкције и мере у кривичноправном систему Словеније, *Темид*, бр. 1, година 9, стр. 38.

²⁹⁶ Према: Cromwell, P., Fiftal A. L., del Carmen, R. (2005) *Community - Based Corrections*. Thomson Wadsworth, Belmont, CA, стр. 214.

крађе, проневере и преваре, значајно ефикасније у превенцији рецидивизма него казна затвора или пробација.²⁹⁷

Први резултати експерименталне студије у Енглеској показали су да ефекти које би новчане казне у јединичном износу требало да имају на свеукупну примену новчаних казни не могу са сигурношћу бити предвиђени. Није се могло поуздано установити на који начин процена прихода оптуженог може утицати на износ новчане казне у индивидуалном случају и како се то генерално може одразити на судску праксу.²⁹⁸ Потенцијална предност новчаних казни у јединичном износу, према очекивањима аутора студије, састојала би се у смањењу диспаратета износа новчаних казни које различити судови изричу оптуженима са сличним материјалним стањем. Истраживање је показало да су судови и пре увођења новчане казне у јединичном износу изрицали значајно мање казне лицима која имају ограничена материјална примања. И поред тога, запажено је смањење укупног новчаног износа казне у случајевима када суд одреди најмањи број јединичних износа.²⁹⁹

Једна од специфичности енглеског модела примене новчане казне је да се обрачун вредности јединичних износа вршио на недељном, а не на дневном нивоу. Циљеви експерименталне студије која је спроведена од 1988. до 1990. године су били следећи:

- (1) мерење промена новчаних износа казни и услова наплате,
- (2) процена укупних промена у примени новчаних казни,
- (3) процена изводљивости примене новчаних казни на бази недељних прихода осуђеног,
- (4) поређење наплате новчаних казни и примене других санкција, укључујући казне затвора, пре и након увођења новчане казне у јединичним износима.³⁰⁰

Експеримент је био посебан и по томе што судије нису имале могућност да изрекну већи износ новчане казне од оне која се иначе изриче за такво дело, већ само да га умање у случају да је преступник лошијег имовинског стања. Дакле, усклађивање висине казне са приходима преступника није се односило на оне "имућније", већ се

²⁹⁷ Према: Hillsman, S. (1990) Fines and Day Fines. *Crime & Justice*, Vol. 13, стр. 53.

²⁹⁸ Moxon, D., Sutton, M., Hedderman, C. (1990) Unit fines: Experiments in four courts. UK Home Office: *Research and Planning Unit Papers*. Paper 59, стр. 8.

²⁹⁹ Moxon, D., Sutton, M., Hedderman, C. (1990) Ибид., стр. 10.

³⁰⁰ Moxon, D., Sutton, M., Hedderman, C. (1990) Ибид., стр. 4.

само водило рачуна да се износ казне евентуално умањи уколико преступник није у могућности да је плати.

Пројектом у *Milwaukee*-у испитиван је утицај новчаних казни у дневним износима у случају прекршајних поступака. Експерименталну групу су сачињавали преступници којима је изречена новчана казна у дневном износу, а контролну они којима су изречене фиксне новчане казне. Резултати пројекта су били помало разочаравајући јер 59% групе новчаних казни у дневним износима и 61% групе фиксних новчаних казни није у потпуности исплатило казну. Међутим, студија је показала да је већи проценат плаћања казне у потпуности (37%) забележен у групи новчаних казни у дневним износима, за разлику од 25% из контролне групе. Применом новчане казне у дневним износима повећана је наплата казни од сиромашнијих преступника. Преступници са месечним приходом испод \$197 били су склонији плаћању новчане казне у дневним износима (33%) у односу на фиксну новчану казну (14%). Након девет месеци праћења, истраживачи нису нашли битније разлике у рецидивизму између експерименталне и контролне групе. Констатовано је да новчане казне у дневним износима не утичу на будуће криминално понашање у ништа већој мери од конвенционалних новчаних казни. Поред тога, обласни трезор је у експерименталном периоду остварио мањи приход од наплата новчаних казни, што је проузроковало отпор даљој употреби новчаних казни у дневним износима, тако да је пројекат напуштен.

Експериментална студија у *Staten Island*-у (*New York*, SAD) је показала да је у поређењу са изреченим и наплаћеним казнама пре почетка студије, просечан износ казне повећан, а пропорционално је повећана и наплата казни. Од укупног броја изречених новчаних казни 70% је плаћено у потпуности, у 13% случајева казна је преиначена у рад у јавном интересу или замењена казном затвора у трајању од просечно 11 дана, а 14% преступника је избегло кажњавање. Као резултат ове студије, законодавство *New York*-а је испитало могућност укидања лимита од 1000\$ (што је одраз старог тарифног система) како би се омогућило повећање државних прихода применом система новчане казне у дневним износима (до 18% већи приход). Истраживачи су закључили да би се систем новчаних казни у дневним износима могао увести у редовну судску пракси.

Експеримент са увођењем новчане казне у јединичном износу у Енглеској и Велсу је у врло кратком периоду наишао на потешкоће и целокупна идеја је напуштена под притиском јавности. Једна од главних критика била је да се за нека лакша кривична дела и прекршаје изричу превисоке новчане казне. Медији и јавност нису били спремни да прихвате образложење да је циљ оваквог начина кажњавања остваривање пропорционалног дејства казне на преступнике различитог имовинског стања. Упућивана је критика када су за иста кривична дела изрицане различите новчане казне као да се ради о грешкама суда. Високе новчане казне за релативно лаке преступе у случају имућнијих преступника често су превазилазиле износе новчаних казни за далеко тежа кривична дела извршена од стране сиромашнијих људи.³⁰¹ Неке од примедби односиле су се на чињеницу да се максимална вредност јединичног износа казне од 100 фунти могла у великом броју случајева достићи и са релативно скромним приходима јер су фиксни износи материјалних трошкова које је суд одређивао одговарали ниским стандардима живота. Такође је постојала и пракса да судија одреди максималну вредност јединичног износа казне и у случају када нема информације о приходима преступника. У медијима су презентовани случајеви када је суд изрицао максималне новчане казне уколико преступник одбије да испуни формулар са траженим имовинским подацима, и мада су каснијим жалбама те казне умањиване, публиковане вести су имале лош одјек у јавности. Познат је случај новчане казне од 1200 фунти за папирџић бачен на улицу (уз дрско опхођење према полицајцу), јер преступник није хтео да пружи податке о материјалном стању. Касније је казна смањена јер се испоставило да је осуђени незапослен.

Један коментар у покушају да се објасни неуспех примене новчаних казни у јединичним износима био је тај да није посвећена довољна пажња ставовима судија. Главни фактор неуспешности било је схватање судија да је њихово дискреционо право приликом изрицања новчаних казни умањено. Према једној необјављеној студији, судије су сматрале да је стари систем био бољи, да они нису консултовани пре увођења новчане казне у јединичним износима, и да је то створило несавладиве препреке. Размишљање у "јединицама" је отежавало ситуацију, а постојале су и одређене предрасуде да поједина кривична дела заслужују новчану казну у датом износу, без обзира ко је починилац и какве су његове материјалне могућности. Неколико судија је

³⁰¹ Raine, J., Dunstan, E., Mackie, A. (2004) Financial Penalties: Who Pays, Who Doesn't and Why Not. *The Howard Journal*, Vol. 43, No 5., стр. 521.

поднело и оставку уз образложење да су морали да се придржавају ригидних правила која су водила неправедним казнама. Истакнуто је такође да су почетне реакције судија, као и техничке потешкоће у одређивању вредности јединичних износа могле бити релативно лако кориговане, али је недостајала политичка подршка како би санкција могла да заживи. Ставови судија о могућности наплате казне такође могу утицати на учесталост њеног изрицања. Наиме, судија може имати убеђење да сиромашни преступници углавном и немају других средстава да дођу до новца за плаћање казни осим путем криминалних активности. Према таквој логици, изрицање новчане казне би директно утицало на поновно извршење кривичних дела како би се дошло до средстава за плаћање казне. Резултати истраживања не подржавају такву претпоставку да новчане казне могу имати криминогено дејство, "већ напротив, новац за плаћање казни у највећем броју случајева долази из регуларних извора".³⁰²

Један од закључака који се може извући из енглеског искуства јесте да, уколико је распон вредности јединичних износа сувише широк, на висину новчане казне више утиче процена имовинског стања преступника него тежина извршеног кривичног дела. То може довести до несразмере између престапа и казне, односно ниских новчаних казни за тежа кривична дела и високих казни за релативно лака кривична дела. Интензитет овог контраста ће такође зависити од опсега лакших кривичних дела која су обухваћена овом шемом. Други проблем се може јавити у погледу несклада између висина фиксних новчаних казни и новчаних казни у јединичном износу које се изричу за лакша кривична дела. Превентивно дејство новчаних казни састоји се у томе да је оптужени свестан да ће оне у датом износу бити изречене за одређени прекршај. Несклад између фиксне казне и новчане казне у јединичним износима, уколико уместо плаћања мандатне казне предмет заврши на суду представљао је један од предмета критике енглеског модела. Законом је била предвиђена могућност да мања новчана казна у јединичним износима буде увећана до висине износа фиксне казне, али није постојала обрнута опција, да се већа казна смањи до нивоа фиксне казне.

Системи новчаних казни у дневном (јединичном) износу у већини земаља суочени су са проблемима административне природе, који се односе на прецизно и благовремено утврђивање података о имовинском стању оптуженог. Таква информација је неопходна како би судија могао да одреди основицу за изрицање

³⁰² Hillsman, S. (1990) Fines and Day Fines. *Crime and Justice*. Vol. 13, 1990, стр. 53.

новчане казне, поштујући притом начело индивидуализације. У пракси се дешава да такви подаци не могу бити благовремено прикупљени, или се не могу поуздано утврдити приходи оптуженог. Уколико се таква информација не може благовремено прибавити, или уколико осуђени не остварује приходе, вредност дневног износа се најчешће одређује коришћењем различитих параметара (просечни износи трошкова живота; просечни приход на нивоу области, града, државе; дефинисање неколико категорија прихода – високи, средњи, ниски, и сл.).

Искуства држава бивше Југославије

Подаци о примени новчане казне у Словенији показују да је она 1988. партиципирала са 37% у укупној маси изречених санкција, да би тај број опадао на 8% у 1994. години, 5,5% у 2000. години, до свега 1,8% у 2003. Ни увођење новчане казне у дневном износу 1995. године није утицао на повећање њене примене.³⁰³ Аленка Шелих у поменутом тексту наводи да, према информацијама које су се могле добити на саветовањима судија, произилази да судска пракса није прихватила новчану казну у дневним износима. Један од разлога је, према мишљењу ауторке, то што је новчана казна у дневном износу уведена у време када је дошло до великих друштвених промена, које нису мимоишле ни правосудни систем. У том периоду је велики број судија напустио правосудје, што није погодновало примени новина у кривичном поступку. С друге стране, број незапослених је значајно повећан, са 13.000 на 130.000 лица, па је промена социјално-економског статуса учиниоца кривичних дела такође имала утицај на праксу изрицања новчаних казни. Такође, закључује Шелих, проблеми техничке природе (израчунавање дневног износа) и неинформисаност судија, могле су утицати на малу примену овог новог облика новчане казне у пракси.³⁰⁴

Значајан број аутора сматра да утврђивање реалних прихода и расхода оптуженог представља главну потешкоћу у примени новчане казне у дневном износу. Такво искуство није заобишло ни наше суседе Хрвате, па стога Велинка Грозданић истиче да је "опћеприхваћену формулу о везивању новчане казне за имовинско стање починитеља казног дјела много лакше теоретски поставити, него практично

³⁰³ Према: Шелих, А. (2006), Ибид., стр. 39.

³⁰⁴ Према: Шелих, А. (2006), Ибид., стр. 40.

примјенити".³⁰⁵ Законодавци у Хрватској су својевремено прибегли решењу које је требало да превазиђе овај проблем на тај начин што су дневни износи у одређеним случајевима утврђивани на основу просечног републичког прихода. На овакав начин се практично одступило од принципа индивидуализације новчане казне, што је један од њених суштинских елемената (одређивање дневног износа у складу са имовинским стањем починиоца). Поменута ауторка је критиковала решење садржано у Кривичном закону Хрватске из 1997. године, према коме се дневни износи новчане казне одређују на бази просечног републичког дохотка у случајевима када починилац кривичног дела не остварује никакав доходак или када би утврђивање његовог дохотка знатно продужило трајање кривичног поступка. У првом случају можемо говорити о недоследности одредбе кривичног закона којом се, примера ради, особа која не остварује приход ставља у неповољнији положај у односу на особу која остварује приход мањи од републичког просека. С друге стране, према речима ауторке, изрицање новчане казне особи која не остварује доходак је "у крајњем случају бесмислено, јер нас непотребно суочава са проблемом суплеторног затвора као замјене за неисплаћене новчане казне".³⁰⁶ Судска пракса је очигледно потврдила неодрживост примене овакве одредбе којом се дневни износ новчане казне везује за републички просек, па је она избачена из кривичног закона изменама и допунама из 2003. године.

2.8.4. Рад у јавном интересу - *Community service*

Кривична санкција се може посматрати као средство за промену понашања преступника, при чему је систем кривичног правосуђа посредник у том процесу. Међутим, он истовремено може деловати и на промене у оквиру локалне заједнице, и таква функција посебно долази до изражаја у случају једне специфичне санкције, рада у јавном интересу.

Замишљена као алтернатива краткотрајним казнама затвора и новчаној казни, ова релативно нова санкција није тако лако пронашла своје место у кривичним законодавствима. Отпор јавности, медија, политичара, па и стручњака који су је дисквалификовали коментарима да и не представља праву казну, већ "лак начин да се

³⁰⁵ Грозданић, В. (2000) Казне - нова рјешења у казненом закону и њихова provedба у судској пракси.

Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Вол. 7., бр. 2/2000, стр. 336.

³⁰⁶ Грозданић, В. (2000), Ибид., стр. 343.

избегне затвор", морао је бити савладаван правилним информисањем, едукацијом, разбијањем предрасуда, али и отвореним указивањем на то шта су користи које се могу очекивати, а који су реални ризици. У већини земаља било је потребно да прође значајно време тестирања кроз експерименталне пројекте пре него што је имплементирана у кривична законодавства. Сада је потпуно јасно да се ради о санкцији која има своје место у систему кажњавања, која показује позитивне ефекте, али се у пракси суочава и са проблемима које треба да превазиђе. Успешност санкције рада у јавном интересу зависи од читавог низа фактора; пре свега добре организације извршења и надзора, као и блиске сарадње служби правосуђа, локалне заједнице и организација које учествују у њеном извршењу.³⁰⁷

Морам признати да је рад у јавном интересу мој "фаворит" међу алтернативама казни затвора, јер се према мом мишљењу на најпотпунији начин уклапа у захтеве модерног, нерепресивног система кажњавања заснованог на принципима теорије комуникације и усмереног ка остваривању циљева ресторативне правде. Из ових разлога сам највише простора у овом приказу алтернативних санкција посветила управо раду у јавном интересу.

ДЕФИНИЦИЈА

Рад у јавном интересу се може дефинисати као "неплаћени рад који преступник извршава у корист заједнице као вид компензације друштву за штету коју је починио извршењем кривичног дела".³⁰⁸ Штета учињена кривичним делом надокнађује се обављањем одређених послова уместо плаћања новчане накнаде. Такви послови се обављају у корист јавних установа или непрофитних организација, као што су болнице, библиотеке, комуналне службе, предузећа која се финансирају из буџета, домови за стара лица, сиромашне и сл. Послови могу подразумевати уклањање графита, одржавање зграда, сакупљање отпадака са улица, одржавање зелених површина или уређивање земљишта. Неплаћени рад који суд одреди као санкцију за извршено кривично дело или прекршај може се обављати и у оквиру неког пројеката од општег значаја који се реализују у локалној заједници.

³⁰⁷ Васиљевић, Д. (2007) Рад у јавном интересу као алтернатива затвору. *Београдска дефектолошка школа*, бр. 3/2007, стр. 149-161.

³⁰⁸ Cromwell, P., Alarid, L. F., Del Carmen, R. V. (2005) *Community - Based Corrections*. Thomson Wadsworth, Belmont, CA., стр. 207.

ИСТОРИЈАТ

Рад у јавном интересу се први пут примењује као организован програм 1966. године у Аламеда области у америчкој држави Калифорнија. Ова иницијатива је започета као алтернатива новчане казне за саобраћајне прекршаје, а изрицана је женама са ниским примањима које нису биле у могућности да плате новчану казну. Уместо плаћања новчане казне изрицана је казна рада без надокнаде, чиме се истовремено избегава примена казне суплеторног затвора уколико се новчана казна не плати. Због позитивних резултата и доброг пријема, ова санкција је примењивана на стотине случајева и показала се прикладном, посебно према малолетницима и ненасилним одраслим преступницима. У САД-у рад у јавном интересу се развијао као алтернатива за новчану казну или као додатни услов уз условну осуду³⁰⁹, док је у Енглеској и Велсу казна рада у јавном интересу прихваћена као алтернатива краткотрајних казни затвора.

Када је рад у јавном интересу (*community service order*) 1972. године уведен у Енглеској и Велсу (*Criminal Justice Act, 1972*) као експериментални пројекат на шест локација, " у ову санкцију су полагане велике наде"³¹⁰, и она је већ 1975. године постала доступна свим судовима. Енглески модел веома брзо постаје популаран и у осталим европским земљама, као што су Шкотска и Холандија. Развој санкције у Француској се одвија средином 1980-тих година, а највећа експанзија у европским земљама почиње од 1990-их, када се рад у јавном интересу уводи у скандивским земљама, Шведској и Финској, затим у Швајцарској, Чешкој, Португалу итд. Карактеристично је да имплементација ове санкције у кривична законодавства није ишла линеарном путањом, већ је некада било потребно доста времена да идеја задобије поверење јавности. Примера ради, у Холандији је након неуспелих покушаја увођења санкције 1971. године и пилот пројеката почетком 1980-тих, санкција рад у јавном интересу тек 1989. нашла формално место у законодавству.

СВРХА И ЦИЉЕВИ САНКЦИЈЕ

Рад у јавном интересу се уобичајено користи у великом броју европских земаља као санкција за лакша кривична дела, када суд процени да затварање преступника није адекватно за остваривање сврхе кажњавања. Замена затворске казне

³⁰⁹ Tonry, M. (1999) - Parochialism in U.S. sentencing policy. *Crime and Delinquency*. Vol 45 No 1, стр. 48-65.

³¹⁰ Ashworth, A. (2001) The decline of English sentencing and other stories. U: Tonry, M., Frase, R. S. (eds) *Sentencing and sanctions in Western countries*. New York: Oxford University Press, стр. 67.

неплаћеним радом у јавном интересу требало би да представља сигнал преступницима да их друштво није одбацило после прве грешке, што је боље решење од суочавања са непријатностима боравка иза решетака. Иако ова санкција има пунитивну функцију, циљ је да се појединцу који се нађе "с друге стране закона", пружи могућност обављања рада као неке врсте терапије, чиме се избегава непотребна стигматизација преступника и повећавају изгледи за њихову реинтеграцију у друштво стимулацијом хуманости путем обављања специфичних врста послова.³¹¹ Применом ове санкције се, поред постизања надокнаде заједници путем извршења неплаћеног рада "постиже и развијање осећања одговорности код преступника и обезбеђује учешће заједнице у извршењу санкције".³¹²

Рад у јавном интересу је веома брзо постао привлачна санкција присталицама различитих пеналних схватања. У једном извештају *Wootton* комитета из 1970. године се наводе следеће карактеристике санкције која је тада уведена као новина у казнене систем Енглеске и Велса: "За једне може представљати конструктивнију и јефтинију алтернативу краткотрајним казнама затвора; други могу сматрати да се у систем кажњавања уводи нова димензија са нагласком на репарацију заједници; трећи је могу видети као потврду старе изреке да казна треба да буде пропорционална кривичном делу, док остали могу наглашавати њену вредност у томе што спаја преступнике са оним члановима заједнице којима је потребна помоћ и подршка (*Advisory Council on the Penal System*, 1970, стр. 13)."³¹³ Управо ова разноликост створила је одређене теоријске конфузије у погледу дефинисања сврхе и циљева ове санкције, не само у различитим законодавствима, већ и различитим фазама њеног развоја у оквиру једног кривичноправног система. То се свакако одразило на питање положаја ове санкције у систему кажњавања и њене примене у пракси према преступницима одређених категорија. Сврха и циљеви примене санкције рада у јавном интересу се одређују према специфичним захтевима и тежњама законодавца. Навешћу неколико примера који илуструју разноликост приступа у погледу одређења њене сврхе и циљева:

Финска је 1991. године увела у своје законодавство санкцију рад у јавном интересу постављајући као примарне циљеве: "смањење затворске популације;

³¹¹ Васиљевић, Д. (2007) Ибид., оп. цит., стр. 155.

³¹² Игњатовић, Ђ. (1996) Савремени облици замене казне затвора. *Правни живот*, бр. 9, стр. 422.

³¹³ Према: Rex, S., Gelsthorpe, L. (2002) The role of community service in reducing offending: Evaluating Pathfinder projects in the UK. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 41, No. 4, стр. 312.

умањење штетних ефеката казне затвора по осуђеног и остваривање утицаја путем рада у социјалним организацијама, што би требало да представља позитивно искуство за осуђеног (*Takala, J-P., 1991*)".³¹⁴

У Немачкој се рад у јавном интересу може применити у различитим фазама кривичног система, што одређује и сврху ове мере у систему кривичних санкција:

(1) у преткривичном поступку се примењује као диверзиона мера са циљем условног одлагања или одустајања од гоњења;

(2) у кривичном поступку као посебан услов уз условну осуду;

(3) у посткривичној фази као замена за суплаторни затвор у случају неплаћања новчане казне.

У Шкотској и Португалу се под примарном сврхом рада у јавном интересу сматра замена краткотрајних казни затвора, док је у Шпанији акценат стављен на репарацију заједници. Применом рада у јавном интересу у Француској остварују се следећи циљеви: санкционисање осуђеног, накнада заједници, замена казни затвора кратког трајања и укључивање заједнице, што произилази из одредаба закона:

- санкционисање осуђеног ресторативним приступом, путем обављања послова у корист заједнице, док му се истовремено оставља могућност да испуњава своје породичне, социјалне и материјалне обавезе,
- допуштање суду да избегне изрицање казне затвора кратког трајања, када се покаже да то није неопходно, имајући у виду личност осуђеног и тежину извршеног дела,
- укључивање заједнице у поступак социјалне реинтеграције осуђеног.³¹⁵

Ево и примера еволуције схватања сврхе, циљева и места санкције рад у јавном интересу у казненом систему Енглеске и Велса: Када је почетком 1970-тих представљен као нова санкција у систему кажњавања, рад у јавном интересу (*community service*) је, према замисли законодавца, требало да допринесе смањењу затворске популације и редуковању трошкова казног система. Међутим, још током пилот пројеката истраживачи су запазили да се рад у јавном интересу само у половини посматраних случајева изриче као алтернатива казни затвора. Убрзо је постало јасно да

³¹⁴ Према: Junger-Tas, J. (1994) *Alternatives to prison sentences: experiences and developments*. Amsterdam: Kugler Publications, стр. 11.

³¹⁵ <http://www.justice.gouv.fr/index.php?rubrique=10036&ssrubrique=10040&article=10031>

се оваквим приступом не може остварити утицај на смањење затворске популације, па је законским изменама из 1991. године (*Criminal Justice Act*) успостављен нови концепт. Санкције које су биле означене као "алтернативе казни затвора", новим законом су добиле статус "казни у окриљу заједнице".³¹⁶ Уведени су комбиновани налози (пробација са радом у јавном интересу), а када је у питању рад у јавном интересу, наглашене су његове две компоненте: репарација и реинтеграција. Према мишљењу надлежних, примена рада у јавном интересу је требало да "обезбеди репарацију заједници, а истовремено да ојачава, а не да слаби везе преступника са заједницом" (*Home Office*, 1990).³¹⁷ Неки од аутора су истицали да се предност ове санкције у односу на друге алтернативе казне затвора огледа у вишеструкости циљева који се пред њу могу поставити: "Санкција рад у јавном интересу обухвата различите приступе кажњавању, економичнија је у односу на друге санкције, садржи елементе радне дисциплине путем које се могу остварити опипљива достигнућа. Чињеница да је реч о неплаћеном, обавезном раду наглашава њен пунитивни елемент. Такође се истиче репараторно дејство санкције, јер преступник својим радом пружа накнаду заједници на пословима који су од општег значаја. Такође постоји и рехабилитативни елемент рада који доприноси побољшању личних и социјалних одлика преступника." (*Jarvis, F. V.*, 1991)³¹⁸ Ступањем на снагу *Criminal Justice and Court Service Act* из 2000. године промењен је назив санкције (*community punishment*) чиме је додатно наглашена њена казнена сврха, за разлику од пробације која је сматрана "мекшом" опцијом.

Изменама закона које су у Енглеској и Велсу ступиле на снагу 2005. године (*Criminal Justice Act 2003*) установљене су две нове санкције са циљем алтернације казни затвора кратког трајања: налог који се извршава у заједници (*Community Order*) и условна осуда (*Suspended Sentence Order*). Налог који се извршава у заједници (*Community Order*) је посебно имао за циљ да "реструктурира читаву збрку санкција и услова у покушају да се створи рационалан, уређен и поједностављен оквир, изван неповезане масе различитих санкција која је од ступања на снагу закона из 1991. године била позната под називом санкције у заједници"³¹⁹. У оквиру ове две санкције се може

³¹⁶ Harrison, K. (2006) Community punishment or Community rehabilitation: Which is the highest in the sentencing tariff? *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 45, No. 2, стр. 146.

³¹⁷ Rex, S., Gelsthorpe, L. (2002) Ибид., стр. 313.

³¹⁸ Prema: National Probation Service (2006) *A Manual on the Delivery of Unpaid Work*, оп. цит., стр. 3.

³¹⁹ Mair, G., Mills, H. (2009) *The Community order and the Suspended sentence order three years on: The views and experiences of probation officers and offenders*. London: Center for Crime and Justice Studies., стр. 5.

изрећи укупно 12 посебних услова (*requirements*), међу којима и обавеза извршења неплаћеног рада (*unpaid work*) у трајању од 40-300 сати.³²⁰ Нови концепт рада у јавном интересу је праћен низом потеза од стране креатора кривичноправне политике, како би се удахнула нова димензија овој санкцији. Крајем 2005. започета је национална иницијатива под називом "*Community Payback*" – Враћање дуга заједници (називају је такође "*Visible Unpaid Work*" – Видљиви неплаћени рад), која има за циљ да "пружи заједници могућност увида у неплаћени рад осуђених, а такође и прилику да учествује у доношењу одлука о томе на којим пројектима ће они радити".³²¹ Значи, један од циљева ове иницијативе је укључивање локалне заједнице у процес, повећање интересовања шире јавности, њихово разумевање и вредновање доприноса који рад у јавном интересу (неплаћени рад осуђених лица) може имати за добробит и сигурност локалне заједнице.

НОРМАТИВНИ ОКВИР

Оно што можемо приметити као заједничко за већину законодавстава која примењују рад у јавном интересу је процедура изрицања ове санкције. У зависности од надлежности, јавни тужилац или судија пре изрицања санкције прибавља извештај о преступнику, мишљење надлежне службе (пробациона служба, служба за извршење санкција и мера у заједници и сл.) о погодности преступника за обављање рада, као и целовит план извршења санкције. У неким земљама обавезан је и лекарски преглед окривљеног како би се установило да ли је способан за обављање послова који су обухваћени планом извршења санкције (као нпр. у Француској). Уколико суд процени да је примена ове санкције према преступнику целисходно решење, одређује се број сати рада у јавном интересу, организација у којој ће се рад обављати и временски период у коме се санкција мора извршити. Пре него што суд донесе решење, служба која је надлежна за извршење санкције мора припремити детаљан план реализације. Рад у јавном интересу није принудна санкција, већ се, у складу са принципом поштовања основних људских права осуђеног (спречавање принудног рада), мора увек тражити његова сагласност да прихвата. До сагласности се долази на тај начин што се учиниоцу најпре предочавају сви битни елементи, шта је смисао и циљ ове санкције, наглашава

³²⁰ Mair, G., Mills, H. (2009) Ибид, стр. 6.

³²¹ Bottoms, A. (2008) The Community Dimension of Community Penalties. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 47, No. 2, стр. 151.

да је реч о раду без накнаде, који неће утицати на обављање његових редовних делатности већ подразумевати скраћивање његовог слободног времена. Посебно се наглашава какве могу бити последице необављања или неуредног обављања послова које осуђени прихвата и могућност да у случају неиспуњења обавеза санкција буде опозвана и замењена другом казном (у највећем броју случајева казном затвора).

Разлике међу законодавствима уочавају се пре свега у броју часова које преступник коме се ова санкција изриче мора да одради, у временском трајању казне затвора која може да се замени радом у јавном интересу, те у предвиђеном временском периоду током којег се санкција мора извршити. Такође постоје и разлике у погледу надлежности појединих служби које обављају надзор над извршењем ове санкције.

Англоамеричка законодавства

У англосаксонским законодавствима рад у јавном интересу се често јавља као услов уз пробациони надзор или је повезан са неким другим санкцијама (комбиновани налози), мада се користи и као самостална санкција, углавном као казна за лакша кривична дела (нпр. саобраћајни прекршаји, лакше крађе и сл.). У САД се рад у јавном интересу у веома малом проценту користи као самостална санкција, већ претежно као посебан услов код пробације.

Рад у јавном интересу (*community service*) у Енглеској и Велсу, данас познат као неплаћени рад (*unpaid work*), примењује се у случајевима лица старијих од 16 година за кривична дела за која је предвиђена казна затвора. Суд може одредити обавезу извршења неплаћеног рада у трајању не краћем од 40 нити дужем од 300 радних сати у оквиру два налога: Налог који се извршава у заједници (*Community order*) и Условна осуда (*Suspended sentence order*).³²² Суд не може изрећи обавезу неплаћеног рада преступнику уколико не добије мишљење (уколико суд сматра да је неопходно) одговарајућег службеника пробационе службе, социјалног радника или представника тима за малолетничко преступништво (у зависности од тога да ли се ради о лицу млађем или старијем од 18 година), о томе да ли је преступник погодан за обављање неплаћеног рада.³²³ Неплаћени рад који је предвиђен налогом суда мора се извршити у периоду од годину дана (*Criminal Justice Act 2003, Sec. 200(2)*). У случају кршења

³²² Gibson, B., Watkins, M. (2005) *Criminal Justice Act 2003: A guide to the new procedures and sentencing*. Winchester: Waterside Press, Chapter 4, Sec. 199(2)

³²³ Gibson, B., Watkins, M. (2005) Ибид., Chapter 4, Sec. 199(3-4)

судског налога, суд може допунити налог строжим захтевом (повећати број сати неплаћеног рада или изрећи други захтев) или опозвати налог.

У државама САД санкција рад у јавном интересу се законски регулише на различите начине, а број сати се одређује у зависности од врсте и тежине кривичног дела. На примеру Закона о кривичној процедури (*Code of Criminal Procedure*) државе Тексас у САД можемо видети неке од одлика законских решења којима се регулише поступак изрицања и извршења санкције рад у јавном интересу. Према одредбама овог закона суд може, под условима предвиђеним законом, да "наложи окривљеном (...) да уместо целокупне или дела изречене казне затвора обавља рад у јавном интересу..." (*Art 42.036(a)*). У налогу за извршење рада у јавном интересу, суд мора да наведе:

- (1) број сати рада који се од окривљеног захтева, и
- (2) установу или организацију у којој ће се рад обављати (*Art 42.036(b)*).

Суд може окривљеном одредити налог за обављање рада у јавном интересу само у државним установама или непрофитним организацијама које пружају јавне услуге којима се унапређује социјална заштита и остварује добробит за заједницу. Државна установа или непрофитна организација у којој се обавља рад у јавном интересу мора да прихвати да обавља надзор над окривљеним (осуђеним) током извршења рада у јавном интересу и подноси о томе извештај одељењу за извршење надзора у заједници или надлежном органу суда (*Art 42.036(c)*). Суд не може да одреди више од 16 сати рада у јавном интересу недељно уколико је окривљени запослен, осим уколико процени да повећење недељног броја часова неће проузроковати потешкоће окривљеном или лицима која он издржава. Уколико је окривљени незапослен, не може му се изрећи више од 32 сата рада у јавном интересу у току недеље (*Art 42.036(e)*). Судија ће наложити, као услов надзора у заједници, да окривљени ради одређени број сати на пројекту (пројектима) организације која је за то одређена од стране министарства, изузев уколико установи, што је потребно навести у налогу за надзор у заједници, следеће:

- (1) да окривљени физички или ментално није способан за учествовање у пројекту;
- (2) да ће учествовање у пројекту проузроковати тешкоће окривљеном или лицима која издржава;
- (3) да је окривљеном одређена мера одвикавања од психоактивних супстанци као услов надзора у заједници;

(4) постоје други ваљани разлози. (*Art 42.12. Sec. 16(a)*)

Број сати рада у јавном интересу које судија може изрећи окривљеном одређује се у зависности од категорије кривичног дела или прекршаја према следећем обрасцу:

Табела 4. Број сати рада у јавном интересу у зависности од категорије кривичног дела.³²⁴

Категорија кривичног дела	Максималан број сати	Минималан број сати
Кривично дело првог степена	1 000	320
Кривично дело другог степена	800	240
Кривично дело трећег степена	600	160
Кривично дело за које се прописана казна издржава у државном затвору	400	120
А категорија прекршаја (<i>Sec. 30.04</i>)	200	80
Б категорија прекршаја	100	24

Ако суд установи да су задовољени услови предвиђени законом, у складу са чланом *Art. 40.014*, окривљеном се може наложити да обавља рад на пројекту који првенствено служи у корист особе или групе људи који су оштећени наведеним кривичним делом (*Art 42.12. Sec. 16(d)*).³²⁵

Скандинавске земље

У Финској се рад у корист заједнице може примењивати као алтернатива казне затвора у трајању до 8 месеци, при чему је преступник у обавези да обавља неплаћени рад у трајању од 20 до 200 часова. Правило је да један сат рада замењује један дан у затвору. Рад у јавном интересу се користи као замена за казне затвора. Како би се обезбедило да се рад у јавном интересу примењује у ту сврху, суд користи двостепену процедуру. Најпре се доноси судска одлука у регуларном поступку, а уколико је изречена безусловна казна затвора (и испуњени су одговарајући услови), она се може заменити радом у јавном интересу само у случају ако је преступник са тиме сагласан и уколико се процени да је способан да обавља дати посао. Процена подобности

³²⁴ Texas Code of Criminal Procedure, (*Art 42.12. Sec. 16(b)*). Chapter 42.

<http://www.fastlaws.com/index.php?id=txcrchapter42>

³²⁵ Texas Code of Criminal Procedure. Chapter 42. <http://www.fastlaws.com/index.php?id=txcrchapter42>

преступника се врши на основу извештаја који подноси Асоцијација за пробацију и постпеналну заштиту (*Probation and After-Care Association*).³²⁶ За разлику од Норвешке или Шведске, примена рада у јавном интересу у Финској није ограничена на одређене типове кривичних дела и године старости преступника, а може се изрећи и повратницима у извршењу кривичних дела.

И у Шведској се рад у јавном интересу спроводи од стране пробационих служби. Преступнику може бити изречен рад у јавном интересу као самостална санкција, или у комбинацији са пробацијом и/или програмима третмана. Само лица осуђена на казну затвора краћу од годину дана имају право на ову алтернативу. Данска је започела експерименталну примену рада у јавном интересу 1982. године, а од 1992. законом је прописана као санкција која се не може изрећи као главна казна, већ као услов уз условну осуду.³²⁷

Законодавстава западноевропских земаља

Рад у јавном интересу (*Le travail d'intérêt général*) уведен је у законодавство Француске законом из 1983. године и представља "алтернативу казни затвора која се састоји од неплаћеног рада у оквиру неког удружења, заједнице (држава, регион, департман, општина) или јавне установе (болница, школска установа,...)".³²⁸ У случају извршења кривичног дела или прекршаја за који се може изрећи казна затвора, суд може издати налог за обављање рада у јавном интересу у трајању између 20 и 210 сати, који се мора извршити у периоду од максимално 12 месеци (према прописима који важе од 31. децембра 2005). Рад у јавном интересу може бити главна санкција, посебна обавеза (као део условне казне) или додатна казна (нпр. у вези са саобраћајним прекршајем). Задатак пробационог службеника је да, путем контаката са преступником и организацијама које пружају радна места, припреми поступак реализације санкције, док надзор над извршењем обавља посебан судија (*juge de l'application des peines*).

³²⁶ Lappi-Seppälä, T. (2001) Sentencing and punishment: The decline of the repressive ideal. U: Tonry, M., Frase, R. S. (eds) *Sentencing and sanctions in Western countries*. New York: Oxford University Press, стр. 95.

³²⁷ Kyvsgaard, B. (1998) Penal sanctions and the use of imprisonment in Denmark. U: Tonry, M. (2001) *Penal Reform in Overcrowded Times*. New York: oxford University Press, стр. 115.

³²⁸ Ministère de la Justice de la République Française. <http://www.justice.gouv.fr>

У неколико кантона у Швајцарској током 1990. године рад у јавном интересу је уведен као алтернативна форма извршења краткотрајне казне затвора.³²⁹ Пројекат је започет као експеримент, са могућношћу каснијег увођења у кривични закон. Лицима којима је изречена краткотрајна казна затвора пружена је могућност да волонтерски обављају одређене послове уместо стандарног издржавања казне у затвору. Будући да се казна затвора може, уколико су испуњени одређени услови, извршавати у форми "полу-затварања", које подразумева напуштање затвора током дана, када осуђени проводе време на свом радном месту, а само ноћу и викендом бораве у затвору, рад у јавном интересу се практично појавио као алтернатива "полузатвора".³³⁰ Допунама кривичног законика Швајцарске, које су ступиле на снагу 2004. године, рад у јавном интересу је промовисан као посебна санкција. Број дана затвора који ова санкција може заменити је ограничен на 180, а максимални број часова рада у јавном интересу који се могу изрећи је 720 (4 сата рада замењује 1 дан у затвору). Рад у јавном интересу мора да се изврши у року од 9 месеци и преступник мора обављати предвиђене послове најмање 10 сати у току недеље.

Рад у јавном интересу је установљен у Холандији кроз експерименталне програме 1981. године са циљем редуковања примене краткотрајне казне затвора. Актом о раду у јавном интересу (*Community Service Act*) из 1989. године прописано је да се рад у јавном интересу као главна казна може изрећи као замена за безусловну казну затвора у трајању до 6 месеци или казну затвора уз условну осуду (при чему трајање казне затвора не прелази 6 месеци). Рад у јавном интересу не може да замени условну осуду нити новчану казну, и сматра се строжом санкцијом у односу на наведене. Међутим, законом нису предвиђена ограничења у погледу кривичних дела за која се може изрећи, нити се повратништво преступника сматра препреком за њено изрицање. У складу са међународним конвенцијама које забрањују принудни рад, законом је регулисана обавеза да се преступнику понуди могућност обављања "неплаћеног рада за опште добро" и суд је може изрећи само уз обавезан пристанак

³²⁹ Чланом 397bis Швајцарског кривичног закона из 1990. године, кантони су добили овлашћење да отпочну пилот пројекте са радом у јавном интересу као алтернативе казнама затвора у трајању до месец дана.

³³⁰ Kunz, K.-L., Von Witzleben, T. (1996) *Gemeinnützige Arbeit: Modellversuch im Kanton Bern*, Bern/Stuttgart/Wein: Haupt. Prema: Killias, M., Aebi, M., Ribeaud, D. (2000) Does Community Service Rehabilitate better than Short-term Imprisonment? Results of a Controlled Experiment. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol 39, No 1, стр. 41-42.

преступника.³³¹ Судија може изрећи највише 240 сати рада, а минимум ове казне није одређен, као ни фиксни износи броја сати рада у јавном интересу који замењују одређено трајање казне затвора. Законодавац је сматрао да тежина казне не зависи само од броја сати рада, већ и од врсте послова и личних прилика преступника, па број изречених сати рада може варирати од случаја до случаја, али у пракси "постоји готово линеаран однос од 40 сати рада за месец дана затвора". Извршење рада у јавном интересу је поверено Холандској пробационој служби која координира и припрема извршење, проналази одговарајуће послове и извештава јавног тужиоца о прогресу и постигнутим резултатима. Уколико преступник не испуни обавезе; нпр. не јавља се на веме, не ради марљиво, не понаша се у складу са правилима која су прописана на месту на коме ради и сл., санкција се може опозвати, а судија одлучује да ли ће пружити преступнику другу шансу да обави у потпуности рад у јавном интересу или ће га упутити на издржавање казне затвора. Иако закон не обавезује судију да приликом одређивања дужине преосталог времена казне затвора зарачуна време обављеног рада у јавном интересу, у пракси се то ипак чини.³³²

На Малти је ревизијом Закона о преступницима (*Offenders Act*) омогућено увођење две нове санкције које се извршавају у заједници: рад у јавном интересу и комбиновани налог. Када је у питању рад у јавном интересу, од преступника се очекује да у одређеном временском периоду (између 40 и 240 часова) обавља рад у корист заједнице и за опште добро. Током извршења комбинованог налога преступник је дужан да обавља рад у трајању између 40 и 100 часова, при чему је под надзором пробационог службеника.

Шпанија је Кривичним законом из 1995. увела у своје законодавство рад у јавном интересу (*El trabajo en beneficio de la comunidad*) као кривичну санкцију. Састоји се у обавези преступника да обавља неплаћени рад у општем интересу (чл. 49. КЗ Шпаније), првенствено у форми индивидуалног рада, било у оквиру локалне управе (градска већа) или у корист непрофитних организација, најчешће на пословима одржавања. Санкција се изриче само уз сагласност окривљеног/окривљене, уз обавезу поштовања његовог/њеног личног достојанства. У току радног дана могуће је обављати

³³¹ Spaans, E. C. (1998) Community service in the Netherlands: Its effects on recidivism and net-widening. *International Criminal Justice Review*, Vol. 8, No. 1, оп. цит., стр. 3-4.

³³² Ploeg, G. (2000) The Netherlands. U: Kalmthout A., M., Derks, J. T. M. (Ed.) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 397.

највише осам сати рада, али се у пракси чешће подразумева 4 сата рада, како извршење санкције не би ометало радне и породичне обавезе осуђених. Рад у јавном интересу се може изрећи у једном од следећа три случаја:

- (1) као замена казне затвора до једне године, односно до две године ако се изриче заједно са новчаном казном; сваки дан затвора се замењује једним даном рада;
- (2) као казна за неплаћање новчане казне; у случају неплаћања новчане казне у дневном износу (што је најчешћи случај у пракси) два дана новчане казне се замењује даном рада;
- (3) као "директна" казна. Пошто се изриче само уз сагласност окривљеног, суд обавезно одређује још једну казну (казна затвора, новчана казна или судски налог), па уколико нема сагласности окривљеног, изриче се та друга санкција.³³³

Реформама шпанског кривичног законодавства из 2003. и 2004. године измењене су поједине одредбе којима се регулише примена рада у јавном интересу, па је максимални износ казне са првобитних 384 сати продужен на 180 радних дана, што износи 1.440 сати. Међутим, пошто се рад у јавном интересу може изрећи као замена за казне затвора до једне, односно две године, у пропорцији дан затвора - дан рада, законски је могуће изрећи казну која би се састојала од 5.840 радних сати, што далеко премашује сва позната законска решења у свету. *Ester Blay* истиче ову контрадикторност законских одредби уз напомену да просечно трајање казне у пракси износи 62 дана (што службе за извршење рада у јавном интересу претварају у 248 сати - 4 сата на дан), мада је у судској пракси било и случајева изрицања теоријског максимума од 730 радних дана (2920 сати рада).³³⁴

Што се Португала тиче, санкција рад у јавном интересу може бити изречена као замена за казну затвора не дужу од једне године; као замена за новчану казну на захтев преступника; у преткривичној фази или као обавеза за младе преступнике између 16 и 21 године. Број радних сати који се могу изрећи преступнику креће се између 36 и 380 и мора бити испуњен у року од 18 месеци. Уколико преступник прекрши налог, суд може опозвати санкцију рада у јавном интересу и одредити

³³³ Према: Blay, E. (2008) Work for the benefit of the community as a criminal sanction in Spain. *Probation Journal*, Vol. 55. No. 3, стр. 245-247.

³³⁴ Blay, E. (2008) Ибид., стр. 254.

извршење првобитно изречене казне затвора. Када се новчана казна замењује казном рада у јавном интересу, а уколико се рад не изврши, преступник ће се казнити казном затвора чак и ако кривично дело првобитно не би било кажњено затворском казном.

Државе са простора бивше Југославије

Интересантно је погледати на који начин је регулисан поступак изрицања и извршења санкције рада у јавном интересу у земљама - бившим југословенским републикама које имају сличну правну традицију, социјалне системе, културне и економске особености.

У члану 41. КЗ Црне Горе је одређено да се рад у јавном интересу може изрећи за кривична дела за која је прописана новчана казна или затвор до три године. Ова казна не може бити краћа од 40 часова нити дужа од 240 часова и одређује се за време које не може бити краће од тридесет дана нити дуже од шест месеци и изриче се уз пристанак учиниоца кривичног дела. Под радом у јавном интересу подразумева се сваки онај друштвено користан рад којим се "не вријеђа људско достојанство и не врши се у циљу стицања добити".³³⁵ Приликом изрицања ове казне, суд ће водити рачуна о врсти учињеног кривичног дела, као и о личности учиниоца.

Словенија је Кривичним законом из 1995. године (члан 107. став 4.) прописала да се изречена казна затвора до три месеца може извршити и тако што би осуђени, уместо казне затвора, обавио рад у корист хуманитарних организација или локалне заједнице, у периоду до највише шест месеци и у обиму од најмање 80, а највише 240 сати. Овај рад се може изрећи само уз пристанак осуђеног и распоређује се тако да не омета његове обавезе из радног односа. У случају да осуђени не испуњава обавезе предвиђене оваквим обликом извршења казне, суд може одредити извршење казне затвора.³³⁶

Казненим законом Републике Хрватске рад у јавном интересу (рад за опће добро) се изриче искључиво као замена за изречену казну затвора од максимално шест месеци, и то тако што се изречена казна затвора замењује одређеним бројем радних дана. У Хрватски правни систем уведена је Казненим законом из 1997. године. Основна

³³⁵ Према: Стојановић, П. (2005) Систем кривичних санкција у Републици Црној Гори. У: Гргуревић, А., Перуновић Милић, Б. (ур.) Изрицање и извршење кривичних санкција. Регионална конференција. Цетиње, Црна Гора, стр. 14.

³³⁶ Према: Шелих, А. (2006) Алтернативне санкције и мере у кривичноправном систему Словеније, *Темид*, бр. 1, година 9, стр. 38.

идеја увођења ове санкције је настојање да се ограничи примена краткотрајних казни затвора, док је сврха извршавања алтернативних санкција - рада за опште добро на слободи и условне осуде са заштитним надзором - дефинисана чланом 5. Закона о извршавању заштитног надзора и рада за опће добро на слободи: "Сврха извршавања заштитног надзора и рада за опће добро јест да се, уважавајући опћу сврху казненоправних санкција, осуђеник којему је одређеним увјетима и обвезама ограничена слобода не искључи из друштва, већ да уз помоћ и надзор друштвене заједнице, драговољно, особним поступцима, радом и односом према посљедицама изазваним почињеним дјелом развије свијест о штетности одређених понашања и одговорности за штетне посљедице."³³⁷ Специфичност модела казне рада у јавном интересу која се примењује у Хрватској је у томе што се за извршено кривично дело најпре изриче казна затвора, а затим, уз пристанак осуђеног, та казна се замењује одређеним бројем радних дана, а не часова рада како је уобичајено у већини законодавстава. Распон казне се креће од најмање 10 до највише 60 радних дана. Према хрватском кривичном закону, осим затворске казне, и новчана казна може бити, у случају неплаћања, замењена казном рада у јавном интересу. Рад се може обављати у установама или организацијама које се баве хуманитарном, еколошком, комуналном, односно делатношћу од користи за друштвену заједницу. Према подацима истраживања Кокић Пуце и Ковчо Вукадин (2006) највећи број изречених казних мера рада у јавном интересу (44,3%) се извршава у социјалним установама.³³⁸

ЕФЕКТИ ПРИМЕНЕ САНКЦИЈЕ

Ефекти на рецидивизам

У пракси је веома тешко поредити две санкције у погледу њихових ефеката на рецидивизам, првенствено због разлика у карактеристикама група које се посматрају. Због тога истраживачи покушавају да умање утицај ових фактора уједначавајући експерименталну и контролну групу што је више могуће, како би покрили барем оне елементе који могу бити од утицаја на резултате истраживања, као што су пол, године старости, криминална прошлост, врста кривичног дела, злоупотреба психоактивних супстанци и сл. Када је реч о ефектима казне рада у јавном интересу на рецидивизам,

³³⁷ Закон о извршавању заштитног надзора и рада за опће добро на слободи. *Народне новине*, 128/99.

³³⁸ Кокић Пуце, З., Ковчо Вукадин, И. (2006) Извршавање алтернативних санкција у Републици Хрватској. *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, вол. 13, број 2/2006, стр. 788.

на основу резултата релативно малог броја доступних студија се може извући закључак да нема значајније разлике у односу на краткотрајне казне затвора. Према једној старијој анализи (*Zimring, 1974*) на основу резултата две студије у САД, рад у јавном интересу не остварује значајнији ефекат на рецидивизам. *Pease (1985)* је обавио преглед две студије у Великој Британији, такође из 1970-тих година, и закључио да стопа рецидива у случају рада у јавном интересу није ни већа ни мања у односу на казну затвора.³³⁹ Сличан закључак изводи *McIvor* која наводи да "рад у јавном интересу није ништа мање ефикасан у редуковању рецидивизма у односу на казну затвора: стопа поновних осуда од 63% у периоду од 3 године након извршења рада у јавном интересу је слична са стопом поновних осуда након извршења казне затвора или других санкција које су јој алтернативе".³⁴⁰

Студија коју је у швајцарском кантону *Vaud* обавио *M. Killias* са сарадницима (2000) је једна од ретких у којој је обављен експеримент са случајним распоређивањем субјеката у експерименталну (рад у јавном интересу), односно контролну групу (краткотрајна казна затвора у трајању до 14 дана). Лицима осуђеним на краткотрајну казну затвора понуђено је да учествују у пројекту при чему им је предочено да могу бити изабрани за обављање рада у јавном интересу. Кандидати су најпре селектовани на основу постављених критеријума (способности, одсуство фактора ризика, мотивација), а затим су им случајним избором додељивани бројеви, чиме су распоређени у експерименталну, односно контролну групу. Предност оваквог поступка је што су случајним узорковањем елиминисане потенцијално важне варијабле које би могле утицати на изречену санкцију (врста кривичног дела, претходна криминална историја и сл.). Аутори су, међутим, били суочени са етичким питањима примене оваквог приступа, који су бранили ставом да казна затвора тако кратког трајања³⁴¹ не мора неминовно имати нежељене последице у условима контролисаног експеримента. Евалуација је садржала податке о рецидивизму, у смислу поновног хапшења и поновних осуда, као и податке о професионалним и приватним околностима осуђених

³³⁹ Према: *Davis, R., Rubin, J., Rabinovich, L., Kilmer, B., Heaton, P. (2008) A synthesis of literature on the effectiveness of community orders: Technical Report. RAND Europe, стр. 20.*

³⁴⁰ *McIvor, G. (1995) CSOs Succeed in Scotland. U: Tonry, M., Hamilton, K. (Eds.) Intermediate sanctions in overcrowded times. Boston: Northeastern University Press, стр. 84.*

³⁴¹ Краткотрајне казне затвора (у великом броју случајева до месец дана) се веома често користе у Швајцарској за различита кривична дела, као што су лакше крађе, злоупотреба дроге, вожња под дејством алкохола и друга кривична дела у саобраћају.

након извршења санкције. Аутори су закључили да рад у јавном интересу може редуковати рецидивизам у већој мери него казна затвора ($\gamma=0.46$, $p<0.02$), али разлог због чега се то дешава није објашњен њиховим моделом (узрочна веза између типа санкције и рецидивизма преко професионалних и личних околности испитаника са једне стране, и ставова о изреченој санкцији са друге).³⁴²

Истраживање у Финској које је обавила *Marija-Liisa Muiluvori* показује нешто мањи рецидив у експерименталној групи (рад у јавном интересу) у односу на рецидив контролне групе осуђених на казну затвора у трајању до 8 месеци. На основу резултата обављене анализе, ауторка је закључила да рад у јавном интересу може имати нешто већи утицај на рецидивизам у односу на казну затвора и констатовала да "рад у јавном интересу представља прикладну санкцију, посебно за осуђене који немају претходно затворско искуство".³⁴³

Према *Halliday Report* из 2001. у Енглеској и Велсу је током 1995. стопа поновних осуда у периоду од две године износила приближно једнако за пробациони налог и комбиновани налог (59% и 60%), док је за рад у јавном интересу била знатно мања - 52%. Дугорочна стопа поновних осуда за пробационе налоге са додатним обавезама (нпр. присуство у пробационим центрима или обављање одређених активности) износила је 58% након 2 године, 74% након 4 године и 78% након 7 година праћења. Међутим, према речима аутора, разлике између типова санкција у заједници и пробационих налога са различитим додатним захтевима се могу у великој мери приписати разликама у карактеристикама преступника (криминална историја, године старости, врста извршеног кривичног дела).³⁴⁴

Индикативни су резултати истраживања које је 1998. године у Холандији обавио *E. C. Spaans*. Истраживање је имало за циљ процену утицаја казне рада у јавном интересу на рецидивизам и процену у којој мери се ова казна користи као алтернатива казни затвора. За потребе истраживања прикупљени су подаци о лицима којима је изречена казна рада у јавном интересу (N=879) и упоређени са контролном групом која

³⁴² Killias, M., Aebi, M., Ribeaud, D. (2000) Does Community Service Rehabilitate Better than Short-term Imprisonment? Results of a Controlled Experiment. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol 39, No 1, стр. 52-53.

³⁴³ Muiluvuori, M.-L. (2001) Recidivism among people sentenced to community service in Finland. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 2, No. 1, стр. 81.

³⁴⁴ Halliday, J. (2001) Making punishments work: Report of a review of the sentencing framework for England and Wales. Home Office, стр. 126-127.

је била уједначена према полу, старости и врсти извршеног кривичног дела, а коју су чинила лица са изреченом краткотрајном казном затвора (N=946). Од укупног броја посматраних лица из контролне групе 71% је осуђено на безусловну казну затвора, а у 29% случајева је изречена условна осуда. Подаци су показали да је 83% испитника којима је изречена безусловна казна затвора рецидивирало у периоду од 5 година (у просеку 12 пута), док је у групи преступника којима је изречен рад у јавном интересу и у групи оних којима је изречена условна осуда проценат рецидива приближно једнак, око 60%, (у просеку 6 рецидива). Сличан је однос и са поновним осудама: 70% осуђених на казну затвора је поново осуђено у посматраном периоду од 5 година (просечно 3 осуде) наспрам 43% лица којима су претходно изрицане казна рада у јавном интересу, односно условна осуда (просечно 2 осуде). Ови резултати могу навести на помисао да је смањење рецидивизма, као један од циљева рада у јавном интересу, постигнут. Међутим, аутор наводи да се овакав закључак не може тако једноставно донети. Наиме, иако су експериментална и контролна група уједначене према полу, старости и врсти кривичних дела, испоставило се да се међусобно разликују у једном веома битном елементу: садржају полицијског досијеа, односно броју и врсти претходних полицијских пријава. Према тим подацима, 90% посматраних преступника из контролне групе којима је изречена казна затвора је имало позамашан полицијски досије (у просеку 16 полицијских пријава). За разлику од њих, 80% осуђених на рад у јавном интересу је имало претходне контакте са полицијом (у просеку 7 пријава), а 75% лица којима је изречена условна осуда (просечно 10 полицијских пријава). Показало се да је рецидивизам у јакој корелацији са бројем претходних полицијских пријава, а много слабије повезан са врстом изречене санкције.

Наведена анализа *Spaans-a* може показати у којој мери истраживачи морају бити опрезни када доносе закључке о ефектима неке мере или третмана, јер уколико се посматрају само подаци о рецидиву, без обухватања других варијабли, може се добити потпуно погрешна слика о испитиваној појави.

Успешност извршења санкције

На основу искустава са извршењем ове санкције може се дати позитивна општа оцена о испуњености обавеза рада у јавном интересу. У већини земаља у којима се ова санкција примењују истраживања указују на податак да значајан проценат осуђених испуњава своје обавезе и обавља рад у јавном интересу у складу са условима које је

одредио суд. Кршење услова које суд одреди у свом налогу најчешће води замени казне рада у јавном интересу казном затвора. Да би се овакви случајеви предупредили препоручује се пажљивија селекција кандидата за рад у јавном интересу и пружање савета и помоћи од стране службеника пробационог сервиса или других служби које су надлежне за његово извршење.

Начин организације и услови извршења рада у јавном интересу могу имати утицаја на његове ефекте и успешност испуњавања обавеза. Једна студија, спроведена у Немачкој, упућује на закључак да се рад у јавном интересу успешније спроводи када је руковођен и надзиран од стране социјалних радника него од стране судских чиновника.³⁴⁵

Интересантни су резултати истраживања, такође спроведеног у Немачкој, у коме су истраживачи обавили анализу 2000 изречених санкција рада у јавном интересу. Узорак, који су сачињавале судије и социјални радници укључени у извршење санкције, подељен је у две категорије, на "ауторитативне" и "либералне". Либералне судије су описани као комуникативнији, који имају позитивније ставове о преступницима и изричу блаже санкције. На сличан начин су подељени и социјални радници који су вршили надзор над извршењем санкције рада у јавном интересу. Анализирана је стопа неиспуњавања судског налога у односу на тип судије и социјалног радника укључених у посматрани предмет. Резултати су били следећи:

У случају када су и судија и социјални радник "либерални" проценат неиспуњавања обавеза је био 6,5%, када је судија "либералан", а социјални радник "ауторитативан" 11,3%, у случају када је судија "ауторитативан", а социјални радник "либералан", стопа неиспуњавања обавеза је била 14,4%. У случају када су и судија и социјални радник "ауторитативни", стопа неиспуњавања обавеза је била 27,3%.³⁴⁶

У аустралијској држави Викторија је 1983. године обављена евалуација тада нове санкције, рада у јавном интересу (*community service order*), и анализа је показала да након 12 месеци од почетка примене санкције стопа неизвршења судског налога

³⁴⁵ Према: Bishop, N., Schneider, U. (2001) Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures: Introduction to a New Council of Europe Recommendation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol 9/3, стр. 182.

³⁴⁶ Travis, J. (1996) Alternative Sanctions in Germany: An Overview of Germany's Sentencing Practices. *National Institute of Justice Research Preview*. February 2006. US Department of Justice. <http://www.ncjrs.gov/pdffiles/germany.pdf>

износи свега 7%, што је процењено као позитиван резултат. Санкција је оцењена као суштински пунитивна, са елементима који је чине корисним и за заједницу, па је прихваћена са великим ентузијазмом од стране судија. Комисија која је вршила евалуацију дала је препоруку за проширење програма широм Аустралије, уз коментар да чак и ако би санкција у потпуности заменила казну затвора и била успешна у 50% случајева то би представљало значајну уштеду за државу.³⁴⁷ Аутори извештаја су истовремено указали на могуће проблеме у примени, изражавајући бојазан да би санкција рада у јавном интересу лако могла постати алтернатива новчаним казнама у случајевима сиромашнијих преступника, а не алтернатива казни затвора. У том случају, читав систем би веома брзо постао оптерећен минорним предметима, који би одузимали капацитете предвиђене за преступнике којима би иначе могла бити изречена казна затвора.

Ефекат "ширења мреже"

Иако је сврха рада у јавном интересу замена казни затвора, аутори наглашавају да у пракси она неретко постаје алтернатива другим санкцијама у заједници. Оваква појава се у литератури назива ефекат "ширења мреже" социјалне контроле (*net-widening*) и означава ситуацију када једна врста мере или програма увећава број корисника, при чему не се остварује њена планирана сврха, у овом случају смањење затворске популације. Практично се дешава да појединци према којима се раније могла применити "блажа" санкција или мере изван формалног система, сада бивају изложени много интензивнијој и дуготрајнијој контроли зато што постоји "прикладна" мера на располагању. Иако законодавци покушавају да спрече овакву примену рада у јавном интересу, "процес ширења мреже је често предмет забринутости изражене у студијама спроведеним у Великој Британији, САД, Холандији и другим земљама".³⁴⁸

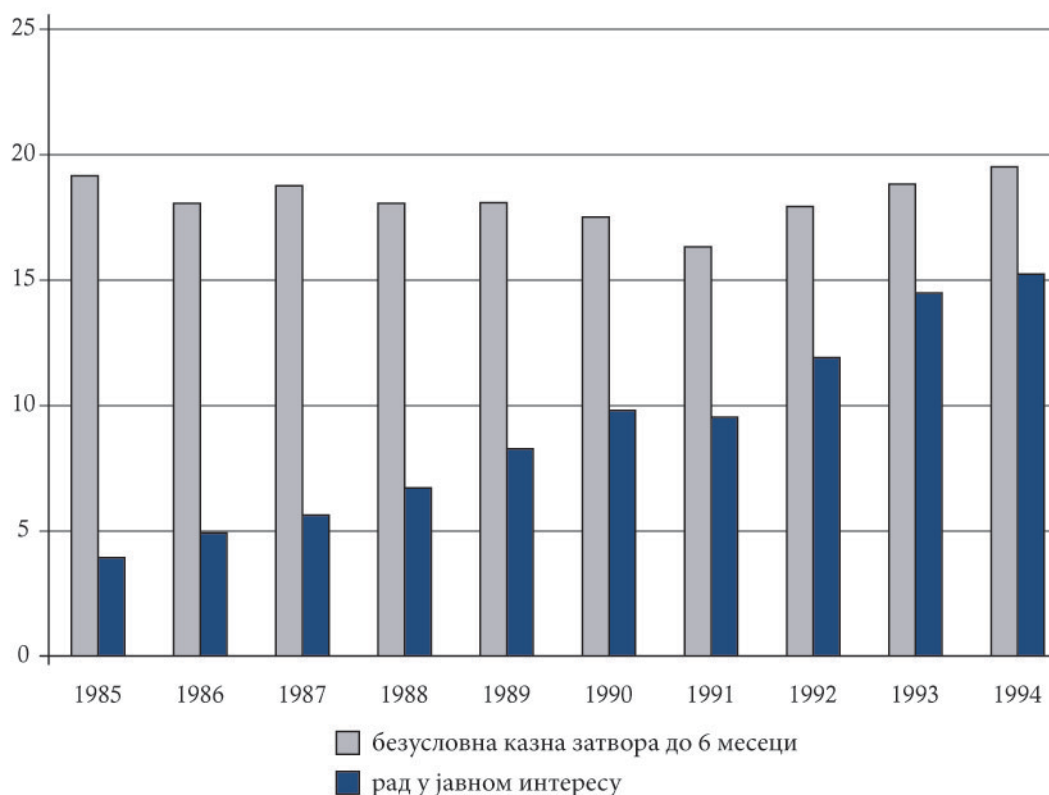
У свом истраживању из 1998. године *Spraans* наводи да, иако је законом прописано да се рад у јавном интересу искључиво користи као замена краткотрајних казни затвора, постоје јасни показатељи да то у пракси није тако, већ се ова санкција користи и као алтернатива другим, лакшим казнама, као што су новчане казне и

³⁴⁷ Freiberg, A., Ross, S. (1999) *Sentencing reform and penal change: the Victorian experience*, Sydney: The Federation Press, стр. 137.

³⁴⁸ Davis, R., Rubin, J., Rabinovich, L., Kilmer, B., Heaton, P. (2008) *A synthesis of literature on the effectiveness of community orders: Technical Report*. RAND Europe, стр. 20.

условна осуда. Овај закључак аутор извучи на основу података о броју полицијских пријава и односи се на сличност група преступника којима су изречене казне рада у јавном интересу и условне осуде. "Не само да су имали подједнаку учесталост рецидива, већ се такође подудара број претходних полицијских пријава и начин на који су третирани од стране суда. Уколико се има у виду да су три групе уједначене *a priori* према старости, полу и извршеном кривичном делу, ово наводи на закључак да многе од казни рада у јавном интересу, обухваћене овим истраживањем, нису биле алтернатива казни затвора, већ условној осуди."³⁴⁹

Графикон 2. Процентуално учешће рада у јавном интересу и казни затвора до 6 месеци у укупном броју изречених кривичних санкција у Холандији у периоду 1985-1994.³⁵⁰

Ови резултатати су у сагласности и са статистичким подацима о структури кривичних санкција изречених у Холандији у периоду од 1985-1994. Укупан број осуда у том периоду варирао је од 71.000 до 73.000 осуђених годишње, при чему је учешће

³⁴⁹ Spaans, E. C. (1998) Community service in the Netherlands: Its effects on recidivism and net-widening. *International Criminal Justice Review*, Vol. 8, No. 1, оп. цит., стр. 5-7.

³⁵⁰ Извор: Spaans, E. C. (1998) Ибид., стр. 2.

казне рада у јавном интересу повећано са 4% у 1985. години на 15% у 1994. Истовремено је број казни затвора у трајању до 6 месеци у посматраном периоду остао приближно једнак (18% од укупног броја осуђених лица). Уколико се претпостави да је стопа криминалитета у посматраном десетогодишњем периоду приближно једнака, на шта указује и број судских пресуда, пораст броја изречених казни рада у јавном интересу би требало да утиче на смањење примене краткотрајних казни затвора. Бројке показују да то није случај, а аутор закључује да се "тако нешто не би очекивало уколико се рад у јавном интересу користи једино као алтернатива краткотрајних казни затвора"³⁵¹, што такође наговештава да се ова санкција у пракси користи и као алтернатива другим санкцијама.

Према резултатима овог истраживања, у зависности од тежине санкције (дужине трајања рада у јавном интересу, односно казне затвора) може се констатовати појава ефекта ширења мреже у 26-44% случајева изречених казни рада у јавном интересу.³⁵²

До сличног закључка долази *Josine Junger-Tas* сумирајући налазе прегледа литературе о примени алтернативних санкција у САД, Канади, Аустралији и Новом Зеланду из 1994. године. Ауторка показује да "без обзира на који начин се ово питање у истраживањима разматра, постоји сагласност у закључку да се у 45-55% случајева рад у јавном интересу не користи као замена казни затвора".³⁵³

У истраживању које су спровели у Енглеској три године након ступања на снагу новог кривичног закона (*Criminal Justice Act 2003*) *George Mair* и *Hellen Mills* (2009) наводе сличну констатацију као и претходници. Према њиховим налазима, нове санкције (*Community order sentence order*), које поред осталих обавеза могу обухватати и извршење неплаћеног рада, нису испуниле очекивања као алтернативе краткотрајним казнама затвора. Иако је од почетка примене нових одредаба дошло до извесног редуковања броја казни затвора до шест месеци, у периоду од 2006. до 2007. није забележено никакво смањење примене затворских казни у трајању до 1 године. У извештају *House of Common Justice* се такође наводи да се није догодио "очекивани

³⁵¹ Spaans, E. C. (1998) Community service in the Netherlands: Its effects on recidivism and net-widening. *International Criminal Justice Review*, Vol. 8, No. 1, оп. цит., стр. 2.

³⁵² Spaans, E. C. (1998) Ибид., стр. 11.

³⁵³ Junger-Tas, J. (1994) Alternatives to prison sentences: Experiences and developments. Hague, Netherlands: RDC, Ministry of justice, стр. 56.

заокрет са краткотрајних казни затвора ка примени налога који се извршавају у заједници у форми *Community order* и *Suspended sentence order*. Уместо тога, све указује на то да се ове санкције користе као алтернатива новчане казне. Закон из 2003. је, слично као и остала легислатива, довео до неумољивог пораста броја кривичних санкција..."³⁵⁴

Ставови судија и осуђених

Нека истраживања показују да се, у поређењу са другим неинституционалним санкцијама, рад у јавном интересу може сматрати поузданијим и прихватљивијим од стране судова и преступника и да наилази на широку подршку јавности.³⁵⁵ Када је реч о ставовима преступника у погледу санкције рада у јавном интересу, постоје извештаји у којима се констатује њихово позитивно мишљење. У извештају пробационог инспектората Енглеске из 2006. године наводи се да приближно 8 од 10 учесника истраживања сматра да је извршење рада у јавном интересу "позитивно утицало на њихов проблем".³⁵⁶ До сличних резултата дошла је и *Gail Caputo* (1999), која истиче да већина преступника осуђених на рад у јавном интересу "сматра казну фер и праведном". Када су упитани за строгост санкције, највећи проценат (73%) се изјаснио да је санкција праведна, 18% да је санкција строга, а 8% да је блага. Највећи број испитаних преступника (86%) сматрају да су имали корист од обављања рада у јавном интересу.³⁵⁷

Killias са сарадницима, у претходно поменутом експерименту у кантону *Vaud* у Швајцарској, је такође испитивао ставове осуђених о изреченој санкцији и закључио да "тип санкције (затвор наспрам рада у јавном интересу) очигледно утиче на ставове (преступника) о кажњавању, извршеном кривичном делу и кривичноправном

³⁵⁴ Према: Mair, G., Mills, H. (2009) *The Community order and the Suspended sentence order three years on: The views and experiences of probation officers and offenders*. London: Center for Crime and Justice Studies, стр. 15.

³⁵⁵ Према: Bishop, N., Schneider, U. (2001) *Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures: Introduction to a New Council of Europe Recommendation*. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol 9/3, стр. 185.

³⁵⁶ Према: Davis, R., Rubin, J., Rabinovich, L., Kilmer, B., Heaton, P. (2008) ибид., стр. 21.

³⁵⁷ Caputo, G. (1999) *Why not community service?* *Criminal Justice Policy Review*. Vol. 10, No. 4/99, стр. 515.

систему."³⁵⁸ Као што се и могло очекивати, највећи проценат испитаника (74%) којима је одређена казна затвора сматра да изречена санкција није фер, што се може протумачити њиховим незадовољством и фрустрацијом због распоређивања у контролну групу. Аутори сматрају да "оваква врста грешке у размишљању, а то је неспремност да се прихвати сопствена грешка и пројектовање негативних исхода на друге (нпр. судије), представља један од главних когнитивних механизма који поспешују рецидивизам".³⁵⁹

На основу резултата испитивања ставова на узорку осуђеника у Шкотској, *Gill McIvor* изводи закључак да већина осуђених оцењује рад у јавном интересу као релативно корисно искуство. Велики проценат осуђених (88%) сматра да је посао који су обављали био интересантан и "вредан утрошеног времена", а 69% изјављује да су стекли нова знања и вештине (практичне и интерперсоналне). Интересантно је да чак 96% испитаника процењује да је њихов рад допринео корисницима, а њихова искуства су била посебно позитивна уколико су имали директан контакт са особама којима су помагали и били ангажовани на пословима које су препознали као корисне за те особе.³⁶⁰ Ауторка сматра да овако осмишљен рад у јавном интересу може да допринесе јачању самопоштовања и самопоуздања преступника, што може имати позитиван ефекат на његово преступничко понашање. Овај веома значајан налаз би могао послужити као смерница онима који планирају извршење рада у јавном интересу како би се постигао што бољи учинак санкције, не само у смислу користи за заједницу и појединце, већ и за осуђеног, коме се пружа прилика да кроз искуство у обављању организованих, сврсисходних послова схвати да може постати користан члан заједнице и да његов рад може бити позитивно вреднован. Занимљиво је још поменути податак да је половина агенција које надзиру извршење санкције у Шкотској пријавило да барем по један преступник након испуњења судског налога наставља да обавља волонтерске послове у организацији у коју је био распоређен.

³⁵⁸ Killias, M., Aebi, M., Ribeaud, D. (2000) Does Community Service Rehabilitate Better than Short-term Imprisonment? Results of a Controlled Experiment. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol 39, No 1, стр. 50.

³⁵⁹ Killias, M., Aebi, M., Ribeaud, D. (2000) Ибид., стр. 50-51.

³⁶⁰ McIvor, G. (1995) CSOs Succeed in Scotland. U: Tonry, M., Hamilton, K. (Eds.) *Intermediate sanctions in overcrowded times*. Boston: Northeastern University Press, оп. цит., стр. 81.

Искуства држава бивше Југославије

Ако посматрамо праксу примене рада у јавном интересу у земљама које се налазе у непосредном окружењу, можемо приметити да ова санкција није успела да пронађе значајније место у систему кривичних санкција. Тако, на пример, у Словенији је судска пракса остала скоро потпуно незаинтересована за примену ове казне која се може изрећи као облик извршења казне затвора до три месеца. Према мишљењу неких аутора, разлози леже у томе што није било "готово никаквих активности које би имале за циљ информисање и мотивисање судија да је изричу".³⁶¹ Примена ове казне је минимална (до 2001. године је примењена само два пута, а касније по неколико пута годишње) "због недоречености о сврси и начину извођења које постоје између два надлежна министарства". Такође се може рећи да није било "никаквих пропратних активности којима би се судије информисале и охрабривале на то да је примене; исто тако није било неког усмереног рада да се осигурају активности код хуманитарних организација које би одговарале као облици рада у корист локалне заједнице."³⁶²

Новине у кривичном закону донеле су невоље и судијама у Хрватској. Према подацима Управе за затворски сустав Министарства правосуђа Хрватске, изрицање казнене мере рада у јавном интересу је у порасту од 2002. до 2005. године (са 16 пресуда током 2002. на 100 пресуда у 2005.) и то се посебно односи на жупанијске судове који су препознали предности ове мере и потребу за смањењем затворске популације. Међутим, општински судови изричу ову меру у веома малом броју случајева. У општинском суду у Загребу је током 2005. године "свега у три предмета краткотрајна казна затвора замењена радом за опће добро на слободи, док је 2006. године (у прва четири месеца) таква одлука уследила у пет казних предмета."³⁶³ Још је лошија ситуација са извршењем судских пресуда. Током 2002. године извршене су свега 2 пресуде, а 2005. године 29 судских пресуда у којима је казна затвора замењена радом у јавном интересу. У току 2006. године 142 осуђених је чекало на извршење казнене мере рада у јавном интересу. Разлоге за мању примену ове мере неки аутори налазе се у "недовољној спремности правних особа да приме осуђенике који би код

³⁶¹ Шелих, А. (2006) Алтернативне санкције и мере у кривичноправном систему Словеније, *Темид*, бр. 1, година 9, стр. 40.

³⁶² Шелих, А. (2006) Ибид., стр. 40.

³⁶³ Бумчи, К., Томашић, Т. (2006) Рад за опће добро и увјетна осуда са заштитним надзором те њихова примјена у пракси. *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*. вол. 13., број 1/2006, стр. 255.

њих извршавали наведену санкцију, али и у томе што судови не познају довољно могућности њеног изрицања и примјене".³⁶⁴ Неки практичари сматрају да се разлози потешкоћа у примени рада у јавном интересу могу пронаћи и у одређеним непрецизностима и нејасноћама законских одредаба које регулишу ову материју. Позитивни аспект примене рада у јавном интересу може се сагледати у податку да је у 84,2% случајева (48 осуђених) обавеза испуњена успешно, док је у 9 случајева (16,8%) "извршење прекинуто због занемаривања обавезе рада и створени су увјети за оживотворење изречене казне затвора".³⁶⁵

ПРИМЕР ПРАКСЕ ИЗВРШЕЊА РАДА У ЈАВНОМ ИНТЕРЕСУ

Најновијим изменама закона у Енглеској и Велсу (*Criminal Justice Act 2003*) некадашња санкција рад у јавном интересу (*Community punishment*) је замењена обавезом извршења неплаћеног рада (*Unpaid work*) коју суд може изрећи у оквиру два налога (*Community order* и *Suspended sentence order*). Од тог тренутка учињена су бројна унапређења система, уведени су нови стандарди и усвојена подзаконска акта којима се до детаља регулише процедура извршења неплаћеног рада. На следећем графикону је дат шематски приказ поступка извршења неплаћеног рада од тренутка изрицања судског налога.

Национална служба пробације (*National Probation Service*), којој је поверено извршење неплаћеног рада, од 2002. године користи OASys (*Offender Assessment System*) систем процене преступника, који представља један од главних елемената у процесу примене неплаћеног рада. Њиме се врши процена вероватноће поновних осуда (рецидива), препознају и класификују криминогене потребе преступника, процењује безбедносни ризик, олакшава планирање и вођење поступка извршења, мере промене код преступника током периода надзора.³⁶⁶ Од 2004. године се примењује унапређен OASys систем, који омогућава скраћивање и убрзање поступка процене за категорије преступника нижег ризика. Једна од значајних измена уследила је крајем 2005. године када је представљена стратегија *Community Payback*, која има за циљ непосредније

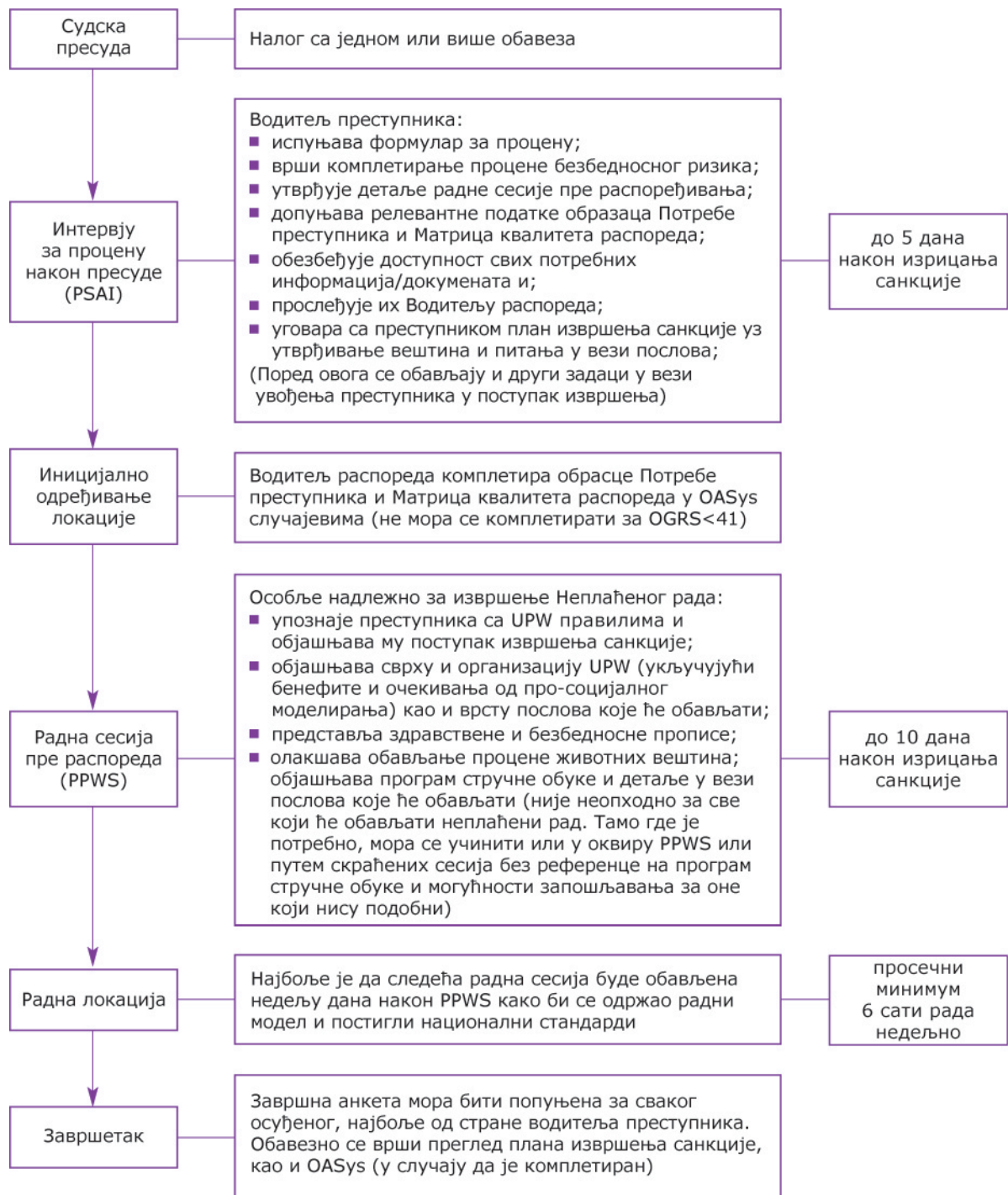
³⁶⁴ Тот, Б. (2007) Алтернатива казни затвора – рад за опће добро на слободи. *Полиција и сигурност* (Загреб), година 16., број 1-2, стр. 32.

³⁶⁵ Тот, Б. (2007) Ибид., стр. 31.

³⁶⁶ <http://www.probation.homeoffice.gov.uk/files/pdf/Info%20for%20sentencers%203.pdf>

укључивање јавности и промоцију неплаћеног рада путем повећања његове видљивости у локалној заједници.

Дијаграм 1. Процедура извршења неплаћеног рада у Енглеској и Велсу.³⁶⁷

Навешћу неке од најбитнијих одредаба и упутстава који су садржани у Приручнику за извршење неплаћеног рада (*A Manual on the Delivery of Unpaid Work*) у

³⁶⁷ Izvor: NOMS (2006) A Manual on the Delivery of Unpaid Work, стр. 4.

коме је детаљно представљена процедура организовања, планирања и извршења неплаћеног рада.

Један од најважнијих елемената планирања поступка извршења судског налога јесте процена и управљање ризиком. За сваког преступника који ће обављати неплаћени рад мора се пре упућивања на локацију обавити процена безбедносног ризика (*Risk of Harm*).³⁶⁸ Ово је један од најважнијих предуслова за успешно извршење неплаћеног рада. Сва друга документација добијена од суда, као што су подаци о претходним осудама, резултати процена, OGRS скор, мора бити унапред достављена особљу које распоређује преступнике на радне локације. Мора бити припремљен план извршења санкције у коме се наводе сви могући безбедносни ризици, као и начин поступања са таквим преступником (*A Manual on the Delivery of Unpaid Work*, Sec. B.2). Уколико се процени да је степен безбедносног ризика неприхватљив, преступник може бити упућен назад суду, који ће поново размотрити санкцију (Sec. B.7). Посебна брига се води о локацијама за извршење неплаћеног рада на којима преступници долазе у контакт са децом или вулнарбилним одраслим лицима. Како би се додатно повећала сигурност ове категорије корисника неплаћеног рада, правила налажу да преступник не може бити распоређен на те локације уколико је осуђен за кривична дела чије су жртве деца или вулнарбилна одрасла лица, кривична дела насиља, сексуалне деликте и кривична дела намерног изазивање пожара. Само преступници ниског безбедносног ризика и ниског ризика поновне осуде могу бити упућени на извршење неплаћеног рада на места на којима бораве деца или вулнарбилне одрасле особе. Без обзира на процењени степен ризика, преступник никада не сме бити остављен да самостално брине о деци или вулнарбилним одраслим особама (Sec. B11).

Неплаћени рад треба организовати тако да се омогући максимална инклузија преступника уз што мање нарушавања његове свакодневне рутине. Обављање неплаћеног рада треба планирати у време које допушта преступнику да несметано испуњава своје радне обавезе, школује се и обучава. Препоручује се обављање неплаћеног рада викендом или у вечерњим сатима, водећи притом рачуна да се испуни минимум националног стандарда³⁶⁹ од 6 часова рада недељно (Sec. C.10). Преступнику треба омогућити (уколико то жели) да обавља и више од прописаног недељног минимума сати рада уколико је незапослен или је спреман да за ту сврху искористи део

³⁶⁸ NOMS (2006) *A Manual on the Delivery of Unpaid Work*. стр. 5.

³⁶⁹ NOMS (2005) PC15/2005 - *National Standards 2005*, стр. 12.

свог годишњег одмора (Sec. C13). Организације које су одговорне за извршење неплаћеног рада морају да обезбеде приступачност радних локација преступницима који имају инвалидитет (Sec. C.7). Када је реч о женама које обављају неплаћени рад, у идеалном случају би требало обезбедити да буду распоређене у радне групе у којима су најмање две жене. Уколико је то у пракси неизводљиво, жена не треба да буде дискриминисана на тај начин што ће је упутити у неку алтернативну групу или на индивидуалне послове који су за њу иначе мање погодни, само из разлога да не би била једина жена у групи. Сматра се најважнијим да приликом доношења одлуке о распоређивању треба узети у обзир мишљење саме жене (Sec. C16). Слична правила поступања важе и за припаднике етничких мањина, што је наглашено и принципом забране дискриминације по основу расне припадности, етничког порекла, језичких и културних различитости (Sec. C19). Малолетници од 16 и 17 година који извршавају неплаћени рад су такође категорија лица којима се поклања посебна пажња у складу са прописима о заштити младих (*Children Act 2004*). Стога је важно брижљиво размотрити прикладност мешовитих група у којима ће малолетници радити заједно са одраслим преступницима. Надлежна лица на локацијама на којима ће малолетници обављати неплаћени рад такође морају водити рачуна да здравствени и безбедносни стандарди одговарају овој узрасној категорији (Sec. C.21). Принцип видљивости неплаћеног рада се мора примењивати дискретније (преступници и особље, поред осталог, носе лого *Community Payback* на одећи), како би се спречила стигматизација и сачувала поверљивост података о малолетнику.

Понашање преступника и начин на који се надзире њихов рад ће бити опажен од стране јавности, и на основу тога се оцењује његов квалитет и допринос заједници. Супервизори би требало да пруже информације преступницима о правилима понашања и да својим понашањем пруже пример, у складу са политиком про-социјалног моделирања (*Pro-Social Modeling*), а у случају непоштовања правила предузме мере које могу подразумевати и искључивање преступника из радног пројекта и подношење извештаја надлежном водитељу преступника (*Offender Manager*) (Sec. C.29-31). Пружање релевантних информација је од великог значаја, како би преступници разумели шта се од њих тражи и како би се повећала њихова мотивисаност.

Веома је важно правилно распоредити преступнике на одговарајуће послове како би се остварила максимална могућа инклузија и испуњавање обавеза преступника.

Следећа табела показује који типови распоређивања одговарају процењеним степенима ризика преступника:

Табела 5. Матрица распоређивања (алокације) у зависности од степена ризика³⁷⁰

Вероватноћа рецидива	Безбедносни ризик	Распоређивање
Испод 41 OGRS ³⁷¹	Нема ризика	Велике радне групе; индивидуални послови или распоређивање у неку агенцију/волонтерски сектор. У идеалном случају не више од 10 преступника на једног супервизора
Ниска	Средњи/Висок	Надзор обавља квалификовано, добро образовано особље. Величина групе рефлектује потребу за високим степеном надзора (у идеалном случају не више од 6-8 преступника на једног супервизора)
Средња/Висока	Низак	Распоређивање на локације где се могу развијати вештине и знања (животне вештине, радна обука) или повећати шансе за запошљавање. Индивидуални или групни рад; величина групе се прилагођава тако да се може посветити пажња индивидуалном преступнику. (не више од 6-8 преступника на једног супервизора)
Средња/Висока	Средњи/Висок	Надзор обавља квалификовано, добро образовано особље. Величина групе рефлектује потребу за високим степеном надзора. У идеалном случају, рад на пројектима који омогућавају развој вештина, али је управљање ризиком приоритет. (не више од 6 преступника на једног супервизора)

Приликом селекције треба водити рачуна да пројекти који пружају висок степен надзора, омогућавају развој вештина и повећавају шансе за запошљавање буду резервисани за преступнике којима су најпотребнији (Sec. C.31). Распоређивање преступника на радне локације се одвија према унапред утврђеној матрици, али се може кориговати у зависности од различитих додатних фактора, као што су: знања и вештине преступника, доступност послова, место боравка преступника и сл. Главни елементи на основу којих се у пракси одређује тип локације су безбедносни ризик преступника и ризик поновне осуде (рецидива).

Пројекти и локације за извршење неплаћеног рада морају одговарати високим стандардима. Процена квалитета се обавља у складу са Стандардима квалитета (*Placement Quality standards*) (Sec. D.1). Стандарди су подељени у три секције:

³⁷⁰ Izvor: NOMS (2006) A Manual on the Delivery of Unpaid Work, стр. 10.

³⁷¹ OGRS (*Offender Group Reconviction Scale*) је инструмент за мерење ризика поновних осуда преступника. Резултат мањи од 41% означава "безбедну" зону ризика, и у том случају поступак процене се убрзава и поједностављује.

- Стандарди који се односе на **исходе** поступка – са фокусом на питања која утичу на смањење рецидива и потпомажу успешно испуњавање налога (нпр. помоћ преступнику у обуци и запошљавању, управљање ризиком, испуњење обавезе рада од 6 сати недељно);
- Стандарди који се односе на **механизме** поступања – фокус на праксу рада којом се максимизирају успешни исходи (нпр. обављање радних сесија пре распоређивања, пракса одређивања локације за обављање рада, допринос особља у планирању и ревизији поступка извршења налога);
- Стандарди који се односе на **структуру подршке** – фокус на оне аспекте организације који директно подржавају механизме поступања (селекција и обука особља, здравствена и безбедносна политика, промовисање различитости, обезбеђење ресурса, партнерство/удруживање).³⁷²

Квалификовани и обучени стручњаци обављају проверу стандарда попуњавајући одговарајући образац (*PQS Checklist*) за сваки нови пројекат и локацију на којој се први пут обавља неплаћени рад. Периодични прегледи и побољшања се врше на сваких 6 месеци (Sec. D.3).

Један од кључних елемената неплаћеног рада је про-социјално моделирање - усвајање про-социјалних образаца понашања према узору (*Pro-Social Modeling*). Током извршења неплаћеног рада преступници долазе у контакт са многим особама, као што су послодавци и корисници, који им могу послужити као позитиван узор, а то се посебно односи на супервизоре који са њима проводе највише времена. Обликовање понашања и учење вештина комуникације, самоконтроле и ненасилног решавања проблема може повећати вероватноћу да преступник усвоји овакве обрасце у односу према другима и решава конфликте не прибегавајући анти-социјалном, криминалном понашању (Sec. F.3).

³⁷² NOMS (2007) PC16/2007 - Quality Standards for Assessing the Delivery of Unpaid Work, str. 1.

2.8.5. Условна осуда - *Suspended sentence, conditional sentence*

ИСТОРИЈАТ

Условно кажњавање у европским кривичним системима има порекло из англосаксонског правног простора у коме се условно кажњавање примењује у виду пробације. "Тај институт се састоји у одлагању изрицања казне затвора уз стављање под надзор кривично одговорног учиниоца дела."³⁷³

Сматра се да је основни разлог за увођење условне осуде у законодавства, поред утицаја нових идеја у времену када се она јавља, избегавање негативних ефеката које су имале доминирајуће краткотрајне казне лишења слободе. Међу теоретичарима који су се посебно издвајали у критици краткотрајних казни лишења слободе био је немачки професор кривичног права *F. von Liszt*. У оквиру Међународне уније за кривично право, основане 1889. године, предлагао је да "случајни преступници буду поштеђени штетних утицаја казне затвора применом условног кажњавања".³⁷⁴

Европа је веома брзо прихватила условну осуду као санкцију којом се могу остварити позитивни ефекти у сузбијању криминалитета уз смањење штетних утицаја казне затвора, али је ова варијанта условне осуде имала значајне разлике у односу на англосаксонски систем. Белгија је прва од земаља континенталне Европе донела 1888. године закон (*Lejeune law*) којим су уведене две санкције: условни отпуст (*voorwaardelijke invrijheidstelling*) и условна осуда - одлагање извршења казне (*voorwaardeling veroordeling*).³⁷⁵ Прве идеје о увођењу условне осуде потекле су из Француске, која је убрзо након тога донела сличан закон. Веома брзо, након што су потврђени позитивни ефекти примене условне осуде, она је прихваћена у законодавствима многих европских земаља.

СВРХА И ЦИЉЕВИ ПРИМЕНЕ

Бројни теоретичари су разматрали питање улоге и сврхе условне осуде у систему кривичних санкција. Одговор на ово питање у веикој мери зависи од

³⁷³ Бејатовић, С. (1986) *Условна осуда*. Београд: НИО Пословна политика, стр. 31.

³⁷⁴ Bondeson, V. U. (2002) *Alternatives to Imprisonment: Intentions and Reality*. New Brunswick (USA), London (U.K.): Transaction Publishers, оп. цит., стр. 21.

³⁷⁵ de Valk, S. (2000) Chapter 3: Belgium. У: van Kalmthout A., M., Derks, J. T. M. (Ed.) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 63.

карактера актуелне пеналне политике, као и ставова стручне и шире јавности о начину реаговања на криминалитет. Кажњавање засновано на принципу заслуге је често у конфликту са утилитаристичким принципима контроле криминала. *Wasik* и *Von Hirsch* наводе да у систему алтернативних казни који је заснован на теорији кажњавања према заслуги (*desert theory*), односно ретрибуцији, изгледа као да нема места за условну осуду. Уколико би се условна осуда примењивала у случајевима тежих кривичних дела, без икаквих додатних услова, осим да преступник у току времена проверавања не учини ново кривично дело, казна не би изражавала прекор који дато кривично дело заслужује. С друге стране, уколико би се примењивала за лакша кривична дела, тада би сигурно било могуће пронаћи примереније незатворске санкције, које на бољи начин одражавају пропорционалност казне.³⁷⁶ Када је реч о утилитаристичким схватањима, условна осуда свакако наилази на веће одобравање. Пре готово једног века немачки научник *Von Liszt* и други учесници Међународне уније за кривично право (*International Union of criminal Law*) предлагали су увођење условне осуде према случајним кривцима, преступницима који се могу уздржати од поновног вршења кривичних дела само због претње затвором. За такве преступнике, код којих не постоји потреба за рехабилитацијом, казна затвора би могла бити контрапродуктивна, делом и због могућности да падну под негативан утицај других, искуснијих преступника (*Von Liszt*, 1882).³⁷⁷

За разлику од америчких законодавстава, примена условне осуде у Шведској је, према прописима из 1906. године, била ограничена јасно прецизираним условима. Примењивала се само према лакшим преступницима који су се могли поправити без кажњавања, за кривична дела за која је прописана казна принудног рада до три месеца или казна затвора до шест месеци. Могла је бити изречена и уз новчану казну уколико би судија проценио да казна не може бити плаћена, па би уследила њена замена казном затвора. Примена такве казне затвора би била условно одложена на пробациони период у трајању до три године. Циљ условне осуде је, стога, било отклањање примене

³⁷⁶ Wasik, M., Von Hirsch A. (1988) Non-Custodial Penalties and the Principles of Desert, *The Criminal Law Review*, (September), оп. цит., стр. 570.

³⁷⁷ Према: Cid, J. (2005a) Suspended sentences in Spain: Decarceration and recidivism. *Probation Journal*, Vol. 52, No.2, стр. 170.

краткотрајне казне затвора. Већ у том периоду је, дакле, постојала свест о штетним последицама казне затвора.³⁷⁸

Енглески *Criminal Justice Act* из 1991. учинио је условну осуду применљивом само у изузетним случајевима, што је водило практичном укидању ове казне у годинама које су следиле.³⁷⁹

Главни циљ увођена условне осуде у казнени систем Канаде било је смањење затворске популације, јер је стопа казне затвора у то време била једна од највиших у свету (148 затвореника на 100.000 становника). Условна осуда омогућава да преступници, који би иначе били упућени у затвор, своју казну издржавају у заједници, под стриктним условима. На тај начин се промовишу принципи ресторативне правде за преступнике који не представљају претњу безбедности друштва и истовремено укључује заједница у процес њиховог кажњавања и рехабилитације.³⁸⁰ У складу са одредбама Кривичног закона Канаде (Sec. 718. и Sec. 718.2.) условна осуда се примењује како би били постигнути општи циљеви и принципи кажњавања:

- јавна осуда противзаконитог понашања;
- застрашивање преступника и других лица да не извршавају кривична дела;
- издвајање преступника из заједнице, уколико је неопходно;
- рехабилитација преступника;
- пружање репарације жртви кривичног дела и заједници; и
- унапређење осећања одговорности код преступника.³⁸¹

НОРМАТИВНИ ОКВИР

Финска

У Финској се казна затвора може извршавати као безусловна казна затвора (минимално 14 дана до максимално 12 година, изузетно до 15 година) или у виду условне осуде. Казна затвора у трајању не дужем од две године може се изрећи

³⁷⁸ Цетинић, М. (2003) Условна осуда у кривичним законодавствима неких земаља Европе. *Ревизија за криминологију и кривично право*, вол. 41, бр. 1, стр. 111-112.

³⁷⁹ Ashworth, A. (2001) The decline of English sentencing and other stories. U: Tonry, M., Frase, R. S. (eds) *Sentencing and sanctions in Western countries*. New York: Oxford University Press, стр. 68.

³⁸⁰ John Howard Society of Alberta: <http://www.johnhoward.ab.ca/PUB/A1.htm>

³⁸¹ Criminal Code. Chapter C-46. Sec. 718. <http://laws.justice.gc.ca/PDF/Statute/C/C-46.pdf>

условно, у складу са законским одредбама. Преступник коме је изречена условна осуда се упућује на пробацију у трајању од једне до три године. За одрасла лица таква пробација не обухвата надзор. Након измена из 1976. године, закон не прописује никаква друга ограничења и обавезе преступника. Као додатак уз условну осуду, преступнику може бити изречена безусловна новчана казна (*supplementary fine*) чак и ако за предметно кривично дело није прописана новчана казна.³⁸²

Канада

Условна осуда је уведена у казнене систем Канаде 1996. године усвајањем нацрта закона (*Bill C-41*), што представља један од најзначајних помака у реформи Кривичног закона.³⁸³ Условна осуда у Канади представља један вид казне затвора (неки је називају "кућни затвор") која се може извршавати у оквиру заједнице уколико су испуњени следећи услови:

- казна затвора коју је суд изрекао не прелази две године мање један дан;
- за кривично дело за које је преступник осуђен није прописана обавезна минимална казна;
- судија процењује да извршење казне у заједници неће угрозити јавну безбедност; и
- условна осуда је у сагласности са сврхом и принципима кажњавања садржаним у кривичном закону.³⁸⁴

У канадском Кривичном закону постоје битне разлике између условне осуде (*conditional sentence*), суспендоване казне (*suspended sentence*) и пробационог налога (*probation order*). У случају условне осуде, суд заправо изриче казну затвора која ће се извршавати у заједници. Уместо изрицања условне осуде суд може да суспендује казну (одложи доношење пресуде) и одреди услове које ће преступник испуњавати у оквиру пробационог налога (Sec. 731). Друго, у случају изрицања обавезе учествовања у програму третмана као услова условне осуде (Sec. 742.3(2)(e)), није потребна сагласност преступника, као што је то случај са пробационим налогом (Sec. 732.1(3)(g)). Даље, одредбама закона се наглашава да је један од циљева пробационог

³⁸² Lappi-Seppälä, T. (2001) Sentencing and punishment: The decline of the repressive ideal. У: Tonry, M., Frase, R. S. (eds) *Sentencing and sanctions in Western countries*. New York: Oxford University Press, стр. 94-95.

³⁸³ Canadian Criminal Justice Association (2006) Brief on Amendments to the Criminal Code of Canada (Conditional Sentences). <http://www.ccja-acjp.ca/en/c9en.html>

³⁸⁴ Department of Justice Canada: http://www.justice.gc.ca/eng/news-nouv/nr-cp/2007/doc_32025.html

налога "олакшавање успешне реинтеграције преступника у заједницу" (Sec. 732.1(3)(h)), док условна осуда није у принципу фокусирана на рехабилитацију и реинтеграцију преступника, већ су услови много строжи и могу обухватати нпр. кућни притвор или временска ограничења кретања (*curfew*) (Sec. 742.3(2)(f)). У случају кршења услова условне осуде суд има на располагању различите опције, од тога да не предузме никакву акцију, до одлуке да се остатак казне изврши у затвору. За разлику од тога, кршење услова пробационог налога је само по себи преступ, који се посебно кажњава уколико се докаже да је извршен "изван сваке сумње".³⁸⁵

Судије су у самом почетку имале великих проблема у тумачењу горе наведених услова приликом одлучивања о примени условне осуде. Законске одредбе нису пружале јасан одговор на следећа питања: за које врсте кривичних дела се условна осуда може изрећи; да ли у датом случају треба изрећи условну осуду или пробацију (резлике између ове две санкције су једва приметне); на који начин се процењује ризик по јавну безбедност и сл. Једна од важних смерница за примену условне осуде је садржана у одлуци Врховног суда Канаде из 2000. године у случају *R. v. Proulx*, који је оптужен за кривично дело опасне возње којом је проузвокована смрт и телесне повреде. Образлажући пресуду Врховни суд је поставио бројне принципе који су постали смернице судијама за изрицање условне осуде. Међу најбитнијим су следећи принципи:

- за разлику од пробације, која је првенствено рехабилитативна санкција, условна осуда има и пунитивне и рехабилитативне циљеве. У складу с тим, условна осуда треба да обухвата услове који ограничавају слободу преступника. Услови као што су кућни притвор и временска ограничења кретања (*curfew*) би требало да буду норма, а не изузетак;
- судија одлучује тако што најпре само разматра да ли да искључи пробацију као опцију, а затим ако констатује да је одговарајућа санкција казна затвора до две године, разматра да ли се та казна у датом случају може извршавати у заједници;
- безбедност заједнице се разматра у смислу ризика рецидива преступника и могуће штете коју може проузроковати поновним извршењем кривичног

³⁸⁵ Према: MacKay, R. (2006) Bill C-9: Act to amend the Criminal Code (conditional sentence of imprisonment)

дела. Ризик се може умањити на прихватљив ниво наметањем одговарајућих услова уз условну осуду;

- условна осуда се може изрећи за било које кривично дело уколико су задовољени законски предуслови. Не постоји претпоставка да условна осуда није прикладна за специфична кривична дела, али такође ни претпоставка да је треба фаворизовати у односу на друге казне уколико су законски предуслови задовољени.
- условна осуда се може изрећи и у случају да постоје отежавајуће околности које се односе на кривично дело или преступника, а које повећавају потребу за применом строже јавне осуде и застрашивања, у складу са општим циљевима и принципима кажњавања.³⁸⁶

Иако је Врховни суд разјаснио нека од питања, примена условне осуде је остала и даље проблематична, а случај *Proulx* није успео да разреши један пенолошки парадокс, а то је да казна затвора, према оваквом тумачењу закона, заправо није прикладна санкција за било ког преступника који не представља опасност по друштвену заједницу.³⁸⁷

Увођење условне осуде од самог почетка су пратиле контроверзе, а многи су сматрали (поготово организације за заштиту права жртава) да је ова казна исувише блага да би се изрицала за кривична дела са елементима насиља. Амандманом из 2007. године (*Bill C-9*) измењен је члан 742.1 кривичног закона додавањем предуслова који искључују примену условне осуде у случају: кривичних дела тероризма; кривичних дела криминалног удруживања; и кривичних дела наношења тешких повреда (кривична дела са применом или покушајем примене насиља, угрожавање живота и безбедности, наношење тежих психичких повреда, силовање, силовање уз употребу оружја или претњу наношења повреда), а за која је прописана казна затвора минимално 10 година.³⁸⁸

Шпанија

Шпански кривични законик прави разлику између: лакших преступа (*faltas*) и деликата (*delitos*). Лакши преступи се углавном кажњавају новчаном казном, а у неким случајевима судије имају слободу избора између новчане казне и затвора. У случају

³⁸⁶ MacKay, R. (2006) Ибид., оп.цит.

³⁸⁷ John Howard Society of Alberta: <http://www.johnhoward.ab.ca/PUB/A1.htm>

³⁸⁸ Department of Justice Canada: http://www.justice.gc.ca/eng/news-nouv/nr-cp/2007/doc_32025.html

деликата, најчешћа казна је затворска, а само у неким случајевима судије имају дискреционо право да изрекну новчану казну. За кривична дела за која је прописана казна затвора (нпр., крађе више од 400 евра, провалне крађе, трговина дрогом и пљачке) закон утврђује минимално и максимално трајање казне (нпр., за крађу је прописана казна између 6 и 18 месеци затвора). У тим случајевима, судија је обавезан да изрекне затворску казну, а затим одлучује да ли ће одобрити условну осуду. Да би условна осуда могла бити изречена, морају бити задовољени следећи критеријуми:

- Казна затвора не сме бити у трајању већем од две године;
- Окривљени је први пут извршио кривично дело (или је прошло одређено време између последње осуде и садашњег преступа). Условна осуда је могућа чак и када судија разматра први предмет али је у међувремену (пре судског саслушања) преступник извршио друго дело;
- Окривљени је платио надокнаду жртви (осим у случају када није у могућности да то учини).³⁸⁹

Кривичним законом из 1995. су предвиђене две врсте условне осуде: прво, чиста условна осуда, код које је једина обавеза преступника да се уздржава од вршења кривичних дела за време периода проверавања (две до пет година); и друго, условна осуда са пробацијом, код које се преступник ставља под надзор пробационог службеника или треба да учествује у одређеном третману или мора да се уздржи од одређених активности. У пракси, судије готово у потпуности занемарују могућност комбиновања условне осуде са пробацијом. Главни разлози за занемаривање пробације су, према мишљењу аутора, "прво, чињеница да судијама није близак "идеал рехабилитације", јер могућност изрицања пробације у Шпанији раније није постојала; друго, чињеница да је увођење пробације у кривични законик из 1995. извршено без обезбеђивања додатних ресурса и помоћи судијама. На пример, судије немају пробационог службеника у суду да поднесе извештај или асистира у извршању налога, а судије су зависни од центара за социјални рад, који нису адекватно опремљени да изнесу те дужности".³⁹⁰

У шпанском кривичном закону од 1987. постоји и посебан облик условне осуде за зависнике од психоактивних супстанци који су починили кривично дело у вези са

³⁸⁹ Cid, J. (2005a) Suspended sentences in Spain: Decarceration and recidivism. *Probation Journal*, Vol. 52, No.2, стр. 171-172.

³⁹⁰ Cid, J. (2005a) Ибид., стр. 172-173.

психоактивним супстанцама. Овај облик условне осуде је могућ за казну затвора у трајању не више од 3 до 5 година, а може се изрећи и повратнику у извршењу кривичних дела. Да би преступнику могла бити изречена ова врста условне осуде он/она мора пристати да учествује у програму одвикавања.

УСЛОВНА ОСУДА СА ЗАШТИТНИМ НАДЗОРОМ

Корене условне осуде са заштитним надзором у Шведској можемо наћи у *Conditional sentence Act* из 1918. године, којим је прописано да осуђени током пробационог периода може бити стављен под надзор особе коју одреди суд. Понашање које се сматрало недоличним, чак и ако није обухватало извршење новог кривичног дела, могло је водити опозиву условне осуде. Прописима из 1939. године (који су примењивани тек од 1944.) је предвиђено да се уз условну осуду могу изрећи посебни услови, као што су: проналажење посла, сталног пребивалишта, уздржавање од конзумирања алкохола и дрога, надокнада штете. Њена разноликост се састојала у томе што је могла бити изречена преступницима са добром прогнозом, за које опомена представља довољно средство за одвраћање од криминала; могла се примењивати уз одређивање специјалних услова који су значајно ограничавали слободу преступника, а такође и према преступницима који су далеко одмакли у својим криминалним каријерама.³⁹¹

Државе са простора бивше Југославије

Извршење условне осуде са заштитним надзором у Хрватској је у надлежности Средишњег уреда Управе за затворски сустав Министарства правосуђа на основу Казненог закона, а прописано Законом о извршавању заштитног надзора и рада за опће добро на слободи и подзаконским актима. Сврха извршавања заштитног надзора јесте да се "уважавајући опћу сврху казненоправних санкција, осуђеник којему је одређеним увјетима и обвезама ограничена слобода не искључи из друштва, већ да се уз помоћ и надзор друштвене заједнице драговољно, особним поступцима, радом и односом према

³⁹¹ Према: Bondeson, V. U. (2002) *Alternatives to Imprisonment: Intentions and Reality*. New Brunswick (USA), London (U.K.): Transaction Publishers, стр. 21-24.

посљедицама изазваним почињеним дјелом развије свијест о штетности одређених понашања и одговорности за штетне посљедице".³⁹²

Кривичним законом из 2003. године у Црној Гори је уведена условна осуда са заштитним надзором, која представља комбинацију система континенталног и англосаксонског права. Дати су услови за одређивање заштитног надзора и садржина истог у чл. 61. у коме је прописано да заштитни надзор може обухватити једну или више од следећих обавеза:

- јављање органу надлежном за извршење заштитног надзора у роковима које тај орган одреди,
- оспособљавање учиниоца за одређено занимање,
- прихватање запослења које одговара способностима и склоностима учиниоца,
- испуњавање обавеза издржавања породице, чувања и васпитања дјете и других породичних обавеза,
- уздржавање од посјеђивања одређених мјеста, локала или приредби, ако то може бити прилика или подстицај за поновно вршење кривичних дјела,
- благовремено обавјештавање о промјени мјеста боравка, адресе или радног мјеста,
- уздржавање од употребе дрога или алкохолних пића,
- лијечење у одговарајућој здравственој установи,
- посјеђивање одређених професионалних и других савјетовалишта или установа и поступање по њиховим упутствима,
- отклањање или ублажавање штете причињене кривичним дјелом, а нарочито измирење са жртвом учињеног кривичног дјела.³⁹³

Ако осуђени коме је изречен заштитни надзор не испуњава обавезе које му је суд одредио, суд га може опоменути или може раније обавезе замијенити другим или продужити трајање заштитног надзора у оквиру времена провјеравања или опозвати условну осуду (члан 64. КЗ РЦГ).

³⁹² Према: Дамјановић, И., Буторац, К. (2006) Политика сузбијања криминалитета: перспективе извршења казненоправних санкција. *Хрватски љетопис за казнено право и праксу* (Загреб). вол. 13, бр. 2/2006, стр. 678.

³⁹³ Службени лист РЦГ, бр. 70/03

Условна осуда са заштитним надзором је уведена у казни систем Македоније 1997. године. Садржину заштитног надзора чини једна или више обавеза наведених у члану 56. став 1. Кривичног закона. Одлука о томе да ли се одлучити за једну обавезу, или ће се комбиновати неколико, зависи од процене судија, у зависности од околности конкретног случаја. Обавезе које осуђени мора да извршава у оквиру заштитног надзора се могу груписати на следећи начин: (1) обавезе које подразумевају *наметање извесних забрана или уздржавања*: непосеђивање одређених типова локала или других места у којима се точе алкохолна пића или се играју игре на срећу; забрана употребе алкохола, дрога и других психоактивних супстанци; и избегавање и недружење са лицима која негативно утичу на осуђеног; (2) обавезе који имају за циљ *да побољшају социјални положај* осуђеног: оспособљавање, стручно образовање и преквалификавање, да осуђени може да задржи постојеће радно место или да се учине претпоставке за запошљавање; прихватање посла који одговара способностима и склоностима осуђеног; (3) обавезе које намећу одређене *активности којима се ограничава слобода деловања* осуђенога: извршавање обавеза издржавања породице, подизање деце и друге породичне обавезе; контрола прихода: омогућавање увида и савета о обавези распоређивања и трошења средстава од плате и других прихода које остварује; коришћење слободног времена у складу са оценом социјалног органа; и (4) обавеза *отклањања здравствених проблема*: обавеза лечења или социјалне рехабилитације у одређеним специјализовани установама.³⁹⁴ Гордана Лажетић-Бужаровска истиче да би уместо оваквог таксативног набрајања обавеза било далеко ефикасније применити егземплифкативни начин, при чему би судија имао могућност "да одреди и друге обавезе које сматра корисним, иако оне нису садржане у законским одредбама". Тиме би се могла постићи већа индивидуализација, а самим тим и ефекти санкције. Поред тога, према ауторки, потребно је "пронаћи начин законодавног регулисања који ће омогућити флексибилнију примену одредби става 3. члана 56., што ће омогућити судији да током времена трајања заштитног надзора модификује или измени садржину тог надзора путем замене изречених обавеза неким другим обавезама које се сматрају кориснијим или њиховим укидањем".³⁹⁵

³⁹⁴ Према: Лажетић-Бужаровска, Г. (2003) *Алтернативи за затворот*. Скопје: НИП Студентски збор, стр. 314.

³⁹⁵ Лажетић-Бужаровска, Г. (2003) *Ибид.*, стр. 314-315.

Кривичним законом Македоније је прописано (чл. 57. КЗ) да је за спровођење заштитног надзора надлежан социјални орган који треба да пружи помоћ, подршку, надзор и заштиту при испуњавању изречених обавеза. Социјални орган је дужан да практичним саветима потакне и помогне осуђеном у извршавању обавеза, као и да му помогне да схвати право значење и циљ условне осуде са заштитним надзором и да може да се прилагоди у односу на судска ограничења, обавезе, забране и сл. Поред тога, социјални орган има обавезу да периодично извештава суд о току испуњавања обавеза. Према дефиницији, (чл.122 ст.15. КЗ Републике Македоније) социјални орган представљају: "органи за социјални рад на општини, центри за социјални рад и други органи који су законски одређени за вршење социјалног рада". Социјални орган у пракси је Центар за социјални рад. Чланом 232. ЗИС Републике Македоније (Закон о извршењу санкција)³⁹⁶ прописано је да заштитни надзор уз условну осуду врши Центар за социјални рад према месту пребивалишта осуђеног.³⁹⁷

ЕФЕКТИ ПРИМЕНЕ САНКЦИЈЕ

Искуства Шпаније

Све до доношења кривичног закона из 1995. једна од главних карактеристика казног система Шпаније је била практично рутинска примена казне затвора за највећи број кривичних дела, укључујући и најчећа дела против имовине и против безбедности саобраћаја. Поред тога, "судијама је било допуштено да изрекну условну осуду само за казне затвора до једне године, и то у случају да преступник претходно није имао кривични досије".³⁹⁸ Кривичним законом из 1995. извршене су значајне реформе у казном систему Шпаније. Најважније од тих промена су: подизање горње границе за примену условне осуде на две године затвора (уместо једне године према претходном кривичном закону из 1973); замена затворске казне до две године новчаном казном (чак и када преступник има криминални досије) и укидање затворских казни у трајању краћем од шест месеци, уместо којих се изричу новчана казна или викенд затвор. На овај начин су створени предуслови за редуковање високе стопе примене казне затвора, која је дуго година Шпанију сврставала на треће место у Европској унији, одмах после Португалије и Енглеске и Велса. *Josep Cid* је 2002. обавио

³⁹⁶ ЗИС објављен у СБ број 3/97, од 24. јануара 1997, а ступио на снагу 31. јануара 1997.

³⁹⁷ Према: Лажетић-Бужаровска, Г. (2003) Ибид., стр. 315.

³⁹⁸ Cid, J. (2005b) The penitentiary system in Spain. *Punishment and Society*, Vol 7. No 2, стр. 148.

истраживање са циљем да установи у којој мери је примена условне осуде допринела смањењу примене казне затвора и какав је њен утицај на рецидивизам. У следећој табели је приказана пракса изрицања условне осуде у Каталонији у 1998. години:

Табела 6. Коришћење условне осуде од стране судија у Барселони током 1998.³⁹⁹

Кривични досије преступника	Условна осуда (%)	Затвор (%)
Нема других кривичних дела	98,5	1,5
Претходна кривична дела	55,5	45,5
Нови преступи до изрицања	44	56
Подесни преступници	84,2	15,8

Као што табела показује, судије су склоне да "аутоматски" изричу условну осуду када осуђују примарног преступника који у међувремену (до тренутка изрицања условне осуде) није починио ново кривично дело. Када преступник има претходни криминални досије или након извршења актуелног кривичног дела, а пре изрицања пресуде, учини други преступ, условна осуда се изриче у приближно 50% случајева.⁴⁰⁰

Следећа табела показује однос изречених казни затвора и условне осуде у Шпанији у периоду након ступања на снагу кривичног закона из 1995. године.

Табела 7. Казне затвора (безусловна казна и условна осуда) у Шпанији од 1996-2003⁴⁰¹

Година	Укупан број затворских казни	Безусловне затворске казне (% у загради)	Условна осуда (% у загради)
1996	66.417	59.646 (89.8)	6.771 (10.2)
1997	63.276	56.660 (89.5)	6.616 (10.5)
1998	43.549	38.943 (89.4)	4.606 (10.6)
1999	85.663	75.823 (88.5)	9.840 (11.5)
2000	58.710	49.800 (84.8)	8.910 (15.2)
2001	69.661	55.143 (79.2)	14.518 (20.8)
2002	68.049	42.791 (62.9)	25.258 (37.1)
2003	61.708	34.483 (55.9)	27.225 (44.1)

Може се приметити јасан тренд пораста учешћа условне осуде у односу на безусловну казну затвора у укупном броју изречених казни затвора. Аутор сматра да су

³⁹⁹ Извор: Cid, J. i sar. (2002) *Jueces penales y penas en España (Aplicación de las penas alternativas a la privación de libertad)*. Valencia: Tirant lo blanch, стр. 66.

⁴⁰⁰ Према: Cid, J. (2002) Ибид, стр. 66-70.

⁴⁰¹ Извор: Cid, J. (2005a) *Suspended sentences in Spain: Decarceration and recidivism. Probation Journal*, Vol. 52, No.2, стр. 174.

две новине у кривичном закону могле имати релативно мали утицај на ову ситуацију: "замена казне затвора у трајању до 2 године новчаном казном се ретко примењује од стране судија; (...) такође, иако су затворске казне у трајању до шест месеци укинуте, (...) тај ефект није толико значајан с обзиром да се свега неколико кривичних дела кажњавало затворском казном краћом од шест месеци".⁴⁰² *J. Cid* стога констатује да главни фактор вероватно представља чињеница да је кривичним закоником из 1995. повећана горња граница изрицања условне осуде на две године затвора.

Ефекти на рецидивизам

Заговорници условне осуде често минимизирају њено слабије превентивно дејство, наводећи да би се она требала примењивати према лакшим преступницима, узимајућу у обзир да је у тим случајевима потреба за застрашивањем свакако ограниченија. Друга замерка условној осуди је релативно мањи капацитет снижавања нивоа рецидивизма преступника у поређењу са другим санкцијама. Постоји у најмању руку теоријска основа за претпоставку да условна осуда може бити ефикасна у превенцији рецидивизма све док као циљну групу има случајне преступнике који се могу одвратити од вршења нових кривичних дела само путем осуде и претње затворском казном у случају новог преступа.

Истраживање које је у Шпанији обавио *J. Cid*, имало је за циљ утврђивање стопе рецидивизма на узорку од 119 осуђених којима је током 1998. и 1999. изречена условна осуда од стране судија у Барселони. Као мера рецидивизма коришћен је податак о поновним хапшењима у периоду праћења од пет година. Посматране су следеће варијабле: (а) старост у време извршења актуелног кривичног дела; (б) пол; (ц) врста актуелног кривичног дела; (д) националност; е) кривични досије; ф) финансијска средства преступника. У следећој табели је приказана расподела узорка према наведеним варијаблама.

⁴⁰² *Cid, J. (2005a) Ибид, стр. 174.*

Табела 8. Варијабле повезане са рецидивом⁴⁰³

Варијабле		Затварани % (број)	Незатварани % (број)	Статистичка значајност
Старост	до 25 година	27,3% (9)	72,7% (24)	не
	старији од 25 год	15% (12)	85% (68)	
Пол	мушки	18,1% (19)	81,9% (86)	не
	женски	14,3% (2)	85,7% (12)	
Актуелно кривично дело	пљачка	66,7% (2)	33,3% (1)	не
	трговина наркотицима	33,3% (5)	66,7% (10)	
	ненасилни имовински преступи	18,3% (11)	81,7% (49)	
Националност	Шпанац	18,9% (20)	81,1% (86)	не
	странац	7,4% (1)	92,3% (12)	
Кривични досије	без других крив. дела	10,6% (9)	89,4% (76)	да
	стара к. д. или к. д. пре суђења	38,1% (8)	61,9% (13)	
Адвокат	плаћени адвокат	4,3% (1)	95,7% (22)	не
	државни адвокат	20% (17)	80% (68)	

Резултати истраживања су следећи:

- Када је условна осуда изречена преступницима са само актуелним кривичним делом у кривичном досијеу, стопа рецидивизма је веома ниска (10,6%);
- Када је условна осуда изречена преступницима који, иако немају скорашње пресуде, имају или раније пресуде или пресуде за кривична дела почињена након актуелног кривичног дела, тада је стопа рецидивизма знатно виша 38,1%;
- Једина варијабла која је у статистичкој вези са рецидивизмом је криминални досије преступника;
- Иако преступници са одређеним карактеристикама показују већу стопу рецидивизма - нпр., млађи од 25 година у време извршења кривичног дела; мушког пола; они који су имали помоћ државног адвоката (до сличних налаза дошли су *Petersilia*, 1997; *May*, 1999) - ни за једну од поменутих варијабли не постоји статистички значајна разлика између испитиваних

⁴⁰³ Извор: Cid, J. (2005a) Suspended sentences in Spain: Decarceration and recidivism. *Probation Journal*, Vol. 52, No.2, стр. 176.

група. Према речима аутора, постоји могућност да би у случају већег узорка неки од наведених фактора показао статистичку значајност.⁴⁰⁴

2.8.6. Електронско праћење - *Electronic monitoring*

Прогрес сваког друштвеног система неминовно прате и промене у начину поступања са извршиоцима кривичних дела. Нагли технолошки развој током протеклих деценија оставио је свој одраз у свим гранама науке. Сходно томе, технолошка достигнућа пронашла су своју примену и на пољу кривично-правних наука које непрекидно теже усавршавању области изрицања и извршења санкција. Многе од идеја које су својевремено деловале футуристичке, данас су, развојем телекомуникације и информационих технологија, постале реалност. Управо електронско праћење преступника засновано на примени електронских предајника, које се у почетку јавило у високоразвијеним земљама Запада, данас наилази на све масовнију примену широм света.⁴⁰⁵

ДЕФИНИЦИЈА

Електронско праћење представља меру намењену мониторингу, контроли и модификацији понашања преступника. Може се дефинисати као снимање преступничког распореда кретања уз помоћ посебне телекомуникационе опреме постављене у кући, хостелу или другом објекту његовог пребивалишта.⁴⁰⁶ Према другој дефиницији (*Prison Reform Trust*) електронско праћење је "систем кућног затварања са циљем мониторинга, контроле и модификовања понашања оптуженог или осуђеног лица".⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Cid, J. (2005a) Ибид., стр. 176.

⁴⁰⁵ Стевковић, Љ., Васиљевић, Д. (2008) Електронско праћење у области извршења кривичних санкција. У: Крон, Л. (ур.) *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 1-2, стр. 266.

⁴⁰⁶ Easley, M.F., Sweat, G. (2005) *Legislative report on electronic monitoring of juveniles, calendar year 2004*, State of Carolina: Department of juvenile justice and delinquency prevention, стр. 2.

⁴⁰⁷ Према: Ardley, J. (2005) The theory, development and application of electronic monitoring. *Internet Journal of Criminology*, стр. 1.

ИСТОРИЈАТ

Историјске корене ове алтернативне мере проналазимо у 70-им годинама претходног века када је *Robert Schwitzgebel*, професор психологије на Универзитету Калифорнија развио радио-телеметријски уређај којим је вршио експерименте са преступницима на паролном надзору, психијатријским пацијентима и студентима. Он је врло брзо увидео значајан потенцијал у праћењу њиховог кретања, како у терапеутске сврхе, као део третмана, тако и у циљу редуковања затворске популације.⁴⁰⁸ Свој уређај за праћење *Schwitzgebel* је патентирао 1969. године, али његова замисао, која је превазилазила оквире времена у којем се појавила, није изазвала озбиљнију реакцију стручне и шире јавности. Тек двадесетак година касније електронско праћење проналази своје место у области извршења кривичних санкција. Наиме, инспирисан стрипом о Спајдермену, судија *Jack Love* из Албукеркија је 1983. године дошао на идеју имплементирања својеврсног кућног притвора уз помоћ електронског уређаја за праћење. Један његов пријатељ, стручњак из области електротехнике, је реализовао његову замисао конструисањем адекватног предајника, тако да је судија *Love* убрзо почео са изрицањем електронског праћења као додатне мере уз пробацију за лакше категорије преступника.⁴⁰⁹

Убрзо је отпочела примена програма електронског праћења и у Новом Мексику, Флориди и Палм Бичу. Разлог за позитиван пријем тада нове и мало познате кривичне санкције може се наћи у чињеници да је пораст криминала у САД у том периоду и ригорозна реакција носилаца криминалне политике која је уследила, довела до пренасељености америчких затвора и пораста материјалних трошкова за смештај осуђених лица. У таквим околностима појава могућности праћења и контроле кретања одређених категорија преступника, са циљем редуковања затворске популације и финансијске уштеде, са једне, и смањења рецидивизма, са друге стране, представљала је врло примамљиво решење. Пошло се од претпоставке да, као алтернатива затворској казни, електронско праћење спречава криминалну инфекцију извршилаца лакших кривичних дела, омогућава им останак у породичном окружењу и социјалну интеграцију, уз истовремено кажњавање.

⁴⁰⁸ Nellis, M. (1991) The electronic monitoring of offenders in England and Wales: Recent developments and future prospects, *British Journal of Criminology*, vol. 31, стр. 167.

⁴⁰⁹ Nellis, M. (1991) Ибид, стр. 167.

Први експерименти са електронским праћењем у Енглеској јављају се 1989/90 године по узору на пројекте у САД, а на препоруку министарства унутрашњих послова (*Home Office*). У експерименталној фази електронско праћење је требало да послужи као помоћно средство у извршењу налога којим је преступник био у обавези да одређени део времена проведе у кући, а такође и као мера за отклањање примене казне затвора за поједине преступнике.

Иако су резултати евалуационих студија различитих програма електронског надзора неконзистентни по питању остваривања полазних претпоставки, данас готово све америчке, као и знатан број европских земаља у својим кривичним законодавствима примењују ову санкцију. На европском континенту електронско праћење преступника је пронашло редовну примену у законодавствима Енглеске, Шведске и Холандије са високим степеном успешности. У виду пилот пројеката заступљено је у Белгији, Француској, Немачкој, Италији, Португалу, Шпанији и Швајцарској.⁴¹⁰

СВРХА И ЦИЉЕВИ ПРИМЕНЕ

Међународним правним документима постављени су основни принципи примене мера ограничавања слободе кретања, што се посебно односи и на електронско праћење. Правилем 23. Европских правила о санкцијама и мерама у заједници наглашено је да "природа, садржај и методе примене санкција и мера у заједници неће угрожавати приватност и достојанство преступника или чланова његове породице, нити водити ка узнемиравању. Такође, не сме бити угрожено његово самопоштовање, породични односи, везе са заједницом и способност деловања у друштву."⁴¹¹ Санкције и мере у заједници треба да допринесу личном и социјалном развоју преступника, а методи надзирања и контроле треба да служе том циљу (Правило 55.). У складу са овим правилем, надзор преступника електронским праћењем би требало организовати тако да садржи елементе помоћи. Уколико то није случај, примена електронског праћење не би била у складу са Правилем 30. којим се захтева да санкција или мера тежи да развије преступников осећај за одговорност према друштву и посебно према жртви.

⁴¹⁰ Haverkamp, R., Mayer, M., Levy, R. (2004) Electronic monitoring in Europe. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 12, No.1, стр. 36.

⁴¹¹ Recommendation No R (92) 16 of The Committee of Ministers to Member States on The European Rules on Community Sanctions and Measures (Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Minister`s Deputies)

Електронско праћење је у "земљи порекла" – САД настало као једна од санкција која је требало да делује на смањење затворске популације, односно ублажавање проблема пренасељености затвора и смањења трошкова извршења санкције. У овој функцији, оно представља тзв. *front door* стратегију, односно средство за отклањање примене казне затвора. Веома често се користи и у сврху промене режима извршења казне затвора, као мера која се одређује као услов паролног надзора и тада се сматра *back door* стратегијом. У оба случаја реч је, практично, о ослобађању "затворских лежајева", који се "попуњавају" другим преступницима, а не о реалном смањењу затворске популације. Дакле, два горе поменута циља електронског праћења могли би се сматрати постигнутим само уколико претпоставимо да примена ове мере доприноси смањењу потребе за изградњом нових затвора или улагања у проширивање постојећих. Захваљујући веома строгом карактеру казнене политике у САД, оригинални циљеви електронског праћења, као алтернативе казни затвора, постају временом пунитивни и оријентисани ка појачању надзора преступника, како би се поправила ефикасност других санкција, на пример пробационог или паролног надзора. Значи, електронско праћење, које се може изрећи и као самостална санкција, у великој мери се користи као додатна мера уз друге санкције (кућни затвор, временско ограничење кретања - *curfew*, пробација, парол). Постоје и други, скривени аспекти електронског праћења. Тако на пример, пробациони сервиси користе електронско праћење како би "дали додатни легитимитет својој улози у кривичноправном систему".⁴¹²

Постоје бројне форме електронског праћења, којима је одређена и сврха његове примене, али у свету се најчешће користи за контролу временских ограничења кретања преступника у његовом дому или другом боравишту које одреди суд (*curfew*). Из тог разлога се, поготово у америчкој литератури могу пронаћи термини попут: кућни затвор (*house arrest*); затварање у кући (*home incarceration, home detention*); затвор у заједници (*community custody*); виртуелни затвор (*virtual prison*), који пренаглашено приказују искуство електронског праћења као веома слично казни затвора. Неки аутори га виде као "служење казне затвора у кући" и означавају као "алтернативу која је најсличнија казни затвора".⁴¹³

⁴¹² Haverkamp, R., Mayer, M., Levy, R. (2004) Ibid., стр. 37.

⁴¹³ Према: Nellis, M. (2009) Surveillance and confinement: Explaining and understanding the experience of electronically monitored curfews. *European Journal of Probation*, Vol. 1., No. 1, стр. 41-42.

Електронско праћење има примену у свим фазама кривичног поступка, било да се изриче током саслушања ради одређивања (и испуњења услова) кауције, као главна казна, или након отпуштања осуђеног из затвора како би се остатак казне извршио на слободи уз надзор над кретањем осуђеног. Применом електронског праћења је омогућен надзор над преступником у локалној заједници, без додатних материјалних издатака и ризика које са собом носи затворска казна (насилна виктимизација, криминална инфекција, стигматизација и отежана интеграција у заједницу). Такође, врло често се примењује као додатна мера уз паролни надзор и пробацију како би се осигурала успешна реализација ових санкција и спречило поновно извршење кривичног дела. У појединим земљама електронско праћење је пронашло своју примену и у области малолетничког правосуђа, мада се и даље спорадично јављају полемике о моралној оправданости, као и зрелости малолетног преступника за ношење и чување електронског уређаја и поштовање услова, а самим тим и успешну реализацију мере. Електронским праћењем могу се постићи вишеструки циљеви: задржавање преступника на одређеном месту током одређеног временског периода (од неколико часова до 24 часа, и тада говоримо о кућном затвору са електронским праћењем), обезбеђивање његове удаљености од одређених особа (жртва, сведок) или локација, као и континуирани надзор без потребе рестрикције кретања. Америчка ауторка *Joan Petersilia* сматра да је једна од најзначајнијих функција коју остварује електронско праћење "повећана могућност заштите жртава кривичних дела".⁴¹⁴

НАЧИН ПРИМЕНЕ

У основи, електронско праћење се заснива на употреби електронског предајника који осуђено лице носи у виду наруквице око ручног или ножног зглоба. Предајник емитује одговарајући сигнал ка пријемнику који је постављен уз телефонски апарат у кући осуђеног и повезан са контролним рачунаром у надзорном центру. У зависности од врсте опреме која се користи и начина на који надзор функционише разликују се два основна система електронског праћења:

- *Систем континуираног сигнализирања (активни)* подразумева да предајник који се налази на руци или нози преступника константно шаље сигнал пријемнику који је повезан преко телефонске линије са рачунаром у

⁴¹⁴ Према: Nellis, M. (2005) Out of this world: The advent of the satellite tracking of offenders in England and Wales. *The Howard Journal*, Vol. 44., No. 2, стр. 133.

надзорном центру. Уколико дође до недозвољене акције преступника (покуша да скине уређај, омета његов рад, удаљи се са локације на којој је праћен и сл.) уређај шаље кодирани сигнал ка централном рачунару, чиме се надлежни службеник обавештава да је преступник прекршио услове надзора.⁴¹⁵ Активни систем се може користити и за забрану приласка одређеној особи или локацији уколико та особа носи пријемни уређај који региструје и о томе обавештава надлежне органе када преступник наруши одредбе забране приласка.⁴¹⁶

- *Систем програмираног контакта (пасивни)* за разлику од активног, периодично врши телефонску верификацију преступниковог присуства у кући, односно придржавања услова кућног притвора. Састоји се од малог кодираних уређаја који преступник поставља у декодну кутију прикључену уз телефонски апарат. Централни рачунар повремено позива преступника, који је потом у обавези да кодирани уређај убаци у декодну кутију која шаље његов код рачунару. Верификација преступниковог присуства је могућа и путем серије питања која поставља рачунар, а преступник даје адекватне одговоре.⁴¹⁷ Рачунар потом добијене одговоре пореди са његовим гласом који је снимљен на самом почетку реализације мере, а у циљу потврђивање његовог идентитета. Различите варијације ове врсте опреме за електронско праћење преступника укључују тестирање даха на присуство алкохола, скенирање отиска прста или мрежњаче ока.⁴¹⁸

Комбинацијом активног и пасивног настао је тзв. *хибридни систем* који у основи функционише као континуирани сигнални систем до момента када осуђено лице прекрши услове кућног притвора или временског ограничења кретања. Тада рачунар, исто као и код пасивног система позива преступника у циљу његове

⁴¹⁵ Richardson, F. (1999) Electronic tagging of offenders: Trials in England. *The Howard Journal*, Vol. 38., No. 2, стр. 159-160.

⁴¹⁶ Black, M., Smith, R. (2003) Electronic monitoring in the criminal justice system. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 254., стр. 2.

⁴¹⁷ Glaser, D., Watts, R. (1992) Electronic monitoring of drug offenders on probation. *Judicature*, Vol. 76, No. 3, стр. 115.

⁴¹⁸ Black, M., Smith, R. (2003) Ибид., стр. 2.

идентификације и потврде да се налази на месту где би у том моменту требало, односно у својој кући.⁴¹⁹

Усавршавањем телекомуникационих и појавом сателитских уређаја уведене су иновације у примени електронског праћења. Тако данас, у земљама које имају задовољавајуће техничке услове за то (22 државе САД-а) сусрећемо се са употребом *система глобалног позиционирања (GPS)* у служби праћења и контролисања кретања преступника. Слично као и кућни системи електронског праћења, GPS подразумева да преступник носи ножни или ручни предајник и мали GPS пријемник који прима и преноси радио сигнале путем мобилног или фиксног телефонског уређаја.⁴²⁰ Систем константно региструје кретање преступника и прави записе, те уколико се налази на недозвољеној удаљености од пријемника (на више од 30 м), или пак у забрањеној зони (постоји могућност програмирања зоне изузимања и обухватања-где не сме и где би требало да буде у одређено време) о томе обавештава надлежне органе. Примена овог система праћења преступника је од изузетног значаја за заштиту жртава кривичних дела.⁴²¹ GPS системи електронског праћења се такође могу класификовати на следећи начина:

- *Активни GPS систем* - омогућава слање информација о тачној локацији преступника у приближно реалном времену и захтева употребу сателитских телефона;
- *Пасивни GPS систем* - подаци о времену и локацији преступника се снимају у пријемник и "скидају" приликом свакодневног пуњења његових батерија. Пуњач који је повезан са телефонском линијом шаље снимљене информације у мониторинг центар;
- *Хибридни GPS систем* - попут система кућног електронског праћења, у свом раду комбинује претходна два система. Од активног GPS-а се разликује по томе што је програмиран да информације о кретању преступника шаље у

⁴¹⁹ Schmidt, A. (1991) Electronic monitoring: realistically what can be expected? *Federal Probation*, vol. 55, стр. 47.

⁴²⁰ Eichar, P. L. (2006) Chapter 484: From home detention to GPS monitoring. *McGeorge Law Review*, vol. 37, стр. 288.

⁴²¹ Gowen, D. (2001) Remote location monitoring – A supervision strategy to enhance risk control. *Federal Probation*, Vol. 65, No. 2, стр. 39.

дужим временским интервалима (неколико сати или два, три пута дневно).⁴²²

Систем глобалног позиционирања у кривичном правосуђу свакако представља најсавременије достигнуће технологије и као такав омогућава најпоузданије праћење кретања осуђених лица. Обзиром да се заснива на континуираном сателитском праћењу, информације могу бити до те мере детаљне да надлежна служба може да зна када и где је особа била у одређеном моменту (нпр. да ли је на радном месту, у продавници, биоскопу и сл.). Захваљујући томе проналази своје место у превенцији криминала, односно смањењу стопе рецидивизма. Радна група која припрема нови Кривични законик Републике Србије увелико разматра могућност увођења тзв. кућног зазора са електронским GPS праћењем извршилаца лакших кривичних дела.⁴²³ Поред овога, у плану је и примена електронског праћења у циљу дослужења затворске казне (код осуђених лица која су због доброг владања условно отпуштена). Слично сваком технолошком изуму, поред неприкосновених предности GPS систем свакако има и мане. Несумњиво велики материјални трошкови, повремени губитак сигнала, опуштеност и стварање лажне слике сигурности (треба имати у виду да је ипак неопходно да прође одређени временски период док надлежни не одреагују на пријаву) су само од неких. Као резултат настојања за што опсежнијом контролом преступника, или паничне потреба за надзором целокупног становништва, у новије време се све чешће јављају идеје о хирушкој имплантацији предајника под кожу осуђеног лица, а који би емитовао сателитски сигнал. Поред локализације, овај мали поткожни предајник би бележио и физиолошке реакције корисника.⁴²⁴ Упркос очигледним моралним препрекама за примену оваквог вида контроле криминала и праћења извршилаца кривичних дела у литератури се сусрећемо са наговештајима о могућој примени поткожних предајника у Великој Британији у циљу надзора осуђених педофила. Етичка расправа о оправданости такве праксе би могла бити веома опсежна, полазећи од нарушавања физичког интегритета, до професионалне и моралне одговорност лекара који би учествовали у имплементацији и уклањању таквих уређаја.

⁴²² Више о томе на: www.ojp.usdoj.gov/BJA/pdf/ACPSexOffendersElecMonitoring.pdf, приступ 13.10.2008.

⁴²³ Блиц (2008) Затвореници служе казне у болницама и домовима, датум издања 24.9.2008.

⁴²⁴ Black, M., Smith, R. (2003) Ибид., стр. 2.

Табела 9. Технике електронског праћења преступника различитог степена ризика⁴²⁵

<i>Степен ризика</i>	<i>Тип система</i>	<i>Фреквенција контакта</i>	<i>Верификација</i>
Низак	Даљински пејџер	Насумична/Ретка	Телефонски позив/пејџер
Низак/Умерен	Кућни систем ЕП	Програмирана/ насумична	Тел.позив/пејџер+верификација гласа
Умерен/Висок	Хибридни (пејџер и кућни систем)	Честа/Насумична	Тел.позив/пејџер+верификација гласа
Висок	GPS/Сателит	Стална	Емитовање GPS сигнала, видео камера у кући

Увидом у различите програме електронског праћења како пунолетних тако и малолетних извршилаца кривичних дела можемо уочити извесне услове које потенцијални "клијент" мора да задовољи како би му могла бити изречена ова санкција. Уз мање варијације у погледу категорије преступника којима се изриче, фаза кривичног поступка у којима се примењује и надлежних субјеката који реализују надзор, разликујемо техничке и захтеве који се односе на самог преступника. Прво и основно, пре изрицања мере електронског праћења врши се процена ризика и потреба преступника. У зависности од степена ризика зависи и који вид електронског праћења ће бити примењен, као и интензитет надзора. Процену погодности за електронско праћење врши надлежни суд или приватна безбедносна агенција која је задужена за непосредан надзор при реализацији ове санкције. Приликом процене ризика узима се у обзир тежина кривичног дела, карактеристике личности преступника, његов тренутни статус као и који степен надзора би био погодан за њега како би се задовољили услови друштвене сигурности и обезбедило поштовање захтева који се пред њега постављају. Не постоји правилност у погледу степена ризика погодног за примену ове санкције. Сходно законској регулативи различитих земаља, електронско праћење се, у зависности од сврхе изрицања, примењује самостално или у комбинацији са другом санкцијом како код нискоризичних, тако и код високоризичних преступника (мада, треба напоменути да се ово среће више као изузетак него као правило). Што се тиче врсте кривичног дела за које се изриче мера електронског праћења, то су најчешће ненасилни деликти попут

⁴²⁵ Извор: Gowen, D. (2001) Remote location monitoring – A supervision strategy to enhance risk control.

Federal Probation, Vol. 65, No. 2, стр. 39.

поседовање наркотика, возња под дејством алкохола и наркотика, ситне крађе, преваре, пореске утаје и сл.⁴²⁶

Осим учиниоцима лакших кривичних дела, електронско праћење се, мада знатно ређе, изриче и у случају тежих кривичних дела, попут насиља у породици и насилних сексуалних деликата. У европским земљама, сходно тежини престапа за која се примењују разликују се *front-door* и *back-door* програми. *Front-door* програми електронског праћења намењени су извршиоцима лакших кривичних дела (возња под дејством алкохола у Шведској, ситне преваре у Енглеској), док су *back-door* програми резервисани за извршиоце тежих кривичних дела и захтевају ригорознију процену ризика преступника и истовремено агресивнији третмански приступ (сексуални преступници у Каталонији, Шведској, Холандији).⁴²⁷

Поред овога, неопходно је утврдити да ли преступник има стално пребивалиште, да ли живи у стабилној породици, као и његов радни статус. Наиме, пожељно је, а у неким земљама се и захтева да је преступник запослен, јер то указује на његову личну и економску стабилност, а самим тим и олакшава реинтеграцију у социјално окружење.⁴²⁸ Запосленост, и уопште економска сигурност је посебно битан услов и због чињенице да поједини програми електронског праћења захтевају од осуђеног да плаћа симболичну материјалну надокнаду за опрему која се користи.

Уколико процену врши суд, а када утврди да су задовољени сви услови, приступа се детаљном информисању преступника и чланова његове породице о начину реализације електронског праћења. Као предуслов успешног окончања ове санкције често се наводи управо добра информисаност особе којој се изриче, као и његове породице, о томе шта се од њега очекује и какве новине ће то унети у њихов живот. Трајање мере варира од неколико дана до неколико месеци. Током тог периода преступник мора да борави у својој кући одређени временски интервал у току дана, уз дозвољено одсуствовање ради испуњавања радних обавеза или похађања наставе када су у питању малолетници. Уколико постоји потреба за одсуством које иначе није уобичајено, неопходна је претходна сагласност надлежног службеног лица

⁴²⁶ Gable, R. K., Gable, R. S. (2005) Electronic monitoring: positive intervention strategies. *Federal Probation*, vol. 69., стр. 21.

⁴²⁷ Haverkamp, R., Mayer, M., Levy, R. (2004) Ибид., стр. 40.

⁴²⁸ Lilly, J. R., Ball, R. A., Curry, D. A., Smith, R. C. (1992) The Pride Inc. Program: an evaluation of five years of electronic monitoring., *Federal Probation*, vol. 56, стр. 44.

(пробациони и паролни службеник, социјални радник, и сл.). У временском интервалу када би преступник требало да је у својој кући, рачунар насумично врши телефонске провере, углавном без икакве правилности у редоследу позива. Свако непридржавање услова санкције, односно неовлашћено одсуствовање од куће, рачунар региструје и о томе обавештава надзорно лице које може реаговати одмах тако што ће лично проверити да ли је преступник код куће, или ће посету одложити за наредни дан, када ће га суочити са последицама његовог прекршаја.⁴²⁹ Санкција за кршење услова може бити само опомена, прекид електронског праћења или пак враћање у казнену завод (уколико је кућни притвор са праћењем био у функцији дослужења затворске казне, о чему одлучује суд). Поред електронског праћења, надлежни службеник врши и спорадичне кућне посете. Број и учесталост ових посета варира у зависности од процене да ли је преступнику потребан интензивнији надзор.

ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ

Примена електронских уређаја у области извршења кривичних санкција постаје све популарнији начин вршења надзора у локалној заједници над извршиоцима кривичних дела. Иако, осмишљена са циљем редуковања затворске популације, материјалних трошкова и рецидивизма, делује готово идеално, електронско праћење има како својих предности, тако и недостатака. Управо се прва два основна циља примене могу сматрати истовремено и предностима ове санкције, с тим што треба имати у виду да је редуковање затворске популације могуће само уколико се изриче као алтернатива затворској казни (а не у циљу дослуживања казне, након отпуштања из затвора). Поред позитивних ефеката на породичне односе, останак у природном социјалном окружењу пружа преступнику могућност задржавања радног места и на тај начин стицање извесне материјалне сигурности и обављање свих оних свакодневних животних активности које би му биле онемогућене у затвору.

Што се тиче недостатака, они обухватају проблеме који се односе на опрему, у смислу испрекиданог сигнала када је преступник близу металних предмета (каких у кући има доста), као и могућност вршења кривичних дела док траје надзор. Обзиром да опрема само региструје преступниково присуство у кући али не и његове активности, неки преступи, попут нпр. трговине наркотицима, могу бити лако изводљиви. Посебан

⁴²⁹ Vaughn, J. (1989) A survey of juvenile electronic monitoring and home confinement programs. *Juvenile and Family Court Journal*, vol. 40, стр. 26.

проблем представља избегавање стигматизације због ношења електронског предајника. У већини случајева "наруквицу" носе на ножном зглобу, тако да постоји могућност њеног покривања гардеробом. Међутим, жене којима је изрицана мера електронског праћења најчешће су се жалиле управо на страх да би изгубиле радно место и биле социјално изоловане уколико би уређај био видљив, а самим тим и откривен њихов пробациони статус.⁴³⁰ Поједини стручњаци изражавају забринутост због угрожавања приватности и основних права осуђеног, што би несумњиво било најекстремније у случају примене поткожних електронских предајника.⁴³¹

ЕФЕКТИ ПРИМЕНЕ САНКЦИЈЕ

Анализом литературе која се бави питањима електронског надзора преступника уочили смо недостатак квалитетних евалуационих студија. Иако сваки конкретан програм бива подвргнут евалуацији, фокусираност само на успешно окончање програма (предвиђен број дана под надзором) и утицај на рецидивизам, без компарације добијених резултата са контролном групом чине се методолошки недовољно поузданим. Успешно окончање програма као мерило његове ефикасности подразумева да је преступник у потпуности, у предвиђеном временском периоду, испунио услове електронског праћења, без извршеног новог кривичног дела, или пак да кршење услова није у толикој мери озбиљно да захтева прекид програма.⁴³² Извесне личне, породичне и криминалне карактеристике преступника утичу на успешно окончање електронског праћења. Као фактори успеха издвајају се радни статус (запослени су успешнији од незапослених), пол (већа је вероватноћа да жене буду успешније од мушкараца), претходне пресуде (преступници са претходним пресудама ће вероватније бити мање успешни од оних без), број претходних кривичних дела (преступници са више од три преступа ће вероватније бити неуспешнији од оних са мање или ниједним), годишња примања (они нижег социо-економског статуса, са малим примањима су мање успешни), историја злоупотребе наркотика (бивши или садашњи корисници наркотика ће вероватније бити неуспешнији) и претходне

⁴³⁰ Glaser, D., Watts, R. (1992) Ибид., стр. 116.

⁴³¹ Fay, S.J., (1992) Electronic monitoring and criminal justice: some recent developments in Britain. *Nottingham Law Journal*, vol. 1, стр. 83.

⁴³² Bonta, J., Wallace-Carpeta, S., Rooney, J. (1999) *Electronic monitoring in Canada*, Ottawa: Solicitor General's Office, стр. 39.

институционалне казне (они који су раније били на издржавању затворске казне, независно о трајању, су неуспешнији).⁴³³

Успешно окончање електронског праћења малолетних преступника, поред тежине кривичног дела, броја и врсте претходних преступа, у великој мери зависи од функционисања породице (уколико живи у стабилној породици, са оба родитеља и добрим односима како између родитеља тако и на релацији родитељ-дете, то ће бити успешнији), спремности и жеље да остане у свом социјалном окружењу и мањих проблема са злоупотребом алкохола или наркотика.⁴³⁴

У погледу утицаја електронског праћења преступника на редукцију рецидивизма наилазимо на несагласне резултате и схватања разичитих аутора. Разлог томе можемо тражити у претходно поменутој методолошкој слабости евалуације ефеката. Успешност преступника повезана је са степеном његовог ризика. Сви фактори који утичу на рецидивизам могу се сублимирати управо у процену нивоа потреба и ризика конкретног "клијента" програма. Квалитетна *follow-up* евалуациона студија електронског праћења у којој су аутори извршили компарацију 262 електронски праћена мушка преступника, са оним на пробацији и издржавању затворске казне (који нису под електронским надзором) обављена је у Канади. Након контролисања ризика и потреба, аутори су установили да електронско праћење само по себи нема посебан утицај на криминално понашања.⁴³⁵ Иако је најнижа стопа рецидивизма забележена управо код оних који су под електронским надзором, она се може објаснити њиховим најнижим степеном ризика. Уколико се код високоризичних преступника електронско праћење комбинује са интензивнијим третманом тада се запажа смањена стопа рецидивизма која се може приписати оваквом начину интервенисања.⁴³⁶

За разлику од Бонте и сар., велика студија спроведена на Флориди у периоду између 1996. и 2000. године и заснована на праћењу 64.000 преступника којима је

⁴³³ Roy, S., Barton, S. (2006) Convicted drunk drivers in electronic monitoring, home detention and day reporting centres: an exploratory study. *Federal Probation*, Vol. 70, No. 1, стр. 50.

⁴³⁴ Schmidt, A. (1998) Electronic monitoring: what does literature tell us? *Federal Probation*, vol. 62, стр. 13.

⁴³⁵ Bonta, J., Wallace-Carpeta, S., Rooney, J. (2000) Can electronic monitoring make a difference? An evaluation of three Canadian programs. *Crime and Delinquency*, vol. 46, стр. 25.

⁴³⁶ Студија коју су спровели Bonta, Rooney и Wallace-Carpeta је показала да третман код нискоризичних преступника не само да не смањује рецидивизам, него га и повећава. Међутим, интензивни третман високоризичних преступника под електронским надзором је имао позитивне ефекте на смањење стопе рецидивизма. Више о томе у Bonta, J., Wallace-Carpeta, S., Rooney, J. (1999)

након затворске казне изречена мера електронског праћења, показала је значајну редукцију рецидивизма (након прве године стопа рецидивизма у односу на оне који нису електронски праћени опала је за 50%, а након друге за чак 60%).⁴³⁷ Висока стопа успешног окончања ове алтернативне санкције запажа се и у Великој Британији (80%), Шведској (90%) и Новом Зеланду где је забележена и ниска стопа рецидивизма.⁴³⁸ Међутим, код тумачења ових резултата треба бити обазрив због чињенице да нису кориштене адекватне контролне групе.

⁴³⁷ Eichar, P. L. (2006) Chapter 484: From home detention to GPS monitoring. *McGeorge Law Review*, vol. 37, стр. 291.

⁴³⁸ Black, M., Smith, R. (2003) Ибид., стр. 5.

2.9. ОРГАНИЗАЦИЈА СИСТЕМА ЗА ИЗВРШЕЊЕ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА

2.9.1. Принципи засновани на међународним документима

За разлику од традиционалних модела кажњавања, алтернативне санкције се заснивају на два битна елемента: (1) сагласност преступника да прихвати санкцију; (2) прихватање од саме друштвене заједнице и њено непосредно учествовање у поступку извршења санкције. Ови специфични захтеви подразумевају постојање једне потпуно другачије организације система извршења алтернативних санкција. У циљу њихове ефикасне примене потребно је оформити адекватне службе које су добро опремљене људским и материјалним ресурсима. Ово је наглашено и у препоруци Комитета министара Савета Европе, *Rec(2000)22* (Принцип 9) као један од основних предуслова за успешну имплементацију санкција и мера које се извршавају у заједници. Под успешном имплементацијом подразумева се да санкција или мера изречена преступнику треба да осигура безбедност заједнице и да истовремено делује у правцу побољшања личних својстава и социјалних околности преступника. На тај начин се обезбеђује и поверење судија, као и целокупне јавности у корисност санкција и мера које служе као алтернативе казнама затвора.

Службе за извршење санкција би требало да имају довољан број високо квалификованог професионалног особља, обученог за обављање активности на извршењу санкција, што је такође наглашено препоруком Савета Европе *Rec(2000)22* (Принцип 10). Неефикасан рад особља повлачи ризик, како од неуспеха у постизању позитивних резултата, тако и од умањења кредибилитета целокупног рада службе за извршење санкција. Надгледање преступника у заједници је посао који, поред личних квалитета особља, изискује посвећеност обавезама и непрекидно усавршавање. Стога је, осим стручне обуке, потребно вршити периодично едуковање кадрова путем семинара и саветовања, а такође обављати супервизију, редовно праћење и оцењивање рада особља.

Преглед праксе примене алтернативних санкција показује да се дешавају важне промене у раду служби за извршење санкција. У прошлости акценат је стављан на рад са преступницима. Сада се развијају шире организационе одговорности које садрже нове задатке и функције у складу са ресторативним концептом. Накнада штете,

реституција и подршка жртвама постају све важнији делови активности које обављају службе за извршење алтернативних санкција. Такође се све више спознаје да је превенција криминала далеко ефикаснији начин за његово редуковање од кажњавања преступника. Зато особље ангажовано у службама за извршење алтернативних санкција својим знањем, искуством, познавањем услова у локалној средини и утицајем на преступника може играти важну улогу у превенцији криминала.

Рад служби за извршење санкција треба да се базира на прецизном опису њихових надлежности, сврха и основних вредности (*Rec(2000)22*, Принцип 11). Он треба да укључи садржаје као што су:

- обавезе и права преступника;
- ефикасно посредовање;
- легитимни интереси жртава;
- организационе одговорности за безбедност заједнице;
- сарадња са затворима, надлежним агенцијама и организацијама, и појединцима из друштвене заједнице.

Уколико се не успоставе јасне смернице, особље не може да пружи најбољу услугу. То се посебно односи на особље са одговорностима старијих менаџера, који руководе и управљају службама. Осим тога, различите организације и појединци са којима службе за извршење санкција сарађују треба такође да буду упознати са смерницама (Принцип 12).

Законом би требало регулисати редовно и независно испитивање рада служби за извршење санкција од стране искусних стручњака (Принцип 13). Испитивање националне праксе показало је да само у Енглеској и Велсу постоји потпуно развијен систем редовног, квалификованог, екстерног надгледања. Инспекторат Енглеске и Велса предузима рутинске инспекције рада пробационих службеника. То је проширено инспекцијама у вези са одређеним проблемима или становиштима, нпр., надзора над опасним преступницима.

Одабир кадрова и ангажовање довољног броја стручног особља може представљати проблем у земљама са буџетским ограничењима. У многим западним земљама, санкције које подразумевају надзор у оквиру заједнице спроводе службеници запослени у државним или локалним управама који су едуковани за рад у области социјалне заштите. У неким системима, као на пример у Шведској, Данској, Финској

или Јапану, приметно је значајно учешће волонтера, који су ангажовани на пословима надзора над извршењем санкција у оквиру заједнице под вођством професионалних лица. Европска правила о санкцијама и мерама у заједници наглашавају значај учествовања појединаца из локалне заједнице, који могу обављати активности на надзору преступника или радити заједно на локалном плану превенције криминала. На тај начин се преступнику помаже да ојача везе у оквиру заједнице, постане свестан да је заједница заинтересована за њега и да повећа могућности за контакте и подршку (*R (92) 16*, Правила 45-46).⁴³⁹ У Енглеској и Велсу локални пробациони одбори укључују и представнике локалне заједнице. На локалном нивоу доносе се одлуке о коришћењу фондова за сарадњу са приватним организацијама. Активности у пракси односе се на помоћ преступнику при одвикавању од употребе психоактивних супстанци, помоћ при запошљавању, смештају, професионалној обуци и едукацији. У једном пројекту (*Community Action Project, South Kilburn estate, North-West London*) пробациони сервис сарађује са локалним организацијама и становништвом на задацима побољшања јавне безбедности. Пројекат има за циљ идентификовање и решавање основних социјалних проблема који узрокују нарушавање друштвених односа и доприносе криминалу. Неки од резултата овог пројекта били су развој медијације међу суседима и родитељска помоћ.⁴⁴⁰

Овакав вид ангажовања појединаца из локалне заједнице не би требало да се користи као јефтина радна снага за извршавање задатака који по правилу припадају особљу које је за то професионално квалификовано (*R (92) 16*, Правило 49). Једна од предности ангажовања појединаца из локалне заједнице на пословима извршења санкција, било да се ради о волонтерима или плаћеним лицима, састоји се у томе што јавност на тај начин може остварити реалнију слику о преступнику, његовим проблемима и могућностима.

⁴³⁹ Recommendation No R (92) 16 of The Committee of Ministers to Member States on The European Rules on Community Sanctions and Measures (Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Minister`s Deputies)

⁴⁴⁰ Према: Bishop, N., Schneider, U. (2001), стр. 189.

2.9.2. Опште карактеристике пробационих сервиса

У највећем броју земаља надлежност над извршењем алтернативних санкција је поверена пробационим сервисима. Пореклом са англоамеричног кривичноправног простора, пробациони сервиси су прихваћени у великом броју законодавстава у свету и данас представљају доминантну организациону форму за извршење алтернативних санкција. У транзиционим земљама, као што су државе бивше Југославије, активности извршења појединих алтернативних санкција су у надлежности повереничких служби које представљају прелазну фазу ка развоју пробационих сервиса.

Данас у готово свим земљама пробациони сервиси представљају један од кључних фактора у свим фазама кривичног поступка. Каква је њихова улога умногоме зависи од структуре кривичног поступка и природе казненог система једне земље. Задаци и компетенције пробационог сервиса су дефинисане кривичним законом, законом о кривичном поступку, специјалним актом или декретом. Њима се одређују права, обавезе, потребне квалификације пробационих службеника, принципи пробационог рада и сл. Примери таквих докумената су: Пробациона правила (Енглеска, Велс, Холандија), Национални стандарди (Енглеска, Велс, Шкотска), Акт о пробационим сервисима (Аустрија), Приручник о пробацији (Холандија) и сл. У којој мери законска регулатива утиче на промене улоге пробационог сервиса можемо видети на примеру *Criminal Justice Act* у Енглеској и Велсу из 1991., којим је "пробациони налог суштински трансформисан у казну, уместо алтернативе казне, што је одувек био."⁴⁴¹

Надлежност пробационих сервиса је најчешће ограничена само на одрасле преступнике, поготова уколико постоје посебне одредбе малолетничког правосуђа у погледу кривичне процедуре, кривичне одговорности и санкција које се могу изрећи малолетним лицима. Такав је случај у Белгији, Немачкој, Холандији, Француској, Италији и Швајцарској. У овим земљама постоје посебне агенције које се баве искључиво малолетницима. Надлежност пробационог сервиса може се односити само на старије малолетнике којима се могу изрећи санкције као и одраслима. Изузетак је Португалија у којој се пробациони сервис бави и случајевима малолетних преступника, иако постоји посебно кривично правосуђе за малолетнике. Клијенти пробационих

⁴⁴¹ Brownlee, I. (1998) *Community punishment: A Critical introduction*. London, New York: Addison Wesley Longman Limited, стр. 108.

сервиса могу бити различите категорије преступника, али оне нису од подједнаког приоритета за пробациони сервис. У неким земљама као што су Енглеска, Велс, Ирска, Холандија и Норвешка пробациони сервиси дају предност раду са преступницима код којих је процењен високи ризик рецидивизма. Насупрот томе, пробациони сервиси Малте усмеравају своје активности првенствено ка малолетним преступницима, посебно оним који нису извршили тежа дела и према којима се изричу ванинституционалне санкције.

Традиција волонтерског рада је одиграла веома важну улогу у обликовању садашњих пробационих система у Европи. Пробациони рад је у почетку био заснован на волонтерском раду појединаца и хуманитарних организација, које су временом замењивале организације финансиране и осниване од стране влада и у којима су радили плаћени професионалци. У неким земљама, попут Велике Британије и Белгије, овај прелазак са волонтерског на професионални рад се јавио веома рано, док је у другима професионализација пробационог рада отпочела тек средином 20. века. Примера ради, први аустријски закон о пробацији за малолетнике из 1961. године уопште није предвиђао могућност плаћања пробационог рада. У Норвешкој је пробација све до 1980. године била подручје једино волонтерског рада, а сличан је случај и са другим скандинавским земљама у којима су пробационе активности спровођене у сарадњи са црквеним организацијама, добротворним друштвима и сл.⁴⁴²

Активности савремених пробационих сервиса у фази извршења кривичних санкција далеко превазилазе традиционалне послове надзора над осуђеним. Њихово учешће се проширује практично на све санкције које се извршавају у оквиру заједнице (изузев санкција као што су нпр. новчане казне или судске опомене), што зависи од начина организовања и прописаних надлежности. Иако пробациони сервиси имају првенствени задатак да раде са преступницима, у новије време постоје тенденције да активности пробационих сервиса обухвате и жртве кривичних дела. У пробационим сервисима највећег броја земаља не постоји директно организована подршка жртвама, већ се она састоји у њиховој сарадњи са различитим организацијама за помоћ жртвама. У неким земљама, међутим, пробациони сервиси се баве и организовањем програма медијације између жртве и преступника. Повећано интересовање за примену алтернативних санкција и прихватање принципа ресторативне правде утицало је на повећање значаја пробационог рада у области кривичног законодавства. Поред

⁴⁴² Васиљевић, Д. (2006) Ибид., стр. 168.

традиционалних задатака пробациони сервиси обављају различите задатке организације санкција и мера у заједници, програма третмана преступника, медијације итд.⁴⁴³

Главни задаци пробационих сервиса и служби за извршење санкција и мера у заједници које сусрећемо у различитим земљама, и поред разлика у погледу циљева, мисије, организационих особености и сл. могу се подвести под следеће:

- пружање информација суду и тужилаштву путем извештаја о преступнику,
- развијање, организовање и праћење извршења санкција и мера у заједници,
- пружање практичне, социјалне и психолошке подршке преступнику у свим фазама кривичног поступка,
- промовисање, омогућавање и олакшавање развоја диверзионих модела поступања са преступником,
- допринос повећању јавне безбедности путем надзора преступника,
- пружање подршке затвореницима током припреме за отпуст,
- контрола и надзор спровођења услова који су постављени осуђеном,
- укључивање владиних и невладиних организација, компанија и агенција у процес планирања и вођења пробационих пројеката и праћење извршење санкција и мера у заједници,
- пружање асистенције породицама преступника у циљу одржања и побољшања односа међу њима и елиминисања потешкоћа које могу ометати социјалну интеграцију.⁴⁴⁴

Бројни варијетети форми пробационих сервиса европских земаља резултат су социјалних, политичких, културних, религијских различитости, а такође и различитих токова развоја пробације у тим земљама. Оно што је свима заједничко јесте намера да се применом мање репресивних средстава, што ефикасније и економичније супротставе нарастајућем криминалитету. Главне разлике организационих форми пробационих сервиса зависе првенствено од величине земље и обима пробационих активности. Неке земље имају, за разлику од других, потпуно развијен систем пробационог сервиса, који обухвата све варијанте пробационог рада, укључујући рад у корист заједнице и друге

⁴⁴³ Васиљевић, Д. (2006) Модели пробационих сервиса у земљама Европе. *Београдска дефектолошка школа*, бр. 3/2006, стр. 173-174.

⁴⁴⁴ Kalmthout, A. M., Roberts, J., Vinding, S. (2003) *Probation and Probation Services in the EU accession countries*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 9.

алтернативне санкције, медијацију, помоћ жртвама и постпеналну заштиту, какав је случај у већини европских земаља. С друге стране, неке земље имају ограничене пробационе активности које испуњавају основне задатке, као што је припремање извештаја за потребе судова. Трећи елемент који указује на различитост пробационих система јесте степен њихове интегрисаности у општи систем социјалне и здравствене заштите неке земље. У Француској су пробационе активности раштркане кроз различите сервисе социјалне и здравствене заштите, док се на пример, у неким немачким федералним државама сав пробациони рад врши преко једне организације. Постоје, наравно, и одређене културолошке и економске разлике између севера и југа Европе које се пројектују на начин организовања пробационих система. На крају, једна од главних димензија по којој се могу разликовати организације пробационих сервиса јесте та да оне могу бити централизоване и децентрализоване, а такође можемо посматрати и поделу на јавне и приватне сервисе. Највећи број пробационих сервиса земаља Европе је централно организован, претежно под контролом Министарства правде. Изузетак је Енглеска, која има децентрализован пробациони систем, што је последица величине земље и бројности популације. У три земље (Финска, Холандија и Аустрија) пробационе задатке воде приватне организације које своје односе са Министарством правде регулишу уговорима.

Скоро без изузетака пробациони сервиси европских земаља се финансирају из државног буџета, преко министарства правде. У случају Енглеске и Велса овај задатак испуњава министарство унутрашњих послова (*Home Office*), док у Швајцарској, у којој кантоналне власти имају главну улогу у свим областима јавног живота, постоји читав низ организација које финансирају пробационе активности. Неке земље (Финска, Енглеска, Велс и Ирска) користе одговарајуће фондове ЕУ за финансирање пробационих активности, док друге користе приватне фондове (Португал, Шкотска). Норвешки пробациони сервис не могу сами прикупљати средства из фондова, што је случај и са Финском у којој Национална асоцијација за пробацију ипак има ту могућност.

Сви пробациони сервиси земаља Источне Европе су финансирани од стране државе, неки кроз Министарство правде, неки кроз локалну власт, зависно од тога да ли се ради о малолетничком или пробационом сервису за одрасле. Неке земље користе релевантне фондове ЕУ, а већина земаља користи независне изворе финансирања, на пример, страну помоћ, углавном примљену преко Међународне агенције за развој.

Интересантан је податак о проценту издвајања средстава за рад пробационих сервиса у односу на буџет затворског система. Пробациони сервиси Малте располажу са мање од 1% средстава која се издвајају за потребе затворског система, док је у најповољнијем положају Луксембург са процентом од 37%. У Бугарској затворски систем нема одвојен буџет и финансиран је од стране Министарства правде. Остала тела укључена у пробациони рад добијају ресурсе од надлежне локалне власти. У Естонији трошкови надзора сваког пробационог клијента износе око 30 евра месечно, док је месечни расход по затворенику око 300 евра. Пробација је у потпуности финансирана од стране државе и неколико је пута јефтинија од лишавања слободе. Процењено је да литвански корекциони инспекторат троши 24 пута мање од затворског сервиса упркос чињеници да има приближно једнак број клијената.

2.9.3. Пробациони сервиси у неким земљама

У овом одељку сам се одлучила за приказ основних карактеристика пробационих система неколико европских земаља који би могли бити интересантни у компаративном смислу и послужити као узор за размишљања о могућим правцима развоја система извршења алтернативних санкција код нас. Први пример је из Енглеске и Велса, и представља организационо, нормативно и финансијски високо развијен пробациони систем земље која има дугогодишњу традицију пробационог рада. Белгија је узета као пример земље из континенталног кривичноправног простора која је имала другачију историју развоја и организацију пробационих сервиса, док Чешка Република и Мађарска, као бивше државе источног блока које су почетком 1990-тих прошле кроз процес транзиције и извршиле радикалне промене друштвених и економских односа, могу послужити као пример праксе развоја пробационих система у земљама приступницама Европске уније.

Енглеска и Велс

Први пробациони сервис на тлу Велике Британије је основан 1905. године у Глазгову (Шкотска), на основу искустава са пробацијом у различитим деловима САД.⁴⁴⁵ Најзначајнији правни документ у Енглеској и Велсу, који је трасирао пут

⁴⁴⁵ McNeill, F. (2005) Remembering probation in Scotland. *Probation Journal*, Vol. 52, No. 1, стр. 27.

савременим пробационим сервисима, је *Probation of Offenders Act* из 1907. године. Овим актом су први пут уведени пробациони налози, постављени пробациони службеници и одређене њихове дужности, омогућено санкционисање у случају кршења услова пробације.⁴⁴⁶ Развој модерног пробационог сервиса започиње професионализацијом послова који су некада били "мисионарски". Од 1970-тих пробациони службеници стичу универзитетске квалификације из области социјалног рада. Назив звања, које је потврђивано дипломом *Certificate of Qualification in Social Work*, је указивао на природу посла пробационих службеника који су као социјални радници имали задатак да помажу, а не да контролишу и кажњавају преступнике. Све до краја 1980-тих основна мисија пробационих сервиса је била омогућавање примене алтернатива казни затвора. Пробациона служба у данашњем облику основана је 2001. године као агенција која обавља надзор над преступницима у заједници, под називом Национални пробациони сервис Енглеске и Велса, са дирекцијом у Лондону (*National Probation Directorate*). Национални пробациони сервис (*National Probation Service - NPS*) је надлежан за 42 пробационе области широм Енглеске и Велса у којима је ангажовано око 20.000 запослених. О обиму послова које обавља, говори податак да у сваком тренутку NPS надзире скоро 200.000 мушкараца и жена старијих од 18 година. Од укупног броја случајева 70% чине лица којима је судским налогом изречена нека врста санкције или мере у заједници, а остатак лица која су на условном отпусту из затвора (*on licence from prison*). Циљеви NPS су следећи:

- Заштита јавности,
- Редуковање рецидивизма,
- Одговарајуће кажњавање преступника у заједници,
- Подизање свести преступника о ефектима кривичног дела на жртву и заједницу,
- Рехабилитација преступника.⁴⁴⁷

Поред припремања извештаја за суд и тужилаштво у преткривичној фази (у току године се припреми око 250.000 извештаја), главне активности NPS се односе на извршавање захтева садржаних у налогу суда. Према *Criminal Justice Act* из 2003. године суд може изрећи преступнику једну од две врсте налога: *Community Service*

⁴⁴⁶ Prison Reform Trust. <http://www.prisonreformtrust.org.uk/subsection.asp?id=916>

⁴⁴⁷ <http://www.probation.homeoffice.gov.uk/output/Page1.asp>

Order и *Suspended Sentence Order*. У оквиру сваког од налога може се изрећи 12 различитих захтева (самостално или у комбинацији):

- (1) Неплаћени рад – до 300 сати обавезног неплаћеног рада у корист локалне заједнице;
- (2) Учествовање у програмима – у циљу промене понашања преступника;
- (3) Учествовање у одређеним активностима – нпр. унапређење основних знања и вештина, репарација учињене штете и сл.;
- (4) Забрана одређених активности – нпр. присуство на фудбалском стадиону;
- (5) Временска ограничења кретања (*Curfew*) – обавеза боравка на датој локацији одређени број сати у току дана, обично у комбинацији са електронским праћењем;
- (6) Искључивање – забрана боравка у одређеним зонама у трајању до највише две године, уз електронско праћење;
- (7) Обавеза боравишта – захтев да преступник борави на одређеном месту, нпр. пробационом хостелу или слично;
- (8) Третман менталног здравља – под надзором лекара или психолога;
- (9) Одвикавање од ПАС;
- (10) Одвикавање од алкохола;
- (11) Надзор – редовни контакти са пробационим службеником;
- (12) Центри за присуство (*Attendance center*) – преступнику млађем од 25 година се може изрећи обавеза присуства у одређеним центрима у укупном трајању од 12 до 36 сати.

Последњих година извршене су велике организационе промене које су имале значајан утицај на улогу и положај Националног пробационог сервиса у казненом систему. 2004. године је основан *National Offender Management Service* (NOMS), извршна агенција Министарства правде, која је надлежна за извршење свих кривичних санкција у казненом систему Енглеске и Велса. Поред увођења принципа менаџмента - вођења преступника од уласка у правосудни систем до окончања извршења санкције (*end-to-end management*), раздвојене су улоге комисионера (*commissioners of services*) и пружалаца услуга (*service providers*), а такође је повећана и конкурентност ширењем

партнерске мреже пружалаца услуга из цивилног, привредног и волонтерског сектора. Документ од посебног значаја за ову стратегију је *Offender Management Act 2007*.⁴⁴⁸

Белгија

У другој половини 1990-тих Министарство правде Белгије је извршило реорганизацију постојећих служби у оквиру кривичног правосуђа: некадашњи Пенитенсијарни сервис је постао Психосоцијална служба (*Psychosociale Dienst*) која је преузела надлежности у корекционом систему, док су различити пробациони сервиси постали Куће правде (*Dienst Justitieuizen*) са задацима који произилазе из кривичног поступка. Поред обавештавања и помоћи судским органима у преткривичној и кривичној фази, Куће правде "надгледају координацију и сарадњу различитих судских и пара-судских служби, извршење алтернативних санкција, а такође пружају и иницијалну правну помоћ свим грађанима" (*Snacken, S. 2007*).⁴⁴⁹ Пробациони сервис Белгије је организован на националном нивоу у 28 Кућа правде, по 13 за Фландрију и Валонију, и 2 за Брисел (посебно за француско и холандско говорно подручје). Пробациони службеници су распоређени у Куће правде, у којима раде заједно са својим колегама из медијационог сервиса и службе за подршку жртвама.

Прве Куће правде у Белгији су основане 1997. године, али је законска регулатива којом се уређује њихов рад ступила на снагу 1999. године (*Act 7 May 1999, Belgisch Staatsblad 29 June 1999*). Према законским одредбама, улога Кућа правде се састоји у обављању специфичних задатака:

- (1) испуњавање задатака предвиђених законом; контрола; подршка суду и социјална истрага као део подршке жртви, медијација преступник-жртва, подршка преступницима и задаци који се односе на грађанска права у области заштите младих и породице;
- (2) примање захтева и пружање саветодавних услуга (грађанима, преступницима, жртвама и стручним лицима); упућивање на надлежне органе;

⁴⁴⁸ <http://noms.justice.gov.uk/>

⁴⁴⁹ Prema: Bauwens, A. (2009) Probation officers` perspectives on recent Belgian changes in the probation service. *Probation Journal*, Vol. 56, No. 3, стр. 266.

- (3) пружање могућности и средстава за кооперацију и сарадњу свих који раде у области кривичног правосуђа, у складу са циљевима и задацима Кућа правде;
- (4) координација и промовисање иницијатива за примену алтернативних мера и санкција, као и поступака поравнања;
- (5) организациона помоћ правним заступницима у циљу пружања примарне правне помоћи.⁴⁵⁰

Најновијим организационим реформама из јануара 2007. године установљена је Управа при Министарству правде (*Directorate-General of Justice Houses*), чија је мисија да пружа примарну помоћ суду, води цивилну истрагу и медијацију, води истрагу и усмерава преступнике у делокругу примене кривичног права (за оне на пробацији, условном отпусту или привременом отпусту), а од септембра 2007. је надлежна и за електронско праћење преступника.⁴⁵¹

Активности Кућа правде у преткривичној фази се односе на сарадњу са канцеларијом јавног тужиоца, спровођење алтернатива притвору, подршку жртвама и сарадњу са не-судским службама и организацијама. У складу са принципом опортунитета, уколико су испуњени законски предуслови, тужилац може одустати од кривичног гоњења и применити алтернативно решење захваљујући систему преторијанске пробације (*onvoorwaardelijke seponering*) и могућностима примене медијације. Медијација у кривичним предметима представља алтернативну интервенцију од стране надлежних судских органа и може се применити за кривична дела за која је прописана казна затвора до две године. Медијација се спроводи на волонтерској бази и има следеће циљеве: да обезбеди брзу компензацију жртви за штету насталу извршењем кривичног дела; да убрза поступак у случају лакших кривичних дела; омогући примену социјалне, а не судске реакције на кривично дело; и да превенира случајеве изузимања од кажњавања. Постоје четири могућности за примену медијације у кривичним предметима, које се могу комбиновати: (1) медијација између осумњиченог и жртве; (2) медицинска терапија или третман осумњиченог, у случају болести зависности; (3) рад у јавном интересу (максимално до 120 сати); и (4) обучавање (максимално до 120 сати). У случају медијације између осумњиченог и

⁴⁵⁰ de Valk, S. (2000) Chapter 3: Belgium. U: van Kalmthout, A. M., Derks, J.T.M. (Eds.) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 65.

⁴⁵¹ Bauwens, A. (2009) Ибид., стр. 259.

жртве, службеници Кућа правде, тзв. помоћници правде (*justice assistants*), појављују се као фацилитатори, док се у преосталим случајевима старају о припремању и извршењу алтернативних мера. У кривичној и посткривичној фази помоћници правде обављају надзор над пробационером током извршења пробације. У поступку примене алтернативних санкција Куће правде врше координацију са различитим службама и организацијама које учествују у програмима и пројектима намењеним пружању сервиса и третмана преступника.⁴⁵²

Чешка Република

Примена алтернатива казнама затвора у Чешкој датира још с краја 1960-тих година, када су у кривично законодавство тадашње Чехословачке уведене условна осуда и условни отпуст. Обе ове санкције, засноване на франко-белгијском моделу условне осуде, подразумевале су неку врсту надзора над осуђеним у периоду провере, уз обавезу повиновања различитим условима, обавезама или рестрикцијама. Током 1970-тих и 1980-тих година кривично законодавство Чехословачке је било фокусирано на промовисање социјалног рада и едукативних елемената у третману преступника. Уведен је систем социјалних куратора (орган старатељства) који је био у надлежности Министарства рада и социјалне политике. Социјални куратори су обављали различите задатке, као што је нпр. постинституционална заштита, али њихове активности у области кривичног правосуђа нису биле законски регулисане. У том периоду, током 1980-тих је уведена још једна мера, заштитни надзор (*ochrannu dohled*), која је била замишљена као нека врста пробационог надзора, али је извршавана од стране полиције и имала по природи репресиван карактер. Оваква врста надзора се показала неприхватљивом због честе злоупотребе у смислу нарушавања људских и грађанских права осуђеног, па је укинута 1990. године.⁴⁵³

Након политичких и друштвених промена које су настале разједињењем Чешке и Словачке 1989. године, започињу велике реформе кривичноправног система у Чешкој. За релативно кратко време уведен је читав низ нових алтернативних мера и санкција (рад у јавном интересу, надзор, условна осуда, условна осуда са надзором, заштитни третман, диверзионе мере итд.), "често без објашњења о начину њихове

⁴⁵² de Valk, S. (2000) Ибид., стр. 76-78.

⁴⁵³ Karabec, Z. (2000) Chapter 4: Czech Republic. U: van Kalmthout A., M., Derks, J.T.M. (Eds.) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 95-96.

примене, јавних и стручних дискусија о њиховом садржају и сврси, што је за последицу имало веома слабу примену и нејасноће у погледу примене ових санкција у пракси, као и скептицизам о њиховим потенцијалима".⁴⁵⁴

Законом који је ступио на снагу 1. јануара 2001. године (бр. 257/2000 Сб.) успостављена је Пробациона и медијациона служба, дефинисана њена организациона структура, надлежности и обавезе у кривичноправном систему Чешке Републике. Доношењем Кривичног закона који је ступио на снагу 1. јануара 2002. године, ојачана је улога службеника ПМС у кривичном поступку и први пут је употребљен израз "пробациони службеник", који сада представља интегрални део система са следећим дужностима:

- да надзире преступнике, помаже им, врши позитиван утицај и контролише њихово понашање;
- обезбеђује информације о преступнику и његовим социјалним околностима;
- учествује у поступку медијације између жртве и преступника и развија примену диверзионих и других алтернативних мера;
- преузима специфичне обавезе на основу судских одлука, првенствено у случају када се изриче незаторска санкција, када је окривљени отпуштен са извршења казне, или када се спроводе индивидуални облици третмана или заштитних мера.⁴⁵⁵

Према законској дефиницији, под пробацијом се у Чешкој подразумева "организовање и извршење надзора над окривљеним и осуђеним преступницима, управљање и примена незаторских санкција, укључујући и примену обавеза и рестрикција, надзор над преступницима током периода провере након условног отпуста из затвора, пружање подршке преступницима и вршење утицаја на њих како би водили уредан живот, и подношење извештаја суду и јавном тужиоцу о сваком кршењу законом предвиђених услова" (257/2000 Sb., s. 2.1.). Задаци које обавља пробациона и медијациона служба су, стога, веома комплексни и обављају се у свим фазама кривичног процеса. Улога ПМС у преткривичној фази се првенствено односи на прибављање релевантних информација о преступнику, организовање поступака

⁴⁵⁴ Ourednickova, L., Stern, P., Doubravova, D. (2003) Chapter 3: The Czech Republic. U: van Kalmthout, A. M., Roberts, J., Vinding, S. (Eds.) *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 81.

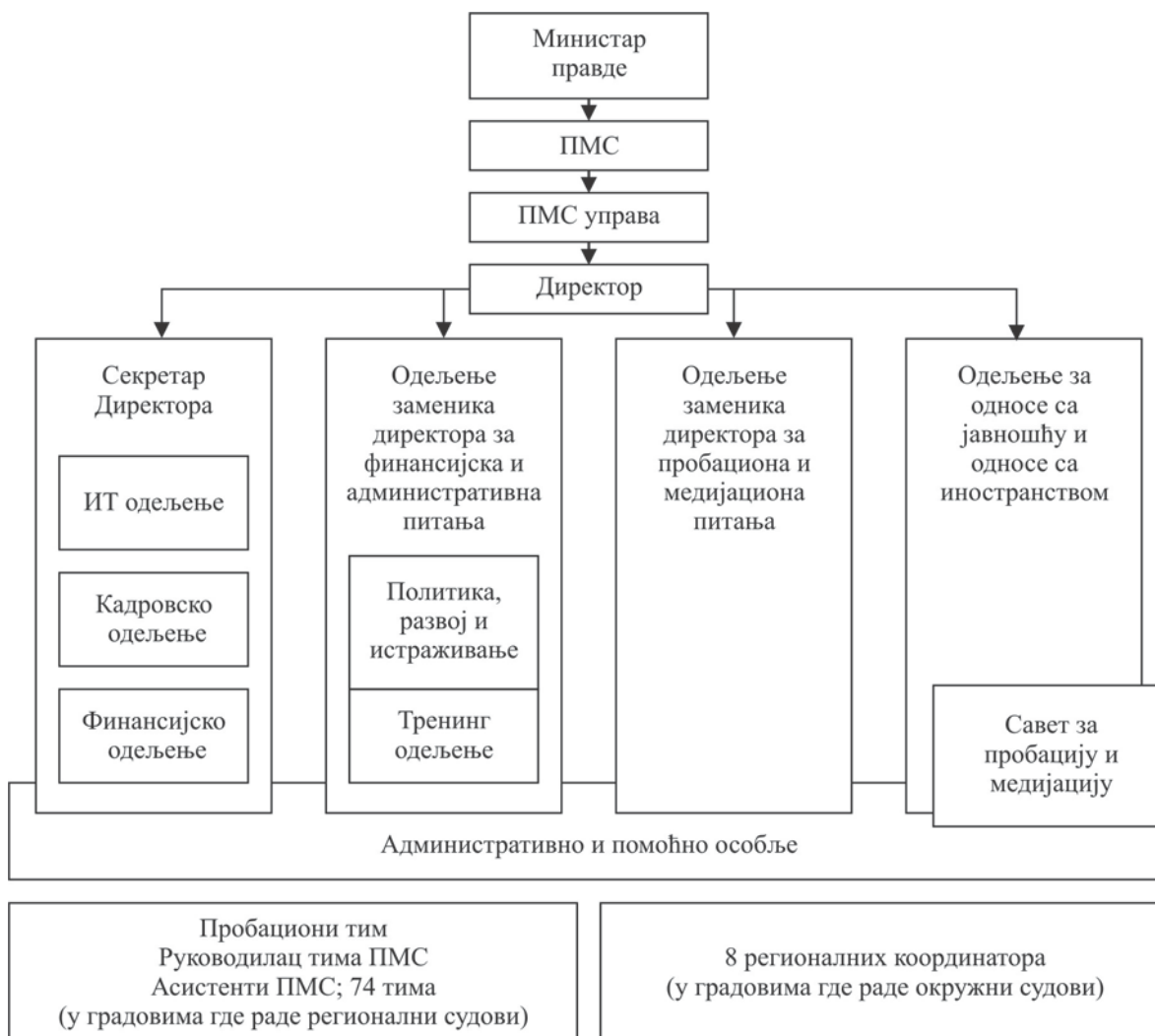
⁴⁵⁵ Ourednickova, L., Stern, P., Doubravova, D. (2003) Ибид., стр. 75.

медијације жртва-преступник и ангажовање у случајевима када постоје законски предуслови за примену диверзионих мера. Слична је улога ПМС и у фази кривичног поступка, када има функцију помагача суда, док се у посткривичној фази, након изрицања пресуде, одвијају најинтензивније активности које обухватају извршење санкција изречних од стране суда или мера које одређује јавни тужилац у случају условног одустајања од гоњења. Ти послови подразумевају надзор над преступником и контролу испуњавања додатних обавеза, као и организовање извршења рада у јавном интересу. Надзор се састоји у редовним контактима пробационог службеника са преступником на почетку пробационог периода, како би се у сарадњи обе стране сачинио план надзора, а затим следи праћење извршења обавеза и повиновања преступника захтевима суда. Сваких шест месеци пробациона и медијациона служба подноси стандардизован извештај суду о току извршења надзора са подацима о клијенту (породична ситуација, запослење/образовање, социјални контакти, активности у слободно време), судским захтевима (испуњавање обавеза током пробационог периода), прогресом надзора (сарадња са клијентом, процена ефеката надзора) и планом надзора за наредни период. У оквиру судског налога за извршење рада у јавном интересу, пробациона и медијациона служба је надлежна за организовање и вођење поступка извршења санкције, успостављање сарадње са лицима која надзиру извршење рада на локацијама и за индивидуални рад са преступником током извршења санкције. Активности ПМС у извршењу других ванинституционалних санкција које изриче суд, као нпр. условна осуда или заштитни третман, ограничене су капацитетима службе, тако да оне у пракси нису у потпуности предате у надлежност пробационе и медијационе службе.⁴⁵⁶

На следећем дијаграму је приказана организациона схема Пробационе и медијационе службе (ПМС) Чешке Републике као пример централно организованог пробационог система:

⁴⁵⁶ Ourednickova, L., Stern, P., Doubravova, D. (2003) Ибид., стр. 81-91.

Дијаграм 2. Организациона схема Пробационе и медијационе службе Чешке Републике⁴⁵⁷

Мађарска

Развој пробационог сервиса Мађарске наводим као пример бивше земље источног блока која је прошла кроз период транзиције и данас, као чланица Европске уније, настоји да реформама кривичног законодавства достигне стандарде и праксу земаља које имају далеко веће искуство у пробационом раду.

Почетак развоја пробационог система какав данас постоји у Мађарској везан је за Кривични закон из 1978. године којим је пробација прописана као додатна мера уз главну казну, као што је одлагање изрицања пресуде или условна осуда. Декретом

⁴⁵⁷ Према: Ourednickova, L., Stern, P., Doubravova, D. (2003) Ибид., стр. 79.

1979/11 (који је и данас на снази, уз бројне модификације) установљен је Пробациони сервис за одрасле као део правосудног система. Задаци пробационог службеника су дефинисани на следећи начин: "(...) контролом и усмеравањем, пробациони службеник мора да помогне преступнику да не изврши поново кривично дело; помаже социјалну реинтеграцију преступника и ствара неопходне социјалне предуслове за њено подстицање".⁴⁵⁸ Током периода транзиције 1990-тих година уследиле су реформе казненог система којима је укинута смртна казна, принудни рад и продужене санкције (*extended sentences*). Актом из 1993. уведена је нова санкција, рад у јавном интересу, а додатне одредбе, које су и данас на снази, усвојене су 1997.

Активности пробационе службе у преткривичној фази су прописане само за случај одлагања кривичног гоњења, када се осумњиченом може одредити пробациони период у трајању од једне до две године. Тужилац може одредити различите захтеве осумњиченом: накнада штете, компензација жртви, рад у јавном интересу, обавезно учешће у третману одвикавања од алкохола и дроге итд. Улога пробационог службеника се састоји у надзору над спровођењем тих захтева. У случају малолетних преступника пробациона служба за малолетнике у овој фази обавља испитивање социјалних околности и припрема план надзора. Улога пробационог сервиса у фази кривичног поступка је такође ограничена на случајеве којима се бави пробациони сервис за малолетнике, када се пред судом подноси извештај о малолетнику који помаже судији да донесе одговарајућу одлуку.

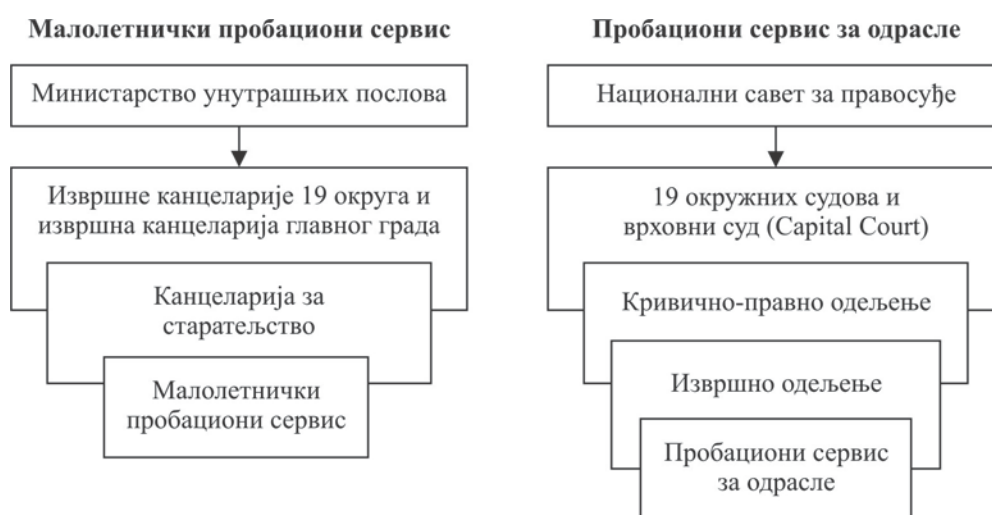
Најактивнија улога пробационог сервиса се одвија у посткривичној фази, када судија одреди санкцију преступнику. Пре изрицања рада у јавном интересу судија ће саслушати предлог пробационог службеника и на основу тога одредити локацију на којој ће се рад обављати, при чему узима у обзир здравствено стање окривљеног, његове квалификације, радне способности и тежину кривичног дела. Након распоређивања осуђеног, пробациони службеник прати извршење санкције и у контакту са послодавцем контролише испуњавање радних обавеза и понашање осуђеног. Пробациони сервис је надлежан за контролу испуњавања услова које је суд одредио преступнику уз условну осуду, а такође и за извршење паролног надзора. У случају да постоје околности, пробациони службеник може предложити суду да замени

⁴⁵⁸ Kerezsi, K., Gosztonyi, G., Bogschütz, Z., Éliás, D. (2003) Chapter 5: Hungary. U: van Kalmthout, A. M., Roberts, J., Vinding, S. (Eds.) *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 141.

услове који су одређени уз условну осуду, паролни надзор или одложу пресуду. Поред ових надлежности, пробациона служба има обавезу да у оквиру постинституционале заштите помаже преступнику у сарадњи са надлежним органима, послодавцима, хуманитарним и другим организацијама.

Организациона схема Пробационог система Мађарске који представља мешовити модел, са одвојеним надлежностима пробационог сервиса за одрасле и малолетне преступнике, приказана је на доњем дијаграму:

Дијаграм 3. Организациона схема Пробационог сервиса Мађарске⁴⁵⁹

2.10. ПРОБЛЕМИ У ПРИМЕНИ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА

Увођење, развој и примена алтернативних санкција у пракси је суочена са различитим потешкоћама на свим нивоима: законодавном, судском и извршном. Из искуства земаља које су прошле кроз поступак увођења нових санкција и мера можемо видети да је на легислативном нивоу обично вршена комплетна реформа кривичног законодавства. То је подразумевало усвајање новог или ревизију постојећег Кривичног законика, Закона о кривичном поступку, Закона о извршењу кривичних санкција и њихово усклађивање са међународним правним документима. Поред тога, те земље су обично усвајале нове законе и подзаконска акта како би регулисали надлежност, задатке и статус служби које ће извршавати нове санкције и мере. С друге стране,

⁴⁵⁹ Према: Kerezsi, K., Gosztonyi, G., Bogschütz, Z., Éliás, D. (2003) Ибид., стр. 147.

земље које су још раније увеле санкције које се извршавају у оквиру заједнице, приступале су реформама у циљу интензивирања и проширивања њихове примене. Такав је случај у Белгији, Данској, Немачкој, Финској, Италији, Холандији, Португалу, Енглеској и Велсу, Швајцарској. Често је таквим законским решењима проширивана области примене већ постојећих санкција, како би се могле користити као алтернативе казни затвора. Као резултат технолошког развоја јављају се и нове могућности за контролу преступника (нпр. путем електронских уређаја), које се законским решењима уводе као самосталне санкције или се користе у комбинацији са другим санкцијама.

Судска пракса у земљама које су се први пут сусреле са санкцијама и мерама које се извршавају у заједници је такође била "камен спотицања" за њихову ширу примену. Као и свака новина, кривична санкција може бити прихваћена са скептицизмом и неповерењем судија и тужилаца који изражавају сумњу у њену сврсисходност и могућност имплементације. Проблем може настати уколико судије нису задовољне ретрибутивном и казном природом алтернативних санкција, па их стога не примењују, али с друге стране може постојати и страх јавности да алтернативне санкције не пружају довољну заштиту од преступника.⁴⁶⁰ *Norman Bishop* наводи да се санкције које немају поверење правосудних органа понекад могу наћи у "зачараном кругу": "Уколико санкције уживају мали кредибилитет оне се мање примењују. Уколико се мање примењују, тешко је доћи до средстава за имплементацију. Због недостатка средстава санкције се не примењују ефикасно. И тако унедоглед."⁴⁶¹

Велики пораст затворске популације у Енглеској и Велсу од 1980-тих година је навео законодавце да трагају за решењима која ће помоћи растерећењу затворских установа. Уведене су нове санкције, као што су рад у јавном интересу, условна осуда, пробациони налози, а касније комбиновани налози, међутим, стопа примене казне затвора је и поред тога наставила са константним порастом. У доњој табели се може посматрати тренд изрицања кривичних санкција за најзаступљенија кривична дела: крађе и продаја украдене робе, кривична дела против лица и тела и провалне крађе.

⁴⁶⁰ Junger-Tas, J. (1994) *Alternatives to prison sentences: experiences and developments*. Amsterdam: Kugler Publications, стр. 12.

⁴⁶¹ Bishop, N., Schneider, U. (2001) Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures: Introduction to a New Council of Europe Recommendation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol 9/3, стр. 181-182.

Табела 10. Тренд изрицања санкција за поједина кривична дела у Енглеској и Велсу у периоду 1980-2002⁴⁶²

	Крађа и продаја украдене робе (%)			К. д. против лица (%)			Провалне крађе (%)		
	1980	1990	2002	1980	1990	2002	1980	1990	2002
Отпуштање	13	23	20	12	18	10	10	11	3
Новчана казна	52	41	19	50	36	11	24	14	2
Санкције у заједници	18	23	37	11	18	44	29	38	42
Казна затвора	10	8	22	13	15	31	26	28	51
Суспендована казна затвора	6	5	-	8	8	1	8	7	-
Друго	1	1	2	5	5	30	4	1	1

Примена алтернатива казне затвора је у наведеном периоду, као што се у гроњој табели може видети, за све три групе кривичних дела била је у знатном порасту. Међутим, то није имало утицаја на изрицање казне затвора, чија је примена у посматраном периоду практично удвостручена за све три категорије кривичних дела. С друге стране, примећује се осетан пад процентуалног учешћа новчане казне у укупном броју изречених санкција (нпр. за кривична дела крађе са 52% учешћа у 1980. год. на 19% у 2002.), што наводи на закључак да се повећана примена санкција у заједници може приписати редукцији примене новчаних казни. Оваква ситуација се јавља у многим законодавствима и представља један од проблема који аутори означавају као немогућност алтернативних санкција да одговоре својој основној функцији – замена за казне затвора, већ се у пракси користе као алтернатива једна другој.

Ефикасна примена новчаних казни у дневним износима у великој мери зависи од процене суда о могућностима њене наплате у прописаном року, односно одређивања одговарајуће алтернативне санкције у случају да осуђени не изврши своју обавезу. Уколико судије немају уверење да се новчана казна може наплатити у великом проценту случајева или ако осуђени нема јасан став о обавези плаћања, онда је "корисност новчане казне у дневном износу као кривичне санкције озбиљно нарушена".⁴⁶³ Изрицање новчане казне у основи представља кажњавање путем финансијске депривације, без примене казне затвора. Дакле, пошто је циљ кажњавања спречавање будућег криминалног понашања незатворским средствима, потребно је

⁴⁶² Извор: Merrington, S. (2006) Is more better? The value and potential of intensive community supervision. *Probation Journal*, Vol. 53. No. 4, стр. 351.

⁴⁶³ Vera Institute of Justice (1996) *How To Use Day Fines (Structured Fines) as an Intermediate Sanction*. Washington, DC: U.S. Department of Justice. Office of Justice Programs, стр. 29.

обезбедити ефикасан систем наплате новчаних казни како би се повећала вероватноћа испуњавања обавеза осуђеног. Према неким ауторима, елементе ефикасног система наплате казне можемо сврстати у три категорије: (1) учинити могућим плаћање новчане казне, (2) обезбедити подршку процеса наплате, (3) предвидети поступке у случају неизмирења обавеза.⁴⁶⁴ Усклађивање износа новчане казне са финансијским могућностима осуђеног је основни елемент који утиче на исход њеног извршења, али је такође веома важно размотрити и друге аспекте организације и процедуре наплате казне. То подразумева информисање оптуженог о свим битним елементима казне, одређивање рока плаћања, као и олакшица у смислу исплате у месечним ратама (на овај начин се може остварити продужено дејство казне, када периодични материјални издатак износа "подсећа" осуђеног на узрок ове непријатности). На крају, неопходно је предвидети поступке које треба применити у случају неизмирења обавеза, било да је реч о замени дела неисплаћене новчане казне неком другом санкцијом (рад у јавном интересу и сл.) или примени суплеторног затвора као крајњег решења.

Чињеница да новчана казна у дневном износу изречена у једном случају за лакше кривично дело може далеко премашивати износ казне за релативно тежа кривична дела у другом, изазива у јавности дилему о правичности казне. Неспремност јавности да прихвати образложење о сврси новчане казне у дневном износу имала је у појединим законодавствима негативан утицај на развој ове санкције, подједнако као и ставови судија о њеном изрицању и могућности наплате.⁴⁶⁵

У области извршења санкција такође се могу јавити различите потешкоће, поготово у земљама које имају високу стопу криминалитета, велики број преступника, пренасељене затворе, преступнике који имају проблеме са злоупотребом психоактивних супстанци, менталним поремећајима итд. Томе се могу придодати проблеми са недостатком стручног особља. Европска правила наглашавају неопходност професионалне квалификације и одговарајућег тренинга особља које ради у службама за извршење санкција. Пробациони сервис појединих земаља, као нпр. Енглеске и Велса, имају у великој мери оспособљено професионално особље. Али у неким европским земљама, нарочито у онима које тек почињу са применом санкција и мера у заједници, надзор преступника се углавном изводи од стране судских или полицијских

⁴⁶⁴ Raine, J., Dunstan, E., Mackie, A. (2004) Ибид., стр. 522.

⁴⁶⁵ Васиљевић, Д. (2009) Примена новчане казне у дневном износу у неким законодавствима. *Социјална мисао*, вол. 16, бр. 1/2009, стр. 113.

службеника који имају искуство у администрацији и само прођу општу обуку. То у највећем броју случајева није довољно да би се обезбедила ефикасна имплементације санкција и мера у заједници.

Иако се сматра да се алтернативне санкције на лествици "строгости" налазе испод казни затвора, многи аутори сматрају да је то само привид за некога ко није упознат са правом природом алтернатива. Санкције које обухватају велики број различитих обавеза које осуђени треба да испуни често у толикој мери задиру у приватност осуђеног и његове породице да могу довести до озбиљних нарушавања његових људских права и слобода.

2.11. АРГУМЕНТИ У ПРИЛОГ АЛТЕРНАТИВА КАЗНИ ЗАТВОРА

Листа негативних ефеката затварања је много дужа него листа његових позитивних функција, али оно што је важно напоменути јесте да негативни атрибути и консеквенце казне затвора имају своју позитивну улогу у промовисању незатворских санкција.

У својој књизи Алтернативе затворуу компаративној перспективи (*Alternatives to Imprisonment in Comparative Perspective*) Zvekić и Joutsen наводе: "Аргументи у прилог незатворских санкција су у суштини слика у огледалу аргумената против казне затвора. Као прво, оне се сматрају прикладнијим за одређене врсте кривичних дела и одређене типове преступника. Друго, пошто се њима избегава "призонизација", они промовишу идеју повратка у заједницу, као и рехабилитацију, па су стога хуманије. Треће, оне уопштено говорећи, мање коштају у односу на казне затвора. Четврто, смањивањем затворске популације, смањује се проблем пренасељености затвора, чиме се олакшава управљање затворима и пружање адекватног третмана оним преступницима који остају у затвору."⁴⁶⁶

Мрвић-Петровић и Ђорђевић сматрају да алтернативне санкције у основи треба да представљају хуманије мере него што су казне. Према овим ауторима, основне предности алтернативних санкција у односу на казне затвора су следеће:

⁴⁶⁶ Joutsen, M., Zvekić, U. (1994) *Noncustodial Sanctions: Comparative Overview*. U: Villé, R., Звекић, У., Klaus, F. J. (ed.) (1997) *Promoting Probation Internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation*. Rome/London: UNICRI., стр. 20.

(1) мања репресивност;

(2) успостављена сарадња са окривљеним;

(3) постизање репарације оштећеног;

(4) учешће друштвене заједнице у извршењу и боља индивидуализација, чиме се лакше постижу ефекти ресоцијализације.⁴⁶⁷

Један систематичан преглед аргумената у прилог алтернативних санкција налазимо код М. Каневчева, који истиче следеће:

- постојани пораст криминалитета и поврата указује на неуспех класичног, ретрибутивног кривичног права и такве криминалне политике, па се јавља потреба увођења нових, непеналних мера;
- преваспитавање осуђених за живот на слободи практично није изводљиво јер се врши на сасвим неподобан, неприродан начин, у условима неслободе;
- не постоји могућност примене елементарних облика третмана према лицима осуђеним на краткотрајне казне затвора, па се њихов основни третман у затвору своди на тзв. шок терапију;
- применом алтернативних мера избегавају се штетне последице призонизације: тзв. криминална инфекција, затворске депривације, стигматизација осуђеног на казну затвора, његово издвајање из природне средине, од породице, губитак радног места и слично;
- алтернативним мерама се ублажава, а понегде и потпуно решава текући проблем хроничне пренасељености затвора, што је озбиљан проблем и за најбогатије земље;
- преко алтернативних мера се хуманизује кажњавање јер осуђени остаје у заједници, односно својој природној средини, те су повећане шансе за његову безболну реинтеграцију у друштво;
- увођењем ових мера у систем кривичних санкција повећава се њихов репертоар, између осталог, омогућава се успешнија судска и извршна индивидуализација кажњавања;

⁴⁶⁷ Мрвић-Петровић, Н., Ђорђевић, Ђ. (1998) *Моћ и немоћ казне*. Београд: Војноиздавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања., стр. 115.

- није без значаја ни економски ефекат у том смислу што је свака од алтернативних мера јефтинија од затвора.⁴⁶⁸

Један од главних разлога за размишљање о примени алтернативних мера јесте проблем пренасељености затвора. *Roy Walmsley* (1996) у једној студији о затворским системима у земљама источне и централне Европе закључује да постоје три главна узрока којима објашњава бројност затворске популације у земљама овог региона: законске одредбе о минималном трајању казне затвора, пракса да се рецидивистима изриче казна затвора дужег трајања него осталим преступницима и ограничена примена алтернатива казни затвора.⁴⁶⁹

Многи аутори сматрају да је деловање на криминално понашање много успешније у ванинституционалним условима, па тако З. Николић наводи да, иако казна затвора пружа могућност примене третмана адекватног степену криминалног испољавања преступника, не треба схватити "да је деловање формалне социјалне контроле (друштвених органа и институција) једино могуће у затворима, јер је најчешће то деловање много делотворније у тзв. отвореној заштити, посебно када је реч о малолетничкој делинквенцији, али и са одраслима."⁴⁷⁰

У периоду који је предходио уједињењу, Немачка је осетила корист од постепеног увођења алтернативних санкција у свој правни систем. Од половине XX века нагласак на затварање, или у случају малолетних преступника краткотрајна казна затвора у трајању од два дана до четири недеље (*jungendarrest*) уступила је место алтернативним мерама: условна осуда, пробација, рад у јавном интересу као и систем новчаних казни у дневном износу који је уведен седамдесетих година. Између 1982. и 1990-те затварање малолетника смањило се за више од 50%, са 9.500 на 4.500 случајева. У истом периоду затварање одраслих смањено је са 39.000 на 33.000 осуђених. Истраживања спроведена у Немачкој указују да малолетни преступници којима је изречена казна затвора имају већу стопу рецидивизма од оних којима је изречена алтернативна санкција. Издвајање младих из друштва, чак и када је обухватало оспособљавање за посао, изгледа да је негативно утицало на њихову способност

⁴⁶⁸ Каневчев, М. (2006) Новите алтернативни мерки во Кривичниот законик на Република Македонија. *Македонска ревија за казнено право и криминологија*, Вол. 13, бр. 2, стр. 192.

⁴⁶⁹ Walmsley, R. (1996) *Prison Systems in Central and Eastern Europe: Progress, Problems and the International Standards*, HEUNI Publication Series 29. Helsinki:HEUNI., стр. 9.

⁴⁷⁰ Николић, З. (1994) *Пенолошка андрагогија са методиком превапитања*. Београд: ИКСИ, стр. 118.

налажења посла по отпусту. Студије спроведене од стране Института за криминолошка истраживања Доње Саксоније имале су за циљ проналажење индивидуалних и регионалних разлика у кажњавању и утврђивање ефеката казнене праксе на обрасце преступништва и криминалну каријеру. Резултати су показали да се број преступника на 100.000 становника повећао 7% у регијама у којима се стандардно примењује казна затвора, а смањено за 13% у регијама које су се определиле за алтернативно кажњавање. Иако нису били у могућности да утврде узрочно-последичне везе, истраживачи су такође пронашли корелацију између пада стопе затварања младих преступника током четворогодишњег периода и значајног пада броја случајева разбојништва-кривичног дела које уобичајено врше они са дужом криминалном каријером.⁴⁷¹

Три основне предности санкција које сврстава "између казне затвора и пробације", (тзв. интермедијарне - средишње санкције) су, како наводи *М. Tonry* следеће: "(1) омогућавају систем кажњавања у коме се казна може ускладити са тежином кривичног дела; (2) обезбеђују казне "средњег нивоа" за преступнике према којима би казна затвора била непотребно тешка санкција, а стандардна пробација непогодна; и (3) обезбеђују ефикасан начин за поступање према преступницима који не испуњавају услове постављане од стране судије; то значи да се, уместо опозива санкције и упућивања осуђеног у затвор, могу применити строже интермедијарне санкције."⁴⁷²

2.12. КРИТИКЕ АЛТЕРНАТИВА КАЗНИ ЗАТВОРА

Искуство са алтернативама казни затвора широм света нам показује да постоје и одређени проблеми са применом ових санкција. Једна од често навођених критика јесте да оне у пракси губе своју првенствену функцију и прерастају у "алтернативе алтернативама", односно да се чешће користе као замена другим алтернативним санкцијама (на пример рад у јавном интересу као замена за новчане казне). Наиме,

⁴⁷¹ Travis, J. (1996) *Alternative Sanctions in Germany: An Overview of Germany's Sentencing Practices*. National Institute of Justice Research Preview. February 2006. US Department of Justice. <http://www.ncjrs.gov/pdffiles/germany.pdf>

⁴⁷² Tonry, M. (1997) *Intermediate Sanctions in Sentencing Guidelines*. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, Report NCJ 165043, <http://www.ncjrs.gov/pdffiles/165043.pdf>, стр. 5.

судије у великој мери избегавају да их изричу, а када то и чине, онда оне нису у функцији замене казне затвора, већ замењују неке друге алтернативне санкције. Међу бројним ауторима, ово констатује и *Norman Bishop*, један од ауторитета из ове области: "Статистички подаци... јасно показују да се алтернативе казни затвора или користе у много мањој мери него што би требало, или служе као замена за друге незатворске санкције."⁴⁷³

Друга могућа опасност се састоји у томе што неке незатворске санкције могу обухватати много интензивније форме контроле преступника. Уместо да замене казне затвора, оне могу бити алтернатива другим незатворским мерама које подразумевају мањи степен контроле. Дакле, у неким случајевима преступнику се могу наметнути много строжи услови и обавезе него што то околности налажу. С тим у вези, Мрвић-Петровић и Ђорђевић констатују да "инострана искуства показују да примена мера алтернативних затварању у условима постојећег, репресивно оријентисаног кривичноправног система не мора да допринесе његовој хуманизацији. Нове мере, намењене замени казне затвора, као што су: друштвено користан рад, боравак у затвору одређено време у току дана, неформално помирење и поравнање учиниоца и жртве уз избегавање кривичне процедуре могу да доведу до ширења и јачања репресије према осуђеницима."⁴⁷⁴

У једном коментару Токијских правила се каже:

"Упркос очигледним предностима незатворских мера, реформе које имају за циљ промоцију таквих мера садрже потенцијалне ризике који могу водити нежељеним последицама. На пример, примена незатворских мера може бити повећана, али не на рачун казне затвора, већ на рачун неких других, мање "тешких" санкција. То може водити повећању укупног броја пеналних мера, које није у складу са степеном криминалитета у друштву. Истовремено, примена казне затвора остаје на истом нивоу. Овај феномен је познат под називом *ефекат ширења мреже*."

Проблем са којим се могу суочити законодавства приликом увођења нових санкција односи се на постојање јасних смерница о начину и критеријумима њихове примене. Пракса показује да судије у оквиру различитих јурисдикција примењују алтернативе затворским казнама као најпогодније решење у различитим ситуацијама. Неки их примењују у случајевима лакших кривичних дела, други за преступнике већег

⁴⁷³ Bishop, N. (1988) *Non-custodial Alternatives in Europe*. Helsinki: HEUNI.

⁴⁷⁴ Мрвић, Н., Ђорђевић, Ђ. (1992) Алтернативе казни затвора. *Правни живот*, бр. 7-8., стр. 1130.

степен ризика, а трећи у случају жена и млађих особа. Оно што може створити потешкоће је то што санкције које се извршавају у заједници у значајном броју случајева нису организоване на конзистентан и свеобухватан начин. Предности затвора се састоје у томе што је поступак извршења једноставан, директан и изванредан, док насупрот томе, организацију извршења санкција у заједници врше разна локална тела и агенције, на разноврсне начине, без јасног оквира на националном нивоу. Из тог разлога судије некад немају довољно поверења у ове санкције и избегавају да их изричу, бирајући уместо тога казне затвора. Један од разлога за неповерење судија према алтернативним санкцијама лежи у чињеници да се и даље веома мало зна о томе какве ефекте оне у пракси остварују. Како истиче *Ula Bondeson*, истраживања на тему казне затвора, посебно у међународним оквирима, су очигледно била исцрпнија у односу на истраживања посвећена незатворским санкцијама. Чиниоци који доприносе оваком фокусирању на казне затвора "вероватно укључују њен драматичнији карактер као и чињеницу да може бити проучавана под контролисаним социјалним условима", док се друге санкције, као што је пробација "на много начина чине нејасним и неухватљивим"⁴⁷⁵.

Поред тога, алтернативне санкције се генерално сматрају "меким опцијама". Њихово извршење најчешће се организује у локалној заједници од стране стручњака ангажованих у оквиру различитих агенција и служби (пробациони службеници, социјални радници и сл.). Из тог разлога може се створити погрешна слика у свести оних који немају потпуна сазнања о карактеру ових санкција о томе шта оне све подразумевају. "Благост" алтернатива казни затвора је често погрешно представљена у јавности, па се неретко сматра да су "алтернативне санкције лак начин да се избегне затвор". Често можемо наићи на коментар новинара који каже да прихватањем алтернативне санкције "осуђени има могућност да избегне одлазак иза решетака". У оваквом коментару огледа се површно разумевање суштине и сврхе кажњавања уопште, а посебно се невешто барата појмом строгости санкције. Одлазак "иза решетака" не мора нужно бити строжија санкција, у односу на условну осуду са заштитним надзором или рад у јавном интересу. Свака санкција подразумева одређени степен ограничења слободе, што свакако није пријатно искуство за осуђеног. У неким случајевима степен надзора може имати такав карактер (као на пример код

⁴⁷⁵ Bondeson, V. U. (2002) *Alternatives to Imprisonment: Intentions and Reality*. New Brunswick (USA), London (U.K.): Transaction Publishers, стр. 1.

електронског праћења) да изазива изузетно велики уплив у приватни живот преступника. Познате су критике неких аутора који сматрају да се применом уређаја високе технологије у циљу праћења свакодневних активности нарушавају основна људска права и слободе осуђеног и чланова његове породице.

Када је реч о извршењу санкције рада у јавном интересу, уочен је проблем неусклађености радних активности (које се често састоје од неквалификованих, мануелних послова) са радним способностима, вештинама и знањима осуђених лица. Оваквом праксом се на одређени начин "омаловажавају" њихове способности и потенцијали. Примера ради, осуђени који има диплому и стручне квалификације високе школе може се наћи у ситуацији да, услед лоше организације рада у јавном интересу "сакупља папире у парку", уместо да својим стручним радом ефикасније допринесе добробити заједнице. Такве околности неко може у најмању руку сматрати недостојним, понижавајућим, а обављање таквих послова нарушавањем личног достојанства. Поред тога, суочавамо се и са незаобилазним проблемом етикетирања.

2.13. ЈАВНО МЊЕЊЕ И ПРИМЕНА АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА

Дискусије о казненој политици и пракси најчешће се баве правним или административним аспектима проблема. Оне се ретко фокусирају на организациона питања. Међутим, у случају санкција које представљају алтернативе казни затвора, ова питања су нераздвојива. Начин на који се санкција примењује и представља у јавности може у многоме утицати на ставове јавности и осуђених лица. Да би се кажњавањем постигли очекивани ефекти неопходно је да мере које се предузимају уживају поверење свих субјеката кривичноправног система, али такође и шире друштвене јавности. Само на тај начин може да се пренесе порука о значају њихове имплементације и очекује њихова општа прихваћеност. Притом је веома важно направити разлику између подршке јавности која није у довољној мери информисана, од оне која је заснована на добром упознавању са предностима и недостацима појединих санкција. Улогу медија у информисању јавности о друштвеним појавама и дешавањима уопште, па свакако и о питањима криминала треба схватити вишезначно јер се, као што каже Југовић, "ради о историјском, сложеном и хетерогеном односу који има различите манифестације и последице. Медији имају друштвено позитивну улогу у осветљавању стварности и приказивању друштвене реалности: али, у исто време, медији са својом реалном моћи

да типификују социјалне односе, да обликују идентитете, подстичу емоције или да стварају друштвени консензус битно утичу на друштвену стварност и понашање људи."⁴⁷⁶ Дакле, коришћење медија у обликовању јавног мњења је не само пожељан, већ и неопходан начин за остваривање комуникације са јавношћу, али је потребно бити веома обазрив како би се информације пласирале на прави начин.

Увођење новина у кривичноправну праксу иде упоредо са упознавањем стручне и шире јавности са свим елементима који су од значаја за успешну примену. Веома је ризично и може водити неразумевању суштине алтернативних мера уколико се "каже грађанима који немају знања и искуства везана за алтернативне облике кажњавања да се управо уводи нова политика и да од сада неки починиоци кривичних дела неће ићи у затвор. Таква промена политике може да звучи опасно, и због тога је потребно да се претходно воде озбиљне расправе, дају широка објашњења и снажна уверавања."⁴⁷⁷

У међународним правним документима се истиче колико је важан позитиван став јавности о алтернативним санкцијама. У Европским Правилима о санкцијама и мерама у заједници (правило 44) се наводи да је потребно "ширење одговарајућих информација о природи и садржају санкција и мера које се спроводе у заједници како би шира јавност, поједници, као и приватне и јавне организације и сервиси укључени у њихову примену могли да их разумеју и перципирају као адекватну реакцију на криминално понашање"⁴⁷⁸.

Испитивање ставова јавности може послужити за добијање повратних информација, али свако треба бити обазрив приликом извођења генералних закључака јер, као што и *Roger Hood* наглашава: Мишљење јавности се може показати као погрешан индикатор, јер одговори у великој мери могу зависити од природе и специфичности тема, редоследа постављања питања, контекста у коме се анкета спроводи, предложених алтернатива, социјално-економских, расних, полних карактеристика одабраног узорка. На исти начин као што се може утицати на јавно

⁴⁷⁶ Југовић, А. (2008) Криминал и медији: Између "реалности смрти и смрти реалности". У: *Развој и стандардизација у психологији*. Београд: Друштво психолога Србије, стр. 58.

⁴⁷⁷ Stern, V. (2005) Алтернативе затворском кажњавању у земљама Централне и Источне Европе. У: Група аутора (2005) *Алтернативе затворским казнама*. Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 88-89.

⁴⁷⁸ Recommendation No R (92) 16, 19. October 1992., Rule 44.

мњење у погледу смртне казне, могуће је обликовање ставова јавности и када су у питању незатворске санкције.⁴⁷⁹

Једна интересантна међународна криминолошко – виктимолошка анкета спроведена од стране Министарства правде Холандије, Министарства унутрашњих послова Велике Британије (*Home Office*) и UNICRI током 1989, 1992 и 1996/97 године обухватила је више од 130.000 испитаника у 60 земаља света. Испитаници су интервјуисани о свом искуству у улози жртве и затим анкетирани која би санкција била најприкладнија за преступника одређеног профила (рецидивиста старости 21 године који изврши кривично дело провалне крађе). Питање је било формулисано на следећи начин:

"Људи имају различите идеје о томе коју би санкцију требало изрећи преступнику. Узмите, на пример, случај мушкарца старог 21 годину који је по други пут оглашен кривим за провалну крађу. Коју од наведених санкција сматрате адекватном у таквом случају: новчана казна, казна затвора, рад у корист заједнице (у јавном интересу), условна осуда или нека друга санкција?" Уколико испитаник понуди као одговор казну затвора, замољен је да прецизира дужину трајања казне.

Упркос бројних потешкоћа на које су наишли, а посебно проблема интерпретације у погледу објекта крађе (у питању је био колор ТВ), вредности украдене робе и могућности накнаде штете, што је варирало од земље до земље, испољени су одређени обрасци у погледу ставова испитаника о кажњавању. Резултати истраживања приказани су у следећој табели:

⁴⁷⁹ Hood, R. (1996) *The Death Penalty: A World-Wide Perspective*. Oxford: Clarendon Press, стр. 238.

Табела 11. Санкције по избору испитаника према статусу развоја и регионима, истраживање из 1996. (урбане средине), преузето од: Звекић, 1997⁴⁸⁰

	Новчана казна	Казна затвора	Рад у јавном интересу	Условна осуда
ТОТАЛ	9,7	46,8	31,7	6,9
Статус				
Индустријализоване земље	9,8	33,3	44,1	7,7
Земље у транзицији	10,9	44,5	30,5	8,6
Земље у развоју	8,0	64,8	19,4	3,8
Глобални регион				
Западна Европа	10,4	28,5	48,7	8,2
Земље новог света	7,1	54,8	23,5	5,4
Земље у транзицији	10,9	44,5	30,5	8,6
Азија	8,2	75,6	9,2	2,0
Африка	10,1	74,1	10,4	2,6
Латинска Америка	6,3	49,8	33,6	6,0

Од укупног броја испитаника 46,8% се изјаснило за примену казне затвора. Ако посматрамо трендове на регионалном нивоу, више од половине испитаника који припадају земљама новог света (САД, Канада, Аустралија, Нови Зеланд) и Латинске Америке изабрало је казну затвора као адекватну санкцију, док је више од три четвртине испитаника у Азији и Африци посегло за том опцијом. Становници земаља у транзицији дају предност казни затвора у 44,5% случајева, док је само 28,5% испитаника из западноевропских земаља изабрало ову санкцију.

Следећа санкција у коју испитаници имају највише поверења је рад у јавном интересу, који је на посматраном узорку заступљен са 31,7%. Највеће поверење у ову врсту санкције имају становници земаља западне Европе (48,7%), следе испитаници из земаља Латинске Америке (33,6%) и земаља у транзицији (30,5%). Интересантно је приметити да тек сваки десети испитаник из земаља Азије и Африке бира ову опцију.

Када је у питању новчана казна, може се приметити да постоје најмање варијације по регионима у односу на просечно учешће ове санкције у укупном узорку од 9,7%.

Најмање поверење испитаника из 60 земаља има условна осуда (6,9%). Највећи проценат у овој категорији санкција забележен је у земљама западне Европе (8,2%) и

⁴⁸⁰ Zvekić, U. (1997) International trends in non-custodial sanctions. In: Villé, R., Zvekić, U., Klaus, F. J. (ed.) *Promoting Probation Internationally*. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valetta, Malta). Rome/London: UNICRI, стр. 26.

земљама у транзицији (8,6%), док становници Африке (2,6%) и Азије (2,0%) у својим одговорима избегавају примену ове опције.

Интересантно је допунити ову статистику подацима о варијацијама у погледу поверења јавности према казни затвора унутар региона. Тако, на пример, ако посматрамо земље западне Европе, највећи број "поборника" казне затвора налазимо у Северној Ирској (59% испитаника), док је најмањи проценат поверења у ову санкцију забележен у случају Швајцарске (2%). У САД и Канади казна затвора је и даље "најпопуларнија" санкција, што потврђују и резултати анкета спроведених 1989. и 1992. године о томе да англосанксонске земље, за разлику од других индустријализованих земаља, сматрају казну затвора водећом санкцијом.

Када су у питању земље у транзицији постоје мање варијације, иако треба напоменути да најмање поверење у казну затвора показују становници Пољске (18%), док ову санкцију највише фаворизују становници Албаније и Румуније (око 60%). Друштвено користан рад се сматра најподеснијом санкцијом у Хрватској и Пољској (преко 60% испитаника), Бугарској, Словенији, Словачкој и Чешкој. Подаци показују да у Југославији, у периоду када је истраживање обављено, 42,3% испитаника сматра да је казна затвора одговарајућа санкција за наведени профил преступника, док 38,4% сматра да је боље применити казну друштвено корисног рада.⁴⁸¹

Joutsen и *Zvekić* (1994) су анализирали могуће разлоге популарности казне затвора у земљама у развоју и земљама у транзицији. Према овим ауторима, у овим земљама постоји мањи избор ванинституционалних санкција на располагању, а такође се јављају и потешкоће у примени изречених санкција. Друго, у земљама које имају већу стопу криминала приметна је већа подршка казнама затвора, посебно уколико не постоје одговарајуће алтернативе. Као треће, ставови јавности о питањима кажњавања се често формирају на основу традиционалних представа о казни, информација које долазе од стране представника институција система, као и социјално-правног наслеђа у друштву. Примера ради, захтеви за применом казне затвора су много израженији у земљама англосанксонског подручја него у другим индустријализованим земљама, "независно од личних искустава виктимизације испитаника или других фактора повезаних са криминалом".⁴⁸² *Tonry* и *Norval* говоре о овом проблему констатујући да

⁴⁸¹ Звекић, У. (2001) Жртве криминала у земљама у транзицији. Упоредна криминолошка анализа са посебним коментаром о стању на подручју претходне Југославије. Београд, стр. 87-88.

⁴⁸² Према: *Zvekić*, У. (1997), Ибид., стр. 28.

"амерички кривичноправни системи нису успели да развију лепезу кривичних санкција које би се могле примењивати према осуђеним лицима из простог разлога што у јавности влада мишљење да затвор представља *казну*, а све друге санкције се сматрају *третманом* или, као што је то у свести већине, ослобађајућом пресудом".⁴⁸³

Када говори о процесу развоја алтернативних санкција у Зимбабвеу, *Vivian Stern* истиче да су околности у којима су се реформатори законодавства нашли омогућиле да развијају нови систем санкција уз подршку друштва. Ово је као примарни задатак подразумевало едуковање и учешће јавности. Информисање јавности и помоћ у упознавању са основним принципима концепта нису били искључиви задаци особа за контакт са јавношћу, већ интегрални део целокупне структуре система алтернативних санкција.⁴⁸⁴

Постоји и одређени степен усаглашености између регионалних образаца заснованих на ставовима јавности о кажњавању с једне стране, и актуелне праксе примене ванинституционалних санкција и казне затвора, с друге стране. Чини се да ово указује на две ствари. Као прво, врста примењених санкција не зависи од геополитичке и развојне позиције земље. Друго: мишљење јавности у одређеној мери рефлектује актуелну доступност различитих опција за кажњавање и њихову примену у пракси. Другим речима, на ставове јавности утиче пенални систем и пенална пракса, иако не искључиво, нити према унапред утврђеном обрасцу. Као што наводи проф. др Николић-Ристановић, ниске казне затвора се у јавности "олако проглашавају за узрок, односно синоним неефикасности државе у борби против криминалитета, а њихово поопштравање као "лек", односно решење, готово увек када неки екстремни криминални догађај узбурка јавност".⁴⁸⁵ Овакви ставови јавности могу имати утицаја на склоност политичара ка прибегавању репресивним решењима, како би показали одлучност и чврстину у вођењу казнене политике.

Спровођење алтернативних програма, према А. Југовићу захтева од "стручњака посредничку улогу у локалној заједници, с превасходним задатком да локалне ауторитете (суд, полицију и власт/политичаре) убеди у ефикасност таквих мера. Зато

⁴⁸³ Morris N., Tonry, M. (1990) *Between Prison and Probation. Intermediate Punishment in a Rational Sentencing System*. New York, Oxford: Oxford University Press, оп. цит., стр. 5.

⁴⁸⁴ Stern, V. (1999) Alternatives to prison in developing countries: Some lessons from Africa. *Punishment & Society*, Vol. 1, No. 2, стр. 238.

⁴⁸⁵ Николић-Ристановић, В. (2005) Ресторативна правда, кажњавање и жртве. У: Група аутора (2005) *Алтернативе затворским казнама*. Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 18.

они морају да сензибилишу јавност о проблемима етикетираних људи, да утичу на измену јавне свести о девијантима и тако се супротставе предрасудама и стереотипима"⁴⁸⁶.

Неспремност јавности да прихвати аргументе којима се образлаже ширење примене алтернативних санкција З. Николић објашњава на следећи начин: "Алтернативне санкције у односу на казну лишења слободе, међутим, тешко пролазе у схватању ширих слојева грађанства, јер је страх од могућности да и сами буду жртве криминалаца јачи од "хуманог" схватања човека и његове природе. Рационално понашање, тако, пада у односу на емоционално, а законодавци не могу да пренебрегну такав однос оних који их на власт и доводе или толеришу". Из тог разлога аутор сматра да "треба очекивати да ће се алтернативе затвору и затварању спорије уводити од жеље и настојања стручне јавности, јер оно што је њима јасно о негативним последицама затварања мора да допре и до оних чији се интереси штите, чак и када су схватања о томе ирационална."⁴⁸⁷

⁴⁸⁶ Југовић, А. (2004) Практичне импликације конструкционистичког схватања криминала и друштвених девијација. *Истраживања у дефектологији*, бр.4/2004, стр. 146.

⁴⁸⁷ Николић, З. (2008) Смисао и сврсисходност алтернативних казни. У: Крон, Л. (ур.) *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, стр. 123.

3. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

Расправе о целисходности примене краткотрајних казни затвора трају већ дуги низ година. Оно што је неспорно јесте да њихова ефикасност ни издалека није у сразмери са процентом њиховог учешћа у укупном броју изречених санкција. Бројна емпиријска истраживања и анализе показале су да она често негативно делује на психосоцијално функционисање осуђеника, да је неефикасна у смањењу криминалне активности, а истовремено је и веома скупа. Таква ситуација је подстакла трагање за могућим решењима којима би се постигли барем једнаки ефекти као и затворском казном, а избегли њени недостаци. Примена алтернатива краткотрајним казнама затвора се успешно спроводи у све већем броју земаља у свету. Законодавства се обогаћују новим решењима и унапређују ревитализацијом старих. Такав је случај и са нашим кривичним законодавством, које последњих неколико година доживљава значајне промене. Реформе домаћег законодавства послужиле су као мотив и изазов да се испита карактер тих промена, сагледају околности у којима се оне дешавају, проблеми са којима се суочавају и наговесте путеви који би могли олакшати реализацију процеса реформи.

Кривичним законом који се примењује од 1. јануара 2006. године прописане су санкције које представљају новину у нашем кривичноправном систему, као што су казна рада у јавном интересу, казна одузимања возачке дозволе и мера упозорења условна осуда са заштитним надзором. Такође су извршене значајне измене у начину примене новчане казне, која се, према одредбама новог закона, обрачунава у дневним износима. Као што је случај са сваком новом иницијативом, а поготово са решењима која на радикалан начин утичу на дотадашњу праксу, могло се претпоставити да увођење нових законских решења неће ићи тако брзо. Између онога што је законодавац прописао и примене тих решења у пракси потребно је да протекне одређени временски период.

У оквиру истраживања постављена су одређена питања, која истовремено представљају и основ теме истраживачког рада:

Каква су мишљења и ставови стручних радника о могућностима примене алтернативних санкција?

Да ли постоје предуслови за извршење нових и ревитализацију постојећих санкција предвиђених нашим кривичним закоником?

Постоје ли прецизне смернице и критеријуми за изрицање и спровођење санкција?

Које су специфичности извршења алтернативних санкција (одређивање установа, израда правилника и обука стручњака, поступак извршења)?

У којој мери је јавност упозната са свим елементима који су од значаја за примену алтернативних санкција?

Каква је корист за друштво, жртву, преступника?

Предмет истраживања представља упознавање са санкцијама које се изричу као алтернативе краткотрајних казни затвора и сагледавање испуњености претпоставки за њихову примену. Током периода истраживања отпочела је практична примена санкција које представљају новину у нашем кривичноправном систему, па је један од задатака био упознавање са начином њиховог извршења.

Циљеви рада били су следећи:

- Стицање увида у могућности изрицања и извршења санкција
- Стицање увида у мишљења и ставове судија и стручних радника о алтернативним санкцијама.
- Стицање увида у ставове и мишљења представника организација особа са инвалидитетом, као потенцијалних корисника санкције рад у јавном интересу.
- Систематизација теоријских сазнања и практичних искуства других земаља у области извршења санкција које представљају алтернативе краткотрајним казнама затвора.

Основна хипотеза истраживања је да постоји позитиван однос према алтернативним санкцијама као предуслов за њихову ефективну примену.

Широко постављен предмет и циљеви истраживања захтевали су да се проблем сагледа са различитих страна. Истраживање се састоји из три комплементарна дела којима сам желела да осветлим различите аспекте примене санкција које се користе као алтернативе краткотрајних казни затвора. То је подразумевало и примену различите методологије за сваку од наведених целина.

Прво истраживање се односи на поступак изрицања кривичних санкција. Интересовало ме је мишљење и ставови судија о санкцијама које су као новина уведене у кривично законодавство као алтернативе казнама затвора. Приступила сам истраживању са судијама, који представљају главну карику у кривичноправном систему, са идејом да испитам какви су, према њиховом мишљењу, потенцијални ефекти тих санкција, какве су могућности извршења, на какав су пријем наишле у стручним круговима, какво је задовољство судија, да ли имају поверења у нове санкције, да ли су, према њиховом мишљењу, очекивања законодавца у складу са реалним могућностима. Мишљење и ставови судија о новим санкцијама су значајни из тог разлога што уколико судије немају поверење у нове санкције, то би могло представљати препреку њиховој примени у пракси и даљем развоју. Такође ме је интересовало каква је била улога судија у поступку доношења новог закона, и да ли је судска пракса пружила адекватан допринос обликовању и побољшању законских одредби. Претпоставка је била да судије имају позитивно мишљење о санкцијама које представљају алтернативе казнама затвора. Испитивање мишљења судија је обављено применом квалитативне методе.

У овом делу рада сам приказала и трендове примене кривичних санкција у Србији у периоду од 2000-2008. године, користећи званичне статистичке податке из Билтена Републичког завода за статистику који су јавно доступни. Овај "додатак" истраживању нема за циљ да потпомогне генерализацију резултата, што и није намера квалитативног нацрта, већ да употпуни исказе испитаница/испитаника и послужи стварању јасније слике о испитиваним појавама.

Друго истраживање у оквиру емпиријског дела рада односило се на извршење кривичних санкција које представљају алтернативе казни затвора. Према одредбама Закона о извршењу кривичних санкција, предвиђено је оснивање Повереничке службе као посебне организационе јединице у оквиру Управе за извршење заводских санкција која има надлежност над извршењем казне рада у јавном интересу и спровођењем заштитног надзора према лицима којима је изречена условна осуда са заштитним надзором. У време када је истраживање спроведено, обављана је завршна фаза обуке за поверенике прве групе од петнаест стручњака, државних службеника који су ангажовани на пословима у оквиру установа за извршења кривичних санкција. Интересовало ме је њихово мишљење о санкцијама предвиђеним новим законом,

првенствено казни рада у јавном интересу и условној осуди са заштитним надзором; дакле, санкцијама које ће извршавати у оквиру послова повереника.

Законом о извршењу кривичних санкција је прописано да се казна рада у јавном интересу обавља код послодавца који се бави делатношћу у оквиру које се може постићи сврха кажњавања. Правилником о извршењу казне рада у јавном интересу се ближе одређује да се ова казна може извршавати у организацијама које се баве хуманитарном делатношћу, што се односи и на удружења особа са инвалидитетом. Из тог разлога сам у трећем истраживању обавила испитивање ставова представника и чланова организација особа са инвалидитетом о могућности извршења казне рада у јавном интересу у оквиру њихове организације. Као потенцијални послодавци и корисници рада који обављају осуђена лица, организације особа са инвалидитетом би могле бити заинтересоване за сарадњу са Управом за извршење заводских санкција. Истраживањем сам желела да установим какве су потребе организација особа са инвалидитетом за волонтерским радом, каква су њихова претходна искуства и каква је информисаност о санкцији рада у јавном интересу. Важно питање се односило на мишљење представника и чланова организација особа са инвалидитетом о применљивости ове санкције у оквиру њихове организације и њихова процена користи од ангажовања тих лица. С тим у вези било ми је значајно да стекнем увид у ставове испитаника о осуђеним лицима и покушам да установим да ли су повезани са мишљењем испитаника о могућности ангажовања осуђених лица у њиховој организацији. Циљ овог истраживања је стицање увида у спремност организација особа са инвалидитетом за радно ангажовање лица која су осуђена на санкцију рада у јавном интересу. Претпоставила сам да представници и чланови организација особа са инвалидитетом позитивно оцењују могућност ангажовања осуђених лица и да би, стога, поменуте организације могле бити заинтересоване за сарадњу са Министарством правде као корисници рада у јавном интересу. Резултати овог истраживања би могли послужити за идентификовање оних фактора који могу изазивати отпор према осуђеним лицима и представљати препреку њиховом ангажовању у оквиру организација особа са инвалидитетом.

3.1. ТРЕНД ИЗРИЦАЊА КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 2000 – 2008.

У табели 12. је приказана структура осуђених пунолетних лица у периоду од 2000-2008. године према кривичним санкцијама.⁴⁸⁸ Највећи проценат изречених кривичних санкција (98-99%) обухватају казне затвора, новчане казне и условна осуда.

Табела 12. Структура осуђених пунолетних лица према изреченим кривичним санкцијама у Србији у периоду 2000-2008.

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Укупно санкција	N	31949	33168	33675	33017	34239	36901	41422	38694	42138
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Затвор	N	9090	9343	9310	10575	10581	10361	11224	8576	9658
	%	28.5	28.2	27.6	32.0	30.9	28.1	27.1	22.2	22.9
Новчана казна	N	6011	6339	6727	7032	7654	8063	8033	7413	7270
	%	18.8	19.1	20.0	21.3	22.4	21.9	19.4	19.2	17.3
Условна осуда	N	16436	17067	17146	15109	15667	18051	21504	21702	24131
	%	51.4	51.5	50.9	45.8	45.8	48.9	51.9	56.1	57.3
Судска опомена	N	372	368	433	250	299	298	472	472	524
	%	1.2	1.1	1.3	0.8	0.9	0.8	1.1	1.2	1.2
Рад у јавном интересу	N								48	35
	%								0.1	0.1
Одузимање возачке дозволе	N								2	4
	%								0.0	0.0
Васпитне мере	N	6	22	25	13	8	43	15	69	83
	%	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.1	0.0	0.2	0.2
Ослобођено од казне	N	33	27	34	38	30	85	174	412	433
	%	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.4	1.1	1.0

Условна осуда је најчешће изрицана алтернатива казне затвора, а свакако представља и најчешће примењивану санкцију уопште у кривичној пракси домаћих судова. У табели 13. можемо посматрати динамику изрицања условне осуде у периоду од 2000-2008. године. Након благог пораста броја условних осуда током 2001. и 2002.

⁴⁸⁸ Подаци према Билтенима Републичког завода за статистику од 2000-2008.

године, долази до пада у 2003. за 12 индексних поена, када је забележен и апсолутни минимум броја условних осуда у посматраном периоду (15109 осуда). Од 2004. се може уочити благи тренд пораста броја условних осуда, са приметним скоком од 2006. године (пораст за 31 индексни поен у односу на почетну годину), што се може довести у везу са ступањем на снагу новог Кривичног законика. Тај тренд је настављен и у 2007. години, да би у 2008. број условних осуда достигао 24131, односно скоро 47% више у односу на 2000. годину.

Табела 13. Динамика изрицања условне осуде у Србији у периоду 2000-2008.

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Условна осуда	N	16436	17067	17146	15109	15667	18051	21504	21702	24131
	Индекс	100.0	103.8	104.3	91.9	95.3	109.8	130.8	132.0	146.8

До одређених закључака о карактеру казнене политике у посматраном периоду можемо доћи и ако претходне податке допунимо следећом анализом. Посматраћемо збир изречених ефективних казни затвора до две године и условних осуда. Ова анализа је интересантна из тог разлога што се условна осуда може изрећи када је учиниоцу утврђена казна затвора у трајању до две године. Подаци су приказани у табели 14.

Табела 14. Структура осуђених пунолетних лица којима су изречене казне затвора до 2 године или условна осуда у Србији од 2000-2008.

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Укупно (1+2)	N	25044	25760	25863	25060	25419	27727	31915	29521	32832
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
(1) Затвор до 2 године	N	8608	8693	8717	9951	9752	9676	10411	7819	8701
	%	34.4	33.7	33.7	39.7	38.4	34.9	32.6	26.5	26.5
(2) Условна осуда	N	16436	17067	17146	15109	15667	18051	21504	21702	24131
	%	65.6	66.3	66.3	60.3	61.6	65.1	67.4	73.5	73.5

Ако посматрамо процентуално учешће условних осуда у укупном збиру који чине изречене условне осуде и казне затвора до 2 године, можемо видети да је у почетне три године, од 2000-2002. тај проценат приближно једнак и креће се око 66%, уз релативно уједначен апсолутни број казни затвора, односно условне осуде. У 2003. години условне осуде учествују са око 60%, при чему је забележен пораст броја

изречених ефективних казни затвора до 2 године (за 1224 у апсолутном износу) и смањење броја условних осуда (за 2035).⁴⁸⁹ У току 2005. године учешће условне осуде у укупном збиру ових санкција се процентуално враћа на приближно једнаку вредност као у почетној години. Заокрет у казненој политици ка алтернативама казни затвора (првенствено условној осуди) је очигледан из података за 2007. годину, када је забележен најмањи број казни затвора до 2 године у посматраном периоду (7819) уз учешће условне осуде од 73.5%, као и 2008. године када је забележен апсолутни максимум броја изречених условних осуда у посматраном периоду (24131 - што такође чини 73.5%).

Казне затвора до 1 године (краткотрајне казне затвора) чине најбројнију подгрупу казни затвора које се изричу пунолетним учиниоцима кривичних дела. У периоду од 2000-2008. године број изречених казни затвора до 1 године се кретао у апсолутном износу између 6756 (забележено 2007. године) и 9536 (2006. године). Заступљеност ових казни у односу на укупан број изречених казни затвора се у посматраном периоду кретала од 86.5% (2000. године) до 76.5% (2008. године).

Табела 15. Учешће казни затвора до 1 године (краткотрајне казне затвора) у укупном броју изречених казни затвора у Србији од 2000-2008.

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Затвор укупно	N	9090	9343	9310	10575	10581	10361	11224	8576	9658
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Затвор до 1 године	N	7863	7789	7950	8984	8862	8843	9536	6756	7393
	%	86.5	83.4	85.4	85.0	83.8	85.3	85.0	78.8	76.5

Ако посматрамо динамику изрицања казни затвора у посматраном периоду, можемо уочити два различита тренда (табела 16). Када је реч о казнама затвора у трајању до једне године, могу се приметити мање варијације (1%) у периоду од 2000-2002., са порастом од 14 индексних поена у 2003. години. Након стагнације у наредне две године, долази до пораста броја изречених казни затвора у 2006. години (за 21 индексни поен у односу на почетну годину), а након тога и значајан пад у 2007. и 2008. години, када је забележен апсолутно најмањи број изречених казни затвора до једне

⁴⁸⁹ Може се извести претпоставка о повезаности овог тренда са тадашњим збивањима на домаћој политичкој сцени (убиство премијера и акција Сабља), што је могло имати одређеног утицаја на повећање строгости кривичне реакције.

године. Број изречених казни затвора у трајању преко једне године, уз мања колебања, указују на тренд константног пораста, уз податак да је у 2008. години повећан за скоро 85 индексних поена у односу на 2000. годину.

Табела 16. Динамика изрицања казни затвора у Србији у периоду 2000-2008.

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Затвор до 1 године	N	7863	7789	7950	8984	8862	8843	9536	6756	7393
	Индекс	100.0	99.1	101.1	114.3	112.7	112.5	121.3	85.9	94.0
Затвор више од 1 године	N	1227	1554	1360	1591	1719	1518	1688	1820	2265
	Индекс	100	126.7	110.8	129.7	140.1	123.7	137.6	148.3	184.6

Од укупно изречених краткотрајних казни затвора највећи проценат чине казне до 6 месеци трајања. Њихово процентуално учешће у укупно изреченим казнама затвора до 1 године се креће од 70.8% (2003. године) до 77.2% (2000. године). Ови подаци су у складу са одговорима испитаника који указују на праксу да судије, кад год је то могуће, прибегавају примени ових казни како би се спречио губитак посла осуђеног "по сили закона" у случају одсуствовања са радног места дуже од 6 месеци.

Табела 17. Учешће казни затвора до 6 месеци у укупном броју изречених краткотрајних казни затвора у Србији у периоду 2000-2008.

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Затвор до 1 године	N	7863	7789	7950	8984	8862	8843	9536	6756	7393
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Затвор до 6 месеци	N	6068	5763	5875	6358	6426	6576	7330	4940	5279
	%	77.2	74.0	73.9	70.8	72.5	74.4	76.9	73.1	71.4

Новчане казне такође представљају веома често коришћено средство кривичне реакције у пракси домаћих судова. На основу података из табеле 18. можемо запазити лагани тренд пораста изрицања новчаних казни уз максимум достигнут 2005. године (пораст од 34 индексна поена), након чега се, од 2005-2008. године примећује тренд опадања броја изречених новчаних казни.

Табела 18. Динамика изрицања новчаних казни у Србији у периоду 2000-2008.

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Новчана казна	N	6011	6339	6727	7032	7654	8063	8033	7413	7270
	Индекс	100.0	105.5	111.9	117	127.3	134.1	133.6	123.3	120.9

Највећи проценат изречених новчаних казни у 2007. години чине казне од 10.000 до 100.000 динара (61.3%) и новчане казне до 10.000 динара (31.6%). У знатно мањем проценту се примењују новчане казне преко 100.000 динара.

Табела 19. Структура изречених новчаних казни у Србији у 2007. години

		Укупно	1.000.000 до 10.000.000	500.000 до 1.000.000	300.000 до 500.000	200.000 до 300.000	100.000 до 200.000	10.000 до 100.000	до 10.000
Новчана казна	N	7413	5	1	8	115	400	4543	2341
	%	100.0	0.1	0.0	0.1	1.6	5.4	61.3	31.6

Казна рад у јавном интересу и казна одузимање возачке дозволе се изричу у релативно малом броју случајева у односу на укупно изречене кривичне санкције. Током 2007. године је изречено 48 казни рада у јавном интересу и 2 казне одузимања возачке дозволе, у 2008. години 35 казни рада у јавном интересу и 4 одузимања возачке дозволе, док је према најновијим подацима за 2009. годину⁴⁹⁰ рад у јавном интересу изречен у 51 случају, а у 3 случаја била је изречена казна одузимања возачке дозволе.

⁴⁹⁰ Саопштење Републичког завода за статистику бр. 194, год LX од 01.07.2010.

3.2. МИШЉЕЊА И СТАВОВИ СУДИЈА О АЛТЕРНАТИВАМА КАЗНИ ЗАТВОРА

Ступањем на снагу новог Кривичног законика и Закона о извршењу кривичних санкција створени су предуслови за примену санкција које се могу изрећи као алтернативе казнама затвора. Увођење санкција као што су рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором потпуно је у складу са европским трендовима казнене политике. На овај начин су учињени кораци ка унапређењу домаћег кривичног законодавства усвајањем решења каква се примењују у другим земљама и његовог приближавања легислативи Европске уније.

Истраживање је обављено у време када још увек није била донета подзаконска регулатива и створени организациони предуслови за извршење алтернативних санкција. Поред тога, чињеница је да свака нова иницијатива која постоји као идеја на папиру тек треба да се суочи са реалношћу праксе. Из тих разлога, поједини резултати истраживања осликавају стање посматраних појава у датом тренутку и треба их ограничити на временски контекст у коме је истраживање обављено, што не значи да не би могли имати дугорочнији значај.

Један од основних задатака истраживања је било испитивање мишљења стручњака који непосредно примењују кривичне санкције. Сматрам да је веома важно уважавати мишљење професионалаца о материји којом се баве, јер су, коначно, они одговорни за изрицање санкција, па је веома значајно чути њихово мишљење. Начин на који судије виде нове санкције нам може дати назнаке о перспективама примене тих санкција. Основана је претпоставка да би негативан став судија и неповерење у ефекте алтернативних санкција могао директно утицати на њихову примену у пракси, чиме би биле поткопане тежње законодавца и нарушена сврха примене ових санкција.

Предмет и циљеви истраживања

Интервјуи које сам обавила имали су за циљ стицање увида у мишљења судија у вези са функционисањем система правосуђа код нас, њиховог виђења положаја нових санкција прописаних Кривичним законом које се могу изрећи као алтернативе казнама затвора, као и потребама и могућностима унапређења нашег кривичног законодавства у будућности. Такође, циљ је био да утврдим у којој мери су судије задовољне новим решењима прописаним Кривичним законом који је ступио на снагу 1. јануара 2006.

године. Од великог значаја ми је било мишљење судија о потенцијалним ефектима и могућностима примене санкција које се могу изрећи као алтернатива краткотрајним казнама затвора.

МЕТОДОЛОГИЈА

Време и место истраживања

Истраживање је обављено током јула и августа 2007. године у просторијама пет општинских судова у Београду. Узорком су биле обухваћене суткиње и судије кривичних одељења наведених судова. Обављено је укупно 20 интервјуа са суткињама и судијама из I, II, III, IV и V Општинског суда у Београду.

Опис метода прикупљања и обраде података

Истраживање је обављено применом квалитативне методологије, која у новије време ужива све већу популарност аутора и поред оспоравања од стране појединих заступника квантитивног приступа. Издвојила бих истраживање обављено у Енглеској 2008. године. Аутор, *George Mair*⁴⁹¹ са сарадницима обавио је истраживање ставова и мишљења судија о примени алтернативних санкција након ступања на снагу *Criminal Justice Act 2005* као део ширег пројекта под називом *Community sentences project* који је имао за циљ испитивање трендова примене нових санкција које се извршавају у заједници. О предностима квалитативног приступа говоре и Констатиновић-Вилић, Николић-Ристановић и Костић у књизи *Криминологија*: "Најзначајније предности квалитативних метода обухватају: долажење до продубљених знања на којима се граде теоријски модели, односно постављају темељи нових теорија (енг. *grounded theory*), чињеница да су посебно погодни за истраживања у савременим условима брзих друштвених промена, када старе теорије и категорије постају неупотребљиве, а нове још нису створене, као и да су јефтинији од квантитативних метода."⁴⁹²

⁴⁹¹ George Mair је угледни професор кривичног права на Универзитету у Ливерпулу, члан Британског друштва криминолога, Америчког друштва криминолога и Европског друштва криминолога и један од оснивача и уредника часописа *Criminology and Criminal Justice*

⁴⁹² Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М. (2010) *Криминологија*. Београд: Прометеј, стр. 80.

Прикупљање података је обављено техником полуструктурисаног интервјуа. Полуструктурисани (неки га зову и полустандардизовани интервју) је такав интервју "где су унапред припремљена већина или бар сва важна питања на основу којих ће се упоређивати испитаници и одговори статистички обрађивати, при чему је дозвољено и додавање нових питања која помажу да се боље разуме или провери одговор на неко питање које је унапред припремљено."⁴⁹³ У пракси је ова техника и најзаступљенија, јер је практично немогуће држати се строго формулисаних питања, при чему би биле остављене по страни теме од значаја за испитивање које нису биле обухваћене упитником, а које се појаве током разговора. Технику интервјуа сам изабрала као најприкладнију за испитивање мишљења судија из тог разлога што сам очекивала да од испитаника, као експерата за предметну област, на овај начин добијем што више корисних информација.

Вођење интервјуа је обављено коришћењем упитника који је, поред основних информација о испитанику, садржао 31 питање подељено у шест целина које су се односила на следеће теме:

- Улога судија у процесу реформе кривичног законодавства;
- Кривичне санкције: изрицање и извршење (досадашња искуства);
- Права, положај и улога жртве;
- Положај и права оптуженог;
- Улога друштвене заједнице;
- Перспективе развоја домаћег законодавства.

Након доласка у канцеларију суткиње/судије, према унапред утврђеном термину, што је било договорено претходним разговором са председницом/председником кривичног одељења суда и најављено телефонским контактом са испитаницом/испитаником, уследило би кратко упознавање и представљање сврхе интервјуа.

Једна од првих информација упућена испитаницима била је да ће се добијени подаци користити у складу са принципима професионалне етике, уз поштовање њихове

⁴⁹³ Хавелка, Н., Кузмановић, Б., Попадић, Д. (2008) *Методе и технике социјалнопсихолошких истраживања*. Београд: Центар за примењену психологију, оп. цит., стр. 95.

приватности. Обзиром на природу, обим и дужину трајања интервјуа, као и немогућност стенографског прављења белешки, одлучила сам да користим технику снимања разговора уз помоћ диктафона. Сваки испитаник је пре обављања интервјуа замољен за усмено одобрење да се разговор снима, уз објашњење да ће запис накнадно бити обрисан и да ни у ком случају неће бити злоупотребљена било која добијена информација. Овакав начин бележења података представља део стандардне методологије, мада неки аутори, попут *D. Glaser*-а, предлажу радикално другачији приступ. *Glaser* препоручује да се, уместо снимања разговора, одговори меморишу, а транскрипт направи непосредно након обављања интервјуа, док се током самог интервјуа могу правити краће белешке.⁴⁹⁴ Оваква препорука је ослоњена на "конструктивистичку парадигму, по којој је циљ истраживања да истраживач изгради своје властито тумачење појаве коју истражује."⁴⁹⁵ Практична предност оваквог приступа се огледа у томе што снимање разговора може изазвати нелагодност код испитаника и умањити његову спремности да отворено учествује у разговору. С друге стране, записивање одговора током интервјуа би довело до тога да се, услед сталног "гледања у папир", мање пажње посвети испитанику.

У овој припремној фази интервјуа сам, у највећем броју случајева, наилазила на потпуно разумевање и сагласност испитаника, али је било и случајева изражавања бојазни због претходних негативних искустава. У којој мери је реч о осетљивом питању, говори пример једног испитаника који је инсистирао на анонимности и поштовању поверљивости података јер је својевремено имао "*великих проблема због погрешне интерпретације његове изјаве дате медијима*". Ипак, и у том случају, добила сам одобрење да снимам интервју, а почетна нелагодност испитаника је током разговора замењена отвореним и живим занимањем за тему интервјуа. У највећем броју случајева испитаници су показали висок степен сарадње и били су веома расположени за дијалог, а ја сам се трудила да их у што већој мери мотивишем да пруже што исцрпније одговоре убацујући кратка потпитања: Зашто? Како? Шта мислите о томе?

Планирано време за обављање једног интервјуа је било 45 минута. Дужина трајања је у пракси зависила од расположивог времена испитаника, његове спремности и заинтересованости за разговор, као и опширности одговора. Најкраћи интервју је

⁴⁹⁴ Према: Фајгељ, С. (2007) *Методe истраживања понашања*, III допуњено издање. Београд: Центар за примењену психологију, стр. 364.

⁴⁹⁵ Фајгељ, С. (2007) *Ибид.*, стр. 369.

трајао 40 мин, а најдужи 2 часа 20мин. Просечно трајање интервјуа је било 1 час 20мин. Укупна дужина трајања свих интервјуа је износила 26 часова 40 мин.

Након преслушавања аудио записа и транскрибовања текста, обрисан је садржај који је снимљен на диктафону. Сваки интервју је кодиран на тај начин што је испитанику додељена шифра у следећем облику: *судија_редниброј (С хх)*, нпр. *С 03, С 12*, при чему су редни бројеви додељени случајним избором, независно од редоследа обављања интервјуа и установе у којој је разговор обављен. Након кодирања, одговори испитаника су, ради лакше анализе, груписани у целине по питањима и темама. Слободни одговори и коментари испитаника од значаја за тему, а који нису били предвиђени планом интервјуа, су издвојени као посебне целине.

Опис узорка

Полна структура интервјуисаних указује на приближно подједнаку заступљеност како женског (11 испитаница), тако и мушког пола (9 испитаника).

Просечне године радног искуства испитаница/испитаника у кривичним одељењима општинских судова износи 9 година. Највећи број испитаних (укупно 11) припада групи од 7-15 година радног искуства у кривичном одељењу, 7 судија има радно искуство до 7 година, док свега двоје судија има радно искуство дуже од 15 година.

На почетку интервјуа сам желела да добијем одговоре на питања мотивисаности, спремности и искуства испитаница/испитаника са истраживањима овакве врсте. Очекивала сам да су испитаници већ имали одређена искуства и да су упознати с методом прикупљања података путем интервјуа. Највећи број испитаника/испитаница у досадашњој пракси нису били у прилици да узму учешћа у истраживањима оваквог типа. На питање да ли су до сада учествовали као испитаници у било каквој истраживању, већина је одговарала негативно, а у случају да су имали таква искуства, напомињали су да је реч о анкетама:

"Не, до сада нисам имала прилике да на било који начин учествујем у неком истраживању, то од мене никад није тражено. Али, биће ми драго ако бих могла да вам помогнем. Ви сте први са којим разговарам на ову тему." (С 03)

"Не до сада нисам учествовао ни у једном истраживању. Немам искуства са тим." (С 13)

"Раније сам имао учешћа у неким истраживањима, али не овога типа. Учествовао сам у неким истраживањима доступности правде обичном грађанину." (С 08)

"Не нисам у овом облику, својевремено сам попуњавао неке анкете али ме нико није интервјуисао." (С 17)

Интересантно је да поједини испитаници, иако немају практична искуства са оваквим типом истраживања, знају о каквој методи је реч. Једна од испитаница је изјавила:

"Упозната сам са овим што радите; то је квалитативна метода, али до сада сама никада нисам радила, а у овом суду колико је мени познато нико није примењивао такав модел истраживања." (С 06)

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

3.2.1. Улога судија у процесу реформе кривичног законодавства

Веома значајна истраживачка питања односила су се на улогу судија у поступку реформе домаћег кривичног законодавства. Интересовало ме је да ли су и у којој мери судије учествовале у процесу припреме нацрта Кривичног закона и ЗИКС и да ли је судска пракса имала утицај на обликовање појединих законских одредби. Ова тематска целина обухватила је мишљење судија о потреби и могућностима њиховог ангажовања у припреми закона, сугестија у погледу увођења "нових" санкција⁴⁹⁶, очекиваних ефеката тих санкција, као и улоге судија у поступку изрицања и извршења (праћење извршења). У складу с тим, посебно ме је интересовало и то да ли су судије прошле едукацију за примену санкција предвиђених новим законом (стручни скупови, размена искустава...) и у којој мери сматрају да би им та едукација могла бити од користи у раду.

Утицај судске праксе у поступку доношења новог Кривичног закона

На основу одговора испитаница/испитаника може се извући закључак да они имају јединствен став о потреби и значају консултовања судске праксе и уважавања мишљења практичара. Међутим, анализа интервјуа показује да су испитанице/испитаници подељеног мишљења када је реч о утицају судске праксе на доношење новог Кривичног закона. Могу се издвојити две групе одговора. Једни сматрају да судије/суткиње нису имали никакав утицај, док други изражавају мишљење да је судска пракса имала одређени утицај у поступку доношења новог Кривичног закона. На питање да ли им је пружена могућност да активно учествују у доношењу законских решења, такође се могу издвојити две групе одговора. Једни сматрају да процедура јавне расправе није суштински испоштована, тако да им практично није ни пружена могућност да допринесу побољшању предложених законских одредби. Ово су неки од карактеристичних коментара:

⁴⁹⁶ Неке од санкција које су предвиђене новим Кривичним законом могу се само условно назвати новинама. У сличној форми биле су познате и у ранијим законским решењима, као што је то случај са условном осудом са заштитним надзором.

"Мишљење судија уопште није узимано у обзир; нити су судије питане, нити је тај нови кривични законик уопште прошао јавну расправу. Он је пролазио расправу на неким стручним скуповима, али морам да кажем да у време кад смо ми на једном од семинара на Златибору расправљали о манама и недостацима било ког института из овог закона, да је тај закон већ био усвојен у скупштини. Значи, не може се рећи да је прошао стручну расправу већ смо ми само теоријски разматрали та питања с којима ћемо се сретати у пракси, те тако судска пракса није имала никакав утицај." (С 06)

"Ја мислим да је судска пракса јако мало консултована, мислим да доносиоци закона и људи који су писали тај закон нису уопште консултовали ни судије ни судску праксу, или ако су је и консултовали то је било јако мало." (С 10)

"Добили смо нека обавештења да се јавимо у Палату правде. Ја сам био на једном од тих састанака на којима је заправо вршена презентација пројекта који је већ био у одмаклој фази, тако да ми ту нисмо могли значајније да допринесемо." (С 11)

С друге стране се могу издвојити одговори испитаница/испитаника који сматрају да су постојале могућности да се изрази мишљење и дају коментари и сугестије у вези нацрта новог кривичног закона.

"Судска пракса, ако под тим подразумевате судије, пре свега по правилу па и у овом случају, није имала неких посебних утицаја нити уплива, иако смо ми формално били консултовани." (С 02)

"Ми смо листов били против појединих законских решења, као на пример новчане казне у дневним износима и то смо ставили као наше сугестије у вези нацрта кривичног законика, али то није уважено." (С 12)

"Не можемо да кажемо да није било могућности. Могућност увек постоји, било самоиницијативно или у некој организованој форми, али по правилу судије немају неки велики уплив у доношење законских решења уопште па ни у кривичном праву, бар не у значајнијој мери." (С 20)

Један од испитаника наводи да, изузев редовних интерних састанака на нивоу суда, није био у прилици да присуствује скуповима на којима би се расправљало о одредбама новог кривичног закона:

"Нажалост, нас судије нико ништа не пита; не знам да ли је наша председница ишла на неки састанак у Палату правде, али ја у сваком случају нисам. Интерно, овде имамо наше састанке које организује председник кривичног одељења, договарамо се и покушавамо да уједначимо нашу праксу, али се све на томе и завршава." (С 02)

Карактеристично је да и у једној и у другој групи одговора преовладава мишљење да судије/суткиње генерално немају неког значајнијег уплива у доношење законских решења. Као и у претходном примеру, у највећем броју коментара испитница/испитаника може се приметити да судије не верују да њихова реч може имати значајнијег ефекта, па се стиче утисак да немају претензије да утичу на промене. Овакво осећање песимизма испитаници најчешће оправдавају оценом да се одлуке доносе на вишем нивоу, да је важно мишљење судија виших судова и да коначну одлуку доноси законодавац, а да је њихова улога само да се *"прилагоде и примењују законе који се донесу."* (С 05)

"Ми смо се обавезали да спроводимо устав и закон, ми само спроводимо закон, ми га не доносимо, не можемо да га мењамо и у многим другим сферама нашег рада немамо утицаја колико би можда требало да имамо." (С 09)

Запитала сам се шта би могао бити разлог оваквог вида "отуђености" судија од једног сегмента посла којим се баве. Сматрам да би они као практичари, добри познаваоци "живе правне материје", могли својим искуством и знањем знатно допринети побољшању судске праксе и унапређењу законских одредби. Међутим, стекла сам утисак да се њихово интересовање ограничава на упознавање са новим законским одредбама које ће у пракси примењивати. Не би се могло рећи да не постоји жеља судија да утичу на промене, али се примећује да већина сматра да превасходно треба да се баве само својим делом посла.

Из одговора појединих испитаника се може закључити да је постојао одређени степен инертности судија када је било потребно уобличити сугестије и припремити предлоге *"на папиру"*. Један од разлога може лежати у томе што су, према њиховим речима, судије превише оптерећене обавезама на послу и од њих се очекује да реше велики број предмета, што им није остављало довољно времена да узму активније учешће у поступку израде закона:

"Ми међусобно разговарамо и коментаришемо нека решења, али када дође до тога да конкретно дамо неки предлог, када то треба да се стави на папир, да то добије неку пристојну форму, ту долази до неке врсте благог отпора јер нико од нас нема довољно времена да се томе посвети, са неизвесним исходом како ће то резултирати." (С 01)

Услови рада судија заиста представљају један од отежавајућих фактора, што илуструје и податак да у просеку имају 150-200 кривичних предмета, односно 6-8 суђења дневно. Притисак којем су свакодневно изложени услед природе посла додатно је појачан због постојања норми које судија мора да испуни, односно одређеног броја кривичних предмета које мора да реши у току месеца (у неким судовима то је 16 пресуда месечно⁴⁹⁷).

"Веома је тешко то реализовати, понекад те норме нису реално постављене, имајући у виду баш то да је свако индивидуа за себе. Ипак, мени је то посао и ја сам свестан темпа којим ми можемо да радимо, а да то буде правно коректно." (С 17)

Периодични извештаји (тримесечни, шестомесечни, деветомесечни, годишњи) којима се процењује рад судија представљају услов за напредовање или аргумент за разрешење, тако да судије морају водити рачуна и о "квантитету" посла, без обзира на то у којој мери постоји жеља да више времена посвете случају који не доживљавају само као предмет рада. У таквим околностима *"емпатији нема места јер је императив да предмет буде завршен"*. (С 18)

Са помало горчине једна испитаница је изразила своје незадовољство оваквим приступом у коме статистика одлучује о нечијој професионалној компетенцији, сликовито описујући притисак којем су судије изложене:

"И нико се не бави у том фабричком поступку до финалног производа вашом суштином и тиме да ли ви желите да се посветите човеку као човек, да ли желите онај минимум који дугујете и себи, а то је да будете сигурни у своју пресуду." (С 04)

Према мишљењу појединих испитаника, судска пракса је у одређеној мери имала утицај у области материјалног кривичног права код законских решења којима се

⁴⁹⁷ Према подацима из Извештаја о раду судија Првог општинског суда у Београду

регулишу распони казни за поједина кривична дела. Може се рећи да неке од одредаба којима се "ублажавају" поједине казне представљају директан резултат праксе судова. Уколико се казна затвора у пракси судова не изриче у одређеном временском трајању, нема ни потребе да законом тако буде прописана. У том смислу једна од испитаница сагледава утицај судске праксе на измену појединих одредаба којима се регулише распон казни за одређена кривична дела:

"Раније је за кривично дело крађе била предвиђена казна затвора до 5 година, али пошто сумњам да је деценијама уназад ико изрекао ту санкцију, бар када су у питању општински судови, просто није било потребно да та казна буде толико високо постављена у свом максимуму. Тако је, рецимо, та казна смањена на 3 године. Мислим да у том случају постоји велики утицај судске праксе зато што је судска казнена политика још блажа од законодавне. Врло ретко се изричу максималне казне." (С 14)

Поједини испитаници/испитанице су изразили мишљење да се одређена законска решења на вештачки начин покушавају имплементирати у домаће законодавство иако тренутно не постоје услови за њихову примену, нити се то у блиској будућности може очекивати:

"Мислим да за неке одредбе закона није довољно консултована судска пракса и судска власт јер су одредбе закона већином, по мом скромном мишљењу, преузимање из страних законодавстава." (С 06)

Јединствено је мишљење испитаника/испитаница да су реформе домаћег кривичног законодавства у великој мери условљене потребом усаглашавања са европским кривичноправним нормама. Према њиховим речима, слична ситуација је била са Законом о кривичном поступку који је 2002. године усвојен управо због усклађивања са међународним правним актима, првенствено са Европском конвенцијом о људским правима и праксом Стразбура. Околност да наша земља сада претендује на чланство у Европској унији подразумева захтев да се наши закони прилагоде законима земаља чланица. Овакво мишљење преовлађује у великом броју коментара испитаних:

"Значајнији утицај на реформу законодавства и креирање нових закона имала је општа политичка ситуација и та потреба да се наше законодавство

прилагоди европском законодавству, што се рефлектује у значајној мери и на кривично законодавство у погледу многих законских решења." (C 02)

"Моје лично мишљење је да се овим новим законима највише инсистирало да се они прилагоде законодавствима земаља које се налазе у ЕУ у коју ми претендујемо да уђемо, па стога морамо законодавство прилагодити томе." (C 05)

"Апсолутно сматрам да је у питању диктат ЕУ." (C 11)

"То иде у складу са токовима савременог права. Покушало се у извесној мери да се прилагоди нашој пракси, али ми никада нисмо ни били толико далеко. Људи увек некако мисле да смо ми неки издвојени систем, то је нека наша логика. Међутим, и по старом закону ми нисмо били толико издвојени од тих других система." (C 19)

Едукација судија за примену алтернативних санкција

Једно од веома битних питања за примену нових санкција прописаних важећим кривичним законом односи се на потребу за стручном едукацијом, разменом искустава кроз стручне скупове и сл. Едукација има за циљ детаљно упознавање судија са новинама у кривичном законодавству кроз представљање и анализу законских одредаба како би се јасно разумеле намере законодавца, сврха алтернативних санкција и пружиле смернице за њихово изрицање. Размена информација доприноси уједначавању судске праксе у погледу одређивања висине казне, као и решавању практичних питања која се односе на оштећене и окривљене. Едукације за примену нових санкција су организоване у Окружном суду и Правосудном центру за обуку и стручно усавршавање. Искуства испитаника/испитаница са едукацијама за примену нових санкција су различита.

"Ја лично нисам имала прилику да учествујем на неким семинарима везаним за те санкције, претежно сам учествовала на семинарима везаним за насиље у породици, али знам да је био одржан семинар који је био везан за санкцију рад у јавном интересу." (C 06)

"Била сам на једном округлом столу који је организовао ОЕБС у вези казне рада у јавном интересу. Тај округли сто је био у ствари само размена

искустава и могло би се рећи посвећен делом нама судијама са упутством да рад у јавном интересу још не изричемо јер управа за извршење санкција није била спремна за извршење те казне." (С 17)

Према речима испитаника/испитаница, едукације за примену алтернативних санкција су најчешће организоване на нивоу општинских судова. Председници кривичних одељења организују редовне колегијуме на којима судије имају могућност да расправљају о неким питањима која се појављују у пракси. У неким судовима су организовани семинари на којима су саме судије вршиле едукацију и размену искустава са колегама на тај начин што би добили задужења да обраде и презентују поједине области новог закона:

"Ми свакодневно имамо размену искустава на нивоу нашег суда. Припремајући се за ступање на снагу овог закона ми смо бар 2-3 пута недељно организовали анализу његових одредаба, и то тако што је свако од нас судија добио одређену област коју је био дужан да припреми и то заиста у најситније детаље. Дакле, примена тог закона, упоредна анализа са старим решењима, разлике итд." (С 05)

"Председник кривичног одељења има могућност да организује колегијум на којем се судије окупљају и они имају обавезу и могућност да расправљају о неким ставовима који се појављују у пракси, а који нису у довољној мери разрешени." (С 12)

Постоје, такође, институције које су изнад општинског суда - окружни суд и врховни суд који у оквиру свог рада доносе правне ставове. Једна испитаница објашњава механизам едуковања судија прихватањем правних ставова виших судова:

"Ти правни ставови нису обавезујући за нижестепене судове, међутим ако не испоштујете неке ставове које су донели вишестепени судови, иако ми нисмо везани преседентима, као што је то случај у англосаксонском праву, постоји могућност да вам пресуда буде укинута. На тај начин долази до тумачења самих одредаба кривичног законика у том смислу што заузимањем ставова судије тумаче закон." (С 06)

Нове судије још током приправничког и сарадничког стажа стичу увид у врсте санкција и распон казни за поједина кривична дела, тако да се по правилу "уклапају" у

затечено стање, дакле праксу суда у коме ће радити. Једна од испитаница наводи да судије/суткиње у великој мери "уче на сопственом искуству":

"С друге стране окружни суд, односно другостепено одељење окружног суда, има доста утицаја на нашу праксу у том смислу што уколико би вам казна била испод или изнад неких уобичајених казни које се за та дела изричу, та би вам пресуда била преиначена. Тужилац би се жалио уколико сматра да је та казна мала, бранилац и окривљени уколико би сматрали да је казна висока и они би вас тако довели у неки просек." (С 16)

Један од испитаника је напоменуо да поједине нејасноће у примени новог закона нису могле да буду разјашњене на теоријском нивоу ни од стране судија виших судова, из тог разлога што је *"најпре потребно одређено време да се конкретан проблем појави и разреши у судској пракси. Право је жива материја, то је живот, и тек када крене да се примењује у пракси, добија прави смисао."* (С 08)

"Кад је усвојен овај закон, будући да је било неких проблема у примени, имали смо неке састанке на вишем нивоу да то рашичистимо, те нејасноће. Међутим, то је исто било изузетно тешко јер ни они нису имали нека своја мишљења; значи ни ти виши судови нам нису посебно помогли." (С 09)

Мишљења испитаника о значају едукације судија су у великој мери позитивна. Када је реч о потреби за едукацијом, постоје две групе мишљења. Већина изражава став да је едукација не само пожељна већ и потребна јер је, како то истиче један од испитаника, *"неопходна за судије који морају да се упознају са тим нормама које ће касније употребљавати у оквиру изрицања казне."* (С 13) Постоје и мишљења да едукација за примену нових санкција није неопходна у толикој мери, и да је судија са професионалним искуством довољно припремљен да може да изађе на крај са новим прописима.

"Сигурно да би то било добро и ефикасно због тога што би се ту више говорило о пракси него о теорији. Теорија постоји у закону и то стоји, али ту би могла да се реше нека питања око којих судије имају различите ставове, различита мишљења и ту би се могли установити неки ставови." (С 15)

Када сте судија, значи да сте достигли степен у свом раду када знате да тумачите прописе и да примените одређену меру. Мада, на Западу то не сматрају, сматрају да судије треба нон-стоп едуковати јер мисле да нису

довољно едуковани. Ја се не слажем са тиме. Ако радим десет година према различитим прописима, спреман сам да се суочим са њима." (С 08)

Међутим, стиче се утисак да судије нерадо похађају едукације, иако би то свакако користило решавању неких практичних питања на која наилазе током рада. Поједини испитаници су изјавили да нису присуствовали едукативним семинарима, који нису били обавезујућег карактера:

"Едукација је било и оне се најчешће организују суботом и недељом. Оне нису биле обавезујућег карактера и ја их нисам похађао, што је мој пропуст." (С 05)

"Имали смо неке едукације, али мислим да наше судије нису вољне да их похађају. Не знам да ли сматрају да је то губљење времена и да тамо немају шта да науче." (С 10)

Један од испитаника као оправдање и објашњење наводи чињеницу да свој посао *"ради марљиво и савесно пет дана у недељи и да има право на слободан викенд"*. Додатни посао значео би и време *"откинута од своје породице"*, тако да организовање едукације ван радног времена представља *"погрешан приступ оних који одлучују"*. (С 20)

Слична размишљања испитаника су забележени и истраживачи на узорку судија у Енглеској. Истраживање мишљења и ставова судија о имплементацији нових алтернативних санкција након ступања на снагу *Criminal Justice Act 2005* је показало да судије сматрају да су потпуно припремљене за њихову примену. Позитивном мишљењу је у значајној мери допринела едукација, мада има и судија које нису прошле кроз едукацију, и који сматрају да је сасвим довољно то што су са колегама анализирали одредбе тог акта. С друге стране, било је и сугестија да би едукације требало да буду обавезујућег карактера.⁴⁹⁸ Неки од проблема које су предочиле енглеске судије односе се на засићеност бројним едукацијама, скептичност према потреби за толиким обимом едукација и осећању бесмисла због тако честих промена закона.⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ Mair, G., Cross, N., Taylor, S. (2008) *The community order and the suspended sentence order: the views and attitudes of sentencers*. London: Center for Crime and Justice Studies, стр. 11-13.

⁴⁹⁹ Иако је уврешено мишљење да законодавци западних земаља нису склони честим променама, парадоксалан је податак да је у Енглеској и Велсу од 1997-2005 године у области кривичног правосуђа донето 53 различитих аката, што је за 10 више него у претходних 100 година.

Улога суда у поступку извршења алтернативних санкција

Према одредбама Закона о извршењу кривичних санкција надлежност за извршење кривичних санкција је поверена општинском суду према месту пребивалишта или боравишта окривљеног. У Београду постоји изузетак, па је из техничких разлога, ради лакшег обављања посла извршена специјализација. Сваки од београдских општинских судова је, осим општинских послова суда који су свима заједнички, специјализован за по једну додатну надлежност. Први општински суд обавља међународну правну помоћ за целу територију града, други општински суд води земљишне књиге за целу територију, трећи извршава кривичне санкције, четврти општински суд извршава грађанске санкције (парничне пресуде) и новчане казне, а пети општински суд је специјализован за платне налоге за целу територију Београда. Интересовало ме је на који начин је организован поступак извршења кривичних санкција и како то функционише у судској пракси.

"Све правноснажне пресуде општинских судова шаљу се на извршење III општинском суду и то исто раде сви судови и општински и окружни. Значи, само код оних осуђеника који су осуђени у III општинском суду се дешава да им исти тај суд извршава кривичне санкције. Судија који је пресудио и чија је пресуда постала правноснажна прати извршење, али када су у питању, рецимо, казне затвора до момента кад пресуда постане правноснажна и извршена, кад ми у предмету добијемо доказ да је она достављена III општинском суду и од њих добијемо потврду и извештај да је тај и тај осуђеник ступио на издржавање казне затвора у тај и тај завод. После тога се наш предмет архивира." (С 04)

Када пресуда постане правноснажна суд је доставља одељењу за извршење које се налази у згради Централног затвора. Један испитаник објашњава поступак извршења казне затвора након што предмет дође у надлежност III општинског суда:

"Суд је дужан да кад одлука буде правноснажна, да је достави одељењу за извршење и онда они преузимају даље поступак извршења. Они значи позивају окривљеног кад да се јави, одлучују о распоређивању окривљеног у затворе. Притом имају критеријуме да ли ће их распоредити у установу са строжијим режимом или лакшим режимом итд." (С 10)

"Свака санкција мора да се прати како се извршава и постоји у оквиру општинских судова у Београду посебан суд који је одређен да буде извршни, и тај извршни суд прати сваку санкцију која се извршава, с тим што суд који је донео одлуку у првом степену мора да има последњу информацију да ли је та казна извршена, било која да је казна у питању. Уколико је реч о новчаној казни и то се мора пратити, па онда она иде на принудну наплату IV општинском суду који је за то задужен. За рад у јавном интересу је задужено одељење за третман у министарству правде-управа за извршење заводских санкција." (С 11)

"Кад у предмету добијемо доказ да је пресуда достављена III општинском суду и од њих добијемо потврду и извештај да је тај и тај осуђеник ступио на издржавање казне затвора у тај и тај завод, после тога се наш предмет архивира. Суд који је судио више нема обавезу да прати извршење. Значи, све што се дешава после тога, начин на који он издржава санкцију да ли има прекида, премештаја, дисциплинских преступа, ресоцијализација, свим тим се након тога не бави суд који је донео пресуду." (С 04)

Улога суда у поступку извршења казне затвора се састоји у одлучивању о условном отпусту осуђеног, док се код извршења новчане казне, у случају њеног неплаћања суд бави поступком замене новчане казне казном затвора (суд даје предлог о коме одлучује кривично веће). Када је уз казну затвора изречена и мера безбедности обавезног лечења алкохоличара или наркомана, судија након 9 месеци има обавезу да захтева од установе извештај о лечењу осуђеног, након чега одлучује да ли ће се извршити казна затвора.

"Суд има улогу када одлучује о условном отпусту. Некада је о томе одлучивала управа затвора, што је у потпуној супротности са правилима логике јер су Министарство правде и Управа за извршење кривичних санкција у сваком случају испод суда по тој некој хијерархији када се одлучује о пуштању некога тј. о смањењу трајања казне затвора. Суд одлучује о условном отпусту, суд даје своје мишљење везано за амнестију и помиловање." (С 08)

"Ја дајем налог да се пошаље на извршење; једино кад је уз казну затвора изречена и мера безбедности алкохоличара, наркомана, онда морам на 9 месеци да пишем болници да ли се излечио, на основу чега осуђеног пуштамо на слободу или га упућујемо на издржавање казне." (С 12)

Једна испитаница наводи да након што предмет дође у фазу извршења, судија који суди нема увид у поступак извршења, што може представљати проблем:

"Када поступак дође у фазу извршења кривичних санкција, то после има много мање везе са судијом који је судио тај поступак. Од момента кад пресуда постане правноснажна и извршна њоме се неко други бави и ми не знамо како функционише извршење казни затвора, како функционише извршење новчане казне; ту имамо великих проблема." (С 15)

Судије које раде у III општинском суду објашњавају своју специфичну улогу и домене деловања истичући да је њихова посебна надлежност извршења кривичних санкција и да у оквиру своје законом одређене надлежности имају посебно одељење - извршење кривичних санкција које се налази у оквиру централног затвора у Београду. Истичући важност рада тог одељења они наглашавају: *"наш суд је ипак нешто другачији"*. Тежину и обимност њиховог посла на најбољи начин дочаравају статистички подаци суда, како то истиче један од испитаника:

"Током 2007. године до 30.11. је примљено 1374 предмета, што са пренетим предметима из 2006. године од 386 предмета, значи да је укупно у раду било 1760 предмета. До 30.11. решено је 1365 предмета, а до краја 2007. године остало је нерешено око 380 предмета. Ово вам указује на обимност посла који обављамо." (С 02)

3.2.2. Кривичне санкције: изрицање и извршење

Пракса примене краткотрајне казне затвора

Досадашња пракса изрицања краткотрајних казни затвора је била један од предмета мог истраживања, па сам у складу с тим желела да сагледам у којој мери се оне изричу и за која кривична дела. Алтернативне санкције су се јавиле као одговор на негативне стране краткотрајне казне затвора, па је стога било важно сагледати какав је однос судија према овој казни.

Законским одредбама предвиђени су распони казни за поједина кривична дела, којима се оставља довољно простора за индивидуализацију казне. Иако многи испитаници/це наглашавају да приликом изрицања санкција *"ту нема правила"*, може се приметити да нека *"правила"* ипак постоје. Можемо констатовати да судије имају одређену рутину у изрицању казне затвора за поједине категорије кривичних дела и профиле извршилаца. Опште је становиште да се краткотрајне казне затвора изричу за кривична дела која спадају у *"категорију лакших и средњих по запређеној казни"*, што је у надлежности општинског суда:

"Најчешће су то кривична дела против имовине, против безбедности саобраћаја, као и насиље у породици, са којима се у пракси највише сусрећемо. Условна осуда се највише изриче, а када је реч о казнама затвора, онда су то казне до годину дана." (С 08)

Једна испитаница наводи да се краткотрајне казне затвора у пракси изричу у веома малом проценту у односу на друге санкције:

"Углавном се изричу условне осуде и новчане казне, врло ретко судске опомене. Мере безбедности су углавном изричане уз условну осуду; мера безбедности одузимања возачке дозволе по правилу, скоро увек али не као главна казна већ као споредна уз условну осуду или новчану казну. И по правилу се казне затвора, ми то зовемо ефикасна, изричу за кривична дела као што је нпр. разбојништво и нека тежа кривична дела која су у нашој надлежности. Изричу се када су у питању повратници, значи рецимо крађе или тешке крађе; имате случај да је један окривљени учинио 150 крађа, или да је већ био у затвору па се чим је изашао вратио истом животу." (С 06)

Казне затвора у трајању до једне године се изричу најчешће за кривична дела против имовине, и то у већини случајева када је реч о повратницима у извршењу кривичних дела. То су вишеструки повратници који имају велики број осуда и према којима се, по процени судија, другим санкцијама не могу постићи ефекти кажњавања:

"Најчешће се изричу за кривична дела против имовине, поготово за крађе које ми називамо "цепне крађе", то су углавном повратници и ту се знају тачно правила (...). Када се ради о повратницима, али пазите, не обичним повратницима, онима који се врате 2 до 3 пута, већ онима који имају по 10-15 осуда, по правилу се изриче казна затвора..." (С 01)

Може се рећи да је критеријум који у највећој мери опредељује судије за изрицање краткотрајне казне затвора повратништво у извршењу кривичних дела. То је категорија извршилаца према којима никакве друге санкције до тада нису имале ефекта, нити се може очекивати да ће они променити свој однос према кривичном делу. У таквим ситуацијама судија практично нема могућност избора, па се казна затвора (обично краћег трајања) "рутински" изриче. Њена сврха се практично своди на изоловање извршиоца како би се онемогућио да изврши ново кривично дело у одређеном временском периоду.

"Такав преступник већ има картон евиденције и то ради целог живота, он се поново враћа у исту ту причу и њега ништа неће одвратити, ни новчана казна, ни затвор, можда само нека драстична контрола, да га неко надзире, односно нека друштвена брига, да му се омогући да ради неки посао..." (С 01)

Индивидуализација у судској пракси обухвата сагледавање великог броја чинилаца, међу којима је повратништво веома значајан елемент, који може одредити судију да се одлучи за изрицање казне затвора. Међутим, реч је о веома сложеном проблему, па се рецимо поставља питање да ли рецидивистом треба сматрати лице које је више пута осуђивано за различита кривична дела, а сада се појављује пред судом за неко нехатно кривично дело:

"Наравно да онда више нагињете ка томе да му дате строжију санкцију, затворску казну, али и ту морате да правите разлику, ви имате некога ко је осуђиван више пута за различита кривична дела, нпр. крађе, значи имовинска дела. Ако је сада направио саобраћајни удес, да ли ћете му изрећи казну затвора?" (С 09)

У пракси се јављају и ситуације да лице које је било вишеструки повратник у извршењу кривичних дела према закону не може бити третирано као осуђивано лице уколико је након последње осуде протекао одређени временски период:

"Према кривичном закону имате принцип законске и судске рехабилитације, где се окривљени сматра неосуђиваним лицем. Е сад ви као судија размислите, видите тамо да је извршио 15 кривичних дела крађе и сада после 15 година се отет појављује као окривљено лице. Ви њега по закону сада морате да сматрате као неосуђивано лице, значи он по закону није повратник. Али хајде ви у вашој глави елиминишите ових 15 осуда; наравно не можете. С друге стране, опет не можете ни рећи да је осуђиван. Када бих у пресуди ставио као отежавајућу околност-осуђиван то не пролази, једноставно није по закону." (С 09)

Постоје и одређени изузеци од "правила" да се примарним учиниоцима не изриче одмах казна затвора. Поједина кривична дела, према мишљењу судија, носе са собом потенцијално велику друштвену опасност и потребно је третирати их са већим степеном строгаће. Један испитаник потенцира да приликом изрицања казне за кривична дела насиља у породици није спреман да прихвати као олакшавајућу околност то што је окривљени први пут пред судом:

"Када је први пут осуђен, по правилу никада не изричем казну затвора, осим када су у питању кривична дела насиља у породици. То су једина кривична дела за која се одмах опредељујем за ефективну казну затвора, иако је запрећена казна до три године, а у неким случајевима свега годину дана. Насиље у породици се у појединим ситуацијама дешава током дужег периода времена и сматрам да су запрећене казне сувише мале. То је једина врста дела где ми се дешава да за, под знацима навода лакша дела, изричем одмах ефективни затвор." (С 08)

И из овог примера можемо сагледати комплексност судског позива, препуног ситуација у којима се судија не појављује као извршилац законских одредби, већ особа која сагледава људску, животну димензију проблема који стоји пред њим. Принцип индивидуализације у оваквом случају пружа могућност судији да пронађе праву меру кажњавања, у овом случају истовремено и меру заштите жртава кривичног дела од даље виктимизације привременим изоловањем извршиоца, делујући притом као "коректор" судске праксе, у границама које закон прописује.

Када је реч о профилу лица којима се изричу краткотрајне казне затвора, могу се издвојити неке заједничке карактеристике које су заступљене у знатном броју случајева. Иако се, према њиховом мишљењу то *"не може генерализовати"*, испитаници наводе да се може препознати неколико различитих профила лица оптужених за кривична дела која су у надлежности општинских судова. Први профил представљају учиниоци кривичних дела (најчешће имовинских) који потичу из социјално депривираних средина, а који су у одговорима испитаника представљени на следећи начин:

"То су обично људи без запослења, који немају стални посао, који никада у животу нису ништа конкретно радили, који су највећи део времена проводили на улици, који су били препуштени сами себи. Већина њих потиче из породица које нису баш најздравије, као нпр. из породица где су родитељи разведени или су расли код баке и деке." (С 10)

"У 90% случајева реч је о тзв. социјалном криминалу. Значи, о особама које нису у друштву адекватно социјално адаптиране на одговарајућем нивоу, о људима који су потекли из сиромашнијих породица, који веома брзо долазе у контакт са дрогама и након тога улазе у крађе и сличне ствари, значи вршење имовинских кривичних дела." (С 14)

"То су углавном људи са ниже социјалне лествице, значи то су по правилу људи који немају довољно средстава за живот, нису образовани, завршили су основну школу или ни основну школу, неки су евентуално завршили занат, значи средњу школу. То су људи који нису нашли неку врсту одобравања, подршке у самој породици, људи са социјалне маргине..." (С 20)

Посебну подгрупу чине учиниоци имовинских кривичних дела познатих под називом *"криминал белих оковратника"*, који имају бољи материјални статус, високо образовање, положај у друштву:

"Кад су у питању та имовинска кривична дела, значи крађе, тешке крађе, преваре у привреди, у која могу да се уброје и кривична дела злоупотребе службеног положаја, то су тзв. кривична дела белих оковратника која по правилу чине људи који су врло образовани, који се налазе на врху друштвене лествице."

Другу категорију чине извршиоци ситуационих кривичних дела, као што су нпр. кривична дела у саобраћају или дела извршена у афекту. То би углавном били *"људи до тада неосуђивани, а већ зашли у средње године, што указује да је прошао један период у коме су могли да врше кривична дела, а нису."* (С 10)

У трећи профил могу се сврстати извршиоци кривичних дела повезаних са злоупотребом дрога. Овде не мора постојити разлика у погледу социјалног и материјалног статуса, јер таква дела врше и особе из сиромашнијих и имућнијих породица. Злоупотреба дрога, као специфичан криминогени фактор, чест је узрочник извршења имовинских кривичних дела лица слабијег материјалног статуса, која томе прибегавају у циљу прибављања средстава за набавку дроге. Међутим, слична дела врше и особе које потичу из имућнијих породица. Оно што се може подвући као заједничка црта у оба случају јесу лоши породични односи и недовољна родитељска контрола:

"У ситуацијама када имате имућне породице, често се дешава да су то породице у којима су нарушени односи, у којима родитељи немају времена или не желе да се посвете својој деци, која се онда окрену некој другој страни." (С 09)

Овој анализи можемо придодати и занимљиве резултате истраживања З. Стевановића о социјално-психолошким и криминолошким карактеристикама осуђеника у отвореном третману, која су у складу са претходним коментарима испитаника. Истраживање на узорку од 412 осуђеника је показало да је највећи проценат осуђеника који су распоређени у установе отвореног типа из старосне категорије од 23-50 година (72% испитаника). Већина осуђених има средње образовање (64%) и стручно је оспособљен на нивоу КВ и ВКВ радника (у 40,29% случајева). Подаци истраживања говоре да у време извршења кривичног дела велики проценат осуђених (42,72%) није био у радном односу. Велики проценат осуђених (74,76%) се изјаснио да су им односи у породици добри или сасвим добри, што је, према речима аутора *"у сваком случају субјективна оцена и не мора одражавати реално стање"*. Према материјалном положају, највећи број осуђеника (48,54%) живи у веома лошим и лошим материјалним условима, 22,82% у подношљивим, а 28,64% живе у задовољавајућим или сасвим добрим материјалним условима. Испитујући криминолошка обележја узорка, З. Стевановић је утврдио да су најучесталија кривична дела против имовине (40,05%), затим кривична дела против безбедности саобраћаја (13,59%), кривична дела против

живота и тела са 11,65%, а затим кривична дела против морала и достојанства (5,10%). Када се посматрају врсте кривичних дела према узрасту извршиоца може се констатовати да су у свим узрасним категоријама најчешће вршена дела против имовине, при чему се у највећем проценту јављају у категорији од 18-23 године (53,52%). Када је реч о дужини трајања казне, аутор истиче да највећи проценат осуђеника (56,32%) спада у категорију оних који су осуђени на казну затвора од 6-12 месеци, а затим од 3-6 месеци (21,6%). Подаци о повратништву показују да се у отвореним заводима налази око 55% примарних осуђеника, а око 45% осуђеника је раније осуђивано.⁵⁰⁰

Ефекти краткотрајне казне затвора

Највећи број испитаница/испитаника изражавају мишљење да примена краткотрајних казни затвора може имати штетне последице по осуђеног. То се посебно односи на оне који су први пут учинили кривично дело и којима искуство боравка у затвору може знатно нарушити породичне, радне и социјалне односе. Ово је случај и са учиниоцима ситуационих кривичних дела. Међу негативним ефектима краткотрајне казне затвора издвајају стигматизацију, губитак посла, криминалну инфекцију, злостављање осуђеног од стране других затвореника. Из одговора испитаника се може закључити да судије имају свест о штетним ефектима казне затвора и воде рачуна да санкцију максимално индивидуализују како би умањили њено могуће штетно дејство по осуђеног.

"Свакако да може имати штетне ефекте, поготово ако осуђени није из криминализоване средине. Прва ствар је да може да изгуби посао." (С 04)

"Може имати, посебно на оне учиниоце који су први пут учинили кривично дело. Мислим да по њих то може да буде веома штетно, јер смо сви свесни какви су нам затвори и шта се тамо дешава. Сам смисао казне јесте да покаже учиниоцу да је урадио нешто погрешно и да покуша да га убеди да то више не ради. Ако ви ту сврху можете постићи условном осудом не видим

⁵⁰⁰ Видети: Стевановић, З. (2007) Социјално-психолошке и криминолошке карактеристике осуђених у отвореном третману. У: Крон, Л. (ур.) *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 1-2., стр. 159-181.

зашто би га слали у затвор и самим тим можемо му променити његов поглед на све оно што је он учинио." (С 06)

"Све зависи од врсте дела, од профила осуђеног; на некога то може јако позитивно да утиче, а опет на другог може да изазове контраефекат, у том смислу да таква особа остане трајно неспособна за нормалан живот и никад више не буду они људи који су били пре тога; не могу да се уклоне." (С 10)

"Свака казна затвора у себи носи одређену штету, зато и јесте казна, тако да и краткотрајна казна затвора може имати штетне ефекте, поготово када су у питању нека ситуациона кривична дела, те нека особа која нема свест о криминалу, значи није криминалац. Направио је неки пропуст у животу који јесте кривично дело и на њега може оставити изузетно тешке последице и боравак 3 месеца у затвору." (С 14)

Постоје и другачија мишљења:

"Не, не сматрам да може имати штетне последице, па они су свесни шта их чека и пре доношења пресуде. Ми овде нисмо, нити смемо да будемо толико осетљиви." (С 07)

Не, ја уопште не сматрам да казна може имати штетне последице за некога ко је дело заиста починио, јер у случају казне затвора имате и могућност условног отпуста, суд доноси то решење, а и управник затвора га може пустити раније са издржавања казне затвора." (С 11)

Од негативних ефеката краткотрајне казне затвора испитаници/испитанице посебно издвајају трајно етикетирање осуђених као криминалаца, *"без обзира да ли су издржали казну од 3 месеца или 3 године"*. (С 09) Као последица тога јавља се проблем поновног укључивања у токове живота на слободи. Нарушавање породичних, радних односа и контаката осуђеног са друштвеном средином су директна последица боравка у затвору, али такође и ставова и предрасуда о осуђеним лицима:

"То је ствар социјалне средине и како она прихвата осуђеног. За многе су они "отпадници" и трајно обележени, веома често долази до развода бракова, прекида посла. Водим рачуна да не изричем казну преко 6 месеци ако је запослен, јер по сили закона он тада губи посао и сусреће се са тешкоћом приликом проналажења новог посла јер нико не жели да запосли осуђивано лице" (С 02)

У случајевима када је примена казне затвора једино целисходно решење, судије воде рачуна да прилагоде њену дужину трајања како би се штетна дејства смањила на најмању могућу меру. То се посебно односи на случајеве када је осуђени запослен и када би казна дужа од шест месеци аутоматски повлачила губитак посла.

"Ми водимо рачуна при изрицању, намерно сам споменуо казне од 3-6 месеци, кад већ нађемо да је она нужна у том случају, водимо рачуна да му не дамо преко 6 месеци ако је запослен, јер по сили закона губи посао. Дакле, водимо рачуна каква ће његова ситуација и статус бити након извршења такве казне. Код вишеструких повратника, оних на које ништа није утицало од санкција које је суд до тада изрицао, ту већ нема дилеме, већ се поставља питање, уосталом, закон је оставио ту могућност, да се пооштри санкција... Међутим, чак и у тим случајевима где по закону постоји могућност да му се изрекне већа казна од тог законског максимума, једноставно то законско решење не користимо управо због тога да последице такве казне не би биле штетније од онога што друштво добија кажњавањем окривљеног." (С 13)

Проблеми у организацији и лоши услови у заводима за извршења кривичних санкција, што је, поред осталог, последица друштвених и економских односа у нашој земљи, представљају према речима испитаника један од разлога што се не постижу ефекти који се од казне очекују. Казне затвора до 1 године се обично издржавају у установи полуотвореног типа у Падинској Скели, где је режим знатно блажи, па су и штетне последице по осуђеног мање у односу на установе у Пожаревцу или Сремској Митровици. Та чињеница ипак не ублажава следећу оцену једног испитаника:

"Мислим да немамо довољно развијен пенолошки систем. Код нас, по мом мишљењу, казна служи само кажњавању, ефекат ресоцијализације је готово елиминисан. У Шведској, на пример, најпре учите неки занат, па вас после тога запошљавају, да се ресоцијализујете и да после тога имате неку шансу. Овде тога нема; они вас овде нешто науче, а после вас пусте напоље. Знате да сте криминалац, други то исто знају и нико није спреман да вас запосли." (С 08)

Једна испитаница истиче као посебан проблем организовање система постинституционалне заштите. Након издржане казне затвора, осуђено лице нема подршку друштва, већ је окренуто самом себи и свом непосредном окружењу, кругу

породице и пријатеља, који у великом броју случајева нису спремни, или нису у стању да му помогну у превладавању потешкоћа на које наилази.

"Мана краткотрајне казне затвора је што нема ресоцијализације и не пружају се могућности; значи, човек је обележен и веома су мале могућности за повратак у нормалан живот. Држава и друштво не играју неку посебну улогу и све се оставља породици која у великом броју случајева и није неки ослонац."
(С 18)

У највећем броју случајева испитаници/испитанице сматрају да се позитивни ефекти краткотрајних казни затвора могу очекивати, пре свега, код учинилаца ситуационих кривичних дела, онда када суд процени да није постојала намера да се дело изврши. Један од испитаника наводи као пример кривична дела у саобраћају:

"Мислим да краткотрајне казне затвора могу имати ефекта само код оних дела која ми зовемо ситуациона кривична дела, значи када није у питању криминал. Кривична дела у саобраћају су најпластичнији пример ситуационих кривичних дела која свакоме могу да се догоде. Мислим да је у таквој ситуацији, за тог учиниоца, казна затвора кратког трајања више него довољна." (С 02)

Испитаници/испитанице издвајају још једну категорију учинилаца према којима краткотрајне казне затвора могу имати позитивно дејство у превентивном смислу, а то су они који први пут изврше кривично дело. За разлику од њих, лица која су повратници у извршењу кривичних дела нису "индикована" за краткотрајне казне затвора.

"Када је у питању учинилац који је први пут извршио кривично дело, мислим да краткотрајне казне затвора могу да имају ефекта, и да могу да задовоље и потребе генералне и потребе специјалне превенције. Међутим, када су у питању повратници, сматрам да према њима краткотрајне казне затвора немају ефекта." (С 06)

"Имала сам прилику да видим људе који су скоро исто време провели у затвору колико и на слободи. Сваки пут када изађу са издржавања казне затвора одмах направе ново кривично дело, они не функционишу ван пеналних институција и такве средине коју већ имају, довољно је да имају преко 30 година па да мисле да немају више другу могућност." (С 04)

Испитанице/испитаници су сагласни да индивидуализација казне у пракси подразумева процену околности извршења кривичног дела и личности учиниоца, како би се одредила она казна којом се може постићи сврха кажњавања и остварити дејство на учиниоца. Законом прописан распон казне представља, дакле, оквир унутар кога судија одређује најпогоднију санкцију у зависности од конкретног случаја:

"Свака казна је индивидуална; имате ситуацију где је за кривично дело запрећена максимална казна затвора до 10 година, а ја ћу изрећи испод годину дана, што би представљало краткотрајну казну затвора." (С 11)

За поједине особе кратак боравак у затвору може имати шокантно дејство, односно такво искуство боравка у затворским условима, чак и у релативно кратком периоду, може утицати да више никада не изврше ново кривично дело. Улога судије јесте у томе да процени да ли се у конкретном случају може постићи сврха кажњавања казном која може изгледати непропорционална тежини извршеног кривичног дела. Принцип релативне одређености казне пружа судији могућност да у једном случају изрекне казну затвора краћег трајања, док би другом извршиоцу за слично кривично дело изрекао много "строжију" санкцију. Један од испитаника указује на значај професионалног искуства судије који треба да одреди праву меру казне и оцени да ли "шок терапија" може имати ефекта у превенцији будућег криминалног понашања:

"Предности краткотрајне казне затвора су у том смислу што код многих особа, за које проценим да нису из криминалног миљеа, постоји могућност поправљања кратким боравком у затвору, рецимо 6 месеци или мање. Верујте да у неким случајевима вреди и два месеца; када виде где су дошли, више им неће пасти на памет да се поново нађу у таквој ситуацији." (С 12)

Слично дејство на учиниоца кривичног дела може имати и период проведен у притвору, који не представља казну, већ меру којом се обезбеђује присуство оптуженог и омогућава безбедније вођење кривичног поступка. Један испитаник наводи да застрашујући ефекат притвора на оптуженог може утицати на одлуку судије да избегне примену казне затвора. Уколико судија процени да је боравак у притвору деловао на оптуженог на такав начин да се може претпоставити да убудуће неће вршити кривична дела, уместо казне затвора се може изрећи друга санкција:

"Ја сматрам да и сам притвор, иако то није казна, на учиниоца може јако утицати и дешавало се да за њега представља неку врсту шок терапије. Иако

није казна, они то доживљавају као казну, и у многим ситуацијама ја проценим да казну затвора и не морам изрећи." (С 16)

Дужина времена проведеног у затвору, према мишљењу испитаника/испитаница, има релативан утицај на превенцију будућег преступничког понашања. Уколико је учинилац осуђен на казну од 10 месеци, то се сматра краткотрајном казном затвора. С друге стране, казна затвора у трајању од 1 године и 2 месеца није краткотрајна, али та четири месеца *"не значе много уколико осуђени у предходном периоду нешто није преломио у својој глави". (С 14)*

Мана краткотрајних казни затвора огледа се и у томе што имају релативно слабо генерално-превентивно дејство. Дужина трајања казне затвора је повезана са перцепцијом људи о њеној адекватности и пропорционалности са кривичним делом. Изрицање казни затвора кратког трајања може у јавности изгледати као попустљивост или благост кривичноправног система, што може бити повезано са идејом преступника да вршење кривичних дела може донети корист уз "смањени ризик":

"Када се некоме за релативно теже кривично дело изрекне казна затвора у трајању од 8 месеци, људи имају обичај да кажу како је добро прошао. Да је за исто дело добио годину и по или две, то би већ звучало строже." (С 09)

Алтернативе краткотрајним казнама затвора

Испитаници сматрају да је у циљу што боље индивидуализације кривичних санкција пожељно да на располагању имају довољно различитих могућности. На тај начин се санкција може лакше прилагодити конкретном случају. У том смислу се може претпоставити да увођење нових санкција може бити од користи судијама. Један од испитаника то објашњава на следећи начин:

Увек је добро кад законодавац пропише што ширу лезу санкција, како би се одмериле према сваком појединачном случају. Све су то приче за себе и њихове личне приче. Тако да је то нешто што ми у принципу поздрављамо, под условом да се не иде сад у неку другу крајност која би довела у питање опште кривично законодавство, пре свега казнено. (С 01)

Иако се могло очекивати да испитаници/испитанице у судској пракси већ редовно изричу све санкције прописане новим кривичним законом, резултати интервјуа

показују супротно. Наиме, испитанице/испитаници се најчешће изјашњавају да се као алтернативе казнама затвора у највећој мери користе условна осуда и новчана казна, пре свега због тога што су им те санкције добро познате.

"По правилу, најчешће је то условна осуда, која је и раније била предвиђена нашим Кривичним законом, то је оно што је најбитније, значи судије су врло добро упознате са њеним дејством и са њеном применом. Колико је мени познато, санкција рад у јавном интересу је била изречена у једном предмету, али није могла бити извршена и то је проблем који се јавља код тих нових алтернатива које су уведене у Кривични закон. Значи, условна осуда са заштитним надзором и рад у јавном интересу не могу да буду спроведене јер ми немамо институције које ће спроводити те казне." (С 06)

"Са једне стране треба што више примењивати алтернативе, јер чим је то предвиђено законом то значи да их полако треба уводити и у праксу, али свестан сам да се ту јављају бројни проблеми док то не заживи. Са друге стране, можда је боље да прибегавамо овим старим казнама, из тог разлога што ми код тих казни већ знамо ефекте, мања је неизвесност, цео поступак нам је кристално јасан." (С 10)

Један од разлога за честу примену условне осуде је, према речима једне испитанице, то што су судије свесне да затворски капацитети не могу покрити потребе за применом казне затвора, а да, осим тога, адекватне алтернативе до доношења новог закона нису ни постојале. С друге стране, новим законом је ограничена примена условне осуде, као на пример уколико није протекло више од 5 година од правноснажности осуде којом је учиниоцу изречена казна затвора за умишљајно кривично дело.

Да будем искрена, не мислим да је то вера у људе и њихову ресоцијализацију, типа дајемо им још једну шансу. Мислим да је то нека инерција, мислим да немамо ни добре нити довољне затворске капацитете, мислим да нисмо имали ни алтернативу. Имали смо условну осуду и казну затвора. (С 04)

Генерални став испитаника је да судови примењују благу казнену политику и да се у пракси прибегава примени блажих казни кад год постоје законски услови, значи у великом броју случајева за кривична дела за која је прописана казна затвора до три године, и када је то у складу са околностима извршења кривичног дела:

"Ја лично као судија, без обзира што сам врло строга, увек бирам казну која је блажа и за коју сматрам да је ефикаснија у односу на окривљеног. Баш код ових кривичних дела где су законом прописане казне затвора до 3 године, ја увек када могу бирам новчану казну. Зашто? Зато што је у свести наших људи већа казна када мора нешто да плати него нека друга казна." (С 11)

"Судије најчешће прибегавају блажим казнама, то није став, није пракса али тако се руководе. Уколико може да се изрекне, рецимо, новчана казна или рад у јавном интересу или нека друга санкција, условна осуда, где има могућности за то уместо казни затвора, увек ће да прибегну изрицању санкција лакших за самог окривљеног, наравно ценећи све остале околности, ценећи цео поступак." (С 16)

Испитанице/ци се у потпуности слажу да алтернативне санкције имају своју применљивост и да их свакако треба изрицати када су у питању кривична дела "мањег друштвеног значаја, значи лакша кривична дела, а имајући у виду и лична својства и некажњаваност окривљеног". (С 02) Према мишљењу испитаника/ца, алтернативе казнама затвора свакако представљу будућност кривичноправног система, али би се за њихову ширу примену и потпуни ефекат предходно морали створити одговарајући предуслови. Испитанице/испитаници имају позитивно мишљење и сматрају да се применом алтернативних санкција може остварити сврха изрицања кривичних санкција, али то у највећој мери зависи од профила учиниоца кривичног дела:

"Уколико неко први пут учини кривично дело, на њега може много више да утиче и новчана казна, него на некога ко је стално преступник, некога ко стално извршава нова кривична дела и ко је ко зна колико пута био у затвору." (С 10)

"Ја у потпуности верујем да се сврха кажњавања може остварити ако ви то оцените у склопу околности које су у конкретном случају наступиле." (С 06)

"Може, то сад зависи од учиниоца коме изричете, његових личних својстава, али сматрам да може." (С 19)

Позитивни ефекти алтернативних санкција се, према мишљењу испитаница/испитаника, могу очекивати само у случајевима примарних учинилаца, али не и када је реч о рецидивистима. Уколико након прве осуде за кривично дело не дође до промене понашања учиниоца, испитаници/це сматрају да постоји мала вероватноћа

да алтернативе казне затвора могу имати ефекта у случају поновног извршења кривичног дела:

"Највећи број људи процењује да сама могућност да могу за нешто да буду окривљени, да се против њих води поступак, а камоли да буду осуђени, то је она генерална превенција, је већ сасвим довољно да их одврати да изврше било какво кривично дело. Ако дођете у ту ситуацију, мислим да је најмеродавнија та прва пресуда и како се на то одреагује. Ако имате рецидив после тога, а посебно вишеструки, мислим да ту више никаквог избора нема и да та алтернатива нема смисла, да је казна затвора неминовна, да се њено трајање сваки следећи пут повећава и да ту уопште не очекујете ресоцијализацију." (С 04)

Опште мишљење о могућим ефектима алтернативних санкција

Следеће питање односило се на применљивост нових законских решења у судској пракси. Занимало ме је опште мишљење испитаника о новим санкцијама које су предвиђене као алтернативе казнама затвора, њиховом месту у систему санкција и ефектима који се од тих санкција могу очекивати. У одговорима су преовладала ставови да се предвиђена законска решења могу применити у судској пракси онако како су прописана законом, али да тренутно нису извршива. И поред позитивних мишљења о алтернативама казни затвора, очекивања испитаница/ка у погледу ефеката нових санкција су подељена:

"Применом алтернативних санкција могло би се по мом мишљењу утицати на све, како "теже" тако и "лакше" прекршиоце. Постојеће казне нису строге, а увођењем ових нових стварају се веће могућности избора, што је веома добро и корисно." (С 01)

"Можемо да очекујемо позитивне ефекте. Најпре ако то буде заживело, јер многа решења ми имамо и у постојећим законима која нису заживела." (С 05)

"У страним законодавствима не само да су норме које су прописане такве какве јесу, већ су они много боље опремљени самим средствима да могу да извршавају такве санкције. Код нас су новим кривичним законодавством уведене и неке казне које не могу да буду извршене. Дакле, оне јесу применљиве

али нису извршиве, јер ми нисмо опремљени на тај начин да би могли да извршавамо такве кривичне санкције." (С 12)

Наводим и једно мање оптимистичко виђење испитаника који о могућим ефектима кривичних санкција предвиђених новим кривичним законом говори следеће:

"Видите, тај нови закон је донесен, а да ми професионалци, ако бих тако могао себе да назовем, уопште ни за шта нисмо питани. Доста ствари је остало нерешено и недоречено; буквално су донешени неки нови институти о којима ми не знамо готово ништа. Сувише се брзо донео тај закон и бојим се да ћемо бити у прилици да га мењамо пре него што ће му се дати било каква шанса да покаже своје негативне или позитивне ефекте." (С 07)

Неки испитаници наглашавају да је веома тешко предвидети на који начин ће неке новине да се примењују и да би требало да прође одређено време како би се могли видети неки резултати:

"Ја потпуно разумем да је врло тешко предвидети на који начин ће неке новине да се примењују и да ту мора да прође много времена да би се видели неки ефекти." (С 04)

Испитаници су готово у потпуности сагласни у констатацији да се предвиђена законска решења још увек само спорадично примењују у судској пракси. Применљивост санкција које су предвиђене новим законом као алтернативе казнама затвора представља, према речима испитаника, основну потешкоћу са којом се судије суочавају. То је проузроковано непостојањем подзаконских аката и упутстава којима се ближе регулише поступак извршења. Међутим, неки од испитаница/ка наводе да постоје одређене рутине и навике код судија са дужим стажом.

"Људи који дуго раде тешко прихватају те промене, али то је мањи проблем; много већи проблем је тај када ми већ изрекнемо ту санкцију како ће се она извршавати." (С 09)

Старије судије не дају шансу новим санкцијама. Они више подлежу стереотипима, јер сматрају да је оно што су радили проверено." (С 14)

Испитаници су уздржани у оцени потенцијалних ефеката нових законских решења, наводећи као главну препреку немогућност извршења у тренутним условима. Посматрајући стање у области извршења санкција може се констатовати да

пренасељеност затвора представља једну од главних бољки правосудног система. Ситуација да велики број осуђених чека на извршење казне затвора, међу којима је највећи број у трајању до шест месеци, упућује испитанике на очекивање да алтернативе казнама затвора могу допринети ублажавању ових проблема:

"Ја лично мислим да би се применом алтернативних санкција могло доста урадити на побољшању стања у правосуђу. Оне су погодне у случајевима лакших кривичних дела. Тако се рад у јавном интересу на слободи може изрећи за казну затвора до три године." (С 03)

Један од испитаника сматра да би се ефекти нових законских решења могли огледати и у растерећењу судова предметима који нису спорни, када осумњичени признаје дело и када према закону постоје услови за постизање нагодбе са тужиоцем:

"Можемо да очекујемо позитивне ефекте. Наравно, под условом да то заживи, јер многа решења која смо имали и у претходним законима нису пронашла примену у пракси. Примера ради, нагодбе у тужилаштву са одговарајућим условима који су предвиђени законом би ослободили судове великог броја предмета који су мање-више неспорни, где осумњичени признаје дело, где се постигне нагодба." (С 05)

Када је реч о постизању ефеката генералне и специјалне превенције, поједини испитаници сматрају да у нашем законодавству постоје одређене контрадикторности између законом прописаних норми и праксе изрицања санкција. Судије често изричу санкције на доњој прописаној граници, а новим законом су за поједина кривична дела прописане блаже казне, што би могло неповољно утицати на одвраћање учинилаца од поновног вршења кривичних дела, као и утицај на друге да не врше кривична дела. Један испитаник у вези с тим истиче:

"Наше законодавство важи за једно од строжијих у Европи, али у пракси судови су веома благи. Новим кривичним законом за поједина кривична дела предвиђене су мање казне и самим тим она су пребачена у надлежност општинских судова. Чињеница је да су наши затвори пренатрпани, па би се можда другим казнама које би биле алтернативе казнама затвора могли постићи одређени учинци, али не могу да претпоставим какве би то ефекте могло имати на поврат." (С 16)

Рад у јавном интересу

Генерално мишљење испитаника/испитаница о санкцији рад у јавном интересу се може оценити као позитивно. Међутим, иако већина сматра да је рад у јавном интересу веома прикладна санкција за одређене категорије кривичних дела и профиле учинилаца, којом се могу остварити позитивни ефекти на осуђеног, а такође и корист за друштво од неплаћеног рада, испитаници наглашавају да је законодавац требало да претходно учини много припремних радњи како би се омогућила примена ове санкције.

"Мислим да је то добра санкција, која доста обећава ако би се спроводила онако како је замисљено; тада би се могли добити добри ефекти." (С 10)

"Казна је веома добро осмишљена, али је веома тешка за реализовање. Непрецизност, законска необавезност, непрестанак самих осуђених, све су то проблеми које наш законодавац најпре мора да искристалише, а онда ћемо радити онако како закон налаже." (С 03)

"Мислим да је то једно добро решење из простог разлога што низ кривичних дела тзв. мањег друштвеног значаја, значи лакших кривичних дела, а имајући у виду и лична својства и некажњаваност окривљеног, и ако доведемо то у везу са друштвеним интересом да људи остварују неки добротворан рад, то се показује као сасвим применљива и примерена санкција." (С 15)

Испитаници наводе да не постоји сарадња са установама и организацијама у којима би санкција могла да се извршава, што представља главну препреку за њену ширу примену (истраживање је обављено у време док још није био потписан Меморандум о сарадњи између Министарства правде и Града Београда, односно уговори са јавно-комуналним предузећима чији је оснивач Град Београд, у којима ће се извршавати рад у јавном интересу).

"Ми немамо организовану никакву институционалну сарадњу али би могли да је успоставимо у датом случају; све се дешава на нивоу конкретног случаја." (С 04)

"Видите, управо тај систем извршења није изграђен и управо је то разлог зашто ја не изричем рад у јавном интересу. То је ново и потребно је време да то заживи; то није случај и правило само са Србијом, већ је тако и у другим много развијенијим земљама. Структура извршења таквих санкција није

изграђена пре него што је та санкција усвојена и то је неки већи разлог зашто ми то не изричемо." (С 08)

"Изричем је у мањој мери, зато што још немам повратну информацију како је она спровођена, да видим да ли је била ефикасна. Већ првим добијањем информације како су спроведене ове четири пресуде, ја ћу се определити." (С 11)

Једна од испитаница сматра да се проблеми са применом казне рада у јавном интересу могу једноставно решити уколико постоји добра воља законодавца и ако се хитно реше нека организациона питања:

"Лепо је то у закону написано, али пазите, ако кажем рад у јавном интересу прво треба да знамо где, јер ја као судија морам да одредим установу, као на пример мера лечења од наркоманије у КПД Болници ако је казна затвора, или у Драјзеровој. Пазите, све се да лако решити, али ми све волимо да искомпликујемо. Дајте ми списак фирми у којима ће осуђени да ради, дајте људе из министарства или из суда који ће да контролишу и крај приче." (С 12)

Поједини испитаници истичу да разлог мање примене рада у јавном интересу може да представља "необавезни" карактер ове санкције и потреба да окривљени да своју сагласност. Ова околност би се у неким случајевима могла јавити као препрека примени рада у јавном интересу, а поједини испитаници изражавају сумњу да ће окривљени бити спреман на пристанак:

"Нисам је још у пракси примењивала, а разлог томе је опет начин спровођења. И имате ту обавезу да осуђени мора да да пристанак. Врло ретко ћете добити пристанак учиниоца." (С 04)

"Ако имате наркомана који није спреман да се одазове на меру безбедности обавезног лечења која му се изриче искључиво за његово добро, а резултат његовог излечења би био да он више не врши кривична дела, што није само заштита друштва него огромна помоћ њему самом, ако он није спреман на то да се одазове, ја сам сигурна да није спреман да прихвати санкцију рад у јавном интересу, која би од њега доста захтевала, пре свега одговорности." (С 12)

Према мишљењу појединих испитаника, казна рада у јавном интересу се у некој "хијерархији строгоће" налази испод условне осуде:

"По мени је рецимо тај рад у јавном интересу блажи од условне осуде и ту је на неки начин извршена градација, неко степеновање у тим мерама које се примењују уместо краткотрајне казне затвора. Хоћу да кажем да законодавац није убацио нешто између казне затвора и условне осуде." (С 08)

Постоји и становиште да се изрицањем рада у јавном интересу учинилац кривичног дела ставља у "повољнији положај" у односу на некога коме је изречена условна осуда или нека друга санкција:

"Чуо сам да су други судови изрицали казну рада у јавном интересу. И постоји нека, под знацима навода, пракса да се јавним личностима изриче та казна, чиме се, према мом мишљењу, они на неки начин стављају у повлашћенији положај." (С 10)

Замолила сам испитаника да ми објасни своје размишљање:

"Јесте санкција и условна осуда али је лакши рад у јавном интересу. Кад добије условну осуду он има одређено време провере, а кад добије рад у јавном интересу он има од 60-360 часова рада, с тим што се тај рад извршава у Црвеном крсту или некој хуманитарној организацији и ви мислите да они сваки дан иду тамо и раде осам сати колико је предвиђено. Ја не верујем. Ту, пре свега, нема доброг надзора над извршењем, а друго, таква смо средина где увек неко покушава да избегне, кад год је то могуће, извршавање одређених обавеза." (С 10)

Из овог коментара се може да закључити да постоји одређени степен неповерења у ефективност санкције рада у јавном интересу због могућности "изигравања" обавеза од стране осуђеног. Испитаници изражавају бојазан да организације у којима се санкција извршава не би биле у стању да адекватно одговоре задатку надзора над осуђеним, чиме би била угрожена сврха изрицања рада у јавном интересу. Оваква пракса, која је према мишљењу испитаника у складу са "менталитетом људи на овим просторима" је један од фактора који могу угрозити примену рада у јавном интересу. Слично је и размишљање следећих испитаника:

"Знате какав је наш народ, упутите ви некога на извршење те мере у болницу, а он тамо познаје неког лекара. Они ће рећи дошао је данас, потписаће му да је био и ви не знате да ли је уопште ишта радио. То је нормално за наш народ." (С 09)

"Па, судија који је изрекао рад у јавном интересу не може да контролише да ли је тај окривљени, сада већ осуђени, пошто је добио ту казну, да ли он долази тамо на рад у ту организацију. Истина, он добија извештај од те организације али питање је колико је тај извештај тачан, да ли неко има неког у тој организацији ко ће да му напише да он долази тамо редовно или нема." (С 19)

"А да не причам како се то после спроводи, код кога, на који начин, да ли долази, не долази. Да ли га то интересује, не интересује, да ли је поента да се то што пре заврши. Знате, реакција је, нажалост: "извукао сам се, прошао сам некажњено", и то нема ефекта." (С 15)

Непрецизност законских одредби је, према једном испитанику, један од разлога за мању примену рада у јавном интересу. Законом је прописано да у тренутку замене казне затвора радом у јавном интересу пресуда мора бити правноснажна, што у пракси није случај:

"Разлог занемаривања примене је по мом мишљењу пре свега у непрецизности самог закона у одређивању мере између затворске казне и њене замене, односно претварања у број радних дана за рад у јавном интересу. Код изрицања те казне јавља се проблем јер закон децидно одређује да у тренутку замене затворске казне радом у јавном интересу пресуда мора бити правноснажна. У пракси међутим ситуација баш и није таква, ни једна пресуда у тренутку изрицања није правноснажна. Осуђеник мора обавезно дати свој пристанак за ову санкцију, с једне стране, али пристанак не може дати на пресуду која није правноснажна." (С 13)

Испитаници у највећој мери изражавају мишљење да би осуђени, у случају да има избор, пристао на рад у јавном интересу једино из тог разлога како би избегао казну затвора. Као један од проблема који се може јавити у пракси наводи се ситуација у којој судија упућује захтев окривљеном да се изјасни о прихватању рада у јавном интересу пре него што је донета одлука о кривици. У том случају, према речима испитаника, судија практично унапред "наговештава" окривљеном да би могао добити "блажу" санкцију и да казна затвора вероватно није опција. У том случају би, према мишљењу испитаника, могао изостати пристанак окривљеног који може очекивати да му буде изречена нека друга незатворска казна. Овај проблем је у неким страним законодавствима решен на тај начин што судија најпре изриче казну за предметно

кривично дело не узимајући у разматрање рад у јавном интересу, а затим, уколико је реч о казни затвора и ако постоје законски услови за њену замену радом у јавном интересу, упућује захтев осуђеном да се изјасни да ли прихвата извршење рада у јавном интересу. Овакав "двостепени" поступак се примењује нпр. у Финској и Хрватској, док у Шпанији судија поред казне рада у јавном интересу изриче истовремено још једну казну (казна затвора, новчана казна или судски налог), па уколико нема сагласности окривљеног, примењује се та друга санкција.

"Иако постоје људи који су спремни на добровољан рад, другачија је ситуација кад ви неког казните да нешто ради, а он то иначе добровољно никада не би радио; потпуно је другачији однос према томе. Он ће можда пристати да не би ишао у затвор ако има избор, као што, од како је уведено цивилно служење војног рока, људи пристају да служе цивилно уз образложење о приговору савести, да не желите да носите оружје, што се злоупотребљава." (С 04)

"Поставља се и питање када ће суд добити пристанак учиниоца јер ако се такав захтев упуту оптуженом пре изрицања пресуде, то аутоматски значи да судија заузима унапред одређени став о врсти санкције, пре доношења одлуке о кривици." (С 07)

Интересовало ме је у којој мери је, према мишљењу испитаника, окривљени спреман да прихвати обављање рада у јавном интересу, да ли је сагласан са применом ове санкције и да ли се у пракси јавља ситуација да окривљени не пристаје да му буде изречена казна рада у јавном интересу.

"Да, имала сам таквих случајева, али зато ћу изрећи неку другу алтернативу. Судија увек има довољно могућности на располагању." (С 14)

"Па, окривљени зна да је за њега у сваком случају боље да добије рад у јавном интересу него, на пример, условну осуду. Ову казну ће да одради, рецимо за 60 сати, док је за условну осуду провера од 1 до 5 година. Дакле, пет година ће морати сваког дана да размишља о томе, не могу да урадим ово, не могу да урадим оно, да му не би опозвали условну осуду. Тако да је њему у интересу да добије рад у јавном интересу. Мада он не мора да пристане; без његовог пристанка судија не може да му изрекне такву санкцију." (С 20)

Условна осуда и условна осуда са заштитним надзором

Условна осуда је санкција која се дуги низ година практично рутински изриче примарним учиниоцима за лакша кривична дела, нехатна или ситуациона, када је реч о блажем степену кривичне одговорности. Њени ефекти, сврха и начин примене су "добро познати" судијама, тако да се она знатно чешће примењује у односу на условну осуду са заштитним надзором.

"Условна осуда се веома често изриче, по правилу окривљенима који по први пут врше кривична дела. Већина тих дела су не само лакша кривична дела, већ се ради о блажем степену кривичне одговорности, често вршена са нехатом или су дела такозване ситуационе природе, па је непримерено да издвајате човека, због малог прекршаја, из друштвене средине." (С 05)

"Према мојим сазнањима условна осуда се веома често изриче, за разлику од условне осуде са заштитним надзором." (С 15)

"Условна осуда са заштитним надзором је релативно нова и мало је специфичнија санкција, а све што је ново иде спорије." (С 18)

Проблем у примени условне осуде са заштитним надзором је, према испитаницима, недостатак регулативе којом се уређује поступак извршења заштитног надзора.

"Ја претпостављам да би то био центар за социјални рад. То би морало бити предвиђено неким другим законом који уређује рад те институције, па онда да каже: између осталог у надлежности има спровођење заштитног надзора који се уз условне осуде изриче учиниоцима кривичних дела. Ми у пракси не знамо коме да се обратимо, који је орган надлежан за извршење заштитног надзора." (С 04)

"Ми немамо никакав увид у објективне могућности осталих институција, немамо процедуру по којој се заштитни надзор извршава. Не знамо да ли ће нам уопште и на који начин нека друга институција одговорити по том захтеву, односно то би била пресуда која би обавезивала сваког коме се достави на извршење." (С 15)

Испитаници наводе да се уз условну осуду, уколико је потребно применити додатну меру заштите учиниоца, одредити неки услов, ограничење или обавезу,

најчешће изриче мера безбедности. Такав је случај са осуђеним наркоманима који веома често врше имовинска дела и управо због своје зависности у највећем броју случајева су повратници у извршењу. По правилу, у случају да је окривљени имао *"више претходних условних осуда које нису дале ефекта, изриче се казна затвора, али се води рачуна о трајању казне како она не би ограничила његово лечење"* (С 13). Према речима испитаника, у пракси судије још увек радије прибегавају да уз условну осуду изричу меру безбедности, *"која није заштитни надзор, али би могла под то да се подведе"* (С 09), иако се уз условну осуду са заштитним надзором може одредити обавеза, као на пример обавезно лечење наркомана:

"По закону се сваких 9 месеци проверава извршење мере обавезног лечења алкохоличара и наркомана. Када се изрекне таква мера уз условну осуду често се осуђеници не јављају на спровођење ове мере безбедности или се јаве једном, два пута, па после самоиницијативно престану. Институције којима упућујемо ту пресуду су институт у Драјзеровој за психијатријско лечење и институт Лаза Лазаревић. Пракса је просто успоставила ту сарадњу, а осим тога она нам је ограничена чињеницом да су то две специјализоване установе – институције, тако да се увек њима обраћамо." (С 13)

Поједине судије сматрају да условна осуда са заштитним надзором нема никаквих предности у односу на обичну условну осуду. Заштитни надзор који је претходним кривичним законом био прописан, требало је да спроводе центри за социјални рад, који на том плану нису успели да учине много. Штавише, условна осуда са заштитним надзором, која је уведена Кривичним законом из 1977. године, никада није пронашла своје место у систему кажњавања.

"Ја сам изрекао условну осуду са заштитним надзором, али пре једно десетак година, када сам почео да судим. Испало је да је неспроводива, јер заштитни надзор је требало да извршава центар за социјални рад. Никад ми није одговорено, иако сам тражио да се према том лицу изврше мере социјалног старања." (С 02)

"Центри за социјални рад, вероватно због обимности посла, апсолутно ништа не раде на спровођењу овог заштитног надзора. Стога је ми не изричемо јер нема ко да је спроведе" (С 10)

Казна одузимања возачке дозволе

Од увођења у кривични закон, казна одузимања возачке дозволе је једна од санкција која је, према речима испитаника, у судској пракси *"правила највише проблема, дилема и нејасноћа"* (С 05). Постоје опречна мишљења испитаника о њеном месту и функцији у систему кривичних санкција, и то је можда један од разлога што се још увек у недовољној мери изриче. Навешћу неке од аргумената за и против ове казне:

"По мени је то добра казна, зато што се дозвола одузима на дужи временски период. Ова санкција ће "погодити" не само извршиоце саобраћајних кривичних дела већ и оне који су током припремања или извршења кривичног дела користили моторна возила " (С 10)

"Не мислим да је добро решење одузимање возачке дозволе; ви осуђеном одузимате папир, што не значи да он неће управљати возилом. Ако ви некоме одузмете пасош не значи да он неће моћи прећи границу, било илегално, било тако што ће доћи на идеју да фалсификује пасош." (С 20)

Слична санкција постоји у кривичном закону као мера безбедности забране управљања моторним возилом, па неки од испитаника наводе да се јавља нејасноћа у погледу разлога увођења ове санкције:

"Увођење одузимања возачке дозволе као нове врсте казни довешће судску праксу у велику дилему обзиром да забрана управљања моторним возилом постоји и у систему мера безбедности. Нејасно је чиме су се предлагачи руководили увођењем одузимања возачке дозволе као казне." (С 07)

Према мишљењу испитаника, казна одузимања возачке дозволе има предности у односу на меру безбедности забране управљања моторним возилом, као што видимо у следећем одговору:

"Одузимање возачке дозволе ја ређе изричем и примењујем. То је иначе строжија санкција од мере безбедности забране управљања моторним возилом. Друго, она сама као казна много касније застарева него мера безбедности, тако да је у том смислу много ефектнија, несумњиво је ефектнија од мере забрана управљања моторним возилом." (С 08)

"Мера безбедности забране управљања моторним возилом је ограничена само за управљање возилима на територији Србије. Нелогичност произилази да на

другој територији учинилац коме је изречена ова мера може слободно управљати возилом." (С 17)

Чланом 44. Кривичног закона Србије предвиђено је да се казна одузимања возачке дозволе може изрећи као главна и као споредна казна. Предност изрицања казне одузимања возачке дозволе као споредне казне, на пример уз условну осуду, се састоји у томе што је њено дејство поштрено и она се практично јавља као услов уз условну осуду:

"Ова санкција се по правилу изриче као споредна казна уз условну осуду. Таква казна се изриче учиниоцу кривичног дела у вези са чијим извршењем или припремањем је коришћено моторно возило. Ако му се одузме дозвола, а он ипак вози, у том случају може да му се опозове условна осуда и тада му се изриче казна затвора. " (С 06)

Поједини испитници сматрају да се значај ове казне огледа пре свега у њеном превентивном дејству. Један од испитаника наводи да:

"Самим тим што се дозвола одузима на један дужи временски период, посебно када су у питању малолетници или млађа пунолетна лица, зато што је при том вршио неко кривично дело, он ће се питаће да ли треба и касније да ради то што је урадио јер сада нема возачку дозволу." (С 11)

"Казна одузимања возачке дозволе не би требало да буде изолована санкција само у кривичном закону. Ви бисте морали да решите и кроз закон о основама безбедности саобраћаја шта са возачем коме је дозвола била одузета, да ли би он морао поново да полаже возачки испит, у којим роковима и како. То није решено, значи ту би била та специфичност." (С 15)

Новчана казна у дневним износима

Мишљење испитаника о новчаној казни у дневним износима може се најбоље представити следећим примером:

"Што се тиче новчане казне у дневним износима, мислим да је то непотребна компликација ствари, јер то подразумева фактички да ми у оквиру кривичног поступка водимо још један поступак којим утврђујемо какво је заправо имовинско стање странке, што је у нашим друштвеним условима прилично

непримерено, јер је прилично несређена та општа евиденција око имовинског стања, или је бар разбацана на разне стране." (С 02)

Постоје веома мале разлике у одговорима судија на питање о могућностима примене новчане казне у дневним износима. Испитаници се изјашњавају да имају великих проблема приликом њеног изрицања. То се првенствено односи на немогућност да утврде реално стање прихода и расхода оптуженог. У пракси се дешава да ти подаци или нису доступни, или не одражавају реално стање. Примера ради, у случајевима оптужених који су приватни предузетници неретко се дешава да званични податак управе прихода не показује стварни приход, већ само износ опорезивог прихода који је порески обвезник пријавио. Познато је да људи нерадо пријављују реалан приход, како би избегли плаћање пореза, па такви подаци не могу бити поуздано мерило на основу кога се може одредити висина дневног износа новчане казне. Сличан је случај и са запосленима који раде код предузетника, а нису пријављени како би се избегло плаћање пореза и доприноса. Навешћу неке од карактеристичних коментара:

"Податке о његовом имовинском стању теоретски ми можемо потражити од службе пореске управе, али они по правилу немају истините податке с једне стране, а са друге то се дуго чека тако да смо ми, бар када је овај суд у питању, склонији да изричемо новчане казне по старом режиму." (С 03)

"Људи који се баве неким приватним послом често пријављују минималне зараде. Ви знате да је његова реална зарада много већа, али он ипак и вама и држави пријављује минималну зараду због пореза и свега осталог." (С 05)

"Пре свега, сувише је компликовано утврђивање прихода учиниоца кривичног дела, а потом разлике између прихода и расхода у току једне године. Треба од организације у којој је учинилац запослен прибављати такве извештаје, што може само доводити до одуговлачења трајања кривичног поступка. С друге стране, опште је познато да, поред редовних прихода запослених, постоје и споредни приходи који се нигде не евидентирају. Постоје приходи и од сиве економије, а посебно је питање како ћемо утврђивати приходе пољопривредника." (С 17)

Испитаници истичу да би ова санкција могла функционисати само у случајевима када оптужени има *"легалан радни однос; тада би могли да захтевате од његовог послодавца да вам прикаже-достави колика је његова плата"*. Наравно,

поставља се и питање, како наводи исти испитаник, *"да ли је тај податак истинит или није"*. (C 11)

Испитаници истичу да приликом утврђивања имовинског стања оптуженог наилазе и на ситуацију да он не поседује никакву имовину или се имовина (стан, кућа, возило) води на неког члана породице. Трансакције имовине на супружника, децу, родитеље, рођаке, које се неретко из различитих разлога дешавају у пракси, могу представљати препреку за одређивање имовинског стања оптуженог од стране судије.

"Оптужени може поседовати више некретнина, а да вам каже да нема ни једну; јер као прво, значи нема на папиру, а с друге стране ви то не можете проверити. То је велики проблем." (C 08)

Други, можда још већи проблем у одређивању висине дневног износа је утврђивање нужних расхода учиниоца кривичног дела. Веома је дискутабилно шта се може сматрати нужним расходима, поготово што прецизна дефиниција не постоји, а смернице за њихово утврђивање нису одређене. Судија би, по свему судећи, требало да има солидно знање из области економије, или да ангажује стручњака из те области, како би установио који су то неопходни издаци домаћинства оптуженог. Трошкови за намирнице и друге кућне потрошштине, станарину, комуналне услуге, одећу и обућу, школовање деце, трошкови горива и одржавања возила, итд. могу се значајно разликовати од случаја до случаја. Неко може плаћати алиментацију или издржавање старих родитеља, другоме је из здравствених разлога потребан одлазак у бању, на планину, море итд. Дакле, трошкови могу зависити од нечијих потреба, навика, обавеза, околности; различитих фактора које треба појединачно утврдити и сагледати у којој су мери оправдани и реални. Изјава окривљеног о расходима у највећем броју случајева не би могла да послужи као основ за утврђивање параметара казне, а провера истинитости исказа и прибављање доказа би одузела сувише времена. Врло је вероватно да би епилог овакве рачунице, као што је један испитаник духовито прокоментарисао, могао да подсећа на виц о економији просечног грађанина Србије: *"Имам плату 300 евра, а месечно трошим 400; да ме питате одакле ми, немам појма!"* (C 02)

"Шта су то нужни расходи? Свако од нас вам на то питање може дати другачији одговор. Неко вам може рећи да је то дневна потрошачка корпа, други ће вам рећи да су ту и неопходни лекови, будући да је човек болестан... итд." (C 05)

"Расходи учиниоца кривичног дела у протеклој календарској години, то је практично немогуће утврдити. Немогуће је утврдити колики су његови нужни расходи и шта је за неког нужни расход, а за неког није. Да ли је за неког нужни расход да оде четири пута месечно у позориште или да оде на летовање на ову или ону дестинацију, да ли је то телефонски рачун, да ли је то просечна потрошачка корпа? Ви просто не можете да утврдите егзактан податак и кад дођете у такву ситуацију они вам кажу, знате најпростије моји расходи су равни мојим приходима." (С 16)

Одредбе кривичног закона којима се прописује изрицање новчане казне у дневним износима су, према мишљењима неколицине испитаника, прихваћене из законодавстава земаља које имају много развијенији друштвени и економски систем. Као такве, новчане казне у дневним износима могу бити прикладна санкција за околности у тим срединама. Наиме, у многим земљама се прикривање прихода и утаја пореза, као теже кривично дело, веома строго кажњава, па се може претпоставити да ће подаци добијени од званичних финансијских органа довољно прецизно одражавати имовинско стање окривљеног. Ситуација са "пореском дисциплином" у нашој земљи је таква да не омогућава добијање поузданих информација о имовинском стању грађана, што наводи судије на закључак да се у одредбама закона којима се прописује изрицање новчане казне у дневним износима није водило рачуна о овој "специфичности" нашег друштва.

"Видите, то је преузето из законика неких напреднијих земаља, напреднијих у смислу егзактнијих, прецизнијих, сигурнијих, тамо где је плаћање пореза најважнија грађанска обавеза, где су ваши приходи и имовина реално евидентирани и приказани, тамо где вас давање неких непотпуних и лажних података о приходима доводи у велики проблем." (С 04)

"На Западу је то лако, све се може избећи али не и плаћање пореза држави. Код нас је то нешто другачије. Радници су веома често непријављени, а и када јесу то је на минималцу." (С 18)

Све ово има за последицу пролонгирање дужине трајања кривичног поступка што им, како истиче један од испитаника, *"представља проблем због тог императива да све треба што брже да се заврши"*. (С 19) То, с друге стране, може довести до нежељених последица рутинског одрађивања судијског посла:

"Знаете, кад год вам је приоритет квантитет, губите на квалитету." (С 10)

Судећи према одговорима испитаница/испитаника, управо недостатак валидних информација, недостајући је фактор у раду професионалаца, чиме се често доводи у питање смисао изрицања новчане казне у дневним износима.

"Знам ја, ми смо хумано друштво и жеља нам је да све санкције максимално индивидуализујемо, али када је у питању новчана казна у оваквом облику то је једноставно немогуће извести." (С 03)

Законодавац је очигледно имао у виду могуће потешкоће у изрицању новчане казне у дневним износима, па је одредбама Кривичног законика прописано да ће суд, уколико се не могу прибавити веродостојни подаци о приходима и расходима учиниоца кривичног дела, а није могуће одређивање дневног износа ни на основу слободне процене суда, или би прибављање таквих података знатно продужило трајање кривичног поступка (дакле управо све оно што се, према речима испитаника, у пракси и дешава), изрећи новчану казну у одређеном износу, у оквиру прописане најмање и највеће мере.

"Поступак одређивања дневних износа је не само сложен, већ је то скоро немогуће остварити. Ми у таквим ситуацијама прибегавамо овој одредби да ако није могуће утврдити висину дневног износа новчане казне на основу слободне процене суда или би прибављање података знатно продужило трајање кривичног поступка суд ће изрећи новчану казну у одређеном износу у оквиру минимума и максимума и онда на тај начин одређујемо казну." (С 14)

"Уместо дневних износа који отежавају примену новчане казне, било би боље да су смислили неко флексибилније решење, рецимо веће распоне. Ја у сваком случају покушавам да индивидуализујем казну, и у овом случају када је у питању новчана казна, наравно у границама максимума и минимума, колико ми закон каже." (С 09)

"Дакле, ја за сада не изричем новчану казну у дневним износима, а убудуће, видећемо." (С 20)

Ефекти примене новчане казне

Приликом увођења одредби које се односе на одређивање висине новчане казне, законодавац је имао у виду уједначавање њеног утицаја на извршиоце различитог материјалног положаја. Може се рећи да су ставови испитаника/испитаница о утицају новчане казне на учиниоце различитог имовинског стања прилично уједначени. У највећем броју случајева они сматрају да изрицање и извршење новчане казне има различите ефекте на учиниоце различитог материјалног стања. Према мишљењу испитаника, када је реч о имућнијим учиниоцима, ефекат новчане казне се практично губи, а њено специјално превентивно дејство је минимално.

"Посматрајући новчану казну уопштено, она на имућне осуђене нема никакав ефекат зато што се то своди на то да сте платили и да више са тим немате везе и никакав проблем. И кадгод будете дошли у сличну ситуацију имате довољно новца да то платите и да на тај начин решите свој проблем, јер вам условна осуда представља већи проблем од новчане казне код таквих осуђеника или њихових породица које су имућне." (С 09)

Сасвим је другачија ситуација када су у питању сиромашнији учиниоци. Неретко се догађа, како истиче једна од испитаница, "да окривљени сами сугеришу да му не изричемо новчану казну и да му одмах изрекнемо казну затвора." (С 04)

"За оне који то немају да плате, значи било је ситуација да вам окривљени каже: Одмах ми, молим вас, дајте затвор; ја идем у затвор ја то немам да платим и моја породица то не може да издржи, моја деца, ја то не могу да платим, немојте ми давати новчану казну, дајте ми одмах казну затвора, боље је за све нас да ја идем у затвор." (С 04)

Директније него друге казне, новчана казна негативно делује и на чланове породице осуђеног.

"Ова казна увек погађа и његово најближе окружење, пошто су по правилу чланови породице упућени на њега као на храниоца, тако да казна у већој или мањој мери погађа и чланове породице. Али систем казни је тако постављен да их једноставно не можемо заштити, мада ми водимо рачуна о томе и то ценимо и код изрицања опште новчане казне и водимо рачуна о мери у којој ће чланови породице трпети последице." (С 02)

"Ви погледате особу и размислите колико ће то за њега представљати казну, да заиста осети да сте га казнили, а у коликој мери ће бити оштећен не само оптужени већ и његова породица. Осуђени не сме да осети казну као неку одмазду или освету државе. Друга је ствар да ми живимо у неком систему; ми смо ипак земља сиромашног народа, кривична дела често врше сиромашни људи којима заиста тешко можете наплатити новчану казну. Често ни трошкове не можете наплатити. У маси случајева ми их ослободимо од плаћања трошкова, али све то требате индивидуално посматрати." (С 09)

Има и схватања да ова санкција *"теже пада окривљенима, јер удара по џепу, али су последице безазлене"* (С 19). С друге стране, према мишљењу испитаника, новчана казна има мање стигматизирајући ефекат, што је чини прикладном алтернативом казне затвора. За разлику од других казни, након изрицања новчане казне осуђеном се у потврди о некажњавању ова санкција вероватно не би видела јер се брзо брише из казнене евиденције:

"Таква казна се брзо брише из казнене евиденције и постаје недоступна осталим људима, осим суду, полицији и сл. Њима то заувек остаје доступно као податак. Али, ако тражите посао, и ако се тражи потврда о некажњавању, биће празна након неког времена". (С 10)

3.2.3. Утицај реформе кривичног законодавства на унапређење права, положаја и улоге жртве

Законом о кривичном поступку регулисан је положај и права жртве (оштећеног) у кривичном поступку. Жртва кривичног дела се може појавити као сведок у поступку (што је у пракси њена најчешћа улога), може истаћи имовинскоправни захтев или преузети кривично гоњење у случају одустајања тужиоца.

Новим закоником о кривичном поступку је предвиђен поступак медијације ради постизања споразума између оштећеног и окривљеног као алтернативан начин за решавање кривичних спорова. Иницијатива за вођење овог поступка може да потекне од јавног тужиоца или од једне од наведених страна и то у фази одлучивања по поднетој кривичној пријави, и то искључиво за дела за која је предвиђена новчана казна или казна затвора до једне године, изузетно до три године. Поступак посредовања се може окончати поравнањем између две стране које се формулише у писаном споразуму. Интересовало ме је мишљење испитаника о утицају реформе кривичног законодавства на положај и права жртве (оштећеног) и њене улоге у свим фазама кривичног поступка.

"То је јако компликовано и широко питање. Оштећени имају више процесних могућности. Прво, да као сведоци кажу оно што се десило, да истакну имовинско правни захтев, да у случају одустанка преузму кривично гоњење у сваком појединачном случају и за свако кривично дело. У том процесном смислу они су заштићени. Са друге стране њихов процесни положај отежан је процесним положајем самог окривљеног. Законик о кривичном поступку пружа доста широка права окривљеном; понекад и права која су због лоших законских решења подложна злоупотреби од стране окривљеног, па у том процесном смислу та злоупотреба процесних права утиче на то да положај жртве буде отежан. Имате заправо опет сукоб два принципа, право жртве на заштиту, па и процесну заштиту и право окривљеног на правично суђење са свим правима која му припадају." (С 02)

"Што се тиче самог поступка, ту постоји довољно института за заштиту права оштећених. Колико се они примењују, ја то не могу прецизно да вам кажем. Ја се првенствено не срећем са таквим делима, али оно што могу да вам кажем је да нови законик о кривичном поступку предвиђа доста

института, и ако се буде примењивао заиста ће обезбедити заштиту оштећених. (С 08)

Према мишљењу испитаница/испитаника, права жртве су била у довољној мери заштићена и претходним закоником о кривичном поступку, а новим је, како наводи један испитаник, повећан степен заштите жртве (оштећеног):

Условно јесу, иде се на већи степен заштите, могу то слободно да кажем. (С 14)

И прошлим законом су права жртве како их ви називате, ја би рекао оштећених, у довољној мери била заштићена. (С 07)

Не ништа се није променило, све је исто као и раније. (С 11)

Једно од права оштећеног у кривичном поступку је да, уколико тужилац одустане од кривичног гоњења, оштећени може да настави кривично гоњење, при чему преузима сва овлашћења која има тужилац.

Уколико јавни тужилац одустане од кривичног гоњења у току самог поступка оштећени се може појавити као тужилац у самом поступку, при чему преузима сва она овлашћења која јавни тужилац има у току поступка. Мада се врло ретко дешава да јавни тужилац, ако је већ подигао оптужницу одустане од тога. (С 06)

Генерално мислим да имају релативно добру заштиту само уколико суд то испоштује. Јер се дешава да се у појединим ситуацијама то не испоштује до краја. Када тужилац не иступи у неком скраћеном поступку, оштећени може да преузме ту улогу. (С 15)

Интересовало ме је мишљење испитаника о поштовању права жртве на заштиту од окривљеног током кривичног поступка и улози суда у обезбеђивању тог права.

Имате ситуацију где оштећени нису заштићени од утицаја окривљеног у току поступка. Ви не можете, јер не постоји механизам, да искључите могућност да окривљени ступи у контакт са оштећеним, што с једне стране може да буде добро, јер се јавља могућност нагодбе, а са друге стране врши притисак на њега. И верујте ми да није редак случај да оштећени или било који сведок промени неки исказ у току поступка. (С 09)

Суд је дужан да сведока и оштећеног заштити од увреде, претње и сваког другог напада. Учесника поступка или друго лице које пред судом вређа сведока или оштећеног, прети му или угрожава његову безбедност, суд ће опоменути или новчано казнити пред судом. У случају насиља или озбиљне претње, суд ће обавестити државног тужиоца ради предузимања кривичног гоњења. На предлог истражног судије или председника већа, председник суда или државни тужилац може захтевати да полиција предузме посебне мере заштите сведока и оштећеног. Значи, постоји могућност да се по службеној дужности обавести тужилац јер је таква врста претње и угрожавања ново кривично дело. Једна испитаница је навела интересантан пример из своје праксе у коме је, водећи кривични поступак у предмету насиља у породици захтевала од полиције предузимање посебних мера заштите сведока и оштећеног:

"Ми смо покушали ту меру да применимо у ситуацији где је било у питању кривично дело насиља у породици, према супрузи и две малолетне ћерке. Супруга је обавестила тужиоца да, што није редак случај, да се ситуација погоршала након покретања поступка. Да су они сад приватно предузели оно што су могли, да се одселе, да не буду у истом стану, да он не зна где се оне тренутно налазе. Тада нису постојале сигурне куће и слично. Супруга, значи жртва, је обавестила тужилаштво о тим претњама и тужилац је обавестио истражног судију, а истражни судија је преко већа ставио такав предлог. Ми смо упутили захтев полицијској станици по месту пребивалишта да се предузму посебне мере заштите. Такве мере законом о кривичном поступку нису предвиђене. Значи, оним законима које ми примењујемо процесно и материјално током суђења те мере нису предвиђене. Значи, морали смо да тражимо шта нам у том смислу стоји на располагању у тадашњем закону о унутрашњим пословима, касније је то био закон о полицији, у то време закон о унутрашњим пословима и неки правилник о извршавању послова јавне безбедности. Ту смо нашли као најблажу меру меру упозорења, значи да му се изда писмено упозорење да не сме да контактира са оштећенима. Друга ствар, нашли смо неке мере ванредног обезбеђења, у смислу процене озбиљности претњи. Ми не можемо да извршимо процену озбиљности претњи, у тој фази то мора да уради полиција, па уколико се направи процена да је то озбиљно и да се не могу заштитити на други начин, да им се пружи ванредне мере обезбеђења. То је у том тренутку могло да буде чешћи обилазак

одређеног терена од стране полицијске патроле. Није постојала могућност, ни законска ни техничка да се њима додели полиција 24 сата. Први одговор на тај допис је био о чему се ради и шта то значи? То се никад није захтевало, конкретно од те полицијске станице, и просто људи нису знали у пракси како да то спроведу и шта то значи. Наравно да су прихватили, јер то је био судски документ, друго, позван на конкретно наведене чланове." (С 04)

Према речима испитаника, у судској пракси се дешава да оштећени у неким ситуацијама нису заинтересовани за сарадњу са судом, што не само да отежава спровођење поступка, већ представља и непоштовање суда, дакле прекршај који се може новчано казнити. Оваква пракса је нарочито честа у случајевима имовинских кривичних дела, када оштећени нису спремни да се појаве на суду и сведоче.

Нажалост, писани судски документ у пракси нема толику тежину, почев од тога да вам се сведоци не одазивају на позиве јер њих то не интересује. То је главни мотив, да ли су они заинтересовани да сведоче или не. Каква грађанска дужност, какав судски позив? Па не пада ми на памет. Не, они су убеђени да не морају. Са окривљенима никада немате сукоб, скоро никад, њима је јасна њихова позиција. Ви можете добити пред крај поступка или приликом пресуђења претње, то нису ретке ситуације, али претње због санкције, не због ситуације у којој се нађу током поступка, њих интересује само исход. Али имате свакодневни проблем и са оштећенима и са сведоцима јер је њихов главни аргумент да они за то апсолутно нису заинтересовани, да њих суд малтретира. Код имовинских кривичних дела оштећени не желе да сарађују. Ви имате на располагању новчано кажњавање и привођење. Али то вам и пролонгира трајање поступка и ствара још већи проблем, још већи револт и сукоб. Толико о поштовању и непоштовању. Таква култура код нас не постоји. (С 04)

Један од разлога незаинтересованости за сарадњу са судом можда лежи у томе што у свести жртве кривичног дела није примаран интерес за кажњавање учиниоца, већ добијање накнаде за претрпљену штету, што суд у кривичном поступку ретко досуђује, већ радије упућује оштећеног на парнични поступак. С друге стране, постоји и оправдани страх од могуће освете учиниоца уколико оштећени у својству сведока или тужиоца учествује у кривичном поступку:

"У склопу своје одлуке, уколико вам је све јасно, можете али и не морате досудити оштећеном и накнаду за све оно што је он претрпео. По правилу то се не ради, већ се оштећени упућује на парницу ради остваривања имовинско-правног захтева. И онда се у парници, будући да кривична пресуда обавезује парнични суд у погледу кривице окривљеног, онда парнични суд у том поступку додељује одређену накнаду оштећеном за оно што је он претрпео, да ли су то болови, да ли је то страх, зависно од тога које је кривично дело у питању и самим тим суд, не само кривични, већ суд у целини пази на интересе оштећеног." (С 16)

3.2.4. Утицај реформе кривичног законодавства на положај и права оптуженог

Интересовало ме је мишљење испитаника о положају и правима оптуженог у кривичном поступку. Испитаници изјављују да оптужени током поступка ужива сва права која произилазе из Закона о кривичном поступку, која су понекад толико широка да су *"подложна и злоупотреби од стране оптуженог"*. Једно од основних начела кривичног поступка гарантује оптуженом правично суђење са свим правима која му припадају.

Према чл. 59. Кривичног законика, суд може ослободити казне учиниоца кривичног дела за које је прописана казна затвора до три године или новчана казна, уколико је на основу постигнутог споразума са оштећеним испунио све услове тог споразума. Када је реч о поравнању између учиниоца и оштећеног, испитанице/испитаници наводе да се то у пракси дешава у релативно малом броју случајева, и да је оштећени најчешће у ситуацији да води приватну тужбу, обично када је у питању неки имовински спор. У случају кривичних дела која се гоне по службеној дужности, поравнање се дешава обично из тог разлога што суд оцењује накнаду штете жртви као олакшавајућу околност, што као последицу може имати изрицање блаже казне учиниоцу.

"Поравнање је релативно ретко. Пре свега се ради о приватним тужбама приватних тужилаца за кривична дела која се гоне по приватној тужби и обично је то неки имовински спор у позадини или је непосредно везан за предмет кривичног дела. У том случају окривљени, да се не би излагали кривичном гоњењу, прихватају то поравнање. Поравнање код кривичних дела која се гоне по службеној дужности се дешава у случајевима када се ради о неким специфичним имовинским кривичним делима, рецимо код превара, јер спремност окривљеног да надокнади проузроковану штету директно ценимо као олакшавајућу околност." (С 02)

"Ја могу да кажем да се на главном претресу често дешава да окривљени надокнаде штету оштећенима код кривичних дела против живота и тела и код саобраћајки. Код тих врста кривичних дела дешава се да окривљени надокнаде штету оштећенима и ја то, узимајући у обзир и његова лична својства, ценим као олакшавајућу околност." (С 11)

Уколико дође до поравнања између учиниоца и оштећеног, суд може да ослободи казне учиниоца кривичног дела на основу постигнутог споразума са оштећеним. Уколико учинилац кривичног дела испуни све обавезе из споразума, суд може да га ослободи казне за кривична дела за која је прописана казна затвора чак и до 5 година.

"Мени се у пракси није десило да они постигну такав споразум, да се појаве пред судом са неким споразумом. Дешава се да оштећени каже: ја се не придружујем кривичном гоњењу и не истичем имовинско правни захтев. Значи не тражим накнаду штете. У том смислу се то узима као олакшавајућа околност." (С 04)

Према члану 89. Кривичног закона прописано је да се при осуди за кривично дело учињено путем средстава јавног информисања, или за кривично дело које је проузроковало опасност за живот или здравље људи, суд одлучи да се о трошку осуђеног пресуда објави јавно, у целини или у изводу.

"Када су у питању увреде и клевете учињене преко штампе, суд има специфичну надлежност. Велики број дневних листова се штампа на подручју наше месне надлежности тако да смо ми затрпани предметима које у жаргону зовемо штампарке. То су поступци за кривична дела против части и угледа, а учињена путем средстава јавног информисања, значи то је тежи облик тих вербалних деликата." (С 04)

Законом се може одредити обавезно објављивање пресуде, при чему суд одлучује путем којег средства информисања ће се то учинити. Интересовало ме је мишљење испитаника у којој мери јавно објављивање пресуде може имати штетног дејства на окривљеног и да ли у том случају може доћи до нарушавања његових права. Могу се издвојити две групе одговора. Једни сматрају да јавно објављивање пресуде може имати штетне последице, док су други супротног мишљења:

"Постоји делимична колизија између прописа о јавном информисању са заштитом приватности личности окривљеног у кривичном законодавству; још увек законодавац нија нашао праву меру та два супротна интереса." (С 07)

"Може наравно имати штетне последице, ником није пријатно да се у новинама, а још горе на ТВ повлачи његово име и да се каже да је извршио неко

кривично дело. С друге стране, јавност мора имати доступност информација о томе, тако да је то нешто што осуђени носи као последицу онога што је урадио, а оштећени углавном колико ја видим то уважавају. Ту је сад чудна комбинација, право јавног интереса, права окривљеног и права оштећеног." (С 08)

"Што се тиче последица, свакако да може имати штетне последице, то је неспорно. Али опет, не треба их предимензионирати, јер онај ко би требало да вам буде битан, он ће вероватно сазнати из породице да сте били осуђени. Ако то зна шира околина свакако да ћете ви доживети још једну осуду, осуду јавности. Значи, ви ћете двапут бити осуђени и то свакако мора да има штетне последице за вас." (С 19)

Други испитаници сматрају да нема разлога за забринутост када је реч о пракси јавног изрицања пресуде:

"Као прво, то је прописано законом, као друго, сматрам да не може негативно утицати. Мислим да је и за оштећеног и окривљеног ово јавно објављивање врло корисно па чак и када га ослободите. Јер суђење је јавно, али шта вам вреди да је суђење јавно када не знате какву је одлуку донела држава, а тим изрицањем одлуке јавности која ту седи, новинарима, указујете на један став државе према том кривичном делу, према том починиоцу. Шта вреде ти рођаци, пријатељи који су ту седели, људи који су евентуално потенцијални починиоци кривичног дела или његови другови који не знају како је он кажњен. То је нека врста генералне превенције." (С 11)

Право јавности на информисање о догађајима из друштвеног живота произилази из закона о јавном информисању и оно подразумева доступност свих информација од јавног значаја. Њиме је обухваћено и право јавности да буде упозната са читавим током кривичног поступка, а не само његовим епилогом, односно судском пресудом.

"То је питање од општег значаја и не појављује се само у вези пресуде, него и у вези самог кривичног поступка, јер је човек изложен некој осуди средине, да не кажем да долази у позицију да буде у извесној мери изопштен. Наравно да у том смислу може да има штетне последице, али ту постоји сукоб два интереса, интереса јавности да буде информисана о ономе што се дешава у

тој сфери друштвеног живота са једне стране, па и рада кривичног суда који је пре свега позван да реагује." (С 16)

Испитанице/испитаници изражавају већу забринутост у погледу евентуалних притисака на све учеснике кривичног поступка (судија, тужилац, оштећени, сведоци, окривљени, бранилац) који би се могли појавити у случају неодговорног и лаичког интерпретирања информација у медијима. Разлог томе је што већина испитаника наводи да су, нажалост, имали негативних искустава са нетачним пласирањем вести у средствима јавног информисања. Без тежње да генерализују, испитаници наводе да има новинара који су склони сензационализму и који се површно односе према веома деликатним информацијама, што може нанети штету и суду и оптуженом и жртви кривичног дела.

"Видите, ја дежурам као истражни судија и одлазим на лице места након саобраћајне несреће. Тамо један новинар већ снима. Ја никада не дајем изјаве новинарима током истраге. Долазим кући, упалим телевизор, а тамо информација: "Истражни судија рекао да је возач возио брзином 60км/час." Пазите, то је преткривични поступак, ту се још ништа не зна. И ако након суђења дође до ослобађајуће пресуде, судија је крив!" (С 12)

"Ја не могу да сносим одговорност о стручној неспретности новинара, јер ни један од њих није дошао да пита, да открије праву истину, већ има жељу за сензацијом." (С 18)

И други испитаници имају примедбе на понашење појединих медија који се површно и лаички баве веома осетљивом правном материјом, позивајући се притом на права из закона о јавном информисању. Један испитаник наводи пример дневног часописа који својим написима прави велике проблеме, како суду, тако и оштећенима.

"То је новина која у последње време прави велике проблеме судовима, јер игром случаја сад сам на том месту где сам задужен за примање притужби, стално се нешто тражи од суда. То је на неки начин утицање на рад суда и стављање у непријатну ситуацију како судија, тако и оштећених." (С 10)

Један од испитаника истиче да је, поред пружања информација јавности о раду суда, једна од основних сврха јавног објављивања пресуде постизање ефеката генералне превенције, дакле, утицај на друга лица да не врше кривична дела. Јавно

изрицање пресуде нема за циљ стигматизирање осуђеног, већ се на тај начин исказује "прекор и осуда кривичног дела", што представља позитивну страну ове праксе:

"Постоји принцип који ми као судије морамо да узмемо у обзир, то је принцип генералне превенције који се примењује приликом одмеравања казне, који ће утицати на трећа лица да не врше кривична дела, где јавно објављивање пресуде кроз медије има дејство у смислу генералне превенције." (С 02)

3.2.5. Улога друштвене заједнице у извршењу алтернативних санкција

Према мишљењу испитаника, досадашња пракса је показала да шира друштвена заједница нема неки значајнији интерес за сарадњу са институцијама кривичноправног система. Из одговора се може закључити да преовладава схватање да област извршења кривичних санкција треба да буде искључиво предмет бављења формалних институција система и да ту нема места за деловање установа или организација изван традиционалних кривичноправних оквира. Центар за социјални рад је, поред установа за лечење болести зависности и менталног здравља, једина установа која је формално укључена у кривичноправни систем, иако њена улога у извршењу санкција (заштитни надзор) није остварена у очекиваној мери.

"Оно што сада укључујемо у систем и формално и неформално су свакако центри за социјални рад." (С 04)

"Шира друштвена заједница нема неки посебан правни интерес да би се интересовала за тако нешто. Значи, имате суд, знате ко је надлежан за извршење казни и мера безбедности и на томе се по правилу све завршава." (С 06)

"Шира друштвена заједница не би требало да има никакве везе са извршењем било које санкције на ни алтернативних. Тако би било боље, када би свако радио оно што треба и ништа ни више ни мање." (С 17)

Увођењем казне рад у јавном интересу у казни систем, отварају се могућности за активније учешће организација и установа из отворене заједнице у поступку извршења санкције. Према речима испитаника, сарадња која се остварује између осуђеног и организације у којој обавља рад у јавном интересу може бити од обостране користи:

"Рад у јавном интересу је пример санкције код које може да се укључи организација из друштвене заједнице. На тај начин осуђени помаже тој организацији где ради, с једне стране, а са друге та организација би по мени требало на неки начин да допринесе његовој каснијој интеграцији у заједницу. На пример, да му напише неку препоруку ако је незапослен како би касније могао лакше да нађе посао." (С 14)

"Рад у јавном интересу би могао добро да се организује тако да то буде од обостраног интереса, и организацији и осуђеном. Организације које су заинтересоване би требало да доставе који су послови њима потребни и који профил људи може те послове да обавља." (С 08)

Међутим, испитаници наглашавају да у пракси имају проблема да пронађу организацију која је спремна да прихвати осуђено лице на извршење рада у јавном интересу. Стиче се утисак да јавност није у довољној мери обавештена о свим аспектима извршења ове санкције. С друге стране, постоји бојазан послодавца да би ангажовање осуђеног лица *"донело више штете него користи"* из простог разлога што сматрају да *"неко ко ради по казни неће бити заинтересован за рад и бригу о имовини и средствима за рад"* (С 14). Очигледно је да се већа пажња мора посветити информисању и мотивисању потенцијалних послодаваца (организација које су према закону предвиђене за извршење рада у јавном интересу) као и регулисању питања осигурања имовине и лица која обављају рад у јавном интересу.

"Недавно сам покушала да ступим у контакт са јавним комуналним предузећем овде у Београду и добила одговор од њих: "Све је то лепо, можда бисмо га ми и ангажовали, али знате ми њему треба да поверимо наша материјална средства, машине за шишање траве и дување лишића". И одбили су да га приме да ради." (С 11)

3.2.6. Перспективе развоја домаћег кривичног законодавства

Интересовало ме је мишљење испитаника о могућностима имплементације у наше законодавство неких санкција које постоје у другим законодавствима. Мишљења су углавном позитивна; испитаници/испитанице сматрају да би такве санкције могле обогатити домаћу казнену праксу, али се као главна препрека наводе проблеми материјалне и организационе природе. Размена искустава са земљама које имају развијену праксу примене тих санкција би могла бити од велике користи. Наводим типичан одговор једне од испитаница:

"Ја мислим да би било корисно, али опет се враћамо на оно да ми не поседујемо средства којима би све то спровели у дело, ту пре свега подразумевам новчана средства. Затим, лица која би радила у оквиру извршења тих санкција би пре свега морала да буду посебно едукована и оспособљена за тако нешто и морали би прво да разрешимо ко би се бавио тиме. Ко би дао новац за тако нешто? Ви знате да је буџет врло ограничен и да се строго мора водити рачуна на шта се распоређује. Ми немамо довољно средстава као земља каква јесмо, у транзицији. Дакле, уколико би се појавили неки донатори који би евентуално то финансирали и ако би земље које већ имају такве санкције пристале да едукују наше људе да би они касније могли тиме да се баве, ја не видим разлога зашто да не." (С 06)

Неке од мера и санкција које постоје у другим законодавствима у одређеном облику већ постоје или су предвиђене у новим законским решењима. Један од испитаника сматра да би кућни притвор могао послужити као прикладна мера за обезбеђење присуства окривљеног у кривичном поступку, без примене затварања.

"Забрана посећивања одређених места постоји и код нас, а што се тиче ових других, ми немамо ништа против тих мера, нпр. праћење путем електронских направа, али то подразумева озбиљну логистичку организацију, припремљеност и улагање, а ја не знам колико смо ми као земља за то спремни." (С 01)

"Ми већ имамо већ знатан број санкција и мера какве постоје у свету. На пример, у оквиру заштитног надзора једна од обавеза је забрана посећивања одређених места. На неким нашим скуповима ја имам обичај да кажем да бих

веома радо уместо краткотрајне казне затвора изрекао, рецимо, викенд затвор. Када су у питању ситуациона дела, затвор је санкција која психички оставља велике последице, тако да би ове санкције о којима ви причате биле прикладније у сваком случају." (С 08)

"Кућни притвор је предвиђен и у нашем новом законнику о кривичном поступку чија је примена одложена. У низу случајева кућни притвор би био од знатне помоћи и последице по окривљеног би биле знатно мање, с једне стране, а са друге стране у низу случајева се ми двоумимо да ли да применимо притвор или не па у таквим случајевима кућни притвор се јавља као неко међурешење. Та мера је специфична, сасвим употребљива и применљива." (С 02)

Када је реч о електронском праћењу, у одговорима испитаника/испитаница се може приметити скептичност, не само због мишљења да таква санкција изискује значајну техничку опремљеност и материјална средства, већ и због могућих негативних консеквенци у погледу нарушавања људских права осуђеног и његове породице. Једна од испитаница наводи:

"Електронско праћење је предвиђено новим ЗКП-ом, предвиђено је као могућност, сад зависи технички како би се то могло спровести. Ако се обезбеде услови и техничке могућности кад тај закон буде ступио на снагу, постојаће правни основ. Друга ствар је питање спровођења, републичког буџета и начина на који ће се то обезбедити, ко ће да прати и како ће да прати. Мада ја, искрена да будем, нисам баш сигурна да ли је то електронско праћење уопште лепа замисао због могућих угрожавања неких других права и слобода. Окривљеном се наравно морају ускратити нека права током поступка и након поступка, али ће по мом мишљењу бити врло осетљиво проценити до које мере је оправдано и која права му ускратити, а на који начин га ви угрожавате. Ако би се те мере користиле заиста у сврху за коју су прописане, ја бих се са тим сагласила, начелно, али бојим се да то отвара велике могућности злоупотребе." (С 04)

Неки испитаници/це сматрају да би прихватање санкција које постоје у другим законодавствима у свету захтевало радикалне захвате и промене у нашем систему кривичног правосуђа. Такве реформе би захтевале доста времена, а исход би био неизвесан, јер се не може очекивати да се њима постигну исти ефекти као и у системима у свету који функционишу дуги низ година. Један испитаник наглашава да

би притом свакако требало водити рачуна о специфичностима нашег друштвеног и правног система, као и културним особеностима нашег поднебља.

"Ја не волим да поредим наш систем и њихове системе, зато што су потпуно различити. И ако бисмо хтели да прихватимо те њихове санкције морали би потпуно да мењамо наш систем. Јер, не може нешто само да се преузме из другог система који је потпуно различит од нашег, који функционише на потпуно другим основама и који је годинама грађен на другим темељним принципима." (С 10)

"Ја мислим да оне не би биле прикладне, јер бисмо онда морали да мењамо пуно ствари, не само да се дорађују већ постојећи закони, већ да се доносе потпуно нови, не само кривични закон, већ и сви остали који су директно или индиректно са њим повезани. А за све то би онда требало доста времена да то нешто ново профункционише. Видите, они су годинама правили тај систем, након чега су га годинама усавршавали, радили су на томе да би постигли најбољи ефекат и преузимањем сада неке њихове мере која се тамо користи ми не можемо очекивати, не би било уопште реално, да добијемо исти ефекат. Можда би и добили неки ефекат, али свакако не исти." (С 18)

"За прикладност у нашим условима, ја би волео да ми то имамо и да можемо да их примењујемо. Али ми имамо специфичне услове и бојим се да бројне, па можда и неке од ових санкција које сте ви навели, не би могле из неких техничких разлога да се спроводе овде код нас." (С 09)

"Морате увек водити рачуна о менталитету и културним особеностима који се потпуно разликује од менталитета, рецимо једног просечног Американца, где се те санкције највише изричу и примењују." (С 06)

Постоје и позитивнија мишљења испитаника који сматрају да санкције карактеристичне за друге кривичноправне системе могу наћи примену у нашем законодавству, али да је неопходно прилагодити их нашим условима. Некритичко преузимање страних модела вероватно не би донело очекиване ефекте зато што, према речима једне испитанице, морамо уважавати социјалне, културне, правне особености система у којима такве санкције постоје и развијају се дуги низ година:

"Такве санкције би ми условно могли да преузмемо, али никако некритички. Сигурно да не можемо да применимо на наш правни систем нешто што негде

постоји годинама, има неки други разлог за увођење, неку другу предисторију, историју, ефекте. То су потпуно другачији правни системи, социјални, културни, и мислим да то не може аутоматски да се преузме.

Свакако да можемо да користимо њихова искуства, али те санкције би најпре морали да прилагодимо нашим условима. Пођите од тога да овде судија суди 200 предмета и да суђење за саобраћајну незгоду са лаким телесним повредама може да траје годинама са свим вештачењима, са разним чињеничним и правним проблемима, а да се притом у Британији или Америци то не разматра даље од рецимо прекршаја или нагодбе, или новчане казне која се врло ефикасно и брзо спроводи." (С 04)

"Све може да се уведе; нисмо ми, што се тиче услова, толико далеко да не можемо, ми се често позивамо да је то другачије, да је тамо много другачије итд. Није уопште; рецимо тај викенд затвор или дневни затвор, ја не видим разлог, посебно када су у питању та ситуациона кривична дела, зашто он не би био од помоћи. Забрана посећивања одређених места, има их у оквиру заштитног надзора, али то су посебне санкције које саме не би имале никаквог значаја. Али оне никада саме не би могле да егзистирају, нпр. неко је отишао на утакмицу и стекао наравно неку повреду, то би могло да буде као једна плус санкција." (С 08)

Сугестије испитаника за унапређење домаћег кривичног законодавства

Сматрала сам да је веома корисно да саслушам предлоге и сугестије испитаница/испитаника о начину унапређења постојећих законских решења и даљег развоја нашег кривичног законодавства. Наше друштво се налази у процесу реформе целокупног система, а кривично правосуђе је у "фази транзиције" из једног система који је функционисао више од пет деценија. У овом тренутку је потребно, према речима једног испитаника, *"једноставно, правилно и трезвено проценити шта је прави и могући друштвени интерес приликом доношења нових законских решења"* (С 16), како би се пронашао прави баланс између жеља, могућности и захтева.

"Ја могу, пре свега, да изразим свој општи утисак да смо ми у тзв. фази транзиције кривичног законодавства. Као прво, мора да се нађе права мера између применљивости санкција и способности друштва да примени неко

законско решење из искуства западних земаља, која очигледно служе као угледна. Сва та решења треба да се ипак са опрезом примењују, у смислу да наше друштво, судство па ни правосуђе није у стању да испрати све те мере; недостаје низ фактора који су потребни ради спровођења или неких процесних решења или неких решења што се санкција тиче." (С 02)

"Код нас се закони јако често мењају, па се судије доводе у позицију да малтене не знају који закон да примењују. Према мом мишљењу, треба да се избегавају помодарска решења, која су понекад наметнута, која је веома тешко или немогуће спровести." (С 12)

Побољшање законских решења се, према мишљењу испитаника, може остварити само непосредном сарадњом између креатора законодавне политике и органа правосуђа, која до сада није била у довољној мери изражена. Такође је потребно учинити напоре како би се остварила синтеза теорије и праксе јер *"теорија не може без праксе, баиш као што пракса не може да напредује без теорије"*. (С 17) Иако се у последње време придаје већи значај сарадњи са научним установама (факултети, институти,...) приметна је та подељеност на практичаре и теоретичаре, што је потребно превазићи на обострану корист.

"Пре свега, нама је потребна боља и квалитетнија сарадња, да законодавац има више слуха и искуства и бољу сарадњу са правосуђем и са практичарима. То исто важи и за научне институције али у последње време, барем када су у питању факултети, мислим да је све боља. Мислим да нам је потребна сарадња јер је дуго постојало неразумевање, да се ми у пракси нисмо у довољној мери обазирали на те научне радове, истраживања и теорије. Можда могу да пронађем неко оправдање зато што нам се то просто чинило неприменљивим у пракси, без ефекта. Знате, чини ми се да је увек постојао раздор између теорије и праксе." (С 14)

Саставни део активности законодавца у поступку увођења нових законских одредби подразумева адекватну едукација судија на свим нивоима правосуђа. Ово мишљење заступа већина испитаница/испитаника, који сматрају да упознавање судија са новим законским решењима треба да врше еминентни стручњаци, а такође и чланови радних група за израду закона.

"Прво би требало да се више утиче на судије, да више посећују и похађају едукације. Да се те едукације чешиће одржавају, али не само судије општинских судова већ и судије окружних и судије врховних судова. На таквим састанцима, где ће бити окупљени еминентни правници, могло би да се разговара и заузимају одређени правни ставови, да се раширисте неке празнине и неке недоречености у самом закону. Такође би на таквим састанцима требало да учествују и они који пишу тај закон, али претходно је потребно да они који пишу закон најпре консултују судије, дакле праксу, и да погледају какво је стање у пракси, па да онда доносе одредбе које би биле лакше за извршење." (С 06)

Највећи број испитаница/испитаника сматра да је неопходна далеко већа улога судија и судске праксе, која није била на одговарајућем нивоу у поступку доношења новог кривичног закона. Према речима једног испитаника, судије би требало што непосредније укључити у поступак доношења закона кроз учешће у радним групама за израду нацрта. Друга важна примедба, која се провлачи у одговорима многих испитаница/испитаника, јесте да законодавац мора да посвети далеко више пажње стварању предуслова за примену закона. Пре него што закон ступи на снагу треба створити ресурсе, обезбедити средства и припремити акте којима се ближе уређује предметна област. На тај начин би, поред осталог, била избегнута ситуација да се судије нађу на "удару критике" због потешкоћа у примени законских одредаба.

"Морамо имати много више слуха за мишљење судија, значи то је једна ствар. Наше кривично законодавство није толико лоше, оно има доста добрих решења. Међутим, има неких решења где је, по мом мишљењу, законодавац могао више да консултује судску праксу. Требало би много више укључити судије; највећи део било ког радног тела морају да сачињавају судије. Треба одвојити средства за рад на инфраструктури за примену тих закона и много више треба пре увођења нових законских решења радити на тој инфраструктури, да би санкције могле да се примењују. Не треба нешто донети и оставити суду на примену, а онда после тога пребацивати суду што нешто не примењује. То говорим због саме примене тих санкција, а с друге стране то оставља јако лош утисак о суду, о коме јавност ионако нема добро мишљење." (С 08)

Значајно је мишљење једног испитаника који има дужи стаж и искуство у кривичном правосуђу. Он сматра да се неоправдано и безразложно игнорише искуство старијих судија, који су годинама радили у судству и могу доста тога пренети из своје праксе. Иако многи сматрају да су конзервативни и мање склони прихватању нових идеја, њихова врлина је стрпљивост и одмереност када је у питању доношење важних одлука: *"Немојте мислити да сам ја против увођења тих новина, али оне морају најпре да прођу цензуру и стручне и шире јавности"* (С 07). Према његовом мишљењу, потребно је темељито, пажљиво и стрпљиво припремати законска решења. Свака исхитреност може бити само контрапродуктивна, јер се на тај начин долази у ситуацију да се закон мења и пре него што отпочне његова примена.

"Па како то мислите сугестије и предлози, мене нико ништа не пита, ја сам овде пред пензијом, старог сам кова, конзервативац како то моје млађе колеге кажу. Ти који траже моје мишљење су ретки, ми смо заборављени, иако не би требало да будемо. Па прво бих вам рекао да се закони не смеју правити на пречац. Када сам ја још био студент нас су учили како су се поједини закони, нпр. закон о облигационим односима, правили по 10-15 чак и 20 год и они су опстали, неки и до данашњег дана, а шта ми имамо са овим новим: готово сваких 6 месеци долази до неке измене. Ето то није добро и на томе треба да се ради." (С 07)

Повећање ефикасности правосудног система, као један од циљева реформе кривичног правосуђа, је такође и предмет размишљања суткиња и судија обухваћених истраживањем. Испитанице и испитаници поздрављају настојања законодавца да изменама закона омогући убрзавање и скраћење кривичног поступка, чиме би се повећала и ефикасност судова. С тим у вези један испитаник наводи:

"Оно што је доста актуелно и јако битно, то је ефикасност и брзина кривичног поступка. У том смислу заиста сматрам, према ономе што сам гледао и читао нови ЗКП, ако се заиста раздвоји функција тужилаштва од функције суда, односно ако суд добије само улогу арбитра и ништа више, мислим да би то било ефикасније." (С 19)

Једна од испитаница је посебно нагласила потребу за развојем система постинституционалне заштите, недостајуће карике у систему кажњавања која би, према њеном мишљењу, требало да допринесе лакшем уклапању осуђеног у социјалну средину након издржавања казне затвора. Испитаница препознаје значај овог елемента

као кључног за одржавање постигнутих ефеката примене казне и спречавања да "целокупан труд падне у воду". Потребно је пружити помоћ осуђеном да нађе своје место у друштву и превазиђе проблеме на које може наићи у контакту са социјалном средином из које је потекао:

"Морам сада на крају да вам кажем где наши целокупан посао, без обзира колико смо ми то више или мање добро обавили, пада у воду. То је постинституционална заштита. Видите, кад се осуђени врати из завода, а притом је потекао из лоше социјалне средине, он се враћа у исту ситуацију, можда чак и гору после таквог искуства и таквог друштва. Видите, то се никада неће променити, он је етикетиран за сва времена. Ту свакако судија не може ништа да уради и на то не може да утиче, јер нема ни могућности, ни способности, ни знања. Друго, у напреднијим земљама се та брига о осуђенима ради само на одређеном броју случајева. За све напредне идеје о којима говоримо потребна вам је најпре помоћ и подршка државе, извршне власти, политике, доминантног система вредности." (С 04)

ЗАКЉУЧАК

У овом делу истраживања је дат преглед резултата испитивања мишљења и ставова судија о различитим аспектима поступка изрицања кривичних санкција, што представља непосредну област њиховог рада, при чему је посебан нагласак стављен на ставове о алтернативама казни затвора и њиховом месту и улози у систему кажњавања. Пре него што изнесем закључна разматрања потребно је још једном нагласити да је узорак према величини релативно мали да би се могао означити као репрезентативан. Међутим, како је реч о експертима, испитаницима који су добро обавештени и упознати са облашћу која је предмет истраживања, сматрам да добијени резултати могу послужити за доношење одређених закључака. Битно је напоменути да сам током разговора са испитаницима дошла до података који су ми помогли да сагледам и неке од аспеката проблема које нисам имала у виду када је пројекат сачињен. Налази истраживања би се могли сажети на следећи начин:

- Постоји јединствен став о потреби и значају консултовања судске праксе и уважавања мишљења судија приликом доношења законских решења. Међутим, на основу одговора испитаних се стиче утисак да судије и судска

пракса нису имали значајнији утицај у процесу доношења новог Кривичног закона.

- Могло би се закључити да постоји жеља судија да утичу на промене кривичног законодавства, али се примећује да постоји одређени степен инертности као одраз осећања да њихова реч не може имати утицаја. Постоји општи став да су судије изложене свакодневном притиску услед природе и обима посла, што би такође могло објаснити њихову превасходну усмереност на оне активности које су непосредно предмет њиховог рада.
- Мишљења испитаника о значају едукација за примену новог закона су у великој мери позитивна, јер се на тај начин упознају са нормама које ће користити у пракси. Међутим, стиче се утисак да степен похађања едукација за примену новог закона није био у сагласности са препознатим потребама, што не значи да су судије неспремне за примену санкција прописаних новим законом. Чак и они испитаници који изјављују да нису прошли адекватну едукацију, сматрају да су потпуно спремни за примену санкција прописаних новим Кривичним законом.
- Када је реч о примени краткотрајних казни затвора, судије истичу да се оне у највећој мери примењују за имовинска кривична дела, при чему је главни критеријум који опредељује судије за примену казне затвора повратништво у извршењу кривичних дела.
- Статистички подаци за 2007. и 2008. годину показују тренд смањења примене казни затвора у трајању до 1 године, што се може довести у везу са променама казнене политике након ступања на снагу новог кривичног закона.
- На основу одговора испитаника може се закључити да су свесни штетних ефеката казне затвора. Стиче се утисак да судије прибегавају примени казне затвора само у ситуацијама када процене да је то једино целисходно решење.
- Када је реч о алтернативама краткотрајне казне затвора, испитаници истичу да се у највећој мери примењују условна осуда и новчане казне. То су, према речима судија, санкције чије ефекте и начин примене најбоље

познају, а те санкције су практично биле једине алтернативе казнама затвора до ступања на снагу новог закона.

- Мишљење судија о казни рад у јавном интересу се може оценити као позитивно и стиче се утисак да је она наишла на најбољи пријем у односу на остале санкције. И поред тога, приметан је одређени степен неповерења у ефективност санкције рада у јавном интересу због могућности "изигравања" обавеза од стране осуђеног. Испитаници изражавају бојазан да организације у којима се санкција извршава не би биле у стању да адекватно обављају надзор над осуђеним, чиме би била угрожена сврха изрицања казне.
- Испитаници се једногласно слажу са оценом да постоје велики проблеми у примени новчане казне у дневним износима због немогућности утврђивања реалних прихода и расхода осуђеног и да у пракси прибегавају изрицању новчане казне у одређеном износу.
- Не би се могло закључити из одговора испитаника да су они незадовољни новим законским решењима. Њихови коментари о немогућности извршења појединих санкција пре свега указују да то представља један од главних проблема на које треба обратити пажњу.
- Права жртве (оштећеног) у кривичном поступку се, према мишљењу испитаника поштују у великој мери. Већина испитаника сматра да су та права у довољној мери била заштићена и претходним законом и да новим ЗКП нису учињене неке значајније измене.
- Постоји јединствен став судија да оптужени ужива сва права која произилазе из Закона о кривичном поступку.
- Могућност јавног објављивања судске пресуде путем средстава јавног информисања, као новина у Кривичном закону, је позитивно оцењена од стране испитаника.
- Стиче се утисак да испитаници не препознају у довољној мери значај учешћа шире друштвене заједнице у систему кривичног правосуђа. Преовладава схватање да у области извршења кривичних санкција нема

места за деловање организација изван традиционалних кривичноправних оквира.

- Испитаници су уздржани по питању могућности имплементације у наше законодавство неких санкција које се примењују у другим земљама. И поред позитивног става о алтернативним санкцијама које се примењују у другим законодавствима, преовладава мишљење да за њихово увођење не постоје предуслови.
- Када је реч о сугестијама испитаника у погледу унапређења кривичног законодавства, може се издвојити следеће:
 - ✓ Непосреднија сарадња између креатора законодавне политике и установа правосуђа,
 - ✓ Сарадња установа правосуђа са научним установама (факултети, институти,...),
 - ✓ Едукација судија на свим нивоима правосуђа,
 - ✓ Наставак реформи кривичноправног система и измене надлежности органа правосуђа у циљу повећања ефикасности,
 - ✓ Развој система постинституционалне заштите.

3.3. МИШЉЕЊА ПОВЕРЕНИКА О ПРИМЕНИ АЛТЕРНАТИВА КАЗНИ ЗАТВОРА

Уводне напомене

Повереничка служба је основана марта 2008. године у оквиру Одељења за третман и алтернативне санкције Управе за извршење заводских санкција. У складу са одредбама Закона о извршењу кривичних санкција, као и Правилника о извршењу казне рада у јавном интересу и Правилника о извршењу условне осуде са заштитним надзором, Повереничка служба представља посебну организациону јединицу у оквиру Управе која има надлежност над извршењем казне рада у јавном интересу и спровођењем заштитног надзора према лицима којима је изречена условна осуда са заштитним надзором. У фебруару 2008. године, Мисија ОЕБС је основала радну групу од 5 локалних експерата која је за циљ имала дефинисање стратешких циљева, мисије и визије и програма Повереничке службе. Као чланица радне групе учествовала сам у изради документа под називом "Улога Повереничке службе у систему извршења кривичних санкција". Овај документ, који је сачињен у складу са стратешким циљевима дефинисаним Стратегијом за имплементацију алтернативних санкција, Законом о извршењу кривичних санкција и мисијама Пробационих служби других земаља, усвојен је као директива којом се ближе одређује начин рада, поступања и понашања повереника надлежних за извршење казне рада у јавном интересу и условне осуде за заштитним надзором. Документ се односи на мисију и визију, законодавни оквир, основне принципе и вредности, етичке принципе, стратешке циљеве и задатке Повереничке службе. Такође, у документу су дефинисани мониторинг и евалуација, надзор и контрола, као и будући развој Повереничке службе.

Обука 15 будућих повереника започела је у априлу 2007. године серијом тренинг семинара који су одржани под покровитељством Савета Европе и CIDA (Канадска агенција за међународни развој). Учесницима су представљени принципи извршења санкција и мера у заједници, начин функционисања пробационих служби, као и нека искуства других земаља. На семинарима одржаним током 2008. године домаћи експерти презентовали су правни и организациони оквир Повереничке службе, док су две представнице Повјереничке службе Хрватске представиле нека искуства из праксе рада њихове службе. Велики део посла на едукацији повереника обавили су експерти Пробационе службе Краљевине Холандије, који су на основу уговора са

Мисијом ОЕБС-а у Србији од септембра 2008. до јуна 2009. године одржали укупно осам семинара за поверенике. Сврха ове обуке било је стицање и усавршавање вештина и знања потребних за рад повереника у циљу што успешније имплементације условне осуде са заштитним надзором и казне рада у јавном интересу. Након окончане обуке, повереници су добили сертификате Мисије ОЕБС и Холандске пробационе службе.

Повереничка служба је званично почела са радом у новембру 2008. године. У марту 2009. године потписан је Меморандум о сарадњи између Министарства правде и Скупштине Града Београда, након чега су закључени општи уговори са јавно-комуналним предузећима чији је оснивач Град Београд. Закључени су појединачни уговори са ЈП Хиподром, ЈКП Градске пијаце, ЈКП Водовод и канализација и ЈКП Градско зеленило, на основу којих се у овим предузећима могу извршавати казне рада у јавном интересу. У мају 2009. године завршена је обука повереника за 14 државних службеника запослених у три установе у Београду: КПЗ Београд у Падинској Скели, СЗ Болница, ОЗ Београд. Израђени су протоколи, упитници и инструменти неопходни за извршење казни рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором, као и план обуке за будуће поверенике регионалних центара, у циљу ширења мреже канцеларија Повереничке службе. Сви обрасци, упутства и процедуре рада обједињени су у Приручнику за рад Повереничке службе, који је израђен на основу искустава и уз помоћ и подршку експерта Холандске пробационе службе.

Крајем 2009. године пет повереника из Београда похађало је дводневни тренинг за тренере, који су потом, уз подршку холандског експерта, одржали тродневну обуку за 30 потенцијалних повереника из Новог Сада, Суботице, Ваљева, Крагујевца, Ниша и Лесковца. Обука будућих повереника допринела је формирању базе од преко 30 људи из установа социјалне заштите и установа за извршење кривичних санкција широм Србије који су заинтересовани да се укључе у реализацију алтернативних санкција било тако што ће бити ангажовани као повереници или тако што ће из својих установа дати свој допринос успешној имплементацији алтернативних санкција.

У сарадњи са Мисијом ОЕБС, а у оквиру пројекта који финансијски подржава Амбасада Краљевине Холандије, Управа је започела рад на ширењу Повереничке службе и отварању шест регионалних центара у Суботици, Новом Саду, Нишу, Ваљеву, Лесковцу и Крагујевцу. Први корак ка остварењу тог циља било је потписивање Меморандума о сарадњи између Министарства правде и локалних самоуправа у градовима у којима ће бити успостављене Повереничке канцеларије, проналазак

адекватног простора за рад и његова реконструкција, набавка опреме за рад, као и селекција и едукација повереника који ће радити у новооснованим канцеларијама. Децембра 2009. године Мисија ОЕБС у Србији обезбедила је неопходну опрему за рад регионалних центара Повереничке службе који ће бити отворени у првој половини 2010. године.

Током 2009. године Управа за извршење кривичних санкција је примила 42 пресуде којима је изречена казна рада у јавном интересу и 14 пресуда којима је изречена условна осуда са заштитним надзором, са територије месне надлежности различитих Окружних судова Републике Србије. Од тога је започето са извршавањем оних пресуда којима су изречене алтернативне санкције у судовима месне надлежности Окружног суда Београд јер у другим градовима још нису били обезбеђени сви услови за њихово извршење. Од укупно 7 пресуда условне осуде са заштитним надзором реализоване су 2, а за 4 је реализација у току. Успешно је извршено 17 казни рада у јавном интересу.⁵⁰¹

Предмет, циљеви и хипотезе истраживања

Повереници, као стручњаци који ће непосредно радити са осуђеним лицима у поступку извршења казне рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором представљају важну карику у систему извршења кривичних санкција. Они у оквиру својих овлашћења успостављају и одржавају контакт са осуђеним, сарађују са надлежним судом, полицијом, послодавцем, и другим установама, организацијама и удружењима у поступку извршења санкција. Испитивање мишљења повереника о алтернативама казни затвора, њиховом месту и улози у систему кажњавања и перспективама развоја у нашем законодавству представљало је предмет овог дела истраживања. Како је реч о испитаницима који су већ ангажовани и имају искуства у раду са осуђеним лицима, посебно ме је интересовало њихово стручно мишљење о потенцијалним ефектима алтернативних санкција. Циљ истраживања је, стицање увида у мишљење испитаника о алтернативама казни затвора.

Х 1 - Повереници имају позитивно мишљење о санкцијама које су алтернативе казнама затвора

⁵⁰¹ Јока, Д. (ур.) (2009) Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2009.

годину. Београд: Министарство правде Републике Србије, Управа за извршење заводских санкција., стр. 50-51.

МЕТОДОЛОГИЈА

Истраживање је обављено током априла 2008. године у Београду, у просторијама Управе за извршење заводских санкција. Прикупљање података је обављено путем анкете која се састоји од 23 питања, од којих је 19 питања типа скале, 1 питање са вишеструким избором и 3 питања са отвореним одговорима. Питања која сачињавају упитник су подељена у 4 групе. Прва група се односи на процену сарадничких капацитета, друга на процену услова извршења краткотрајне казне затвора, трећа на мишљења повереника о санкцијама рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором, а четврта група питања на процену ефеката примене ових санкција од стране повереника.

Испитивани узорак представља готово целокупну популацију повереника. Од укупно 15 повереника, испитано је 14, док једна испитаница није била доступна у време када је истраживање обављено (одсутна због породилског боловања). Од укупног броја испитаних, 13 је женског пола, а само један мушког. Када је реч о занимању испитаних повереника, 9 чине специјални педагози, 3 психолози, а 2 социјални радници. Највећи број испитаних је радно ангажован у оквиру СЗ Болница, затим КПЗ Београд у Падинској Скели и Окружном затвору у Београду. Просечан радни стаж свих испитаних је 20 година, при чему 11 испитаних (78.6%) има у просеку радни стаж од 24 године, док преостало троје испитаних има просечно 5 година радног искуства. На основу тога се може закључити да повереници имају велико искуство у раду са осуђеним лицима, што указује на добро познавање практичних проблема у области извршења кривичних санкција.

Статистичка обрада података је обављена на дескриптивном нивоу, што је било и најприкладније, обзиром на природу података, као и величину посматраног узорка, односно у овом случају целој испитиваној популацији. Имајући у виду да је истраживање обављено на целокупној популацији, нема смисла говорити о генерализацији.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Комуникација и сарадња свих актера који су укључени у поступак извршења кривичних санкција је од великог значаја за остваривање ефеката санкција и испуњење сврхе њиховог изрицања. То се посебно односи на алтернативне санкције рад у јавном

интересу и условна осуда са заштитним надзором, које подразумевају сарадњу повереника са различитим установама и организацијама из шире друштвене заједнице. Обзиром на чињеницу да су сви испитаници радно ангажовани у установама и институцијама кривичноправног система, интересовало ме је како оцењују сарадњу установа у којима раде са другим институцијама система. Желела сам да стекнем увид у досадашњу праксу рада стручњака који ће обављати послове повереника, јер то може указати на оне елементе које би требало унапредити у циљу остваривања што квалитетнијег сарадничког односа свих субјеката који ће бити укључени у процес извршења ових алтернативних санкција.

Испитаници у највећем проценту (50%) оцењују као задовољавајућу сарадњу установе у којој су запослени са другим институцијама кривичноправног система. Петоро испитаника (35.7%) оцењује да сарадња није на задовољавајућем нивоу, док двоје испитаника (14.3%) сматра да је та сарадња добра.

Табела 20. Сарадња установе у којој ради испитаник са другим институцијама система

	N	%	Валидни %
Сарадња је добра	2	14.3	14.3
Сарадња је задовољавајућа	7	50.0	50.0
Није на задовољавајућем нивоу	5	35.7	35.7
Укупно	14	100.0	100.0

Највећи број испитаника (64.3%) наводи да искуства у раду са осуђенима повремено размењује са стручњацима из других институција. Четворо испитаника (28.6%) је изјавило да нема размену искустава са другим стручњацима, док само један (7.1%) има честу размену искустава са стручњацима из других институција.

Табела 21. Размена искустава испитаника са стручњацима из других установа

	N	%	Валидни %
Честа размена искустава	1	7.1	7.1
Искуства се повремено размењују	9	64.3	64.3
Нема размене искустава	4	28.6	28.6
Укупно	14	100.0	100.0

Услови извршења краткотрајних казни затвора

Следећа група питања се односи на оцену услова извршења краткотрајне казне затвора. Како је реч о стручњацима који непосредно учествују у поступку извршења казни затвора, њихова процена се може сматрати веома поузданом и од значаја је за потврду исправности настојања законодавца да промовише примену алтернатива краткотрајним казнама затвора.

Према мишљењу 71.4% испитаних, казнени заводи у којима се извршавају краткотрајне казне затвора су суочени са великим недостатком смештајних капацитета, док 28.6% сматра да капацитети делимично задовољавају потребе за смештајем осуђених.

Табела 22. Да ли капацитети завода за извршење краткотрајних казни затвора задовољавају потребе?

	N	%	Валидни %
У потпуности задовољавају	0	0.0	0.0
Делимично задовољавају	4	28.6	28.6
Значајан недостатак капацитета	10	71.4	71.4
Укупно	14	100.0	100.0

Према оцени 57.1% испитаника, установе за извршење краткотрајних казни затвора су суочене са мањим недостатком стручног особља. Два испитаника (14.3%) сматрају да је број стручних радника довољан за задовољавање потреба установа, док 28.6% испитаних изражава мишљење да постоји велики недостатак стручног особља у установама за извршење краткотрајних казни затвора.

Табела 23. Да ли заводи за извршење краткотрајних казни затвора располажу довољним бројем стручног особља?

	N	%	Валидни %
Да, располажу	2	14.3	14.3
Мањи недостатак особља	8	57.1	57.1
Велики недостатак особља	4	28.6	28.6
Укупно	14	100.0	100.0

Када је реч о условима боравка у заводима за извршење краткотрајних казни затвора, половина испитаних сматра да су услови лоши, док 35.7% наводи да су услови задовољавајући. Двоје испитаних (14.3%) је оценило услове у заводима као веома лоше.

Табела 24. Услови боравка у заводима за извршење краткотрајних казни затвора

	N	%	Валидни %
Веома добри	0	0.0	0.0
Задовољавајући	5	35.7	35.7
Лоши	7	50.0	50.0
Веома лоши	2	14.3	14.3
Укупно	14	100.0	100.0

У литератури се као једна од критика краткотрајне казне затвора наводи да кратак период боравка у затвору онемогућава примену редовних мера васпитног утицаја на осуђеног. Интересовало ме је мишљење испитаника о могућностима примене програма третмана, обуке и радног оспособљавања и сл. током извршења краткотрајне казне затвора. Већи број испитаних (57.1%) сматра да временски период извршења краткотрајне казне затвора није довољан да би се могао применити неки програм третмана, едукације или радног оспособљавања. Нешто мањи проценат (42.9%) испитаних изражава мишљење да током извршења краткотрајне казне затвора има довољно времена за спровођење одређених програма.

Табела 25. Да ли је период извршења краткотрајне казне затвора довољан за примену неког програма третмана, едукације, радног оспособљавања и сл.?

	N	%	Валидни %
Да, у потпуности	0	0.0	0.0
Само за одређене програме	6	42.9	42.9
Није довољан	8	57.1	57.1
Укупно	14	100.0	100.0

Према мишљењу 42.9% испитаних, лица осуђена на краткотрајну казну затвора су делимично задовољна условима борака у затвору, док исти проценат испитаника сматра да нису задовољни. По један испитаник (7.1%) сматра да су осуђени "задовољни

у великој мери", односно да "постоји велико незадовољство" осуђених условима боравка у затвору.

Табела 26. Задовољство осуђених условима боравка у заводу

	N	%	Валидни %
Задовољни су у великој мери	1	7.1	7.1
Делимично су задовољни	6	42.9	42.9
Нису задовољни	6	42.9	42.9
Постоји велико незадовољство	1	7.1	7.1
Укупно	14	100.0	100.0

С обзиром да испитаници на свом радном месту имају директан контакт са лицима осуђеним на краткотрајне казне затвора, интересовало ме је у којој мери су задовољни сарадњом са њима. Ово питање је од значаја у том смислу што може да укаже на потребу за евентуалним корекцијама у приступу осуђеном који се налази под надзором у отвореној средини. Забележен је један недостајући одговор у случају испитанице која по природи посла не ради директно са осуђеним лицима. Од укупног броја валидних одговора, највећи број испитаних (69.2%) изјављује да је делимично задовољно сарадњом са осуђеним. Троје испитаника (23.1%) наводи да је веома задовољно, а један испитаник (7.7%) није задовољан сарадњом са осуђенима.

Табела 27. Задовољство испитаника сарадњом са осуђеним

	N	%	Валидни %
Веома задовољан/на	3	21.4	23.1
Делимично задовољан/на	9	64.3	69.2
Није задовољан/на	1	7.1	7.7
Укупно	13	92.9	100.0
Недостаје одговор	1	7.1	
Укупно	14	100.0	

На питање да наведу неке од карактеристичних проблема са којима се сусрећу у пракси извршења краткотрајне казне затвора, добила сам одговоре од 7 испитаника, који су сумирани у следећим тачкама:

- Немогућност категоризације лица осуђених на краткотрајне казне затвора,
- Кратко време за спровођење третмана у циљу адекватне ресоцијализације,

- Недостаје интензивнији рад на ресоцијализацији,
- Несарадња од стране осуђених лица,
- Постојање неформалних група у заводима,
- Негативни утицај криминогене популације на примарне осуђенике,
- Високи трошкови извршења без значајних позитивних утицаја на примарног осуђеника.

Мишљења повереника о алтернативним санкцијама

Када је реч о алтернативама краткотрајних казни затвора, 57.1% испитаника сматра да су оне релативно блаже санкције у односу на краткотрајне казне затвора. Четири испитаника (28.6%) мисли да су алтернативе делимично блаже, а 14.7% је мишљења да нису блаже у односу на краткотрајне казне затвора.

Табела 28. Да ли су алтернативне санкције "блаже" од краткотрајне казне затвора?

	N	%	Валидни %
Да, блаже су	8	57.1	57.1
Делимично су блаже	4	28.6	28.6
Нису блаже	2	14.3	14.3
Укупно	14	100.0	100.0

Највећи број испитаника (71.4%) сматра да постоји законска регулатива која у потпуности уређује област примене алтернативних санкција. Један испитани (7.1%) наводи да је поступак примене казне рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором само делимично регулисан, док троје испитаних (21.4%) није могло да да своју процену.

Табела 29. Да ли је поступак извршења санкција рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором у потпуности регулисан?

	N	%	Валидни %
Регулисан је у потпуности	10	71.4	71.4
Делимично је регулисан	1	7.1	7.1
Не могу да проценим	3	21.4	21.4
Укупно	14	100.0	100.0

Веома позитивно мишљење испитаници изражавају када је реч о могућој улози повереничке службе у унапређењу услова за примену алтернативних санкција рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором. Велики проценат испитаних (92.9%) процењује да ће формирање повереничке службе у великој мери допринети побољшању услова за примену казне рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором, док само један испитани (7.1%) даје нешто слабију оцену, сматрајући да ће повереничка служба делимично допринети побољшању услова.

Табела 30. Да ли ће формирање повереничке службе допринети побољшању услова за извршење санкција рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором?

	N	%	Валидни %
Допринеће у великој мери	13	92.9	92.9
Делимично ће допринети	1	7.1	7.1
Неће допринети	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

Највећи проценат испитаних (57.1%) је веома задовољан садржајем и током едукације за примену алтернативних санкција, док 42.9% изјављује да су задовољни.

Табела 31. Задовољство испитаника едукацијом за извршење алтернативних санкција

	N	%	Валидни %
Веома задовољан/на	8	57.1	57.1
Задовољан/на	6	42.9	42.9
Није задовољан/на	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

Испитаници (64.3%) су делимично упознати са искуствима страних законодавстава у примени алтернативних санкција, док нешто мањи проценат (35.7%) наводи да су упознати у великој мери.

Табела 32. Познавање страних искустава примене алтернативних санкција

	N	%	Валидни %
Упознат/а у великој мери	5	35.7	35.7
Делимично упознат/а	9	64.3	64.3
Није упознат/а	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

Само поједина искуства и модели алтернативних санкција других земаља би, према мишљењу већине испитаних (71.4%) могла бити од користи у нашем законодавству, док 28.6% испитаних оцењује да би сва искуства страних земаља могла бити од користи.

Табела 33. Корист од примене искустава и модела других земаља у нашем законодавству

	N	%	Валидни %
Да, била би корисна сва	4	28.6	28.6
Да, али само поједина искуства	10	71.4	71.4
Не, због специфичних услова	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

Испитанице/испитаници у највећем броју (85.7%) сматрају да се казна рада у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором могу применити у тренутним условима, док је двоје испитаних (14.3%) одговорило да се могу очекивати проблеми у примени.

Табела 34. Применљивост рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором у садашњим условима

	N	%	Валидни %
Могу се применити	12	85.7	85.7
Очекујем проблеме у примени	2	14.3	14.3
Не могу се применити	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

На питање које би установе биле прикладне за извршење казне рада у јавном интересу, испитаници су наводили следеће:

- Медицинске установе, болнице, домови здравља
- Установе социјалне заштите, домови за стара и болесна лица
- Хуманитарне организације, непрофитне организације
- Организације особа са инвалидитетом
- Комунална предузећа
- Библиотеке

Ефекти примене рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором

Према мишљењу 57.1% испитаних, примена алтернативних санкција рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором може имати позитиван ефекат на смањење рецидива осуђених у мањој мери, док нешто мањи проценат испитаних (42.9%) изражава још позитивнији став, да алтернативне санкције могу у великој мери допринети смањењу рецидива осуђених.

Табела 35. Да ли примена рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором може утицати на смањење рецидива

	N	%	Валидни %
Може у великој мери	6	42.9	42.9
Може у мањој мери	8	57.1	57.1
Неће утицати на смањење	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

Позитивна страна рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором је, према мишљењу испитаних, остваривање уштеде новца пореских обвезника који се троши на извршење санкција. Дванаест испитаних (85.7%) сматра да се применом алтернативних санкција може у великој мери остварити уштеда у новцу и ресурсима, док 14.3% изражава мишљење да се може остварити уштеда у мањој мери.

Табела 36. Да ли се применом рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором може остварити уштеда у новцу и ресурсима

	N	%	Валидни %
Може у великој мери	12	85.7	85.7
Може у мањој мери	2	14.3	14.3
Не може се остварити	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

Највећи проценат испитаних (78.6%) сматра да осуђени може имати већу корист од извршења алтернативних санкција у односу на краткотрајну казну затвора. Троје испитаних (21.4%) стоји на становишту да корист од алтернативних санкција по осуђеног може бити већа у односу на краткотрајну казну затвора, али да то зависи од конкретног случаја.

Табела 37. Да ли осуђени може имати веће користи од рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором у односу на краткотрајну казну затвора?

	N	%	Валидни %
Да, у сваком погледу	11	78.6	78.6
Да, али то зависи од случаја	3	21.4	21.4
Неће имати веће користи	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

Постоји веома позитивно мишљење испитаника о могућим користима по заједницу од извршења рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором. Чак 85.7% испитаних сматра да ће заједница у великој мери имати корист од извршења ових алтернативних санкција, док 14.3% изражава мишљење да ће заједница имати корист у мањој мери.

Табела 38. Да ли заједница може имати користи од извршења алтернативних санкција рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором?

	N	%	Валидни %
Да, у великој мери	12	85.7	85.7
Да, у мањој мери	2	14.3	14.3
Не може имати користи	0	0.0	0.0
Укупно	14	100.0	100.0

Када је реч о потенцијалним проблемима који би се могли јавити и који би могли отежати примену алтернативних санкција чије је извршење у надлежности Повереничке службе (рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором) испитаницима је понуђено питање са вишеструким избором. Мишљења испитаника су исказана одговорима на питање са вишеструким избором на следећи начин:

- Десеторо испитаних се изјаснило да је један од могућих проблема у извршењу алтернативних санкција недовољна информисаност шире јавности о алтернативним санкцијама.
- Деветоро испитаних сматра да судије немају поверења у алтернативне санкције.
- Осморо испитаних изражава мишљење да би се проблеми могли јавити услед недовољне сарадње са другим институцијама и установама система.
- Недостатак материјалних ресурса појављује се у одговорима шесторо испитаника као фактор који може отежати примену алтернативних санкција.
- Шесторо испитаних стоји на становишту да би недовољна заинтересованост организација у којима би се санкције извршавале
- Недостатак законске регулативе - 1 одговор
- Проблеми у сарадњи са лицима осуђеним на алтернативне санкције - 1 одговор

ЗАКЉУЧАК

- Највећи број испитаника позитивно оцењује сарадњу установе у којој ради са другим установама система, при чему истичу да повремено размењују искуства са другим стручњацима.
- Мишљење испитаника о стању у установама за извршење казне затвора се може оценити као негативно. Највећи број испитаника сматра да капацитети затвора нису довољни, да постоји мањи недостатак стручног особља и да су услови боравка лоши.
- Највећи број испитаника сматра да су алтернативне санкције блаже у односу на краткотрајну казну затвора.

- Једногласна је оцена испитаника да ће оснивање Повереничке службе у великој мери допринети побољшању услова за примену алтернативних санкција.
- Испитаници у великој мери изражавају задовољство квалитетом едукације за поверенике коју су похађали.
- Највећи број испитаника изјављује да је делимично упознат са искуствима страних законодавстава у примени алтернативних санкција и сматрају да се нека од тих искустава могу применити у нашем кривичноправном систему.
- Испитаници имају позитивно мишљење о применљивости казне рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором у нашим условима.
- Ставови повереника о алтернативним санкцијама су веома позитивни. Постоји мишљење да се применом алтернативних санкција може у великој мери остварити уштеда у новцу и ресурсима, да ће осуђени у сваком погледу имати веће користи од алтернативне санкције у односу на казну затвора и да ће заједница у великој мери имати корист од извршења алтернативних санкција, док је нешто умеренија оцена о могућем дејству на рецидивизам.
- Испитаници су назначили и одређене проблеме који би могли отежати примену алтернативних санкција у пракси:
 - ✓ недовољна информисаност шире јавности о алтернативним санкцијама,
 - ✓ неповерење судија у алтернативне санкције,
 - ✓ недовољна сарадња са другим институцијама и установама система,
 - ✓ недостатак материјалних ресурса,
 - ✓ недовољна заинтересованост организација у којима би се санкције извршавале.

3.4. ПРОЦЕНА МОГУЋНОСТИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ РАДА У ЈАВНОМ ИНТЕРЕСУ У ОРГАНИЗАЦИЈАМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Казна рада у јавном интересу представља алтернативу казни затвора и може се изрећи само уз сагласност осуђеног, као главна казна за лакша кривична дела за која је прописан затвор до три године или новчана казна. Законом о извршењу кривичних санкција је прописано да се казна рада у јавном интересу обавља код послодавца који се бави делатношћу у оквиру које се може постићи сврха кажњавања. Правилником о извршењу казне рада у јавном интересу се ближе одређује да се казна рада у јавном интересу може извршавати у организацијама које се баве хуманитарном делатношћу, што се односи и на удружења особа са инвалидитетом. Стварање предуслова за примену ове санкције (доношење подзаконске регулативе, формирање Повереничке службе, одзив организација и установа у којима би се казна могла извршавати, едукација стручњака, информисање шире јавности), је условило да ова казна тек од недавно пронађе место у судској пракси.

Предмет, циљеви и хипотезе истраживања

Предмет овог дела истраживања је испитивање могућности извршења казне рада у јавном интересу у оквиру организација особа са инвалидитетом. Поред испитивања мишљења чланова организација особа са инвалидитетом о могућности ангажовања лица осуђених на казну рад у јавном интересу у оквиру ових организација, интересовало ме је да ли постоји заинтересованост и потребе за оваквом врстом помоћи, а такође и информисаност чланова организација о казни рад у јавном интересу.

Циљ овог истраживања је стицање увида у спремност организација особа са инвалидитетом за радно ангажовање лица која су осуђена на санкцију рада у јавном интересу.

Други циљ истраживања је испитивање повезаности ставова испитника о осуђеним лицима и кажњавању са њиховим односом према ангажовању осуђеног лица у оквиру организације. Пошла сам од претпоставке да негативни ставови о кажњавању и осуђеним лицима могу утицати на испољавање негативног односа према санкцијама

које се извршавају у заједници.⁵⁰² Стога сам као посебно интересно питање издвојила испитивање смера и структуре ставова испитаника о осуђеним лицима и кажњавању, што би могло да укаже на кораке које треба предузети како би се створио простор за примену ове санкције (нпр. утицај на ставове о лицима осуђеним на казну рад у јавном интересу путем информисања и едукације).

Нацртом истраживања су дефинисане следеће независне варијабле: Пол, Године старости, Стручна спрема, Место боравка, Статус у организацији. Још осам категоричких варијабли (са 2 или 3 категорије) су дефинисане као зависне варијабле. Скала за процену ставова састоји се од 15 варијабли којима се изражавају слагања, односно неслагања са наведеним тврдњама. Првобитна верзија скале је садржала још два ајтема, али су они искључени из скале у циљу повећања њене хомогености и поузданости. Постављене су следеће истраживачке хипотезе:

X1 - Представници и чланови организација особа са инвалидитетом позитивно оцењују могућност ангажовања лица осуђених на казну рада у јавном интересу.

X2 - Негативан став о кажњавању и осуђеним лицима повезан је са негативним односом према извршењу казне рада у јавном интересу у оквиру организације.

МЕТОДОЛОГИЈА

Време и место истраживања

Истраживање је обављено у периоду од фебруара до априла 2009. године. Истраживањем је обухваћено 18 удружења особа са инвалидитетом у 8 градова: Београд, Нови Сад, Ниш, Смедерево, Крагујевац, Крушевац, Чачак, Сомбор.

Опис узорка

Узорак истраживања сачињава 186 особа које су или чланови (N=139), или представници органа управљања (N=21) или запослени (N=29) у организацијама особа са инвалидитетом са територије Србије.

⁵⁰² Станислав Фајгељ наводи да "општа мера става није добар предиктор понашања" и да се

предиктивност ставова може побољшати "ако се ставови и понашање уједначе по степену општости - специфична понашања са специфичним ставовима, а општа са општим. Према: Фајгељ, С. (2007)

Методе истраживања понашања, III допуњено издање. Београд: Центар за примењену психологију, стр. 408-409.

Узорак сачињавају укупно 94 особе мушког и 92 особе женског пола које су подељене у три старосне категорије: 45 особа од 18-25 година, 72 особе од 26-40 и 69 особа старости од 41-60 год. Подаци су приказани у табели 39.

Табела 39. Расподела узорка према полу и старосним категоријама

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Године старости	18-25	29	16	45
	26-40	32	40	72
	41-60	33	36	69
Укупно		94	92	186

Опис метода прикупљања и обраде података

Телефонским контактом са представником организације особа са инвалидитетом пружени су најпре основни подаци о истраживању, а након прихватања учешћа у анкети достављени упитници у штампаној форми или на е-маил испитаника. Прикупљање података је обављала особа у организацији којој је дато упутство о начину попуњавања упитника. Један мањи број анкетних листића је директно послат на е-маил адресе испитаника уз упутство за њихово попуњавање у електронској форми. Током прикупљања података за истраживање наишла сам на веома добар одзив, заинтересованост и мотивисаност испитаника. Велики проценат прослеђених анкетних листића је враћен попуњен у целости. Упитник сам саставила са релативно малим бројем варијабли и ајтема како бих га учинила што економичнијим и одржала пажњу и мотивацију испитаника, уз очување пуне функционалности инструмента.

Обрада података је обављена на дескриптивном нивоу за варијабле којима се испитују потребе и искуства организација са волонтерским радом, као и информисаност испитаника о казни рада у јавном интересу. За анализу варијансе коришћени су параметријски тестови (уз претпоставку о нормалној расподели узорка) Т-test или One-way ANOVA, у зависности од броја категорија независне варијабле. Структура ставова испитаника према осуђенима испитивана је анализом главних компоненти.

Упитник

Упитник којим су прикупљени подаци се састоји из три дела: (1) основни подаци о испитанику (пол, године старости, стручна спрема, место боравка, статус у организацији), (2) варијабле којима се испитују потребе и искуства организације са волонтерским радом, информисаност о казни рад у јавном интересу и мишљење о могућности ангажовања осуђеног на рад у јавном интересу, као и мишљење о корисности таквог ангажовања за организацију (укупно 8 варијабли) и (3) скала за процену ставова испитаника о осуђеним лицима. За процену ставова је конструисана скала од 17 ајтема, од којих је 8 ајтема (тврдње 6, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16) преузето и делимично модификовано из истраживања Микшај-Тодоровић Љ. и Буђановац А. (2000)⁵⁰³. У поменутом истраживању коришћена је скала са 21 ајтемом за испитивање ставова опште популације према осуђеницима и рехабилитацији у Хрватској.

Табела 40. Скала за процену ставова

Тврдње
1. Наше законодавство је сувише благо, потребне су строже казне.
2. Казне закона су нехумане, потребно је кажњавати на други начин.
3. Осуђеник је у затвору само на терету државе; боље је да на слободи ради нешто у корист друштва.
4. Осуђеником треба да се бави и шира заједница, а не само правосудни систем.
5. Неко ко је једном осуђен вероватно ће поново вршити кривична дела.
6. Не желим да имам ништа са осуђеним лицима.
7. Осуђеник се може поправити ако му се пружи прилика да ради нешто корисно.
8. Не бих прихватио/ла да ми помаже неко ко је осуђен за кривично дело.
9. У случају потребе позвао/ла бих у своју кућу/стан особу која је била осуђена за неко кривично дело.
10. Не може се веровати некоме ко је кривично осуђен.
11. Осуђена лица нису спремна да задрже посао.
12. Не интересује ме судбина некога ко је осуђен за кривично дело.
13. Свако може да погреша, зато осуђеном треба пружити прилику да исправи своје грешке.
14. Дружио/ла бих се са особом која је кривично осуђивана.
15. Не бих запослио осуђено лице јер би ми то могло створити проблеме.
16. Стидео/ла бих се да је неко у мојој породици кривично осуђен.
17. Осуђеник може одговорно обављати дужности које су му поверене.

⁵⁰³ Микшај-Тодоровић, Л.Ј., Буђановац, А. (2000) Јавно мњење о пријеступницима и рехабилитацији у Хрватској: Утицај пола, доби, образовања и разине урбанације. *Криминологија и социјална интеграција*, Vol. 8., Br. 1-2, стр. 27-34.

Испитаници су одговарали на тај начин што су оцењивали наведене тврдње на Ликертовој скали процене од 1 до 5, на следећи начин: 1=Уопште се не слажем; 2=Углавном се не слажем; 3=Неодлучан сам; 4=Делимично се слажем; 5=Потпуно се слажем.

У следећој табели су приказани резултати анализе поузданости оригиналне скале за процену ставова испитаника:

Табела 41. Оригинална скала: Ајтем - тотал статистика

Ајтем	АС ако би ајтем био искључен	Варијанса скале ако би ајтем био искључен	Коригована ајтем-тотал корелација	Квадрирана мултипла корелација	Кронбахов алфа ако би ајтем био искључен
Закони су благи	52.61	138.834	.075	.201	.841
Затвор је нехуман	51.49	137.938	.064	.248	.845
Осуђени је на терету државе	51.02	131.783	.287	.243	.832
Осуђеним треба да се бави заједница	50.90	132.049	.280	.253	.832
Осуђени ће рецидивирати	51.98	127.383	.435	.394	.824
Ништа са осуђеним	51.41	119.282	.660	.646	.811
Осуђени се може поправити	50.71	130.391	.397	.509	.826
Не желим помоћ од осуђеног	51.42	119.120	.662	.596	.810
Позвао бих осуђеног у кућу	51.64	126.610	.447	.384	.823
Не може се веровати осуђеном	51.55	123.752	.540	.610	.818
Осуђени не задржава посао	51.33	122.742	.597	.578	.815
Не интересује ме судбина осуђеног	51.26	122.195	.589	.558	.815
Осуђеном треба пружити прилику	50.53	130.467	.356	.516	.828
Дружио бих се са осуђеним	51.17	122.922	.556	.577	.817
Не бих запослио осуђеног	51.56	124.853	.535	.550	.819
Стидео бих се осуђеног у породици	51.46	125.655	.411	.401	.826
Осуђени може бити одговоран	50.72	126.365	.456	.538	.823

Анализом унутрашње конзистентности оригиналне скале установила сам да су два ајтема у слабој корелацији са укупним скором, тако да су они искључени из коначне верзије скале како би се повећала њена поузданост и унутрашња конзистентност.

Табела 42. Редукована скала: Ајтем - тотал статистика⁵⁰⁴

Ајтем	АС ако би ајтем био искључен	Варијанса скале ако би ајтем био искључен	Коригована ајтем-тотал корелација	Квадрирана мултипла корелација	Кронбахов алфа ако би ајтем био искључен
Осуђени је на терету државе	46.03	125.443	.255	.153	.856
Осуђеним треба да се бави заједница	45.90	125.050	.271	.245	.855
Осуђени ће рецидивирати	46.98	120.308	.433	.381	.847
Ништа са осуђеним	46.42	112.115	.670	.645	.834
Осуђени се може поправити	45.72	123.394	.389	.506	.849
Не желим помоћ од осуђеног	46.42	112.386	.657	.584	.834
Позвао бих осуђеног у кућу	46.65	119.668	.441	.372	.847
Не може се веровати осуђеном	46.55	116.184	.560	.609	.840
Осуђени не задржава посао	46.34	115.458	.608	.563	.838
Не интересује ме судбина осуђеног	46.27	114.371	.620	.547	.837
Осуђеном треба пружити прилику	45.54	123.147	.360	.515	.851
Дружио бих се са осуђеним	46.18	115.531	.570	.570	.840
Не бих запослио осуђеног	46.57	117.306	.554	.549	.841
Стидео бих се осуђеног у породици	46.46	118.423	.416	.385	.849
Осуђени може бити одговоран	45.73	118.633	.479	.534	.845

Редукована скала се састоји од 15 ајтема са појединачним корелацијама у односу на укупан скор које се крећу у распону од 0.255 до 0.670. Кронбахов-алфа на редукованој скали износи 0.853 што указује на веома добру поузданост и хомогеност скале.

⁵⁰⁴ Васиљевић, Д. (2009) Ставови о могућностима извршења казне рада у јавном интересу у оквиру организација особа са инвалидитетом. У: Матејић-Ђуричић, З. (ур.) (2009) *Истраживања у специјалној педагогији*. Београд: Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 315.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

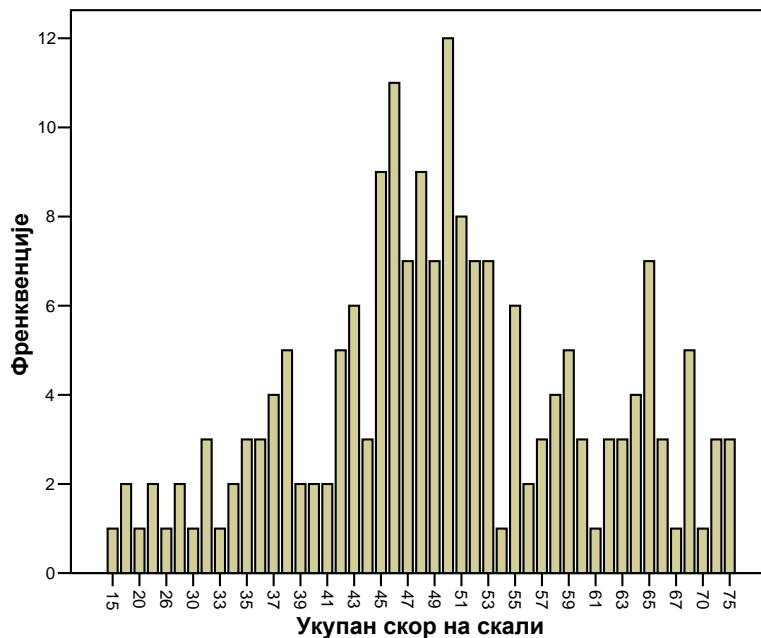
За сваког испитаника израчунат је скор на пречишћеном упитнику од 15 ајтема. Скорови испитаника се крећу у распону од 15 до 75. Виши скор изражава позитивнији став у односу према осуђеним лицима. Аритметичка средина је 49.55, а стандардна девијација 11.60.

Табела 43. Скала процене ставова - дескриптивна статистика

Ајтем	АС	Стд. девијација
Закони су благи	1.94	1.130
Затвор је нехуман	3.05	1.425
Осуђени је на терету државе	3.53	1.308
Осуђеним треба да се бави заједница	3.65	1.299
Осуђени ће рецидивирати	2.57	1.323
Ништа са осуђеним	3.13	1.440
Осуђени се може поправити	3.84	1.146
Не желим помоћ од осуђеног	3.13	1.446
Позвао бих осуђеног у кућу	2.91	1.359
Не може се веровати осуђеном	3.00	1.372
Осуђени не задржава посао	3.22	1.330
Не интересује ме судбина осуђеног	3.28	1.383
Осуђеном треба пружити прилику	4.02	1.241
Дружио бих се са осуђеним	3.38	1.398
Не бих запослио осуђеног	2.98	1.301
Стидео бих се осуђеног у породици	3.09	1.531
Осуђени може бити одговоран	3.83	1.357

Дескриптивна анализа показује да су највећи степен слагања испитаници показали у односу на тврдње "Осуђеном треба пружити прилику" (АС=4.02), "Осуђени се може поправити" (АС=3.84) и "Осуђени може бити одговоран" (АС=3.83). Ове тврдње садрже у себи емотивну компоненту према осуђеним лицима, и указују на позитиван став по питању поверења према осуђеним лицима. С друге стране, најмања вредност аритметичке средине (АС=1.94) забележена је код тврдње "Закони су благи", која не садржи емотивну компоненту усмерену према осуђеним лицима, већ показује општи негативан став о кажњавању.

Графикон 3. Дистрибуција укупног сора на скали

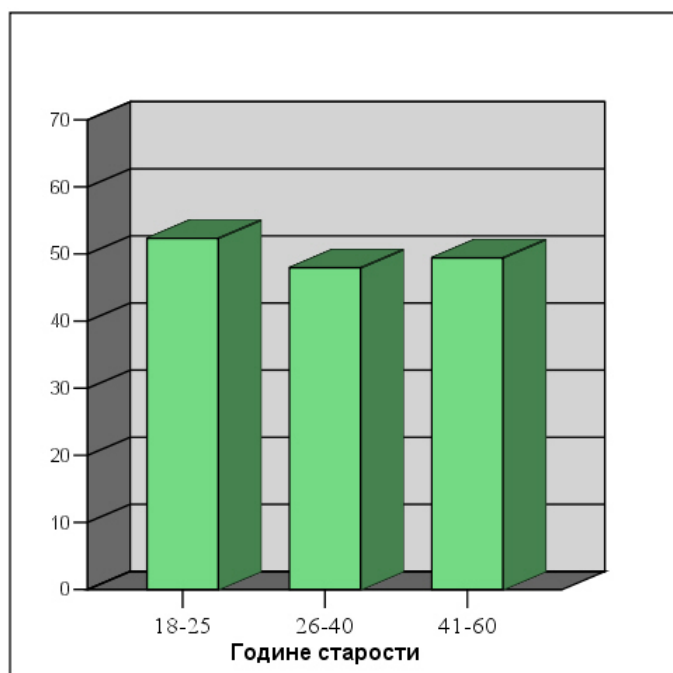

Испитивање разлика у ставовима подгрупа испитаника обављена је анализом варијансе. Разлике у подгрупама испитиване су т-тестом.

Ставови о осуђеним лицима између испитаника мушког и женског пола се не разликују статистички значајно ($t(184) = -0.051$, $p = .959$).

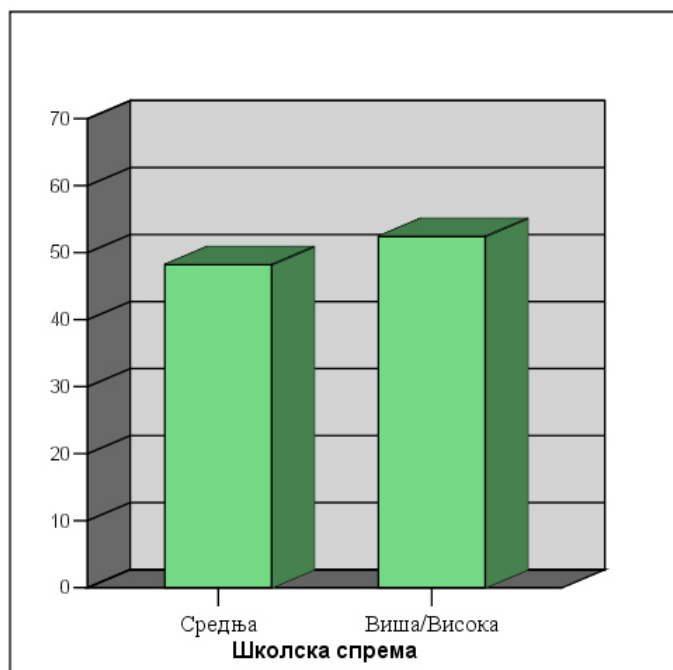
Ако се упореде испитаници из различитих старосних група, постоји нешто већа разлика аритметичких средина између испитаника из група од 18-25 и 26-40 година (52.33 према 47.94), али она ипак није статистички значајна ($t(115) = 1.885$, $p = .062$). За разлику од истраживања Микшај-Тодоровић и Буђановац, који су на узорку опште популације у Хрватској установили позитивнији став о осуђеним лицима у млађој старосној категорији, у овом истраживању такве разлике нису потврђене.

Графикон 4. Аритметичке средине категорија варијабле Године старости

Између испитаника различитог степена образовања постоји статистички значајна разлика ($t(184) = -2.336, p < .05$). Испитаници са вишом или високом стручном спремом имају позитивније ставове према осуђеним лицима од испитаника са средњом школском спремом. Овај налаз је у складу са резултатом истраживања које су спровели Микшај-Тодоровић и Буђановац.

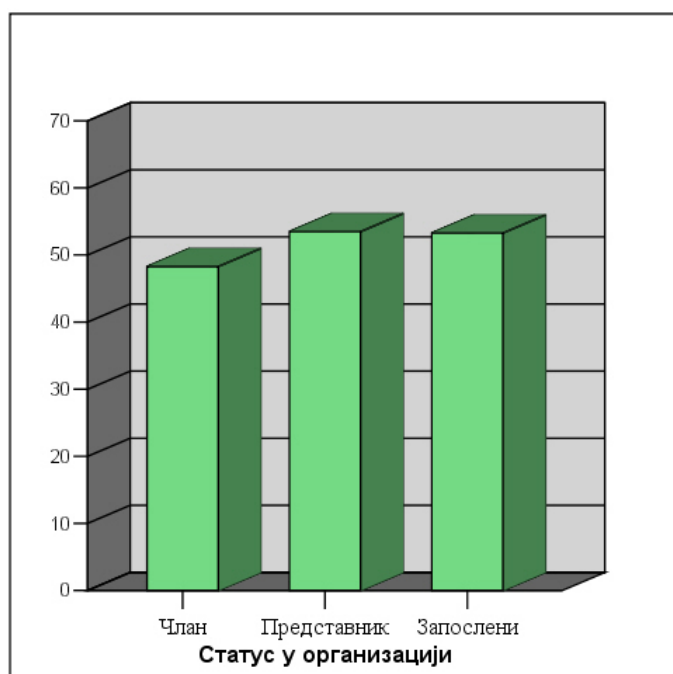
Графикон 5. Аритметичке средине категорија варијабле Школска спрема

У односу на пребивалиште испитаника не постоји статистички значајна разлика ($t(184)=.422$, $p=.674$). Ставови испитаника из Београда о осуђеним лицима се не разликују од ставова испитаника из других градова.

Чланови организација особа са инвалидитетом имају значајно негативнији став о осуђеним лицима од представника органа управљања организација ($t(158)= -1.932$, $p<.05$), а такође и у односу на запослене у организацијама ($t(163)= -2.042$, $p<.05$). Између представника органа управљања и запослених у организацијама особа са инвалидитетом нема статистички значајних разлика ($t(45)=.063$, $p=.950$).

Графикон 6. Аритметичке средине категорија варијабле Статус у

организацији

Потреба за волонтерским радом у организацији

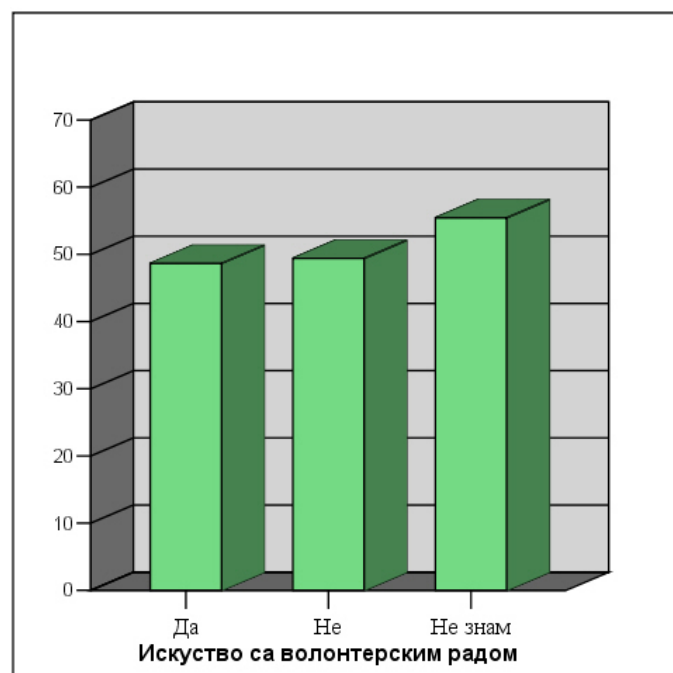
На питање о потреби за волонтерским радом у организацији особа са инвалидитетом скоро 82.8% испитаника ($N=154$) је одговорило потврдно, за разлику од само 6.5% ($N=12$) са негативним мишљењем, док преостали испитаници нису могли да дају своју процену (10.8%, $N=20$). Не постоји статистички значајна разлика у ставовима између испитаника који су одговорили потврдно и негативно на ово питање

($t(164)=1.368$, $p=.173$), као ни у односу на оне који су дали одговор "не могу да проценим".

Према мојим сазнањима, у многим организацијама особа са инвалидитетом волонтерски рад се у највећој мери одвија у виду цивилне службе војног рока. Једна од организација особа са инвалидитетом (у Крушевцу) је, према речима представника, имала и искуства са друштвено-корисним радом осуђених лица, (иако је моја претпоставка да је реч о оптуженом који је упућен у организацију према чл. 236. ЗКП на основу нагодбе са тужиоцем).

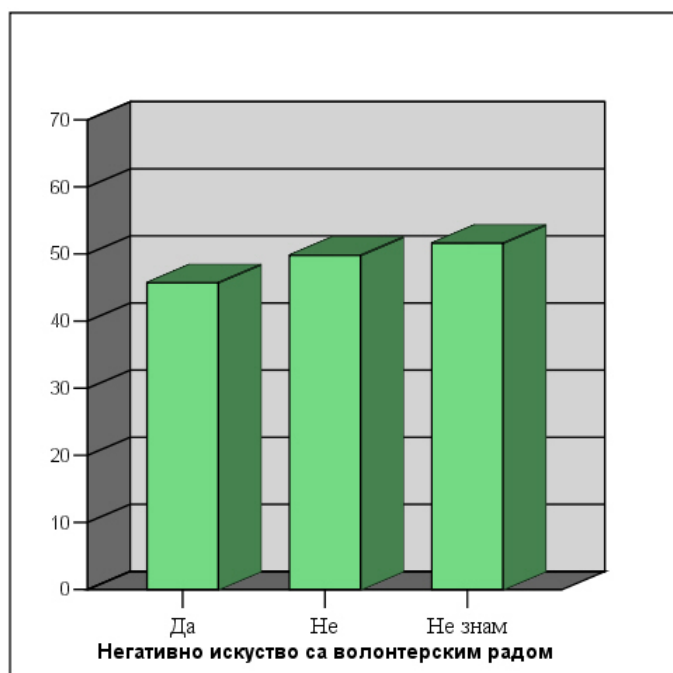
Велики број организација особа са инвалидитетом има искуство са волонтерским радом, што потврђују одговори 79.6% испитаника ($N=148$), док је 8.1% испитаника ($N=15$) дало негативан одговор, уз 12.4% испитаника ($N=23$) који су заокружили опцију "не знам". Не постоје разлике у ставовима о осуђеним лицима између испитаника чија је организација имала искуства са волонтерским радом и оних који су одговорили негативно ($t(161)= -.234$, $p=.815$). Испитаници који не знају да ли је њихова организација имала искуства са волонтерским радом имају позитивније ставове у односу на испитанике који су навели да је њихова организација имала таква искуства ($t(169)= -2.661$, $p<.01$).

Графикон 7. Аритметичке средине категорија варијабле Искуство са волонтерским радом

Негативна искуства са волонтерским радом пријавило је 20.4% испитаника (N=38), а 46.8% испитаника (N=87) је одговорило да негативних искустава није било, док је 32.8% испитаника (N=61) одговорило да не зна да ли је било негативних искустава. Испитаници који не знају да ли је њихова организација имала негативна искуства са волонтерским радом имају позитивније ставове о осуђеним лицима у односу на испитанике чија је организација имала негативна искуства са волонтерима ($t(97) = -2.806, p < .01$). Испитаници који су на ово питање одговорили са "да" или "не" се не разликују значајно ($t(123) = -1.784, p = .077$), а исто важи и за испитанике који су заокружили "не" или "не знам" ($t(146) = -.903, p = .368$).

Графикон 8. Аритметичке средине категорија варијабле Негативно искуство са волонтерским радом

Информисаност о казни рад у јавном интересу

Информисаност испитаника о казни рад у јавном интересу процењена је са три варијабле које обухватају различите степене познавања ове области. Већи је проценат испитаника који знају да је кривичним законом прописана казна рада у јавном интересу (69.4%, N=129) у односу на оне који не знају (30.6%, N=57). Испитаници који су упознати да постоји могућност изрицања казне рада у јавном не разликују се значајно у

погледу става о осуђеним лицима од оних који са овим нису упознати ($t(184)= 1.507$, $p=.134$).

Нешто мање од половине испитаника зна да се казна рада у јавном интересу може извршити само уз сагласност осуђеног (45.7%, $N=85$), док преостали испитаници немају та сазнања (54.3%, $N=101$). Између ове две категорије не постоје разлике у ставовима ($t(184)= 1.142$, $p=.255$).

Испитаници који су упознати са тиме да казна рада у јавном интересу може да се изврши у хуманитарним организацијама не разликују се значајно у погледу става о раду у јавном интересу од оних који са овим нису упознати ($t(184)= 1.315$, $p=.190$).

Извршење рада у јавном интересу у организацији

На питање да ли сматрају да би неке послове у њиховој организацији могла да обавља особа осуђена на казну рада у јавном интересу 45.2% испитаника је одговорило позитивно ($N=84$), док 19.9% испитаника ($N=37$) сматра да послове у организацији не би требало да обавља особа осуђена на рад у јавном интересу. Одговор "не могу да проценим" дало је 34.9% испитаника ($N=65$).

Табела 44. Кростабулација: Могућност извршења рада у јавном интересу - Статус у организацији

		Могућност извршења рада у јавном интересу у оквиру организације			Укупно
		Да	Не	Не могу да проценим	
Статус у организацији	Члан	60	30	49	139
	Представник	11	5	5	21
	Запослени	13	2	11	26
	Укупно	84	37	65	186

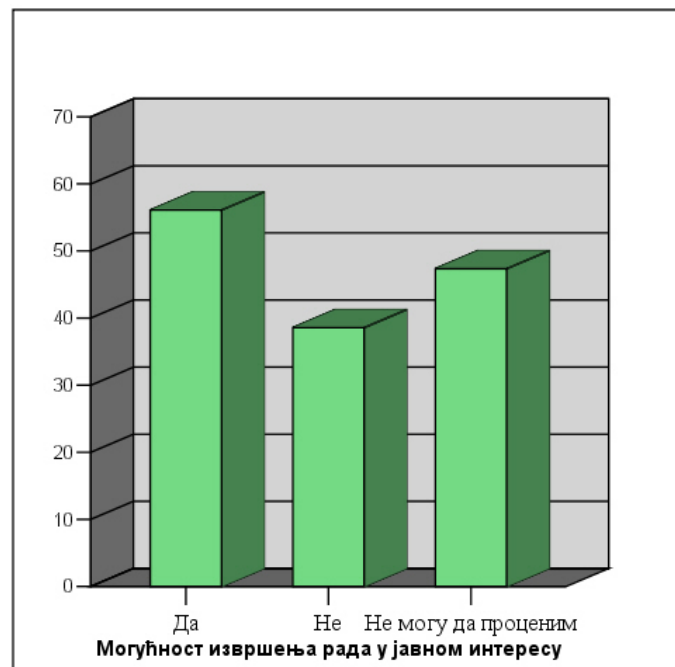
Ако погледамо податке из горње табеле, закључак да постоји позитиван однос организација према ангажовању лица осуђених на рад у јавном интересу би требало подвргнути краћој дискусији. Наиме, одлуку о евентуалном склапању уговора са Министарством правде о прихвату лица осуђених на рад у јавном интересу доносе преставници органа управљања организације, а ту ситуација није најјаснија. Од укупно 21 испитаника, позитивно је одговорило њих 11 (52%), док је 5 (24%) одговорило

негативно, а подједнак је проценат неодлучних. Наравно, закључивање на овако малом делу узорка може бити методолошки дискутабилно, али се на основу ових података може претпоставити да се одређени отпори примени казне рада у јавном интересу у оквиру организација особа са инвалидитетом могу очекивати. Карактеристичан је коментар једног представника организације који је дописао на анкетном листићу своју оцену о апсолутној неприхватљивости таквих "помодарских тенденција које могу донети само ризике, а веома малу или готово никакву корист за организацију."⁵⁰⁵

У разговору са другим представником организације особа са инвалидитетом из Београда сазнала сам да је имао контакт са општинским тужилаштвом које је понудило да у њихову организацију буде упућено лице, које би у складу са чл. 236. Закона о кривичном поступку по нагодби са тужилаштвом требало да обавља друштвено-користан рад. Такву понуду је одбио уз образложење да постоје ризици по безбедност лица и имовине због нерегулисаних питања осигурања.

На следећем графикону је приказана дистрибуција аритметичких средина скова на варијабли Могућност извршења рада у јавном интересу.

Графикон 9. Аритметичке средине категорија варијабле Могућност извршења рада у јавном интересу

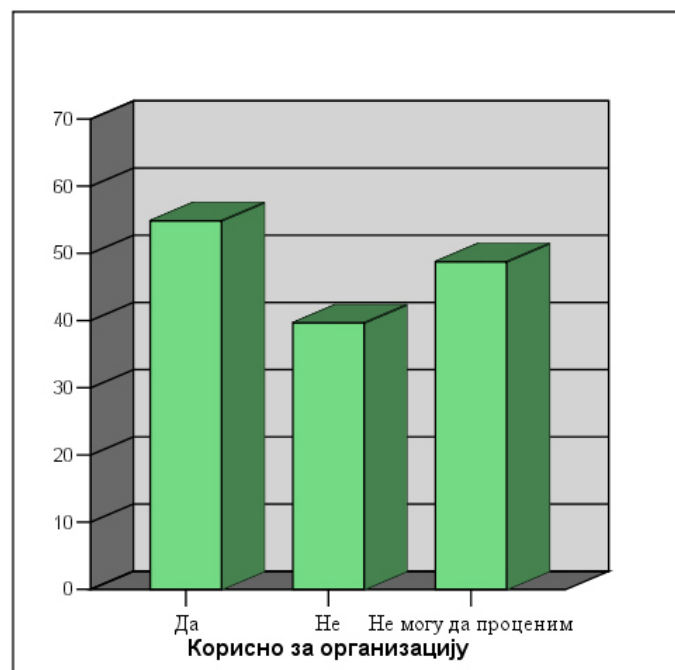

⁵⁰⁵ Васиљевић, Д. (2009) Ибид., стр. 317.

Испитаници који сматрају да би осуђена лица могла да обављају рад у јавном интересу у њиховој организацији имају значајно позитивнији став о осуђеним лицима у односу на оне који мисле да не би могли ($t(119)= 8.619, p<.001$). Исти је однос када је реч о испитаницима који не могу да процене да ли би лица осуђена на казну рада у јавном интересу могла бити ангажована у њиховој организацији ($t(147)= 5.714, p<.001$). Такође је статистички значајна разлика у ставовима између испитаника који су одговорили негативно и оних који "не могу да процене" ($t(100)= -4.828, p<.001$).

Највећи проценат испитаника сматра да би ангажовање лица којима је изречена казна рада у јавном интересу било корисно за њихову организацију (47.8%, $N=89$), док 23.1% ($N=43$) одговара негативно. Преостали испитаници (29.0%, $N=54$) то не могу да процене. Испитаници који мисле да би ангажовање лица којима је изречена казна рада у јавном интересу било корисно за организацију имају значајно позитивнији став према осуђеним лицима од оних који мисле да то не би било корисно за организацију ($t(130)=7.703, p<.001$), а такође и од оних који не могу да процене ($t(141)=3.569, p<.001$). Испитаници који не могу да процене да ли би то било корисно за организацију имају значајно позитивније ставове у односу на оне који сматрају да ангажовање осуђених не би било корисно ($t(95)= -4.876, p<.001$).

Графикон 10. Аритметичке средине категорија варијабле Корист од извршења рада у јавном интересу

Анализа главних компоненти

Структура ставова испитаника према осуђенима испитивана је методом главних компоненти. У циљу стицања увида у структуру ставова испитаника обавила сам анализу главних компоненти ставова на свих 17 ајтема оригиналне скале. У следећој табели су приказани значајни фактори:

Табела 45. Екстраховани фактори

Компонента	Карактеристични корен	% Варијансе	Кумулативни %
Фактор 1	5.159	30.3	30.3
Фактор 2	3.123	18.4	48.7
Фактор 3	1.271	7.5	56.2

Издвојена су 3 фактора чија вредност карактеристичног корена прелази 1, и који објашњавају 56.2% заједничке варијансе. У следећој табели је приказана матрица структуре ставова:

Табела 46. Матрица структуре

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Ништа са осуђеним	.784		
Не желим помоћ од осуђеног	.767		
Осуђени не задржава посао	.739	-.282	
Не интересује ме судбина осуђеног	.734		-.229
Не може се веровати осуђеном	.719	-.393	
Не бих запослио осуђеног	.699	-.368	
Дружио бих се са осуђеним	.581	.548	-.204
Осуђени ће рецидивирати	.578	-.324	
Стидео бих се осуђеног у породици	.556	-.339	
Позвао бих осуђеног у кућу	.465	.463	
Осуђени се може поправити	.368	.669	
Осуђеном треба пружити прилику	.351	.660	-.277
Осуђени може бити одговоран	.493	.531	-.393
Осуђеним треба да се бави заједница	.273	.458	.266
Затвор је нехуман		.470	.631
Осуђени је на терету државе	.261	.435	.442
Закони су благи		-.416	.442

Варијабле у горњој табели су сортиране према величини коефицијента, при чему су у приказу искључене вредности мање од 0.20.

Први фактор је дефинисан са 10 варијабли које представљају личне и опште ставове о осуђеним лицима. У овом фактору можемо препознати све три компоненте става: когнитивна (осуђени не задржава посао, осуђени ће рецидивирати), емотивна (не интересује ме судбина осуђеног, стидео бих се осуђеног у породици) и мотивациона (не желим да имам ништа са осуђеним, не желим помоћ од осуђеног, не бих запослио осуђеног, дружио бих се са осуђеним).

Други фактор означава поверење испитаника према осуђеним лицима (осуђени се може поправити, осуђеном треба пружити прилику, осуђени може бити одговоран, осуђеним треба да се бави заједница).

Трећи фактор представља став испитаника о кажњавању и условима у затвору (затвор је нехуман, осуђени је на терету државе, закони су благи).

ЗАКЉУЧАК

Када је реч о социјално-демографским обележјима (пол, године старости и место боравка), може се закључити да нема разлике у ставовима испитаника према осуђеним лицима.

Испитаници са вишом или високом стручном спремом имају позитивније ставове према осуђеним лицима од испитаника са средњом школском спремом. Може се закључити да је степен образовања повезан са ставом испитаника према осуђеним лицима и према кажњавању. Резултат указује да испитаници са већим степеном образовања испољавају већи степен толеранције, изражавају отворенији, мање пунитиван став према осуђенима и спремнији су за прихватање казних решења која су мање ретрибутивна.

Резултати истраживања показују да веома висок проценат испитаника сматра да организације особа са инвалидитетом имају потребе за волонтерским радом и могу бити заинтересоване за овакав вид подршке у обављању својих активности. Највећи број организација су имале искуства са волонтерским радом и та искуства су у највећој мери позитивна.

Иако резултати истраживања говоре у прилог релативно добре информисаности испитаника, може се закључити да је у циљу стварања потпуније слике о овој алтернативној санкцији која се извршава у оквиру заједнице потребно обавити адекватну едукацију и информисање организација особа са инвалидитетом, као могућих партнера у поступку извршења санкције. На тај начин се може пружити јаснији увид у намере законодавца и циљеве које је желео да постигне, укаже на могућу корист за организацију, локалну заједницу и лица осуђена на казну рада у јавном интересу.

На питање о могућности извршења рада у јавном интересу у оквиру организација особа са инвалидитетом забележен је значајно већи проценат позитивних, у односу на негативне одговоре, што може указати на отвореност и спремност испитаника за прихватање оваквог вида волонтерског рада.

Испитаници који сматрају да би лица осуђена на казну рад у јавном интересу могла бити ангажована у њиховој организацији имају значајно позитивније ставове о осуђеним лицима у односу на оне који то не сматрају.

Највећи број испитаника изражава мишљење да би ангажовање осуђених на казну рад у јавном интересу било корисно за његову организацију. Испитаници који сматрају да би ангажовање лица која су осуђена на казну рада у јавном интересу било корисно за њихову организацију имају позитивније ставове о осуђеним лицима у односу на оне који не сматрају да би то било корисно.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Неспорно је да модерна законодавства у свету све више усвајају алтернативне видове санкционисања тако што уводе нове, модификују и усавршавају већ постојеће алтернативе казни затвора и на тај начин им дају значајнију улогу у систему кривичних санкција. Иако је приметан тренд све веће примене алтернативних санкција, краткотрајна казна затвора, са својим позитивним и негативним странама, и даље опстаје у казним системима, ако ни због чега другог, онда зато што је дубоко укореењена у традицију кажњавања и што у одређеном броју случајева представља адекватно решење за одређена кривична дела и категорије учинилаца.

На основу резултата испитивања мишљења и ставова судија може се закључити да они нису задовољни својим учешћем у поступку доношења новог Кривичног закона. Постоји јединствен став о потреби и значају консултовања судске праксе и уважавања мишљења судија приликом доношења законских решења. Међутим, на основу одговора испитаних се стиче утисак да судије и судска пракса нису имали значајнији утицај у процесу доношења новог Кривичног закона.

Статистички подаци показују тренд опадања примене казни затвора у трајању до 1 године, што се може довести у везу са променама казнене политике након ступања на снагу новог кривичног закона. На основу одговора испитаника може се закључити да постоји свест о штетним ефектима казне затвора. Стиче се утисак да судије прибегавају њеној примени само у ситуацијама када процене да је то једино целисходно решење и то у највећој мери за имовинска кривична дела, при чему је главни критеријум који опредељује судије за примену казне затвора повратништво у извршењу кривичних дела.

Примена алтернатива краткотрајне казне затвора у пракси домаћих судова је још увек ограничена на условну осуду и новчану казну. То су санкције чије ефекте и начин примене судије најбоље познају, а те санкције су практично биле једине алтернативе казнама затвора до ступања на снагу новог закона. Судије нису незадовољне новим законским решењима, али наглашавају да извршење појединих алтернативних санкција представља један од главних проблема на које треба обратити пажњу. И поред позитивног става о алтернативним санкцијама које се примењују у другим законодавствима, испитаници су уздржани по питању могућности њихове имплементације у наше законодавство, при чему преовладава мишљење да за њихово

спровођење не постоје предуслови. Треба напоменути да у време када је истраживање спроведено још увек нису били донешени адекватни прописи-подзаконски акти и упутства којима се ближе регулишу поступци извршења ових санкција, који би нормативно регулисали област извршења алтернативних санкција.

Судије сматрају да су потпуно припремљене за примену алтернативних санкција које су прописане новим кривичним законом. Значајан број испитаника сматра да је томе допринела и едукација, мада има и судија које нису прошле кроз едукацију и који сматрају да она није неопходна. Континуирана обука судија је, свакако, важан фактор за унапређење квалитета рада судства и уједначавање судске праксе, било да је реч о размени искустава на стручним скуповима, редовним колегијумима на нивоу судова или доношења правних ставова. Било би можда прикладно размотрити могућност да едукације буду обавезујућег карактера и да се прилагоде радним обавезама судија.

Када је реч о поједним алтернативним санкцијама, стиче се утисак да је казна рад у јавном интересу наишла на најбољи пријем код судија у односу на остале санкције. И поред тога, приметан је одређени степен неповерења у ефективност санкције рада у јавном интересу због могућности "изигравања" обавеза од стране осуђеног. Судије као главну примедбу изражавају бојазан да организације у којима се санкција извршава не би биле у стању да адекватно обављају надзор над осуђеним, чиме би била угрожена сврха изрицања казне. Испитаници се једногласно слажу са оценом да постоје велики проблеми у примени новчане казне у дневним износима због немогућности утврђивања реалних прихода и расхода осуђеног и да у пракси прибегавају изрицању новчане казне у одређеном износу.

Према мишљењу судија, права жртве (оштећеног) у кривичном поступку се, поштују у великој мери. Већина испитаника сматра да су та права у довољној мери била заштићена и претходним законом и да новим ЗКП нису учињене неке значајније измене. Стиче се утисак да још увек преовладава традиционално схватање о улози жртве (оштећеног) у кривичном поступку која се своди на сведочење и истицање имовинскоправног захтева, уз могућност преузимања приватне тужбе. Такође се може оценити да судије не препознају у довољној мери значај учешћа шире друштвене заједнице у систему кривичног правосуђа. Преовладава схватање да у области извршења кривичних санкција нема места за деловање организација изван традиционалних кривичноправних оквира.

Када је реч о сугестијама судија о мерама које би требало предузети у циљу унапређења домаћег кривичног законодавства, следеће предлоге можемо издвојити као препоруке:

- ✓ Непосреднија сарадња између креатора законодавне политике и установа правосуђа,
- ✓ Сарадња установа правосуђа са научним установама (факултети, институти,...),
- ✓ Едукација судија на свим нивоима правосуђа,
- ✓ Наставак реформи кривичноправног система и измене надлежности органа правосуђа у циљу повећања ефикасности,
- ✓ Развој система постинституционалне заштите.

Важно је напоменути да је истраживање обављено током 2007. године, тако да резултати осликавају мишљења и ставове судија недуго након ступања на снагу одредаба нових закона. Следећи корак у истраживању би свакако могао бити испитивање ефеката примене алтернативних санкција и упоредна анализа ставова и мишљења судија о новим санкцијама након што је протекао одређени период имплементације.

Мишљење повереника о стању у установама за извршење казне затвора се може оценити као негативно. Највећи број сматра да капацитети затвора нису довољни, да постоји мањи недостатак стручног особља и да су услови боравка лоши. Највећи број испитаника сматра да су алтернативне санкције блаже у односу на краткотрајну казну затвора.

Оснивање Повереничке службе ће, према јединственој оцени испитаника, у великој мери допринети побољшању услова за примену алтернативних санкција. Испитаници у великој мери изражавају задовољство квалитетом едукације за поверенике коју су похађали.

Највећи број испитаника изјављује да је делимично упознат са искуствима страних законодавстава у примени алтернативних санкција и сматрају да се поједина од искустава могу применити у нашем кривичноправном систему.

Ставови повереника о алтернативним санкцијама су веома позитивни и они изражавају велика очекивања у погледу ефеката тих санкција. Постоји мишљење да се применом алтернативних санкција може у великој мери остварити уштеда у новцу и ресурсима, да ће осуђени у сваком погледу имати веће користи од алтернативне санкције у односу на казну затвора и да ће заједница у великој мери имати корист од извршења алтернативних санкција, док је нешто умеренија оцена о могућем дејству на рецидивизам. Испитаници имају позитивно мишљење о применљивости казне рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором у нашим условима.

Повереници су назначили и одређене проблеме који би могли отежати примену алтернативних санкција у пракси:

- ✓ Недовољна информисаност шире јавности о алтернативним санкцијама,
- ✓ Неповерење судија у алтернативне санкције,
- ✓ Недовољна сарадња са другим институцијама и установама система,
- ✓ Недостатак материјалних ресурса,
- ✓ Недовољна заинтересованост организација у којима би се санкције извршавале.

Испитивање које је обављено у оквиру организација особа са инвалидитетом показује да постоје позитивна мишљења о могућности ангажовања осуђених на казну рад у јавном интересу. Резултати истраживања показују да веома висок проценат испитаника сматра да организације особа са инвалидитетом имају потребе за волонтерским радом и могу бити заинтересоване за овакав вид подршке у обављању својих активности. Највећи број организација су имале искуства са волонтерским радом и та искуства су у највећој мери позитивна.

Иако резултати истраживања говоре у прилог релативно добре информисаности испитаника, може се закључити да је у циљу стварања потпуније слике о овој алтернативној санкцији која се извршава у оквиру заједнице потребно обавити адекватну едукацију и информисање организација особа са инвалидитетом, као могућих партнера у поступку извршења санкције. На тај начин се може пружити јаснији увид у намере законодавца и циљеве које је желео да постигне, укаже на могућу корист за организацију, локалну заједницу и лица осуђена на казну рада у јавном интересу.

Испитаници са вишом или високом стручном спремом имају позитивније ставове према осуђеним лицима од испитаника са средњом школском спремом. Може се закључити да је степен образовања повезан са ставом испитаника према осуђеним лицима и према кажњавању. Резултат указује да испитаници са већим степеном образовања испољавају већи степен толеранције, изражавају отворенији, мање пунитиван став према осуђенима и спремнији су за прихватање казних решења која су мање ретрибутивна.

На питање о могућности извршења рада у јавном интересу у оквиру организација особа са инвалидитетом забележен је значајно већи проценат позитивних у односу на негативне одговоре, што може указати на отвореност и спремност испитаника за прихватање оваквог вида волонтерског рада. Највећи број испитаника изражава мишљење да би ангажовање осуђених на казну рад у јавном интересу било корисно за његову организацију. Испитаници који сматрају да би ангажовање лица која су осуђена на казну рада у јавном интересу било корисно за њихову организацију имају позитивније ставове о осуђеним лицима у односу на оне који не сматрају да би то било корисно. Испитаници који сматрају да би лица осуђена на казну рад у јавном интересу могла бити ангажована у њиховој организацији имају значајно позитивније ставове о осуђеним лицима у односу на оне који то не сматрају.

Иако су представници организација изражавали и негативна мишљења о могућности ангажовања осуђених на казну рада у јавном интересу у оквиру организација, што ће вероватно имати утицаја на примену овакве праксе, у планирању извршења казне рада у јавном интересу може се закључити да би се могло рачунати на подршку значајног дела популације особа са инвалидитетом.

Требало би истаћи да нови видови санкционисања, са тенденцијом примене мањег степена репресије и ограничавања слобода и права осуђеног, означавају будући правац развоја система кривичних санкција код нас. Кратко време примене новог Кривичног закона не пружа довољно елемената за процену делотворности прописаних санкција, али се може очекивати да ће ефикасна, доследна примена ових законских решења допринети смањењу укупног учешћа краткотрајне казне затвора у будућности. Колико смо далеко или близу тог циља, тек предстоји да видимо; то ће показати време које је пред нама.

ЛИТЕРАТУРА

- Aertsen, I., Peters, T. (1998) Mediation and Restorative Justice in Belgium. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol 6, No 4, стр. 507–525.
- Albers, N. (2006) Alternative sentencing & strategies for successful prisoner reentry. University of Missouri, Institute of Public Policy, <http://www.mosac.mo.gov/file/alternative-sentencing.pdf>, Приступ: 14.05.2007.
- Albrecht-Freiburg, H.-J. (2006) Imprisonment and Alternatives to Prison: Changes and Prospects in a Comparative Perspective, www.bibliojuridica.org/libros/4/1727/4.pdf, Приступ: 22.02.2008.
- Allen, R. (2008) Changing public attitudes to crime and punishments: Building confidence in community penalties. *Probation Journal*, Vol. 55, No. 4, стр. 389-400.
- Ardley, J. (2005) The theory, development and application of electronic monitoring. *Internet Journal of Criminology*. <http://www.internetjournalofcriminology.com/Ardley%20-%20Electronic%20Monitoring.pdf>, приступ: 12.07.2008.
- Ashworth, A. (2001) The decline of English sentencing and other stories. U: Tonry, M., Frase, R. S. (eds) *Sentencing and sanctions in Western countries*. New York: Oxford University Press, стр. 62-91.
- Ashworth, A. (2005) *Criminal sentencing and Criminal justice*. New York: Cambridge University Press.
- Атанацковић, Д. (1988) *Пенологија*. Београд: Научна књига.
- Bauwens, A. (2009) Probation officers' perspectives on recent Belgian changes in the probation service. *Probation Journal*, Vol. 56, No. 3, стр. 257-268.
- Бејатовић, С. (1986) *Условна осуда*. Београд: НИО Пословна политика.
- Berman, A. (2005) Reconviction outcomes among Swedish male probationers: Pattern analysis by substance use. *Probation Journal*, Vol. 52, No. 3, стр. 296-299.
- Bishop, N. (1988) *Non-custodial alternatives in Europe*. Helsinki: Heuni.
- Bishop, N., Schneider, U. (2001) Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures: Introduction to a New Council of Europe Recommendation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol 9/3, стр. 180-192.
- Black, M., Smith, R. (2003) Electronic monitoring in the criminal justice system. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 254, www.aic.gov.au/publications/tandi2/tandi254.pdf, приступ: 20.10.2008.
- Blay, E. (2008) Work for the benefit of the community as a criminal sanction in Spain. *Probation Journal*, Vol. 55. No. 3, стр. 245-258.

- Блиц (2008) Затвореници служе казне у болницама и домовима, датум издања 24.9.2008.
- Bondeson, V. U. (2002) *Alternatives to Imprisonment: Intentions and Reality*. New Brunswick (USA), London (U.K.): Transaction Publishers.
- Bonta, J., Wallace-Carpeta, S., Rooney, J. (1999) *Electronic monitoring in Canada*, Ottawa: Solicitor General's Office.
- Bonta, J., Wallace-Carpeta, S., Rooney, J. (2000) Can electronic monitoring make a difference? An evaluation of three Canadian programs. *Crime and Delinquency*, vol. 46, стр. 61-75.
- Bottoms, A. (2008) The Community Dimension of Community Penalties. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 47, No. 2, стр. 146-169.
- Бошковић, М., Радоман, М. (2002) *Пенологија*. Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду, Центар за издавачку делатност.
- Braithwaite, J. (1999) *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press.
- Brownlee, I. (1998) *Community punishment: A Critical introduction*. London, New York: Addison Wesley Longman Limited.
- Brownlee I. (1998) New Labour – New Penology? Punitive Rhetoric and the Limits of Managerialism in Criminal Justice Policy. *Journal Of Law And Society*, Vol. 25, No 3., стр. 313-335.
- Bumči, K., Tomašić, T. (2006) Rad za opće dobro i uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom te njihova primjena u praksi. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*. vol. 13., broj 1/2006, стр. 237-261.
- Canadian Criminal Justice Association (2006) Brief on Amendments to the Criminal Code of Canada (Conditional Sentences). <http://www.ccja-acjp.ca/en/c9en.html>. приступ: 14.11.2008.
- Canton, R. (2009) Taking probation abroad. *European Journal of Probation*, Vol. 1, No. 1., стр. 66-78.
- Caputo, G. (1999) Why not community service? *Criminal Justice Policy Review*. Vol. 10, No. 4/99, стр. 503-519.
- Caputo, G. (2004) *Intermediate sanctions in corrections*. Denton. Texas: University of North Texas Press.
- Cassady, S. (2001) Frederic Rainer: The founder of probation? *Probation Journal*, Vol. 48, No. 4, стр. 287-289.
- Цетинић, М. (2003) Условна осуда у кривичним законодавствима неких земаља Европе. *Ревија за криминологију и кривично право*, вол. 41, бр. 1, стр. 109-125.

- Chenery, S., Pease, K. (2000) *The Burnley/Dordrecht Initiative Final Report*. Burnley: University of Huddersfield.
- Cid, J. i sar. (2002) *Jueces penales y penas en España (Aplicación de las penas alternativas a la privación de libertad)*. Valencia: Tirant lo blanch.
- Cid, J. (2005a) Suspended sentences in Spain: Decarceration and recidivism. *Probation Journal*, Vol. 52, No.2, стр. 169-179.
- Cid, J. (2005b) The penitentiary system in Spain. *Punishment and Society*, Vol 7. No 2, стр. 147-166.
- Coyle, A. (2008) Understanding prisons. International Centre for Prison Studies, http://www.rethinking.org.nz/images/newsletter%20PDF/Issue%2038/Coyle_Understanding_Prisons.pdf , приступ: 10.10.2009.
- Cromwell, P., Alarid, L. F., Del Carmen, R. V. (2005) *Community - Based Corrections*. Thomson Wadsworth, Belmont, CA.
- Cusson, M. (1987) Зашто кажњавати. Превод: Николић-Ристановић, В. (1990). *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 4/1990, стр. 65-77.
- Топић, С. (2009) Ресторативна правда и међународноправна регулатива: Постављање стандарда за примену ресторативних програма. У: Благојевић, М., Стевановић, З. (ур.) *Превенција криминала и социјална девијација - од разумевања ка деловању*. Београд: ИКСИ, стр. 109-124.
- Daly, K. (2002) Restorative justice: The real story. *Punishment & Society*, Vol. 4, No. 1, стр. 55-79.
- Damjanović, I., Butorac, K. (2006) Politika suzbijanja kriminaliteta: perspektive izvršenja kaznenopravnih sankcija. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb)*. vol. 13, br. 2/2006, стр. 657-684.
- Davis, R., Rubin, J., Rabinovich, L., Kilmer, B., Heaton, P. (2008) *A synthesis of literature on the effectiveness of community orders: Technical Report*. RAND Europe. http://www.rand.org/pubs/technical_reports/2008/RAND_TR518.pdf, приступ: 05.03.2009.
- Dawson, P. (2005) *Early Findings from the Prolific and other Priority Offenders Evaluation*. <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs05/dpr46.pdf>, pristup: 05.04.2009.
- Duff, R. A. (2001) *Punishment, Communication and Community*. New York: Oxford University Press.
- Duff, R. A. (2003) Probation, punishment and restorative justice: Should AI Truism be engaged in punishment? *The Howard Journal*, Vol. 42., No. 2, стр. 181-197.
- Easley, M.F., Sweat, G. (2005) *Legislative report on electronic monitoring of juveniles, calendar year 2004*, State of Carolina: Department of juvenile justice and delinquency prevention. www.ncdjpp.org/resources/statistics_legislative/04-05/EHALegislative04.doc, приступ: 12.9.2008.

- Eichar, P. L. (2006) Chapter 484: From home detention to GPS monitoring. *McGeorge Law Review*, vol. 37, стр. 284-293.
- Erwin, B. (1986). Turning up the heat on probationers in Georgia. *Federal Probation*, Vol. 50, No. 2, стр. 17-24.
- Фајгелъ, С. (2007) *Методe истраживања понашања*, III допуњено издање. Београд: Центар за примењену психологију.
- Farrall, S. (2003) Г accused: Probation evaluation - Research epistemologies: Part one: The Critique. *Criminal Justice*, Vol. 3, No. 2, стр. 161-179.
- Fay, S.J., (1992) Electronic monitoring and criminal justice: some recent developments in Britain. *Nottingham Law Journal*, vol. 1, стр. 61-90.
- Frase, R. (2003) What are the objectives of punishment and what sentences best serve those objectives. <http://www.abanet.org/crimjust/kennedy/richardfrase.pdf>, приступ: 11.05.2009.
- Freiberg, A., Ross, S. (1999) *Sentencing reform and penal change: the Victorian experience*, Sydney: The Federation Press.
- Fromm, E. (1989) *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed i NOLIT
- Фуко, М. (1997) *Надзирати и кажњавати - настанак затвора*. Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Gable, R. K., Gable, R. S. (2005) Electronic monitoring: positive intervention strategies. *Federal Probation*, vol. 69., стр. 21-25.
- Gendreau, P., Goggin, C., Cullen, F. T., Andrews, D. A. (2005) The Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism, http://www.unafei.or.jp/referencematerials/135th/135thweb/English_pdf/V%20Correctional%20Programmes/1%20General%20Effective%20Correctional%20Interventions/chap_3_e.pdf, приступ: 12.11.2009.
- Gibson, B., Watkins, M. (2005) *Criminal Justice Act 2003: A guide to the new procedures and sentencing*. Winchester: Waterside Press.
- Gitau, J. (1997) Probation as a community based programme. In: Villé, R., Zvekić, U., Klaus, F. J. (ed.) *Promoting Probation Internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valetta, Malta)*. Rome/London: UNICRI., стр.107-118.
- Glaser, D., Watts, R. (1992) Electronic monitoring of drug offenders on probation. *Judicature*, Vol. 76, No. 3, стр. 112-117.
- Glaze, L., Bonczar, T. (2009) Probation and Parole in the United States. US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, www.ojp.usdoj.gov/bjs/
- Gowen, D. (2001) Remote location monitoring – A supervision strategy to enhance risk control. *Federal Probation*, Vol. 65, No. 2, стр. 38-41.

- Grozđanić, V. (2000) Kazne - nova rješenja u kaznenom zakonu i njihova provedba u sudskoj praksi. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol. 7., br. 2/2000.
- Guidoni, O. (2003) The ambivalences of restorative justice: Some reflections on an Italian prison project. *Contemporary Justice Review*, Vol. 6, No. 1, стр. 55-68.
- Halliday, J. (2001) *Making punishments work: Report of a review of the sentencing framework for England and Wales*. Home Office.
<http://www.homeoffice.gov.uk/documents/halliday-report-sppu/>, приступ: 06.03.2009.
- Harris, R. (1995) Studying probation: a comparative approach. U: Koichi, H., Villé, R., Harris, R., Hough, M., Zvekić, U. (eds.) *Probation round the world: A comparative study*. London: Routledge.
- Harrison, K. (2006) Community punishment or Community rehabilitation: Which is the highest in the sentencing tariff? *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 45, No. 2, стр. 141-158.
- Хавелка, Н., Кузмановић, Б., Попадић, Д. (2008) *Методе и технике социјалнопсихолошких истраживања*. Београд: Центар за примењену психологију.
- Haverkamp, R., Mayer, M., Levy, R. (2004) Electronic monitoring in Europe. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol. 12, No.1, стр. 36-45.
- Hillsman, S. (1990) Fines and Day Fines. *Crime & Justice*, Vol. 13, стр. 49-98.
- Home Office (1990) *Crime, Justice and Protecting the Public*. London: HMSO.
- Hood, R. (1996) *The Death Penalty: A World-Wide Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- Игњатовић, Ђ. (1996) Савремени облици замене казне затвора. *Правни живот*, бр. 9, стр. 413-430.
- Игњатовић, Ђ. (1997) *Криминолошко наслеђе*. Београд: Полицијска академија.
- Игњатовић, Ђ. (2000) *Криминологија*. Београд: НОМОС.
- Илић, З., Јованић, Г. (2009) Криминалитет и заводске санкције. У: Матејић-Ђуричић, З. (ур.) *Истраживања у специјалној педагогији*. Београд: Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 287-304.
- Johnstone, G. (2007) Restorative justice and the practice of imprisonment. *Prison Service Journal*, No. 174., str. 15-20.
- Јока, Д., Јовановић, О. (2009) Алтернативне санкције и рад повереника у Републици Србији. У: Матејић-Ђуричић, З. (ур.) *Истраживања у специјалној педагогији*. Београд: Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 273-285.

- Јока, Д. (ур.) (2009) Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину. Београд: Министарство правде Републике Србије, Управа за извршење заводских санкција.
- Јовановић, Ј. (1980) *Кривично право, општи део*. Београд: Савремена администрација.
- Југовић, А. (2004) Практичне импликације конструкционистичког схватања криминала и друштвених девијација. *Истраживања у дефектологији*, бр.4/2004, стр. 127-150.
- Југовић, А. (2007) Изван граница друштва: Маргинализација, социјална искљученост и маргиналне групе. *Социјална мисао*, бр. 1/2007, стр. 31-66.
- Југовић, А. (2008) Криминал и медији: Између "реалности смрти и смрти реалности". У: *Развој и стандардизација у психологији*. Београд: Друштво психолога Србије, стр. 56-58.
- Junger-Tas, J. (1994) Alternatives to prison sentences: Experiences and developments. Hague, Netherlands: RDC, Ministry of justice.
- van Kalmthout, A. M., Derks, J. T. M. (2000) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- van Kalmthout, A. M., Roberts, J., Vinding, S. (2003) *Probation and Probation Services in the EU accession countries*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Каневчев, М. (2006) Новите алтернативни мерки во Кривичниот законик на Република Македонија. *Македонска ревија за казнено право и криминологија*, Вол. 13, бр. 2.
- Karabec, Z. (2000) Chapter 4: Czech Republic. U: van Kalmthout, A. M., Derks, J.T.M. (Eds.) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, стр. 95-96.
- Kerezsi, K., Gosztonyi, G., Bogschütz, Z., Éliás, D. (2003) Chapter 5: Hungary. U: van Kalmthout, A. M., Roberts, J., Vinding, S. (Eds.) *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Killias, M., Aebi, M., Ribeaud, D. (2000) Does Community Service Rehabilitate Better than Short-term Imprisonment? Results of a Controlled Experiment. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol 39, No 1, стр. 40-57.
- Кнежић, Б. (2001) *Образовање и ресоцијализација: методе мерења*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Kokić Puce, Z., Kovčo Vukadin, I. (2006) Izvršavanje alternativnih sankcija u Republici Hrvatskoj. *Hrvatski ljetopis za kazнено право i praksu*, vol. 13, broj 2/2006, стр. 745-794.
- Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В. (2003) *Криминологија*. Ниш: Правни факултет у Нишу, Центар за публикације.

- Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М. (2010) *Криминологија*. Београд: Прометеј.
- Константиновић-Вилић, С., Костић, М. (2006) *Пенологија*. Ниш: СБЕН.
- Костић, М. (2007) Успостављање стандарда за ресторативну правду. *Темид*, бр.1., год. 10., стр. 5-14.
- Купчевић-Млађеновић, Р. (1972) *Основи пенологије*. Сарајево: Издавачко предузеће Свјетлост.
- Кувсгаард, В. (1998) Penal sanctions and the use of imprisonment in Denmark. U: Tonry, M. (2001) *Penal Reform in Overcrowded Times*. New York: Oxford University Press.
- Ларпи-Сеппälä, Т. (2001) Sentencing and punishment: The decline of the repressive ideal. U: Tonry, M., Frase, R. S. (eds) *Sentencing and sanctions in Western countries*. New York: Oxford University Press.
- Лазаревић, Д. (1974) *Краткотрајне казне затвора*. Београд: ИКСИ.
- Лажетић-Бужаровска, Г. (2003) *Алтернативи за затворот*. Скопје: НИП Студентски збор.
- Layton MacKenzie, D. (1998) Criminal Justice and crime prevention. U: Sherman, W. L. i sar. *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. A Report to the United States Congress*. Chapter 9. <http://www.ncjrs.gov/works/chapter9.htm>, приступ: 10.10.2008.
- Layton MacKenzie, D., Browning, K., Skroban, S., Smith, D. (1999) The impact of probation on criminal activities of offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 36, No. 4, стр. 423-453.
- Liebmann, M. (2007) *Restorative justice: How it works*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Lilly, J. R., Ball, R. A., Curry, D. A., Smith, R. C. (1992) The Pride Inc. Program: an evaluation of five years of electronic monitoring. *Federal Probation*, vol. 56, стр. 42-47.
- MacKay, R. (2006) Bill C-9: Act to amend the Criminal Code (conditional sentence of imprisonment). http://www2.parl.gc.ca/Sites/LOP/LegislativeSummaries/Bills_Is.asp?lang=E&ls=c9&source=library_prb&Parl=39&Ses=1#dacomparison, приступ: 29.11.2008.
- Mair, G, May, C. (1997) Offenders on probation. Home Office Research Study 167. London: HMSO, <http://www.ohrn.nhs.uk/resource/Policy/OffendersonProbation.pdf>, приступ: 12.09.2008.
- Mair, G., Cross, N., Taylor, S. (2008) *The community order and the suspended sentence order: the views and attitudes of sentencers*. London: Center for Crime and Justice Studies.

- Mair, G., Mills, H. (2009) *The Community order and the Suspended sentence order three years on: The views and experiences of probation officers and offenders*. London: Center for Crime and Justice Studies.
- Marshall, T. (1996) The evolution of restorative justice in Britain. *European Journal of Criminal Policy and Research*, Vol. 4., No. 4., стр. 21-43.
- Marshall, T. (1999) *Restorative justice: An overview. A report by the Home Office*. London: Research Development and Statistics Directorate, <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/occ-resjus.pdf>.
- McIvor, G. (1995) CSOs Succeed in Scotland. U: Tonry, M., Hamilton, K. (Eds.) *Intermediate sanctions in overcrowded times*. Boston: Northeastern University Press, стр. 77-84.
- McNeill, F. (2005) Remembering probation in Scotland. *Probation Journal*, Vol. 52, No. 1, стр. 22-38.
- McNeill, F. (2009) What works and What`s just? *European Journal on Probation*, Vol. 1, No. 1, стр. 21-40.
- Mejovšek, M. (2002) *Uvod u penološku psihologiju*. Zagreb: Naklada Slap i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Merrington, S. (2006) Is more better? The value and potential of intensive community supervision. *Probation Journal*, Vol. 53. No. 4, стр. 347-360.
- Михајловић, Н. (2005) Надзор над извршењем кривичних санкција од стране судства У: Гргуревић, А., Перуновић Милић, Б. (ур.) Изрицање и извршење кривичних санкција. Регионална конференција. Цетиње, Црна Гора. <http://www.coscg.org/test/Editor/assets/Izricanje%20i%20izvršenje%20kriv.%20sankc..pdf>, приступ: 12.06.2009.
- Микшај-Тодоровић, ЛЈ., Буђановас, А. (2000) Јавно мњење о пријеступницима и рехабилитацији у Хрватској: Утицај пола, доби, образовања и разине урбанизације. *Kriminologija i socijalna integracija*, Vol. 8., Br. 1-2, стр. 27-34.
- Милутиновић, М. (1973) *Криминологија са основама криминалне политике и пенологије*, Друго допуњено издање. Београд: Савремена администрација.
- Милутиновић, М. (1977) *Пенологија*. Београд: Савремена администрација.
- Милутиновић, М. (1981) *Криминологија, IV доп. изд.* Београд: Савремена администрација.
- Милутиновић, М. (1990) *Криминологија, VI издање*. Београд: Савремена администрација.
- Minnesota Department of Corrections (2003) Short term offenders - Report to the Legislature. <http://www.corr.state.mn.us/publications/legislativereports/pdf/short-term%20offenders.pdf>, Приступ: 22.02.2008.

- Министарство правде Републике Србије (2007) *Годишњи извештај о раду Управе за извршење заводских санкција за 2006. годину*. Београд: Министарство правде Републике Србије, Управа за извршење заводских санкција.
- Ministère de la Justice de la République Française. <http://www.justice.gouv.fr>, Приступ сајту: 23.02.2008.
- Morris N., Tonry, M. (1990) *Between Prison and Probation. Intermediate Punishment in a Rational Sentencing System*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Morris, N., Rothman, D. (1998) *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in western society*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Мохон, D., Sutton, M., Hedderman, C. (1990) Unit fines: Experiments in four courts. UK Home Office: *Research and Planning Unit Papers*. Paper 59.
- Мрвић-Петровић, Н. (2006) Алтернативне санкције и ново законодавство Републике Србије. *Темда*, бр. 1, година 9, стр. 55-59.
- Мрвић-Петровић, Н. (2007) *Криза затвора*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Мрвић, Н., Ђорђевић, Ђ. (1992) Алтернативе казни затвора. *Правни живот*, бр. 7-8.
- Мрвић-Петровић, Н., Ђорђевић, Ђ. (1998) *Моћ и немоћ казне*. Београд: Војноиздавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Мрвић-Петровић, Н., Обрадовић, М., Новаковић, Н. (2005) Алтернативне кривичне санкције (студија о прихватљивим модалитетима извршења). У: Јелинчић, Ј. (ур.) (2005) *Алтернативе затворским казнама*. Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 35-83.
- Muiluvuori, M.-L. (2001) Recidivism among people sentenced to community service in Finland. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 2, No. 1, стр. 72-82.
- Nellis, M. (1991) The electronic monitoring of offenders in England and Wales: Recent developments and future prospects, *British Journal of Criminology*, vol. 31, стр. 165-185.
- Nellis, M. (2005) Out of this world: The advent of the satellite tracking of offenders in England and Wales. *The Howard Journal*, Vol. 44., No. 2, стр. 125-150.
- Nellis, M. (2009) Surveillance and confinement: Explaining and understanding the experience of electronically monitored curfews. *European Journal of Probation*, Vol. 1., No. 1, стр. 41-65.
- Niče, F. (1887) *Genealogija morala*. <http://www.scribd.com/doc/11166574/Friedrich-Nietzsche-Genealogija-Morala>
- Николић-Ристановић, В. (2005) Ресторативна правда, кажњавање и жртве. У: Јелинчић, Ј. (ур.) (2005) *Алтернативе затворским казнама*. Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 11-33.

- Николић-Ристановић, В., Ћопић, С. (2006) Положај жртве у Србији: класични кривични поступак и могућности ресторативне правде. *Темид*, вол. 9, бр. 1., стр. 67-75.
- Николић-Ристановић, В. (2007) Ресторативна правда и права жртава – тема броја. *Темид*, бр. 1, год. 10.
- Николић-Ристановић, В., Срна, Ј. (2008) *Могући пут ка помирењу у Србији: заједничка акција за истину и помирење*. Београд: Виктимолошко друштво Србије.
- Николић, З. (1994) *Пенолошка андрагогија са методиком превапитања*. Београд: ИКСИ.
- Николић, З. (2008) Смисао и сврсисходност алтернативних казни. У: Крон, Л. (ур.) *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, стр. 117-126.
- Николић, З. (2009) Националне, културолошке и филозофскоправне карактеристике затворских система. *Страни правни живот*, 2/2009, Београд: Институт за упоредно право, стр. 271-290.
- Нојман, Ф. (2002) *Владавина права. Политичка теорија и правни систем у модерном друштву*. Београд: Филип Вишњић.
- NOMS (2005) *PC15/2005 - National Standards 2005*.
<http://www.probation.homeoffice.gov.uk/files/pdf/PC15%202005.pdf>, приступ: 05.07.2008.
- NOMS (2006) *A Manual on the Delivery of Unpaid Work*.
<http://www.probation.homeoffice.gov.uk/files/pdf/A%20Manual%20on%20the%20Delivery%20of%20Unpaid%20Work.pdf>, приступ: 05.07.2008.
- NOMS (2007) *PC16/2007 - Quality Standards for Assessing the Delivery of Unpaid Work*.
<http://www.probation2000.com/pit/circulars/PC16%202007.pdf>, приступ: 05.07.2008.
- Othmai A. (2005) Алтернативе затворским казнама - Међународне перспективе и искуства. У: Јелинчић, Ј. (ур.) (2005) *Алтернативе затворским казнама*. Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 91-98.
- Ourednickova, L., Stern, P., Doubravova, D. (2003) Chapter 3: The Czech Republic. U: van Kalmthout, A. M., Roberts, J., Vinding, S. (Eds.) *Probation and Probation Services in the EU accession countries*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Пејановић, С. (2004) *Социјална политика*. Београд: Дефектолошки факултет Универзитета у Београду, ЦИДД.
- Перић, О. М. (1994) Казнени оквири у југословенском кривичном законодавству. *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, 32(1-2), 73-86.
- Petersilia, J., Turner, S. (1993) Intensive Probation and Parole. *Crime & Justice*, vol. 17, стр. 281-335.

- Petersilia, J. (1997) Probation in the United States. *Crime and Justice*, Vol. 22, стр. 149-200.
- Ploeg, G. (2000) Chapter 14: The Netherlands. U: van Kalmthout, A. M., Derks, J. T. M. (Ed.) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Радоман, М. (2001) *Савремена решења извршења краткотрајних казни затвора*. Докторска дисертација. Нови Сад: Правни факултет.
- Raine, J., Dunstan, E., Mackie, A. (2004) Financial Penalties: Who Pays, Who Doesn't and Why Not. *The Howard Journal*, Vol. 43, No 5.
- Rau, W. (1997) International trends in non-custodial sanctions. In: Villé, R., Zvekić, U., Klaus, F. J. (ed.) *Promoting Probation Internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valetta, Malta)*. Rome/London: UNICRI., стр. 144-149.
- Rex, S., Gelsthorpe, L. (2002) The role of community service in reducing offending: Evaluating Pathfinder projects in the UK. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 41, No. 4, стр. 311-325.
- Rex, S. (2004) Punishment as communication. U: *Crime, court & confidence. Report of an independent inquiry into alternatives to prison*. London: Esmeé Fairbairn Foundation, стр. 95-96.
- Richardson, F. (1999) Electronic tagging of offenders: Trials in England. *The Howard Journal*, Vol. 38., No. 2, стр. 158-172.
- Roth, M. P. (2006) *Prisons and prison systems: a global encyclopedia*. Westport: Greenwood Press.
- Rousseau, J. J. (1978) *Društveni ugovor*. Zagreb: Školska knjiga.
- Roy, S., Barton, S. (2006) Convicted drunk drivers in electronic monitoring, home detention and day reporting centres: an exploratory study. *Federal Probation*, Vol. 70, No. 1, стр. 49-55.
- Schmidt, A. (1991) Electronic monitoring: realistically what can be expected? *Federal Probation*, vol. 55, стр. 47-53.
- Shapland, J. i sar. (2006) Situating restorative justice within criminal justice. *Theoretical Criminology*, Vol. 10, No. 4, стр. 505-532.
- Sherman, W. L. i sar. (1998) Preventing Crime: What works, what doesn't, what's promising. <http://www.ncjrs.gov/pdffiles/171676.pdf>, приступ: 10.10.2008.
- Sherman, W. L., Strang, H. (2007) *Restorative justice: the evidence*. London: The Smith Institute.
- Shoham, S. G., Beck, O., Kett, M. (2007) *International Handbook of Penology and Criminal Justice*. Boca Raton, London, New York: CRC Press.

- Соковић, С. (1998) Извршење кривичних санкција у функцији превенције криминалног понашања. У: Јашовић, Ж. (ур.) *Превенција криминалитета*. Београд: ИКСИ, стр. 126-136.
- Соковић, С. (2004) Много правила – мало права? (Заштита права осуђених лица и контрола извршења казне затвора). *Истраживања у дефектологији*, бр.4/2004, стр. 225-238.
- Соковић, С. (2008) *Извршење кривичних санкција*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, ЈП Службени гласник.
- Соковић, С., Васиљевић, Д. (2007) Нова пенологија – стара пракса са новим именом. *Социјална мисао*, бр. 1/2007, стр. 127-135.
- Соковић, С., Васиљевић, Д. (2007) Интермедијарне санкције. У: Крон, Л. (ур.) *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 1-2.
- Spaans, E. C. (1998) Community service in the Netherlands: Its effects on recidivism and net-widening. *International Criminal Justice Review*, Vol. 8, No. 1, стр. 1-14.
- Срзентић, Н. (1961) Краткотрајне казне лишења слободе. *Правни зборник*, X, бр. 2.
- Срзентић, Н., Стајић, А., Лазаревић, Љ. (1986) *Кривично право, општи део*. Београд: Савремена администрација.
- Стакић, Ђ. (1984) *Методика рада лица са поремећајем у друштвеном понашању*. Београд: Дефектолошки факултет.
- Stern, V. (2005) Алтернативе затворском кажњавању у земљама Централне и Источне Европе. Према: Јелинчић, Ј. (ур.) (2005) *Алтернативе затворским казнама*. Београд: Фонд за отворено друштво, стр. 85-89.
- Stern, V. (1999) Alternatives to prison in developing countries: Some lessons from Africa. *Punishment & Society*, Vol. 1, No. 2, стр. 231-241.
- Стевановић, З. (2008) *Отворени затвори*. Београд: ИКСИ.
- Стевковић, Љ., Васиљевић, Д. (2008) Електронско праћење у области извршења кривичних санкција. У: Крон, Л. (ур.) *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 1-2, стр. 265-280.
- Стојановић, З. (2004) *Кривично право - општи део*, девето издање. Београд: Јустинијан.
- Стојановић, П. (2005) Систем кривичних санкција у Републици Црној Гори. У: Гргуревић, А., Перуновић Милић, Б. (ур.) *Изрицање и извршење кривичних санкција. Регионална конференција. Цетиње, Црна Гора*. <http://www.coscg.org/test/Editor/assets/Izricanje%20i%20izvršenje%20kriv.%20sankc..pdf>, приступ: 12.06.2009.
- Šelih, A. (2006) Алтернативне санкције и мере у кривичноправном систему Словеније, *Темид*, бр. 1, година 9, стр. 37-42.

- Šeparović, Z. (2003). *Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Шпадијер-Џинић, Ј., Павићевић, О., Симеуновић-Патић, Б. (2009) Жене у затвору – депривације затвореничког живота. *Социологија*, vol. LI (2009), No. 3., <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2009/0038-03180903225S.pdf>, приступ: 24.11.2009.
- Tamm, D. (1989) Punishment in the Scandinavian Countries since the 18th century. U: *La Peine - Punishment (Troisieme partie - Third partie) Europe depuis le XVIIIe siecle - Europe since the 18th century*. De Boeck Université.
- The Crown Prosecution Service.
<http://www.cps.gov.uk/Publications/others/conditionalcautioning04.html>, Приступ: 10.10.2009.
- Tonry, M. (1997) *Intermediate Sanctions in Sentencing Guidelines*. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, Report NCJ 165043, <http://www.ncjrs.gov/pdffiles/165043.pdf>, приступ: 26.09.2007.
- Tonry, M. (1999) - Parochialism in U.S. sentencing policy. *Crime and Delinquency*. Vol 45, No 1, стр. 48-65.
- Tonry, M. (2004) *Thinking about Crime: Sense and sensibility in the American penal culture*. New York: Oxford University Press.
- Tot, B. (2007) Alternativa kazni zatvora – rad za opće dobro na slobodi. *Policija i sigurnost* (Zagreb), godina 16., broj 1-2, str. 21-39.
- Travis, J. (1996) Alternative Sanctions in Germany: An Overview of Germany's Sentencing Practices. *National Institute of Justice Research Preview*. February 2006. US Department of Justice. <http://www.ncjrs.gov/pdffiles/germany.pdf>
- Umbreit, M., Coates, R., Vos, B. (2007) Restorative justice dialogue: A multi-dimensional, evidence-based practice theory. *Contemporary Justice Review*, Vol. 10., No. 1, стр. 23-41.
- UNICRI (1998) *Handbook on probation services: Guidelines for probation practitioners and managers*. Rome-London.
- de Valk, S. (2000) Chapter 3: Belgium. U: van Kalmthout, A. M. Derks, J.T.M. (Eds.) *Probation and Probation Services: A European Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Vanstone, M. (2004) *Supervising offenders in the community: A history of probation theory and practice*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Васиљевић, Д. (2005) *Психо-социјална обележја малолетних делинквената и примена метода ресоцијализације*. Магистарска теза одбрањена 24.10.2005. на Дефектолошком факултету Универзитета у Београду.
- Васиљевић, Д. (2006) Модели пробационих сервиса у земљама Европе. *Београдска дефектолошка школа*, бр. 3/2006, стр. 167-177.

- Васиљевић, Д. (2007) Рад у јавном интересу као алтернатива затвору. *Београдска дефектолошка школа*, бр. 3/2007, стр. 149-161.
- Васиљевић, Д. (2009) Мит просветитељства. *Социјална мисао*. бр. 2/2009, стр. 147-157.
- Васиљевић, Д. (2009) Примена новчане казне у дневном износу у неким законодавствима. *Социјална мисао*, вол. 16, бр. 1/2009, стр. 99-114.
- Васиљевић, Д. (2009) Ставови о могућностима извршења казне рада у јавном интересу у оквиру организација особа са инвалидитетом. У: Матејић-Ђуричић, З. (ур.) (2009) *Истраживања у специјалној педагозији*. Београд: Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 313-322.
- Vaughn, J. (1989) A survey of juvenile electronic monitoring and home confinement programs. *Juvenile and Family Court Journal*, vol. 40, стр. 1-36.
- Vera Institute of Justice (1996) *How To Use Day Fines (Structured Fines) as an Intermediate Sanction*. Washington, DC: U.S. Department of Justice. Office of Justice Programs.
- Vervaele, J. (1989) Les grandes théories de la peine aux XVIIIe et XIXe siècle U: *La Peine - Punishment (Troisième partie - Third partie) Europe depuis le XVIIIe siècle - Europe since the 18th century*. De Boeck Université, стр. 11-30.
- Видановић, И. (2006) *Речник социјалног рада*. Београд: Ауторско издање.
- Видовић, В. (1981) *Казна лишења слободе*. Бања Лука: Глас.
- Vigorita, M. (2002) Fining practices in felony courts: An analysis of offender, offense and systemic factors. *Corrections Compendium*, br. 27 (11).
- Villé, R., Zvekić, U., Klaus, F. J. (ed.) (1997) *Promoting Probation Internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valetta, Malta)*. Rome/London: UNICRI.
- Wasik, M., Von Hirsch A. (1988) Non-Custodial Penalties and the Principles of Desert, *The Criminal Law Review*, (September), стр. 555-627.
- Williams, V. L. (1979) *Dictionary of American Penology: An Introductory Guide*. Westport: Greenwood Press.
- Zvekić, U. (1997) International trends in non-custodial sanctions. In: Villé, R., Zvekić, U., Klaus, F. J. (ed.) *Promoting Probation Internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valetta, Malta)*. Rome/London: UNICRI., стр. 19-37.
- Звекић, У. (2001) *Жртве криминала у земљама у транзицији. Упоредна криминолошка анализа са посебним коментаром о стању на подручју претходне Југославије*. Београд.
- Жунић-Павловић, В. (2004) *Евалуација у ресоцијализацији*. Београд: Партенон.

ИЗВОРИ СА ИНТЕРНЕТА

- http://reporter.leeds.ac.uk/press_releases/current/medieval_gaol.htm, приступ: 12.05.2008.
- <http://law.jrank.org/pages/11192/Walnut-Street-Prison.html>, приступ: 22.07.2008.
- <http://www.newadvent.org/cathen/12430a.htm>, Catholic Encyclopedia, приступ: 22.07.2008.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Tullianum>, Wikipedia, приступ: 23.07.2008.
- <http://adbonline.anu.edu.au/biogs/A020160b.htm>, Australian Dictionary of Biography online edition, приступ: 17.11.2008.
- <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Resocijalizacija>, приступ: 10.03.2008.
- <http://www.johnhoward.ab.ca/PUB/A1.htm>, John Howard Society of Alberta, приступ: 11.02.2009.
- <http://www.optula.om.fi/4601.htm>, приступ: 14.04.2008.
- <http://www.justice.gouv.fr/index.php?rubrique=10036&ssrubrique=10040&article=10031>, приступ: 11.06.2008.
- <http://www.probation.homeoffice.gov.uk/files/pdf/Info%20for%20sentencers%203.pdf>, приступ: 05.07.2008.
- http://www.justice.gc.ca/eng/news-nouv/nr-cp/2007/doc_32025.html, Department of Justice Canada, приступ: 07.11.2009.
- <http://www.uizs.mpravde.gov.rs/cr/articles/ustanove-za-izvršenje-zavodskih-sankcija/kaznenopopravni-zavodi/>, приступ: 10.11.2009.
- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/477559/probation>, Encyclopaedia Britannica online, приступ: 15.04.2009.
- <http://www.prisonreformtrust.org.uk/subsection.asp?id=916>, Prison Reform Trust, приступ: 10.11.2009.
- <http://law.jrank.org/pages/1817/Probation-Parole-History-Goals-Decision-Making-Origins-probation-parole.html>, приступ: 10.11.2009.
- http://www.judiciary.state.nj.us/probsup/isp_intro.htm, The New Jersey Intensive Supervision Program, приступ: 10.11.2009.
- <http://www.probation.homeoffice.gov.uk/output/Page1.asp>, National Probation Service for England and Wales, приступ: 15.04.2009.
- <http://noms.justice.gov.uk/>, UK Ministry of Justice, National Offender Management Service, приступ: 08.10.2009.
- <http://www.sfu.ca/crj/russ.html>, Centre for Restorative Justice, приступ: 15.04.2009.
- www.ojp.usdoj.gov/BJA/pdf/ACPSexOffendersElecMonitoring.pdf, US Department of Justice, приступ: 13.10.2008.
- <http://plato.stanford.edu/entries/legal-punishment/>, Legal Punishment. Stanford Encyclopedia of Philosophy, приступ: 22.09.2009.
- http://www.pravo.hr/_download/repository/11Damjanovic.pdf приступ: 10.05.2009.

ПРОПИСИ

Criminal Code. Chapter C-46. <http://laws.justice.gc.ca/PDF/Statute/C/C-46.pdf>
приступ: 25.12.2009.

ECOSOC Resolution 2002/12. E/2002/INF/2/Add.2.

Кривични законик Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05.

Кривични законик Црне Горе, *Службени лист РЦГ*, бр. 70/03.

Правилник о извршењу условне осуде са заштитним надзором, *Службени гласник РС*, бр. 20/08.

Правилник о извршењу казне рада у јавном интересу, *Службени гласник РС*, бр. 20/08.

Recommendation No R (92) 16 of The Committee of Ministers to Member States on The European Rules on Community Sanctions and Measures (Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Minister`s Deputies)

Recommendation No R (92) 17 of The Committee of Ministers to Member States Concerning Consistency in Sentencing (Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Minister`s Deputies)

Recommendation No R (97) 12 of The Committee of Ministers to Member States On Staff Concerned with the Implementation of Sanctions and Measures (Adopted by the Committee of Ministers on 10 September 1997 at the 600th meeting of the Minister`s Deputies)

Recommendation R (99) 22 concerning prison overcrowding and prison population inflation (Adopted by the Committee of Ministers on 30 September 1999 at the 681st meeting of the Minister`s Deputies)

Recommendation Rec (2000) 22 of The Committee of Ministers to Member States on improving the implementation of the European rules on community sanctions and measures (Adopted by the Committee of Ministers on 29 November 2000 at the 731st meeting of the Minister`s Deputies)

Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 85/05.

Закон о изменама и допунама кривичног законика. *Сл. гласник РС*, бр. 72-09.

Закон о изменама и допунама закона о извршењу кривичних санкција, *Сл. гласник РС*, бр. 72-09.

Закон о извршавању заштитног надзора и рада за опће добро на слободи, *Народне новине*, 128/99.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1: Упитник за интервју са судијама

Основне информације о испитанику

Име и презиме, године радног искуства, претходно учешће у истраживањима

Улога судија у процесу реформе кривичног законодавства

1. У којој мери је судска пракса имала утицај на увођење нових санкција и да ли је мишљење судија консултовано приликом доношење нових закона?
2. Да ли сте прошли едукацију за примену санкција предвиђених новим законом (стручни скупови, размена искустава)?
3. Ако нисте, да ли сматрате да би вам она могла користити?
4. Каква је улога суда у поступку извршења кривичних санкција (праћење извршења)?

Кривичне санкције: изрицање и извршење (досадашња искуства)

5. За које врсте кривичних дела се најчешће изричу казне затвора у трајању до 1 године (краткотрајне казне затвора - ККЗ)?
6. Да ли можете представити профил преступника којима се изричу ККЗ?
7. Које су, према Вашем мишљењу предности и недостаци ККЗ?
8. Да ли сматрате да се изрицањем казни које су алтернатива ККЗ може остварити сврха кажњавања?
9. У којој мери се у пракси уместо ККЗ примењују друге санкције, и које?
10. Какви би се ефекти могли очекивати од новина у нашем кривичном законодавству?
11. Да ли сте у својој досадашњој пракси изрицали казну рад у јавном интересу?
12. Уколико се казна рад у јавном интересу не изриче, или се изриче у мањој мери, шта је према Вашем мишљењу разлог томе? Који су проблеми извршења ове казне?
13. У чему се састоји специфичност казне одузимања возачке дозволе?
14. Које су, према вашем мишљењу предности условне осуде са заштитним надзором у односу на условну осуду без заштитног надзора?
15. Какав је ефекат новчане казне у нашим условима (на осуђеног, његову породицу)?
16. Да ли се изрицањем новчане казне у дневном износу (у сразмери са приходима извршиоца) може постићи већи ефекат казне?
17. Да ли постоје потешкоће приликом одређивања новчане казне у дневном износу? У којој мери је поступак одређивања дневних износа сложен?

Права, положај и улога жртве

18. Да ли наше законодавство у довољној мери штити права жртве кривичног дела?
19. Да ли је улога жртве у кривичном поступку промењена доношењем нових закона?

20. На који начин нови закони доприносе унаређењу права жртава? Како се то огледа у пракси?
21. У којој мери у пракси долази до поравнања жртве и извршиоца путем формалних или неформалних поступака?

Положај и права оптуженог

22. Да ли сматрате да извршење ККЗ може имати штетне последице по осуђеног?
23. Да ли је новим кривичним законом ограничена примена ККЗ?
24. Које су могућности за примену мера у циљу избегавања формалне правне процедуре (диверзионе мере)?
25. Како оцењујете могућности које се пружају оптуженом током поступка уколико испуни одређене услове (признање кривице, институт стварног кајања, поравнање са жртвом)?
26. Да ли јавно објављивање пресуде може имати штетне последице по осуђеног, односно жртву?

Улога друштвене заједнице

27. Да ли су осим формалних институција у кривичноправни систем укључене и неке организације из друштвене заједнице? Које су то организације и каква је њихова улога?
28. Каква би требало да буде улога шире друштвене заједнице у извршењу санкција које су алтернатива казне затвора?

Перспективе развоја домаћег законодавства

29. Да ли сматрате да би се увођењем санкција какве постоје у законодавствима западних земаља (кућни завор, викенд затвор, електронско праћење,...) пружила судовима већа могућност за индивидуализацију санкције и постигли бољи ефекти казне?
30. У којој мери би, према Вашем мишљењу, такве санкције биле "прикладне" за наше услове?
31. Које су Ваше сугестије и предлози за даље унапређење домаћег кривичног законодавства?

ПРИЛОГ 2: Анкета за поверенике

Пол:	
Године старости:	
Године радног искуства:	
Стручна спрема:	
Установа у којој радите:	
Радно место:	

1. Како оцењујете сарадњу установе у којој радите са другим институцијама система (полиција, тужилаштво, суд)?	
1. Сарадња је добра 2. Сарадња је задовољавајућа 3. Сарадња није на задовољавајућем нивоу	
Унесите редни број одговора:	<input type="text"/>

2. Да ли постоји размена искустава стручњака ваше установе и других институција?	
1. Размена искустава је честа 2. Искуства се повремено размењују 3. Нема размене искустава	
Унесите редни број одговора:	<input type="text"/>

3. Да ли су, према Вашем мишљењу, капацитети установа за извршење краткотрајних казни затвора довољни да задовоље тренутне потребе?	
1. Капацитети у потпуности задовољавају потребе 2. Капацитети нису довољни у потпуности 3. Недостатак капацитета је значајан	
Унесите редни број одговора:	<input type="text"/>

4. Да ли установе за извршење краткотрајних казни затвора располажу довољним бројем стручног особља?	
1. Да, располажу 2. Мањи недостатак стручног особља 3. Велики недостатак стручног особља	
Унесите редни број одговора:	<input type="text"/>

5. Како тренутно оцењујете услове боравка у установама за извршење краткотрајних казни затвора?	
1. Услови су веома добри 2. Услови су задовољавајући 3. Услови су лоши 4. Услови су веома лоши	
Унесите редни број одговора:	<input type="text"/>

6. Да ли је период извршења краткотрајне казне затвора довољан за примену неког програма третмана, едукације, радног оспособљавања и сл?
1. Да, довољан је у потпуности 2. Да, за одређене програме 3. Није довољан
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

7. Да ли сматрате да су лица која издржавају краткотрајну казну затвора задовољна условима боравка у установи?
1. Да, задовољни су у великој мери 2. Делимично су задовољни 3. Нису задовољни 4. Постоји велико незадовољство
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

8. Да ли сте задовољни сарадњом од стране лица која издржавају краткотрајну казну затвора?
1. Веома сам задовољан/на 2. Делимично сам задовољан/на 3. Нисам задовољан/на сарадњом
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

9. Уколико постоје неки карактеристични проблеми у извршењу краткотрајне казне затвора, можете ли их укратко навести?
Одговор:

10. Да ли су по Вашем мишљењу алтернативне санкције "блаже" у односу на краткотрајне казне затвора?
1. Да, блаже су 2. Делимично су блаже 3. Нису блаже
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

11. Да ли је поступак извршења санкција рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором у потпуности регулисан?
1. Јесте у потпуности 2. Делимично је регулисан 3. Не постоји подзаконска регулатива 4. Не могу да проценим
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

12. Да ли ће формирање повереничке службе допринети побољшању услова за извршење санкција рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором?
1. Хоће, у великој мери 2. Допринеће делимично 3. Неће допринети 4. Не могу да проценим
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

13. У којој мери сте задовољни едукацијом кроз коју сте прошли о примени санкција предвиђених новим законом?
1. Веома сам задовољан/на 2. Задовољан/на сам 3. Нисам задовољан/на
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

14. Да ли сте упознати са искуствима примене алтернативних санкција у другим земљама?
1. Да, у великој мери 2. Да, имам одређена сазнања 3. Нисам упознат/а
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

15. Да ли сматрате да би примена искустава и модела других земаља могла бити од користи?
1. Да, било би корисно у потпуности применити страна искуства и моделе 2. Да, одређена искуства би се могла применити 3. Не би могла бити од користи због специфичности наших услова
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

16. Како оцењујете применљивост рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором у садашњим условима?
1. Могу се применити 2. Очекујем проблеме у примени 3. Не могу се применити 4. Немам одговор
Унесите редни број одговора: <input type="text"/>

17. Које би установе, према Вашем мишљењу, биле адекватне за прихват лица осуђених на санкцију рад у јавном интересу?
Одговор:

18. На које проблеме би по Вашем мишљењу могли наићи приликом извршења санкција рад у јавном интересу и условна осуда са заштитним надзором?
☐ Недостатак законске регулативе ☐ Судије немају поверења у алтернативне санкције ☐ Недостатак материјалних ресурса ☐ Недовољна сарадња са другим институцијама и установама ☐ Проблеми у сарадњи са лицима осуђеним на алтернативне санкције ☐ Јавност није у довољној мери информисана о алтернативним санкцијама ☐ Нема интересовања организација у којима би се санкције извршавале ☐ Остало. Наведите:
Означите поље испред једног или више одговора

19. Да ли сматрате да се применом санкција рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором може смањити рецидивизам?

1. Може, у великој мери
2. Може, делимично
3. Неће се смањити
4. Не знам

Унесите редни број одговора:

20. Да ли сматрате да се применом санкција рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором може остварити уштеда у новцу и ресурсима?

1. Може, у великој мери
2. Може, делимично
3. Не може се остварити
4. Не знам

Унесите редни број одговора:

21. Да ли сматрате да осуђени може имати веће користи од извршења рада у јавном интересу и условне осуде са заштитним надзором у односу на краткотрајну казну затвора?

1. Да, у сваком погледу
2. Да, али то зависи од случаја
3. Не, неће имати веће користи
4. Не могу да проценим

Унесите редни број одговора:

22. Да ли сматрате да друштвена заједница може имати користи од извршења санкције рад у јавном интересу?

1. Може, у великој мери
2. Може, у мањој мери
3. Неће имати никакве користи
4. Без одговора

Унесите редни број одговора:

23. Да ли имате неке сугестије и предлоге како би се побољшала и унапредила област извршења алтернативних санкција?

Одговор:

ПРИЛОГ 3: Анкета за чланове организација особа са инвалидитетом

Пол: М Ж
Године старости: _____
Школска спрема: 1. Основна 2. Средња 3. Висока/Виша
Назив организације: _____
Положај у организацији: 1. Члан 2. Представник органа управљања 3. Запослен/а у организацији

1.	Да ли мислите да постоји потреба за волонтерским радом на неким пословима у оквиру ваше организације?
	1. Да 2. Не 3. Не могу да проценим
2.	Да ли је ваша организација имала искуства са волонтерским радом (нпр. цивилна војска и сл.)?
	1. Да 2. Не 3. Не знам
3.	Да ли је било негативних искустава са волонтерским радом у вашој организацији?
	1. Да 2. Не 3. Не знам
4.	Да ли вам је познато да се према новом закону за лакше кривично дело уместо казне затвора може изрећи казна рада у јавном интересу (друштвено-користан рад)?
	1. Да, познато ми је 2. Није ми познато
5.	Да ли вам је познато да се казна рада у јавном интересу може извршити само уз пристанак осуђеног?
	1. Да, познато ми је 2. Није ми познато
6.	Да ли вам је познато да се казна рада у јавном интересу може извршавати и у хуманитарним организацијама?
	1. Да, познато ми је 2. Није ми познато
7.	Да ли сматрате да би неке волонтерске послове у вашој организацији могла да обавља особа осуђена на казну рада у јавном интересу?
	1. Да 2. Не 3. Не могу да проценим

8.	Да ли мислите да би то било корисно за вашу организацију?
	1. Да 2. Не 3. Не могу да проценим

У наредном делу анкете ће вам бити понуђене одређене тврдње. Одговорите у којој мери се слажете, односно не слажете са тим тврдњама заокружујући један број од 1 до 5 према следећем опису:

1	2	3	4	5
Уопште се не слажем	Углавном се не слажем	Неодлучан сам	Делимично се слажем	Потпуно се слажем

9.	Наше законодавство је сувише благо, потребне су строже казне.
	1 2 3 4 5

10.	Казне затвора су нехумане, потребно је кажњавати на други начин.
	1 2 3 4 5

11.	Осуђеник је у затвору само на терету државе; боље је да на слободи ради нешто у корист друштва.
	1 2 3 4 5

12.	Осуђеником треба да се бави и шири заједница, а не само правосудни систем.
	1 2 3 4 5

13.	Неко ко је једном осуђен вероватно ће поново вршити кривична дела.
	1 2 3 4 5

14.	Не желим да имам ништа са осуђеним лицима.
	1 2 3 4 5

15.	Осуђеник се може поправити ако му се пружи прилика да ради нешто корисно.
	1 2 3 4 5

16.	Не бих прихватио/ла да ми помаже неко ко је осуђен за кривично дело.
	1 2 3 4 5

17.	У случају потребе позвао/ла бих у своју кућу/стан особу која је била осуђена за неко кривично дело.
	1 2 3 4 5

18.	Не може се веровати некоме ко је кривично осуђен.
	1 2 3 4 5

19.	Осуђена лица нису спремна да задрже посао.
	1 2 3 4 5

20.	Не интересује ме судбина некога ко је осуђен за кривично дело.
	1 2 3 4 5

21.	Свако може да погреша, зато осуђеном треба пружити прилику да исправи своје грешке.				
	1	2	3	4	5
22.	Дружио/ла бих се са особом која је кривично осуђивана.				
	1	2	3	4	5
23.	Не бих запослио осуђено лице јер би ми то могло створити проблеме.				
	1	2	3	4	5
24.	Стидео/ла бих се да је неко у мојој породици кривично осуђен.				
	1	2	3	4	5
25.	Осуђеник може одговорно обављати дужности које су му поверене.				
	1	2	3	4	5